

AAPPO KÄHÖNEN

SUOMI MOSKOVASTA NÄHTYNÄ

*Suurvaltapolitiikan, sisällissodan ja
vallankumouksen leikkauspisteessä 1920–1930*

Suomi
Moskovasta nähtynä

AAPPO KÄHÖNEN

Suomi Moskovasta nähtynä

*Suurvaltopolitiikan, sisällissodan ja
vallankumouksen leikkauspisteessä 1920–1930*

HISTORIALLISIA TUTKIMUKSIA 285

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

© 2021 Aappo Kähönen ja SKS

Aappo Kähönen <https://orcid.org/0000-0001-9503-5967>

Lisenssi CC BY-NC-ND 4.0 International, ellei toisin mainita.

Kannen kuva: Aarne Pietinen. Pietisen kokoelma/Historian kuvakokoelma, Museovirasto.

Lisenssi CC BY 4.0.

Kannen suunnittelu: Eija Hukka

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-404-2 (nid.)

ISBN 978-951-858-405-9 (EPUB)

ISBN 978-951-858-406-6 (PDF)

ISSN 0073-2559 (nid.)

ISSN 2670-3866 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/ht.285>

Teos on lisensoitu Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä. Tutustu lisenssiin englanniksi osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> tai suomeksi osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>.

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa <https://doi.org/10.21435/ht.285> tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2021

Sisällys

Kartat 6

Lyhenteet 7

Kiitokset 10

JOHDANTO: NEUVOSTOLIITON JA SUOMEN VÄLISTEN SUHTEIDEN LÄHTÖKOHDAT 12

Aiheen ja aikakauden merkitys 12

Näkökulma ja aineisto 14

Toimijat 19

Valtionrakentaminen ja modernisoituvat poliittiset järjestelmät

Länsi- ja Itä-Euroopassa 24

Maailmansota, sisällissota ja interventio Neuvosto-Venäjän ulkopoliittikan
pohjina 1918–1919 31

Maailmansota ja sisällissota Suomen ulkopoliittikan pohjina
1918–1919 37

MAAILMANVALLANKUMOUS JA SUUR-SUOMI: NEUVOSTOLIITON JA SUOMEN SUHTEIDEN SYNTY 1919–1922 44

Neuvosto-Venäjän reunavaltiosuhteiden käytännön lähtökohdat

Varsovasta Petsamoon 45

Länsirajan rauhoittamisesta Itä-Karjalan kapinaan
ja suurvaltadiplomatiaan 68

Neuvosto-Venäjän ja Suomen ulkopoliittisten lähtökohtien
muotoutuminen 93

NEUVOSTOLIITON JA SUOMEN SUHTEET REUNAVALTIOKONTEKSTISSA 1922–1925: SAKSA, PUOLA, BALTIAN MAAT 98

Varsovan liitoista Moskovan aseistariisuntakonferenssiin 102

”Saksan lokakuusta” Iso-Britannia-suhteiden rakentamiseen 109

Neuvostoulkopoliittikan ”läpimurrosta” Locarnon liennytyksen
luomiin haasteisiin 1924–1925 122

”Liittoutumishälytys” Itämerellä: Suomen rooli Neuvostoliiton
politiikan alueellisella tasolla 137

LIENNYTYKSEN JA VALLANKUMOUKSEN: LOCARNON SOPIMUKSEN JA KOMINTERNIN KIINAN-POLITIIKAN HEIJASTUMINEN ITÄMERELLE 1925–1927 157

Hyökkäämättömyys, puolueettomuus ja liittoutumattomuus 161

Saksa-suhteen vakauttaminen ja neuvostoulkopolitiikan prioriteetit
Itämereltä Aasiaan 169

Neuvostoliiton ja Iso-Britannian suhteiden kiristyminen

ja hyökkäämättömyyssopimusten toinen kierros 184

Neuvostoliiton vuoden 1927 sodanuhkakriisi ja Suomen rooli 204

NEUVOSTOLIITON UHKAKUVAT JA HYÖKKÄÄMÄTTÖMYSSOPIMUKSET
1928–1930 220

Poliittisen järjestelmän legitimizeetti kahdenvälisissä suhteissa 221

Hyökkäämättömyyssopimusaloitteen kolmas tuleminen ”Litvinovin
pöytäkirjoina” 230

Komintern, lama ja Inkeri 241

Lapuan liike ja Suomen liittoutuminen 264

JOHTOPÄÄTÖKSET: MUUTOS JA JATKUVUUS NEUVOSTOLIITON
SUOMEN-SUHTEESSA 1920-LUVULLA 280

Neuvostoliiton käsitys Suomesta 1920-luvulla: Aineisto ja uudet
tulokset 280

Kollektiivinen turvallisuus, puolueettomuus ja liittoutuminen
suomalais-neuvostoliittolaisissa suhteissa 1920-luvulla 285

Rakenteet ja tapahtumat Neuvostoliiton ulkopolitiikan Suomi-kuvassa 288

Lähteet 294

Abstract 300

Henkilöhakemisto 301

Temaattinen hakemisto 305

KARTAT

Kartta 1. Venäjän sisällisota ja Suomi sen osana helmikuussa 1918 30

Kartta 2. Suur-Suomen mahdolliset alueet 1920- ja 1930-luvuilla 40

Kartta 3. Puolan ja Neuvostoliiton sota vuonna 1920 48

Kartta 4. Neuvosto-Venäjä sisällissodan päättyessä 1920–1921 70

Kartta 5. Reunavaltiot vuonna 1925 99

Kartta 6. Neuvostoliitto ja Kiinan sisällissota vuonna 1927 158

Kartat © Spatio 2021

LYHENTEET

AKS	Akateeminen Karjala-Seura		
ARCOS	All-Russian Co-operative Society	englantilais-neuvostoliittolainen yhteisyritys	
AVP RF	Arhiv vnešnei politiki Rossijskoi Federatsii	Venäjän ulko-ministeriön arkisto	
DVP SSSR	Dokumenty vnešnei politiki SSSR	Neuvostoliiton ulkopoliitiikan asiakirjat -julkaisu	
Ed	Edistyspuolue		
EK	Etsivä keskuspoliisi		
EU	Euroopan unioni		
GPU	Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije	valtion poliittinen hallinto, VTŠK:n seuraaja	1922–1923
GC & CS	Government Code and Cipher School	Iso-Britannian signaalitiedustelu	
ITK	Itä-Karjalan komitea		
INO-GPU	Inostrannyi otdel GPU	poliittinen ulkomaantiedustelu	
INO-OGPU	Inostrannyi otdel OGPU	poliittinen ulkomaantiedustelu OGPU:ssa	
Kok	Kansallinen Kokoomus		
Komintern	Kommunistitšeski Internatsional	Kommunistinen internationaali	
Komutš	Komitet tšlenov Utšreditelnogo sobranija	Perustuslakia säättävän kokouksen edustajien komitea	
KOP	Kansallis-Osake-Pankki		
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands	Saksan kommunistinen puolue	
KRO	Kontra razvedyvatelnoje otdelenie (GPU)	GPU:n vastavakoilu	
LVKY	Lännen vähemmistökansallisuuksien kommunistinen yliopisto		

MI6	Military Intelligence 6 (myös SIS)	Iso-Britannian ulkomaan tiedustelupalvelu	
MID	Ministerstvo inostrannyh del SSSR	Keisarillisen Venäjän/ Neuvostoliiton ulkoministeriö	1946–1991
ML	Maalaisliitto		
MOPR	Meždunarodnaja organizatsija pomoštši bortsam revoljutsii	vallankumoustaisteli- joiden avustusjärjestö	
NATO	North Atlantic Treaty Organization	Pohjois-Atlantin liitto	
NEP	Novaja ekonomitšeskaja politika	uusi talouspolitiikka	
NKF	Narodnyi komissariat finansov	valtiovarainkansan- komissariaatti	
NKID	Narodnyi komissariat inostrannyh del	ulkoasiainkansan- komissariaatti	1917–1946
NKVT	Narodnyi komissariat vnešnei trgovli	ulkomaankaupan kansankomissariaatti	
OGPU	Obedinjonnoje gosudarstvennoje polititšeskoje upravlenie	yhdistetty valtion poliittinen hallinto, GPU:n seuraaja	1923–1934
RGASPI	Rossijski gosudarstvennyi arhiv sotsialno-polititšeskoj istorii	Venäjän valtiollinen sosiaalis-poliittinen arkisto	
RKKA	Rabotše-krestjanskaja krasnaja armija	työläisten ja talon- poikien punainen armeija, puna-armeija	1918–1946
RKP	Suomen ruotsalainen kansanpuolue		
RKP(b)	Rossijskaja kommunistitšeskaja partija (bolševikov)	Venäjän kommunistinen puolue (bolševikit)	1919–1924
ROVS	Russki obše-voinski sojuz	valkoisten venäläis- emigranttien sotilasjärjestö	

RVSR	Revoljutsionnyi vojennyi sovet respubliki	politbyroon alainen sotilasvallankumouksellinen neuvosto	
RU	Registrupravlenie, Razvedyvatelnoje upravlenie	sotilastiedustelu	
SDP	Suomen sosiaalidemokraattinen puolue		
SIS	Secret Intelligence Service	Salainen palvelu, Iso-Britannian ulkomaan tiedustelupalvelu	
SKP	Suomen Kommunistinen Puolue		
SNTL	Sosialististen neuvostotasavaltojen liitto		
SSTP	Suomen Sosialistinen Työväen Puolue		1920–1923
SR	Partija sotsialistov-revoljutsionerov	Sosialistivallankumouksellinen puolue	
STPV	Sosialistisen Työväen ja Pienviljelijäin Vaalijärjestö		1924–1929
TASS	Telegrafnoje Agenstvo Sovetskogo Sojuza	Neuvostoliiton sähkötoimisto	
USA	United States of America	Yhdysvallat	
VK 27	Venäjä-keskitys 1927		
VKP(b)	Vsjosozuznaja kommunistitšeskaja partija (bolševikov)	Yleisliittolainen kommunistinen puolue (bolševikit)	1925–1946
VTŠK	Vserossijskaja tšrezvytšainaja komissija po borbe s kontrrevoljutsijei i sabotazhem, ”Tšeka”	Yleisvenäläinen erityiskomissio vastavallankumousta ja sabotaasia vastaan	1917–1922
VtsIK	Vserossijski Tsentralnyi Ispolitelnyi Komitet	Yleisvenäläinen toimeenpaneva keskuskomitea	
YYA	Sopimus ystävydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta		1948

Kiitokset

Tämän tutkimuksen juuret ovat jo graduaiheessani, joksi muodostui Osmo Jussilan poliittisen historian seminaarissa bolševikkien Suomen ja Baltian kuva vuosina 1918–1920. Aihe sai kiinnostumaan Venäjän, Neuvostoliiton ja Suomen suhteiden synnystä ensimmäisen maailmansodan ja vallankumousten äärimmäisen dramaattisina vuosina. Sen pohjalta muodostui pysyvä kiinnostus siihen, miten ulkopoliittikka ja yhteiskunnan rakenteelliset muutokset ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Kiinnostuksen herättämisestä näihin teemoihin haluan kiittää isääni, Risto Alapuroa.

Tähän kirjaan johtanut tutkimus on ollut pitkä ja hitaallinen prosessi useammasta syystä. Toisin kuin aikanaan 1950- ja 1960-lukujen taitteeseen sijoittuneessa väitöstutkimuksessa, nyt Venäjän arkistoissa tutkijaa vaivasi lähinnä runsauden pula sadan vuoden takaisten aineistojen osalta. Tätä tutkimusta on tehty lähes vuosikymmen apurahalla, opetus-tehtävissä sekä toisten, omalta osaltaan äärimmäisen kiinnostavien projektin ohessa. Tämän tutkimuksen ja kirjan rahoittamisesta kiitän Suomen Kulttuurirahastoa, Emil Aaltosen säätiötä, Koneen säätiötä sekä Ella ja Georg Ehrnroothin säätiötä. Myös Suomen Akatemian matkarahat tukivat toistuvasti Moskovaan suunnannutta tutkijaa. Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen GLASE-hanke käsitellessään rajojen merkitystä, muodostamista, ihmisten liikkuvuutta ja yhteiskuntien reaktiota niihin tarjosi mahdollisuuden myös edistää tämänkin kirjan valmistumista, suoraan nyky-Venäjäan liittyneen tutkimukseni ohella.

Viimeistelyvaiheelle hedelmällinen ympäristö löytyi Lakeheadin yliopistosta Thunder Bayssä, Kanadassa, jonne pääsin vierailevaksi Suomen tutkimuksen professoriksi kahdeksaksi kuukaudeksi 2020–2021. Siellä ollessani varmistui, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkaisee käsikirjoitukseni. Kiitän Suomen Historiallisen Seuran nimettömiä refereeitä heidän kommentistaan, joiden pohjalta käsikirjoituksen painotuksia saattoi kehittää. Lisäksi kiitän ammattimaisesta tuesta SKS:n kustannustoimittajaa Kati Hitruhinia aina luettavuuden parantamisesta erikielisten, eikä vain venäläisten, nimien translitterointiin. Lopuksi, yhteiskuntahistorian oppiaineen tutkijayhteisö Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa, niin virallisesti kuin vapaa-ajalla, on ollut aivan omanlaisensa tuki tämänkin tutkimustyön tekemisessä.

Helsingissä 23.6.2021

Aappo Kähönen

Johdanto: Neuvostoliiton ja Suomen välisten suhteiden lähtökohdat

Tämä kirja on vertailuasetelmaan perustuva historiallinen tapaustutkimus, jossa tarkastellaan Suomen asemaa 1920-luvulla Neuvostoliiton näkökulmasta ja suhteutetaan se Neuvostoliiton näkökulmaan muihin läntisiin reunavaltioihin, erityisesti Puolaan, Latviaan ja Viroon. Suomen turvallisuus- ja ulkopoliittikan eräs perinteinen määrittäjä, Neuvostoliittotai Venäjä-suhde, siirtyi uudelle pohjalle Neuvostoliiton hajoamisen ja EU-jäsenyyden myötä 1990-luvun alussa. Venäjän voimistuminen 2010-luvulla ja palaaminen voimapolitiikkaa harjoittavaksi suurvallaksi erityisesti Ukrainan kriisin puhjettua vuonna 2014 nosti esiin perinteisiä turvallisuuspolitiikan käsitteitä tilanteen heijastuttua Itämerelle ja Baltiaan. Viime vuosina argumentit Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittisesta asemasta ovatkin nousseet esiin lähes samassa muodossa kuin 1920-luvulla.

Aiheen ja aikakauden merkitys

Kuten nykyään, myös 1920-luvun Suomi oli virallisesti liittoutumaton ja taloudellisesti länteen integroitunut. Huolimatta kansainvälisen tilanteen monista eroista, yhteneväisyydet näkyvät keskusteluissa liittoutumi-

sesta ja pidättäytymisestä Baltian maille annettavista sotilaallisista ta-
kuista.¹

Sekä ideologioiden että kansainvälisen politiikan näkökulmasta 1900-
lukua voi hyvin luonnehtia ”Leninin ja Wilsonin vuosisadaksi”.² Vuo-
sien 1917–1918 vaihteesta universaaleja ratkaisuja tarjosivat niin Leninin
proletaarinen internationalismi, joka pyrki maailmanvallankumoukseen,
kuin Wilsonin 14 artiklaa, jotka pohjasivat kansansuvereniteettiin ja
maailman tekemiseen turvalliseksi demokratialle. Kyse oli uuden maail-
manjärjestyksen rakentamisesta sekä kansainvälisesti että yhteiskunnal-
lisesti. Näiden uusien legitimaatiomuotojen kamppailusta syntyivät sekä
Neuvosto-Venäjä, myöhempi Neuvostoliitto että Suomi.

Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden ensimmäinen vuosikymmen
sijoittuu 1920-luvulle. Se nähdään seuraavan vuosikymmenen, 1930-
luvun, kanssa helposti vain välirauhana tai ylimenokautena kahden
maailmansodan välissä. Tämä aikakausi ja sen perustan muodostaneet
ensimmäinen maailmansota ja Venäjän vallankumous kuitenkin sekä
muokkasivat oleellisesti 1900-luvun ensimmäistä puoliskoa että vaikut-
tivat voimakkaasti sen jälkimmäiseen puoleen. Tätä kuvastaa hyvin Eric
Hobsbawmin käsite ”lyhyt 1900-luku”, jolla hän tarkoittaa vuosia 1914–
1991. Aiemman, moninapaiseen maailmaan pohjanneen eurooppalais-
ten suurvaltojen kilpailun korvasivat toisen maailmansodan jälkeen
globaalit supervaltablokit, jotka pohjasivat Leninin ja Wilsonin näke-
myksiin. Uusi, täysimittaisen sodan osapuolten välillä välttänyt konflikti
tunnettiin kylmänä sotana, joka päättyi 1991 Neuvostoliiton hajoami-
seen.³ Historia ei kuitenkaan päättynyt tähän.

Kuten Suomen itsenäistyessä vuosina 1917–1919, kansainvälinen jär-
jestelmä on nyt muutoksen tilassa, vaikkakaan ei onneksi yhtä dramaat-
tiselta pohjalta. Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991 päätti kylmän
sodan ja samalla 1948 solmitun Neuvostoliiton ja Suomen välisen YYA-
sopimuksen, mikä oli Suomen kansainvälisen aseman merkittävin muu-

1 Tasavallan presidentti Sauli Niinistö suurlähettiläspäivillä 25.8.2015. <http://www.presidentti.fi/Public/default.aspx?contentid=333027>

2 Gaddis, 1997, 5–6, Woodrow Wilsonin ja Vladimir Leninin merkityksestä 1900-luvulle.

3 Hobsbawm, 1994, 7–9, 34, 229. Neuvostoliiton roolista kapitalismin välttämättömänä haastajana, pelastajana ja uudistajana, kylmän sodan merkityksestä ja Leninin ja Wilsonin vastakkainasettelusta.

tos sitten toisen maailmansodan. Liittyminen Euroopan unioniin 1995 alleviivasi tätä muutosta. Nyt 2020-luvulla voidaan nähdä siirtymää kylmää sotaa seuranneesta yksinapaisesta, Yhdysvallat-keskeisestä maailmanjärjestyksestä kohti moninapaisempaa. Yhdysvaltojen haastajina nousee esiin erityisesti Kiina, mutta myös Venäjä ja Intia.

Suomen kansainväliseen asemaan on tuntuvasti vaikuttanut Venäjän vahvistuminen ja osittainen toipuminen Neuvostoliiton hajoamisesta ja 1990-luvun talouskriisistä vallankeskittämisen ja raaka-aineviennin avulla. Venäjän miehitettyä ja liitettyä Krimin niemimaan alueeseensa se näytti sotilaallista voimaansa myös Itämerellä laivaston ja ilmavoimien siirtoina. Tämä voimisti Venäjän etelärajoilla puhjenneen kriisin heijastumista erityisesti NATO-maihin, mutta myös laajemmin Venäjän länsi- ja luoteisrajoille.⁴ Tämän jälkeen Suomessa käyty keskustelu puolueettomuudesta, sotilaallisesta liittoutumattomuudesta ja liittoutumisesta sekä Suomen aseman arviointi ulkomailla, niin NATO:n piirissä kuin Venäjällä, ovat saaneet uutta käytännöllistä merkitystä. Raja Venäjän kanssa, ”itäraja”, säilyy Suomen pisimpänä rajana ja EU:n ulkorajana. Raja näyttäytyy sekä haasteena että mahdollisuutena niin ulkopoliitiikan kuin talouden näkökulmasta.

Sekä nykytilanteen että historian ymmärtämistä helpottaa yhteyksien hahmottaminen ulko- ja sisäpoliittisen päätöksenteon välillä. Välittömänä lähtökohtana kirjan tarkastelemalle aikakaudelle ovat ensimmäisen maailmansodan seuraukset yhteiskunnille ja kansainvälisille suhteille.⁵ Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden pohjana on maiden päätyminen sisällissotien jälkeen eri yhteiskuntajärjestelmiin.

Näkökulma ja aineisto

Tämä kirja tuo kaksi uutta lähtökohtaa aiheen tarkasteluun. Toisin kuin aiemmin, nyt on mahdollista nojautua varsin laajaan venäläiseen alkupe-

- 4 Esim. Ruuhka Itämeren yllä: Ennätys viitisenkymmentä Venäjän sotilaskonetta päivässä. *Yle Uutiset*. 17.12.2014. Venäjä näyttää voimaansa Itämerellä – Hornet-tunnistuslennot tuplaantuivat. Ukrainan kriisi lisäsi merkittävästi sotilaallista jännitettä Itämeren alueella. *Helsingin Sanomat* 29.12.2014.
- 5 Gerwath & Horne, 2013, 15–23. Payne, 2011, 25–32 erityisesti Suomesta.

räisaineistoon. Keskeisenä kysymyksenä kirjassa tarkastellaan sitä, miten valtion rakentaminen loi edellytyksiä ja rajoituksia ulkopolitiikalle, erityisesti Neuvostoliiton Suomen-suhteen osalta, mutta myös Suomen Neuvostoliitto-suhteelle. Tätä valotetaan soveltamalla rakennehistoriallista kirjallisuutta Neuvostoliiton ja Suomen ulkopolitiikan keskeisiin käännteisiin. Kirja tarjoaa lisäksi vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Mitä neuvostoulkopolitiikka tavoitteli tai pelkäsi Suomessa? Mihän maihin Suomea verrattiin? Miten hyvin neuvostoliittolaiset ymmärsivät Suomen ulkopolitiikkaa ja poliittista järjestelmää? Oliko puolueen linjauksia mahdollista kritisoida? Mitä uutta tämä kertoo ideologian ja käytännön suhteesta Neuvostoliiton ulkopolitiikassa? Kenties jatkotutkimuksen ratkaistavaksi jää, ymmärsivätkö neuvostoliittolaiset Suomea paremmin vai huonommin kuin suomalaiset Neuvostoliitto ja sen tavoitteita.

Suomen ja Neuvostoliiton 1920-luvun suhteiden osa-alueita on käsitelty ja sivuttu uudemmassa tutkimuksessa, mutta aihepiiriä ei ole käsitelty kattavasti 60 vuoteen Keijo Korhosen urauurtavan perustutkimuksen jälkeen.⁶ Vaikka Korhosen paljolti saksalaisiin lähteisiin nojannut kokonaiskuva on kestänyt aikaa yllättävänkin hyvin, venäläisen aineiston avulla on mahdollista tuntuvasti kirkastaa useampia kohtia maiden välissä suhteissa alkaen Neuvostoliiton tiedonhankinnasta Suomessa, Suomen roolista Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimusaloitteissa ja Neuvostoliiton suhtautumisesta sosiaalidemokraatteihin. Nyt aihetta tarkastellaan myös laajemmasta yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Neuvostoliiton näkökulmasta tehtyä tutkimusta suomalais-neuvostoliittolaisista suhteista 1920-luvulla ei suomeksi juuri löydy. Venäjällä aihetta on ulkopolitiikan näkökulmasta tutkinut Aleksandr Rupasov ja A. N. Tšistikov, mutta heidän teoksensa periodi ei kata vuosikymmen ensimmäistä puoliskoa. Tuoreemmassa suomalaisessa tutkimuksessa Aleksi Mainio käsittelee koko 1920-lukua Neuvostoliiton ja Suomen suhteissa, mutta enemmän turvallisuuspolitiikan, tiedustelun ja vastavallankumouksen kuin ulkopolitiikan näkökulmasta. Muissa viimeaikaisissa tutkimuksissa Suomen heimosodista, itsenäisyyden alkuvuosista tai sisällissodasta

6 Korhonen, 1966.

neuvostoliittosuhde nousee esiin yleensä lyhyesti lähinnä 1920-luvun alun osalta.⁷ Tilaa Neuvostoliiton varhaisten Suomen suhteiden tutkimukselle on, sekä näkökulman että uuden lähdeaineiston puolesta.

Oma varhempi tutkimukseni on luonut pohjaa tämän aiheen käsitelylle. Kun väitöskirjaani varten siirryin Venäjän vallankumouksen ja sisällissodan periodista suoraan kylmään sotaan, mieleeni jäi kiinnostus palata joskus ”väliin jätettyihin” vuosikymmeniin.⁸ Tämä osoittautui nyt 1920-luvun osalta mahdolliseksi.

Esitettyihin kysymyksiin voidaan vastata pääosin Venäjän ulkoministeriön arkiston (AVP RF) pohjalta. Siellä olevista ulkoasiainkansankomissariaatin (NKID) aineistoista voi periaatteessa seurata kattavasti koko 1920-luvun ajalta Neuvostoliiton Helsingin-edustuston raportointia ja komissariaatin johdon ohjeita noudatettavasta ulkopoliittisesta linjasta. Toisen oleellisen osan lähdepohjasta muodostavat Venäjän valtiollisen sosiaalis-poliittisen arkiston (RGASPI) Neuvostoliiton kommunistisen puolueen aineistot. Puolueen nimenä oli vuosina 1918–1924 Venäjän kommunistinen puolue (bolševikit) (RKP(b)), ja vuosina 1925–1951 Yleisliittolainen kommunistinen puolue (bolševikit) (VKP(b)). Erityisesti kommunistisen puolueen johtoelimen politbyroon kokousten pöytäkirjat ja niiden liitteet tarjoavat hyviä lähtökohtia Neuvostoliiton poliittisen päätöksenteon arvioimiseen niin ulko- kuin sisäpolitiikan osalta.⁹ Kun Suomea ensisijaisesti tarkastellaan kirjassa Neuvostoliiton ulkopoliittikan näkökulmasta ja kohteena, Suomen Ulkoministeriön arkiston aineistoja eli Moskovan-edustuston raportteja on käytetty lähinnä täydentävässä mielessä.

7 Esimerkiksi Roselius & Silvennoinen, 2019; Mainio, 2015; Roselius & Tepora, 2014. Venäläisessä tutkimuksessa hyvän pohjan 1920-luvun jälkipuolen osalta tarjoaa Rupasov & Tšistikov, 2001. Vares, 2018, keskittyy Saksan ja Suomen suhteeseen painottuen 1930-lukuun eikä siksi tämän tutkimuksen kannalta harmillisesti tarjoa uutta tietoa saksalais-neuvostoliittolaisten suhteiden merkityksestä Suomelle.

8 Kähönen, 1998; Kähönen, 2006.

9 Politbyroon toiminnasta ja päätöksenteosta, Gregory & Nainmark, 2008. Politbyroon aineistoja täydentävän lähteen tarjoaa Pipes, 1996. Vuonna 1898 perustettu Venäjän sosialidemokraattinen puolue jakaantui lopullisesti 1912 ideologisten ja organisaatioerimielisyyksien pohjalta menševikkeihin ja Lenin johtamiin etujoukkopuoluetta kannattaneisiin bolševikkeihin, jotka lopulta nousivat valtaan Venäjän 1917 vallankumouksen aikana. Periaatteessa VKP(b):n korkein valta oli puoluekokouksella, jota edusti keskuskomitea, mutta käytännössä sen paikan otti 1919 perustettu tuntuvasti suppeampi poliittinen osasto, politbyroo.

Vaikka venäläistä aineistoa Neuvostoliiton ulkopoliitikasta koko 1920-luvun aikana on nyt saatavissa runsaasti, ja vapaammin kuin vaikka aineistoa toisen maailmansodan ajalta tai sen jälkeen, aukotonta se ei toki ole. Venäjän ulkoasiainministeriön arkistossa ei ole tarkkoja aihepohjaisia hakuluetteloita. Aineistot on järjestetty kokonaisuuksiksi usein keskeisten toimijoiden mukaan, esimerkiksi ulkoasiainkansankomissaari Georgi Tšitšerinin sihteeristön tai osastopäällikkö Boris Stomonjakovin sihteeristön kokoelmiksi. Samat asiakirjat tai sähköiset voivat tulla vastaan kopsiona monta kertaa. On myös mahdollista, että aineistossa on viikkojen tai kuukausien aukkoja, jos alkuperäisistä ei ole otettu kopiota ennen kuin niitä on lähetetty eteenpäin sisäisessä hierarkiassa tai puoluehallinnolle. Rajallisemmin aineistoa on vuosikymmenen alusta ja lopusta, kun taas vuosien 1922 ja 1924–1929 kohdalla tutkija kärsii lähinnä runsauden pulasta. Arkistoaineiston puutteita on kirjassa korvattu mahdollisuuksien mukaan julkaistujen dokumenttiaineistojen ja tutkimuskirjallisuuden avulla.

Laadullisena tai sisällöllisenä varauksena täytyy huomioida aineiston laatijoiden eli NKID:in virkailijoiden näkökulma. Tämä voi tarkoittaa omien näkökulmien ja aloitteiden merkityksen suurentelua ja vastustajien vähättelyä. Tällaisesta löytyy esimerkkejä niin suhteissa ulkomaihin kuin organisaation sisällä tai suhteissa Venäjän kommunistiseen puolueeseen. Käytännön esimerkin tästä tarjoaa NKID:in ”lähinaapureilta” (INO-GPU eli poliittinen ulkomaantiedustelu) ja ”etäisiltä naapureilta” (RU eli sotilastiedustelu) saama informaatio,¹⁰ jota toisinaan mielellään käytettiin muiden lähteiden varmistamiseen, toisinaan haukuttiin pörrien maalaamisesta seinälle. Tiedustelulähteiden lisäksi neuvostotiedustusto sai salaista tietoa suomalaisilta kontakteiltaan, ei vain ulkoasiainvaliokunnan, vaan toisinaan myös hallituksen kokouksisista. Ulkoasiainkansankomissariaatin aineistoissa kuitenkin arvioidaan melko

10 Kutsumanimet perustuivat siihen, että Moskovassa ulkomaantiedustelu sijaitsi NKID:in lähikortteleissa, sotilastiedustelu (RU) taas etäämpänä. Vallankumouksen jälkeen perustettiin heti poliittinen poliisi, Yleisvenäläinen erityiskomissio vastavallankumousta ja sabotaasia vastaan, VTŠK (Tšeka). Vuonna 1922 siitä tuli osa sisäasian kansankomissariaattia (NKVD) nimellä valtion poliittinen hallinto, GPU. Seuraavana nimi täsmennettiin muotoon yhdistetty valtion poliittinen hallinto, OGPU, mutta päämäärät ja toiminta pysyivät samoina.

usein omien lähtökohtien heikkouksia vahvuuksien ohella. Tämä lisää niiden luotettavuutta arvioitaessa neuvostonäkemyistä Suomesta. Toisinaan kirjeenvaihdossa myös kritisoidaan varsin avoimesti muiden edustustojen, osastojen ja RKP(b):n tai VKP(b):n ulkopoliittisia näkemyksiä. Tällainen sisäinen keskustelu vähenee ja katoaa vuoden 1927 jälkeen, Stalinin vakiinnutettua asemansa. Vaikka NKID keräsi informaatiota Suomesta varsin pragmaattiselta pohjalta, politbyroossa ulkopoliittiseen päätöksentekoon vaikuttivat ideologiset tavoitteet ja kiistat sekä kotimaan että ulkomaiden osalta. Erityisesti Stalin osasi käyttää näitä kiistoja hyväkseen oman asemansa vahvistamisessa, mutta ne usein myös ohjasivat sitä, miten hän tulkitsi annettua informaatiota.¹¹

Ideologiset arviot nousevat näkyvämmiin esiin vasta aivan 1920-luvun lopulla, kun Lapuan liike syntyy Suomessa ja pakkokollektivisointi alkaa Neuvostoliitossa. Samoihin aikoihin Komintern voimistaa merkittävästi vastakkainasettelua työväenliikkeen sisällä määritellen sosiaalidemokratian fasismin liittolaiseksi, ”sosiaalifasismiksi”. Silti suoraan marxilais-leninistiseen ideologiaan pohjaavat arviot Suomesta ovat kokonaisuutena harvinaisempia kuin vaikka kylmän sodan aikaisessa raportoinnissa.¹²

Kirjassa selvitetään, miltä perustalta käsitys Suomen kansainvälisestä asemasta Neuvostoliiton ulkopoliitiikassa muodostui. Tämä edellyttää Suomen aseman suhteuttamista siihen, miten Neuvostoliitto suhtautui muihin, osin vastaavan tyyppisessä asemassa oleviin läntisiin rajanaapureihinsa Jäämereltä Mustalle merelle, reunavaltioihin (ven. *limitrofy*). Tämän laajimman käsitteen lisäksi, johon sisältyivät Suomi, Viro, Latvia, Liettua, Puola ja Romania, neuvostoulkopoliitiikka jakoi maat kahteen pienempään ryhmään. Nämä olivat Itämeren rantamaat (ven. *Pribaltika*), johon Romania ei sisältynyt, sekä Baltian maat (ven. *Baltijskie strany*) joihin yleensä kuuluivat vain Viro, Latvia ja Liettua, mutta joskus, vielä 1920-luvun alussa, Suomikin.¹³ Reunavaltioilla tarkoitettiin siis Venäjän läntisiin osiin rajautuvia tai siitä sisällissodan aikana itsenäistyneitä

11 Davis & Harris, 2005, Gregory & Nainmark, 2008.

12 Kähkönen 2006, 24–26.

13 Rupasov & Tšistikov 2001, 1–9.

valtioita: Suomea, Baltian maita, Puolaa ja Romaniaa. Reunavaltioita yhdisti erityisesti 1920-luvun alussa pelko Venäjän vallan paluusta joko vallankumouksen tai valloituksen kautta. Vastaavasti Neuvostoliiton uhkakuivissa reunavaltiot olivat mahdollisia uhkia erityisesti Puolan liittolaisina, vastavallankumouksen lähteinä tai läntisten suurvaltojen hyökkäysreitteinä.

Toimijat

Ulkoasiainkansankomissariaatti oli yksi kansankomissaarien neuvoston, neuvostohallituksen, komissariaateista, jollaisiksi ministeriöt oli vallankumouksen jälkeen nimetty. Ulkoasiainkansankomissariaatti koostui keisarillisen ulkoministeriön pohjilta eri maantieteellisesti jaetuista pääosastoista, jotka jakaantuivat alaosastoihin. Lisäksi siihen sisältyi tehtäväpohjaisia osastoja, kuten lehdistö-, protokolla- ja taloudellis-oikeudellinen osasto.¹⁴ Reunavaltio kontekstissa Suomi kuului itsenäistymisensä jälkeen Euroopan osalta Puolan ja Baltian, eikä Skandinavian tai Länsi-Euroopan osastoon. Ulkoasiainkansankomissariaatin johto perustui kollegiaaliseen periaatteeseen keisarillisen hallinnon pohjalta, eli komissaari johti yhdessä kollegion kanssa. Kollegio koostui komissaarista, hänen kahdesta tärkeimmästä sijaisestaan, sekä yhdeksästä muusta sijaisesta, jotka olivat yleensä osastopäällikköjä, mutta ytimen muodostivat silti komissaari ja hänen kaksi sijaistaan. Ulkoasiainkomissariaatin suhdetta puolueen johtoon, politiikkaan, tarkastellaan Kominternin roolin käsittelyä yhteydessä.

14 Venäjän ulkoministeriön (MID) sivut, Venäjän ulkoministeriö vuosina 1856–1917. https://idd.mid.ru/letopis-diplomaticeskoy-sluzby/-/asset_publisher/5H3VC9AbCsvL/content/ministerstvo-inostrannyh-del-rossii-v-1856-1917-gg (luettu 29.11.2020). Maantieteelliseltä pohjalta pääajako oli ollut vuonna 1914 neljään osaan: 1. osasto: Euroopan (pois lukien Balkan), Amerikan ja Afrikan maat; 2. osasto: Lähi-idän alue, Turkki, Egypti, Abessinia sekä Balkanin maat; 3. osasto: Keski-Aasian maat: Persia, Intia, Ceylon; 4. osasto, Kauko-idän maat: Kiina, Japani, Mongolia, Siam, Tyynenmeren rannikko.

Taulukko 1. Yleisliittolaisen kommunistisen puolueen (VKP(b)) keskuskomitean jäseniksi 1920-luvulla nousseet ulkopoliittisen eliitin jäsenet. Teloitusvuodet merkitty *-merkillä. Lähde: Gortšev 2005.

Keskuskomiteaan 1920-luvulla nousseet	Puolue- ja keskus- komitea- jäsenyys 1917–1930	Isän ammatti ja koulutus	Kansallisuus (syntymä- paikka)	Tehtävät ulkoasianhallinnossa 1918–1930
Berzin, Jan Antonovič, 1881–1938*	1902, 1917–1918	talonpoika, opettaja- seminaari, emigrantti 1908–1917	latvialainen (Vindau)	lähettiläs 1918–1932: Sveitsi, Suomi, Itävalta
Ioffe, Adolf Abramovič, 1883–1927	ehdokaas jäsen 1917–1919	kauppias, opintoja Berliinin ja Zürichin yliopistoissa	juutalainen (Simferepol)	Brest-Litovskin neuvottelut, lähettiläs 1918–1927: Saksa, Japani, Kiina, Itävalta
Kollontai, Aleksandra Mihailovna, 1872–1952	1915 (menše- vikki), 1917–1918	kenraali (aatelinen), lukio, emigrantti 1907–17	venäläinen (Pietari)	lähettiläs 1923–1945: Norja, Meksiko, Ruotsi
Krasin, Leonid Borisovič, 1870– 1926	1890 (RSDRP), 1924– 1926	virkamies, tekninen opisto, emigrantti 1912?–1917	venäläinen (Kurgan, Tobolsk)	komissaari (NKVT) 1921–1923, lähettiläs 1921–1926: Ranska, Iso-Britannia
Krestinski, Nikolai Nikolajevič, 1883–1938*	1903, 1919–1921	opettaja, Pietarin yliopisto (oikeustiede)	ukrainalainen (Mogilev)	lähettiläs 1921–1930: Saksa, varakomissaari (NKID)
Rakovski, Hristijan Georgiovič, 1873–1941*	1917, 1919–1927	tuntematon, Monpellierin yliopisto (lääketiede)	bulgarialainen (Kotel)	komissaari (Ukrainan NKID), lähettiläs 1923–1927: Iso-Britannia, Ranska; varakomissaari (NKID)
Radek, Karl Berngardovič, 1885–1939*	1917, 1919–1924	opettaja, opintoja Krakovan yliopistossa	juutalainen (Lvov, Itävalta– Unkarin Galitsia)	lehdistöosaston päällikkö, NKID 1918–1920
Sokolnikov, Grigori Jakovlevič, 1888–1939*	1905, 1917–1919, 1922–1930	lääkäri, Pariisin yliopisto (oikeustiede), emigrantti 1909–1917	venäläinen (Romny, Vitbesk)	komissaari (NKF) 1922–1926, lähettiläs 1929–1932: Iso-Britannia
Tšitšerin, Georgi Vasilijevič, 1872–1936	1918, 1925–1930	diplomaatti (aatelinen), Pietarin yliopisto (filologia), emigrantti 1904–1918	venäläinen (Karaul, Tambov)	varakomissaari (NKID) 1918, komissaari 1918–1930
Trotski, Lev Davidovič, 1879–1940*	1917, 1917–1927	maanomistaja, lukio, emigrantti 1906–1917	juutalainen (Janovka, Herson)	komissaari (NKID) 1917–1918
Kamenev, Lev Borisovič, 1883–1936	1901, 1919– 1926	rautatieinsinööri, lukio, yliopisto-opintoja	juutalainen (Moskova)	komissaari (NKVT) 1926, lähettiläs 1926–1927: Italia

Erityisesti Neuvostoliiton Helsingin edustuston raportoinnissa, mutta myös Puolan- ja Baltian-osaston muistioissa Suomen parlamentaarinen demokratia ja sen menettelytavat otettiin vakavasti, toisin kuin propagandapuheissa ja teksteissä. Tämä erosi myös virallisesta, propagandistisesta neuvostojulkisuudesta, *Izvestijasta* ja *Pravdasta*. Kun esimerkiksi uhka Suomen ja Puolan mahdolliselle liittoutumiselle näytti kasvavan, edustusto raportoi puolueiden kannoista ja laski eduskuntapaikkojen jakaantumisia. Tämä muodosti argumentin yleensä rauhoittavalle arviolle, ettei liittoutumiselle ole riittävää kannatusta.

Jotta nämä raportoinnin painotukset, geopoliittisesti ymmärretty valtion etu, ja parlamentaarisen päätöksenteon seuranta, olisivat ymmärrettäviä, on syytä tarkastella avainhenkilöitä NKID:issä (taulukot 1 ja 2). Taulukko 1 käsittää 11 sellaista Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon johtotehtävissä ollutta henkilöä, jotka olivat puolueen keskuskomitean jäseniä jo 1920-luvun aikana. Perhetaustan ja koulutuksen osalta vain yksi, ulkoasiainkomissaari Georgi Tšitšerin, edusti suoraa jatkuvuutta aatelistiperheen jäsenenä. Hän oli isänsä ja isoisänsä tavoin työskennellyt keisarillisen Venäjän ulkoministeriössä (MID). Toinen aatelistaukainen oli Alexandra Kollontai, josta tuli maailman ensimmäinen naispuolinen suurlähettiläs mm. Suomen naapurimaihin, Norjaan ja Ruotsiin. Tästä ryhmästä vain yhdellä, ensimmäisellä Suomessa toimineella lähettiläällä Jan Berzinillä, oli talonpoikastausta, enemmistöllä keskiluokkainen tai ylempi. Vähän yli puolella (6) oli takanaan yliopisto-opintoja, joskin vain kolmella loppututkinto.

Taulukko 2 käsittää sellaiset 11 osastopäällikkö- ja lähettilästasolla ulkoasiainkansankomissariaatissa toiminutta henkilöä, jotka eivät 1920-luvulla olleet keskuskomitean jäseniä. Tässä ryhmässä tausta on keskiluokkainen, mutta perhe- ja koulutustiedot puuttuvat osastopäällikkö Boris Stomonjakovin ja lähettiläs Sergei Aleksandrovsikin osalta. Viidestä Suomessa 1920-luvulla toimineesta lähettilästä (Jan Berzin, Aleksei Tšernyh, Ivan Lorents, Aleksandrovski ja Ivan Maiski) kolme oli suorittanut yliopisto-opintoja, ja kahdella oli oikeustieteen tutkinto. Puolan- ja Baltian-osaston päällikköinä toimineista henkilöinä kiinnostavimpia ovat Jakov Ganetski ja Semjon Aralov. Ganetski oli bolševikkien rahoituksen organisoiija ja Leninin luotettu jo ennen vallankumousta. Aralov

taas oli sotilastiedustelun upseeri keisarillisessa armeijassa ja myös perustamassa puna-armeijan sotilastiedustelua. Venäjän etnisillä vähemmistöillä oli vahva edustus näillä ulkoasiainhallinnon tasoilla. Suurimman ei-venäläisen ryhmän muodostivat juutalaiset, minkä lisäksi myös armenialaisia ja latvialaisia kohosi ulkoasiainhallinnon hierarkiassa. Vähemmistöjen yliedustusta suhteessa venäläisiin selittää ensisijaisesti näiden syrjitty asema edellisen hallinnon, Venäjän keisarikunnan aikana. Tämä mobilisoi vähemmistöihin kuuluvia liittymään vallankumouksellisiin liikkeisiin ja järjestöihin, jotka sittemmin nousivat valtaan.

Oleennaista on, että molemmissa ryhmissä koulutus, oli se sitten Venäjällä tai ulkomailla, on hankittu ennen vallankumousta. Vähän yli puolet jälkimmäisestä ryhmästä (6) oli liittynyt puolueeseen vasta 1917 tai myöhemmin, ja monet olivat ehtineet työskennellä keisarillisen Venäjän hallinnossa. Tältä pohjin jatkuvuudet keisarillisen Venäjään tai aikakauden ulkopoliittiseen ajatteluun eivät ole niin yllättäviä kuin voisi luulla. Neuvostoliiton ulkoasiainhallinto oli rakennettava lähes täysin tyhjästä. Siihen tarvittiin alkuun ensisijaisesti kielitaitoisia, koulutettuja henkilöitä, joilla oli, jos mahdollista, hallinnollista kokemusta. Ideologisen oikeaoppisuuden vaatimukset alkoivat voimistua siellä vasta 1930-luvun alusta kuten muuallakin neuvostohallinnossa, ja erityisesti Stalinin terrorin aikana. Tämä johti ensimmäisiin loikkauksiin länteen, sekä niin sanottuun henkilöstönvaihdokseen, kun merkittävä joukko aiemmista toimijoista tuhottiin terrorissa¹⁵. Taulukoissa 1 ja 2 esitellyistä 22 henkilöistä 13 teloitettiin vuosien 1936–1949 välillä, ja yksi teki itsemurhan. Suomessa lähettiläänä 1920-luvulla toimineista viidestä henkilöstä kiinnostavasti vain Ivan Maiski vältti tämän kohtalon, vaikka hän oli entinen menševikki ja lisäksi oli tukenut bolševikkeja vastustaneen Sosialistivallankumouksellisen puolueen (SR) Komutš-hallitusta¹⁶ Omskissa vuonna 1918. VKP(b):hen hän liittyi vasta 1921. Maiski eli vuoteen 1975.

15 Rentola, 2007, 2–11.

16 Omskin hallituksen perusti osa bolševikkien tammikuussa 1918 hajottaman perustuslakia sääätäneen kansalliskokouksen SR-edustajista. Se tunnettiin lyhenteellä Komutš (Perustuslakia sääätävän kokouksen edustajien komitea, ven. *Komitet išlenov Utšreditelnogo sobranija*).

Taulukko 2. Yleisliittolaisen kommunistisen puolueen (VKP(b)) keskuskomitean ulkopuolella 1920-luvulla olleet ulkopoliittisen eliitin jäsenet. Teloitusvuodet merkitty *-merkillä. Lähde: Gortšev 2005. Täydentävinä Ulkoasiainkansankomissariaatin ja ulkoasiainministeriön aineistot, venäjänkielinen Wikipedia <https://ru.wikipedia.org> ja historiasivusto Hrono <http://www.hrono.ru/biograf/>.

Keskuskomitean ulkopuolella 1920-luvulla	Puolue-jäsenyys	Isän ammatti ja koulutus	Kansallisuus (syntymäpaikka)	Tehtävät ulkoasiainhallinnossa 1918–1930
Aleksandroviski, Sergei Sergejevitš, 1889–1949*	1906	–	juutalainen	Keski-Euroopan osaston päällikkö 1924–1925, lähetti-läs 1925–1939: Liettua, Suomi, Tšekkoslovakia
Aralov, Semjon Ivanovitš, 1880–1969	1918	kauppias, sotilaskoulutus 1905, sotilastiedustelun majuri 1915	venäläinen	RU:n päällikkö 1919, lähetti-läs 1923–1925: Latvia, Puolan–Baltian-osaston päällikkö 1925–1927, VSNKh 1927–?
Ganetski, Jakov Stanislavovitš 1879–1937*	1896	kauppias, opintoja Varsovan, Heidelbergin ja Zürichin yliopistoissa	juutalainen (Varsova)	Puolan ja Baltian osaston päällikkö 1921–1923, NKVT kollegio
Karahan, Lev Mihailovitš, 1889–1937*	(1904) 1917(b)	asianajaja, opintoja Pietarin yliopistossa, Tomskin yliopisto (oikeustiede 1915)	armenialainen (Kutais)	varakomissaari (NKID) 1918–1921, 1922–1923, 1925–1934, lähetti-läs: Puola, Kiina
Kopp, Viktor Leontevitš, 1880–1930	(1908) 1917 (b)	keskiluokkainen tausta, opintoja Harkovin teknisessä opistossa	juutalainen (Jalta)	Puolan ja Baltian osaston päällikkö 1923–1925, lähetti-läs 1919–1930: Saksa, Japani, Ruotsi
Litvinov, Maksim Maksimovitš, 1876–1951	1898, keskus-komitean jäsen 1934–1941	virkamies, lukio, emigrantti 1907–1918	juutalainen (Belostok, Grodno)	lähetti-läs 1918–1921: Iso-Britannia, Viro; varaulkoasiain-kansank., ulkoasiainkansank. 1930–1939
Lorents, Ivan Leopoldovitš, 1890–1941	1919	ammatti ei tiedossa, Pietarin yliopisto (oikeustiede 1913), Mihailovskin tykistökoulu, 1915	juutalainen (Lodz)	diplomaatti 1918, lähetti-läs: Liettua, Suomi, Latvia; NKVT kollegio (?–1935)
Maiski, Ivan Mihailovitš 1884–1975	1921 (menševikki), keskus-komitean ehdokasjäsen 1941–1947	lääkäri, opintoja Münchenin yliopistossa, emigrantti 1908–1918	juutalainen (Kirillov, Volgoda)	diplomaatti 1922–?, lähetti-läs 1929–1943: Suomi, Iso-Britannia
Rozengolts, Arkadi Pavlovitš, 1889–1938*	1905, keskus-komitean jäsen 1934–1937	kauppias, ylempi kaupallinen tutkinto?	juutalainen (Vitbesk)	diplomaatti 1925–1927 Iso-Britanniassa, komissaari (NKVT)
Stomonjakov, Boris Spiridanovitš, 1882–1941*	1902	–	bulgarialainen (Odessa)	Berliinin kaupallinen edustusto 1921–1925, varakomissaari (NKVT) 1924–1925, NKID kollegio 1923–1926, Puolan–Baltian-osaston päällikkö 1926–1934
Tšernyh, Aleksei Sergejevitš, 1892–1940*	1917	ammatti ei tiedossa, Moskovan yliopisto (oikeustiede 1917)	venäläinen (Selginsk)	lähetti-läs 1923–1939: Suomi, Latvia, Persia; NKID kollegio 1926

Valtionrakentaminen ja modernisoituvat poliittiset järjestelmät Länsi- ja Itä-Euroopassa

Ulkopolitiikka nähdään tässä kirjassa osana valtiollista päätöksentekoa, mikä ohjaa tarkastelemaan taustana valtion rakentamisen yhteiskunnallisia edellytyksiä. *Rakenteella* tarkoitetaan kulttuuristen kaavojen, resurssien jakamiseen ja vallankäytön muotoihin perustuvaa sosiaalisten käytäntöjen jatkumoa. *Tapahtuma* puolestaan on ilmiöiden joukko, joka aiheuttaa paikallisissa käytännöissä sellaisen murroksen, joka voi johdattaa rakenteita muuttavaan ketjureaktioon.¹⁷ Rakennehistoriallinen tai vertailevan historian tutkimuksen perinne tarjoaa keinoja vastauksen saamiseen siihen, miten valtion rakentaminen sisällissodan pohjalta Neuvosto-Venäjällä ja Suomessa loi edellytyksiä ulkopoliitikalle. Barrington Mooren *kolmen vallankumouksen malli* ja Antonio Gramscin käsitteet *hegemonia* ja *passiivinen vallankumous* ovat tässä hyödyksi. Niiden avulla voi hahmottaa, miltä sosiaaliselta pohjalta uudet poliittiset eliitit nousivat, ja kuinka ne pyrkivät oikeuttamaan ja legitimoimaan asemansa valtion johdossa. Geopoliitiikan ohella tällä oli ratkaiseva merkitys ensimmäisen maailmansodan jälkeen sisällissodan pohjalta syntyneiden maiden ulkopoliitikalle. Tämän tutkimuksen pääpaino on ulkopoliittisissa tapahtumissa. Tällöin rakennehistoriallista näkökulmaa sovelletaan lähinnä lähtökohtana vuosikymmenen keskeisimpien käännteiden arviointiin sekä kattavammin johtopäätöksissä pohdittaessa niiden merkitystä.¹⁸

Stein Rokkanin Euroopan käsitteellisen kartan avulla voi hahmottaa Venäjän ja Suomen välillä sekä yhtäläisyyksiä että eroja valtion ja kansakunnan rakentamisen lähtökohdissa. Tässä jaottelussa sekä Venäjä että Suomi sijoittuvat itäiseen Eurooppaan, jossa valtion tulot nojaavat maatalousylijäämän keräämiseen rahatalouden sijaan. Eroina Venäjän ja Suomen välillä oli kuitenkin maanomistuksen rakenne, joka kehiti-

17 Sewell, 1996, 841–844.

18 Suurten maiden osalta tätä vertailevaa näkökulmaa sovelletaan esim. teoksissa Moore, 1991 (1966) ja Skocpol 2015 (1979), 29–32. Nimenomaan Suomen osalta, Mooren herättämien kysymysten pohjalta, tätä näkökulmaa kehitetään teoksessa Alapuro, 2017 (1988), 11–15. Hegemonian ja passiivisen vallankumouksen käsitteistä, kts. Mouffe, 2014 (1979).

tyy vastakkaisiin suuntiin.¹⁹ Venäjällä aateliston maanomistus, samoin kuin maaorjuus, vahvistui 1600-luvulla. Suomessa taas osana Ruotsin valtakuntaa aatelin valta väheni 1600-luvulta, ja talonpoikainen maanomistus vahvistui²⁰.

Kansakunnan rakentamista tarkastellaan Euroopan käsitteellisellä kartalla etelä–pohjoinen-ulottuvuudella. Tällöin 1500-luvulla käynnistynyt reformaatio muodostaa oleellisen jakavan tekijän. Se loi pohjan kielelliseltä pohjalta tapahtuvalle kansakunnan rakentamiselle siinä vaiheessa, kun nationalismi nousi merkittäväksi legitimoivaksi ideologiaksi Ranskan vallankumouksen jälkeen.²¹ Kansakunnan rakentamisen edellytyksissä Suomi Ruotsin valtakunnan osana sijoittui selkeästi ”pohjoiseen ulottuvuuteen”. Venäjä ei ortodoksisena näy Rokkanin etelä–pohjoinen-ulottuvuudessa. Kansakunnan ja valtion rakentamista määrittikin Venäjällä enemmän valtion voimakas laajeneminen ja rakentaminen monikansalliselta pohjalta 1500-luvulta lähtien.²²

Barrington Mooren poliittisen modernisaation kolmen vallankumouksen malli tarjoaa lähtökohdan poliittisen murroksen hahmottamiselle niin Venäjällä, Suomessa kuin myös Baltiassa ja Puolassa 1800-luvulta 1900-luvun alkupuolelle. Poliittiselle modernisaatiolle nähdään mallissa kolme reittiä, jotka eivät ole pääsääntöisesti vaihtoehtoisia, vaan historialliselta pohjalta nousevia: 1) kapitalistis-demokraattinen vallankumous, 2) kapitalistis-fasistinen keskeytetty vallankumous, 3) talonpoikais-kommunistinen vallankumous.

Poliittisen järjestelmän kehittymistä joko pluralistisen demokratian tai autoritaariseen, jopa totalitaariseen suuntaan, ohjaa Mooren mukaan maata omistavan yläluokan, talonpoikien ja porvariston suhde. Siinä muutokset aiheutuvat markkinoiden, toisin sanottuna kapitalismin, etenemisestä ensin maatalouteen ja sitten teolliseen tuotantoon. Pluralistisen, demokraattisen järjestelmän kehittymiselle on oleellista riittävän vahva porvaristo, joka kykenee haastamaan maanomistajayläluokan,

19 Rokkan, 1973, 80–81.

20 Kotilaine, & Poe, 2004, 25 maaorjuuden taustasta. Alapuro 2017, 34 talonpoikien maanomistuksesta Ruotsissa 1700-luvulla.

21 Rokkan, 81–84.

22 Venäjän imperiumipohjasta ja laajenemisesta, Etkind, 2015, 160–163, 167–168 ja Miller, 2015, 338, 344–345.

sekä riittävän vahva valtio suhteessa yläluokkaan. Fasistinen tai vähintään autoritaarinen järjestelmä taas syntyy, jos maanomistajayläluokka on vahva ja porvaristo liittoutuu yläluokan kanssa sen haastamisen sijaan. Kommunistinen talonpoikaisvallankumous taas on tuloksena siinä tapauksessa, jos maanomistajien siirtyminen markkinatalouteen ei laajassa mitassa onnistu, porvaristoa on hyvin vähän, talonpojat kykenevät organisoitumaan ja erityisesti jos valtio romahtaa. Mooren jaottelut eivät silti ole täysin kiveen hakattuja, vaan voivat osin lomittua: Ranskan ja Iso-Britanniankin murroksissa on mahdollista nähdä autoritaarisuutta tukeneita piirteitä, ja toisaalta esimerkiksi Saksassa pluralistisia piirteitä, vaikka nämä jäivätkin toteutumatta.²³ Jatkossa tässä tutkimuksessa osoitetaan, miten tämän tyyppiset poliittisen järjestelmän toteutumattomat kehityskulut vaikuttivat myös Neuvostoliiton Suomen ulkopoliitiikkaa koskeviin arvioihin, erityisesti 1920-luvun lopulla.

Valtion rakentamista ulkopoliitiikan perustana hahmotetaan seuraavien kategorioiden kautta: 1) valtiorakenteet, 2) luokkasuhteet eli yhteiskuntarakenne, 3) kansallinen integraatio eli nationalismin merkitys, 4) luokkaintegraatio eli sosiaalinen mobilisoituminen²⁴. Tarkasteltavan aikakauden puitteissa Venäjä sijoittuu Mooren poliittisen modernisaation mallissa suoraan kolmanteen muotoon. Suomea voi Skandinaavisen taustan pohjalta tarkastella lähinnä ensimmäisen ryhmän osana, vaikka sen kehityksessä on mahdollisuuksia myös toiseen ryhmään päätymiseen. Baltian maat, Viro, Latvia ja Liettua, sekä Puola olivat vahvan maaomistajayläluokan hallitsemia yhteiskuntia jo ennen Venäjän alaisuuteen päätymistään. Baltian provinseissa (nykyiset Viro ja Latvia) ja Liettuassa yläluokka oli erikielinen, joko saksan- tai puolankielinen. Puolassa maanomistajayläluokalla oli kotimainen tausta, mutta yläluokan asema heikkeni erityisesti Venäjän hallussa olleilla alueilla. Näiden maiden sotien välinen kehitys autoritaaristen hallintojen valtaannousun myötä 1920- ja 1930-luvuilla sijoittaisi ne lähinnä poliittisen modernisaation toiseen muotoon.

23 Moore, 1991 (1966), xii–xiv.

24 Alapuro, 2017 (1988), 20, keskusvallan ja yhteiskuntaluokkien suhteista valtion rakentamisessa erityisesti Suomen, Venäjän ja Baltian maiden osalta.

Venäjä edusti jo keskiajalta alkanutta valtionrakentamista, joka eteni kansallisvaltion sijaan kohti monikansallista imperiumia. Imperiumien historiaa tutkineiden Burbankin ja Cooperin mukaan se on ”laaja, ekspansiivinen tai historiallisesti laajalle ulottunut poliittinen yksikkö, jonka poliittinen järjestelmä pitää yllä hierarkiaa ja erotteluja, kun se liittää itseensä uusia kansoja”. Kansallisuuksien välisten suhteiden näkökulmasta oleellista on, että erilaisia kansoja hallitaan eri tavoin.²⁵ Eliitti–kansasuhteessa korostui Pietari Suuren reformien jälkeen länsimaistuneen eliitin ja ”talonpoikaisen kansan”, rahvaan, välinen kuilu. Alkaessaan 1700–1800-luvulla määritellä kansaa ja osin myös kansakuntaa Venäjällä, eliitti rajasi itsensä usein kansakunnan ulkopuolelle. Yhdessä monikansallisen imperiumin säilyttämisen kanssa tämä esti nationalistisen mobilisaation hyödyntämisen sillä tavoin kuin se oli mahdollista kansallisvaltioissa tai sellaisiksi pyrkivissä, kuten Suomessa.²⁶

Suomesta muodostui valtio vasta Venäjän vuonna 1809 valloituksen yhteydessä myöntämän autonomian vakiintuessa. Sen hallitseminen perustui lähinnä ruotsinkielisen virka-aatelin ja talonpoikien liittoon. Kansallisen integraation ja sosiaalisen mobilisaation pohjalta tämä merkitsi Mooren modernisaatiomallien näkökulmasta, että porvariston ohella myös uusi eliitti oli heikko. Se tarvitsi ”kansaa” oman asemansa perusteluun ja vahvistamiseen, myös suhteessa emämaahan, Venäjään. Merkittävä osa eliitistä olikin valmis vaihtamaan kieltään ruotsista suomeen ja kehittämään kansankielistä kulttuuritoimintaa.²⁷ Kuten Venäjä, Suomikin teollistui myöhään, mutta teollistuminen eteni Suomessa hitaammin ja vähemmän keskittyneesti. Venäjällä kansallisen integraation ja sosiaalisen mobilisaation muodot muokkasivat itsevaltiuden vastaista protestia vuosina 1905 ja 1917, mutta myös vallankumousta ja sisällissotaa vuosina 1918–1919. Toisin kuin Venäjällä tai sen Baltian provinseissa, Suomessa sosiaalisista konflikteista huolimatta nämä rakenteet helpottivat yhdessä autonomian kanssa nationalistista mobilisaatiota valtion oikeuttamiseksi.

25 Burbank & Cooper, 2010, 8.

26 Tolz, 2006, 305–306, 309–311.

27 Suomalaisen eliitin asemasta ja Venäjä–suhteesta, Alapuro, 2019, 223–224, 234. Eryyisesti fennomaanien tavoitteista, Liikanen, 1987, 130.

Baltian provinssista puuttuivat edellytykset Suomen tyyppiselle kansallisesti yhdistävälle mobilisoitumiselle ennen 1800-luvun loppua. Saksankielisen maanomistaja-aatelin asema oli vahva, eikä se kaivannut liittolaisia paikallisesta väestöstä. Paikallinen viron- tai latviankielinen eliitti syntyi siksi myöhemmin kuin Suomessa, ja yhdistystoiminnan rajoitusten takia sen pohja oli kapeampi. Lisäksi paikallinen eliitti ja liike-elämä kietoutuivat enemmän yhteen maamiesseurojen ja osuustoimintaliikkeen pohjalta. Muodostuvan paikallisen talonpoikaiston ja porvariston kansallinen integraatio Baltiassa tapahtuikin ensisijaisesti baltiansaksalaisia vastaan, jolloin Venäjä ja venäläistämispolitiikka saattoivat näyttäytyä, ei vain pienempänä pahana, vaan liittolaisena.²⁸ Puolassa kansakunnan rakentaminen oli 1800-luvulla aivan eri tavoin haasteellista huolimatta historiallisesta suurvaltaperinnöstä. Puolankielinen väestö oli jakaantunut kolmen maan jakaneen valtion, Venäjän, Saksan ja Itävalta-Unkarin, alueille. Lisäksi puolalainen nationalismi jakaantui kahteen haaraan 1800-luvun lopulla. Ensimmäinen nojasi modernia nationalismia edeltäneen Puola-Liettuan kansainyhteisön perintöön. Siinä historiallinen yhteys tähän valtioon määrittä puolalaisuutta, oli kyse puolaa, liettuaa, valkovenäjää tai ukrainaa puhuvista. Toinen lähti nationalismin perustalta pääosin etniseltä pohjalta muodostuvasta Puolan valtiosta, mutta silläkin oli historiallisia tai strategisia aluevaatimuksia.²⁹

Nämä erot kansallisessa integraatiossa ja eliittien taustoissa muokkasivat vahvasti ensimmäisen maailmansodan jälkeen vuosina 1918–1920 muodostuneita valtiota ja niiden poliittisia järjestelmiä. Rakennettiinpa valtiota kansalliselta tai joltain muulta pohjalta, Antonio Gramscin mukaan hallitseva luokka pyrkii luomaan ”aidon hegemonian” johto- asemansa tueksi. Tällöin siihen sisällytetään osia myös kilpailevien sosiaalisten ryhmien ideologioista eräänlaisessa liittoutuman- tai koalitionrakentamisprosessissa sen sijaan että ne rajattaisiin ulos tai neutraloitaisiin. Tämä oli erityisen vaativaa sisällissodan tai vallankumouksen kokeneissa maissa. Jos neutralointi eli ulossulkeminen, on merkittävässä osassa hegemoniaa luotaessa, tapahtuu niin sanottu passiivinen

28 Köll, 1994, 24–27, 26, 31–32, 34–35. Eellend 2007, 223–232.

29 Prazmowska, 2010, ix–xi, 13–14, 18–20, puolalaisen nationalismin painotuksista.

vallankumous. Gramscin mukaan Italian kansallinen yhdistyminen kuningaskunnaksi tasavallan sijaan 1860-luvulla oli esimerkki tästä.³⁰ Tältä pohjin sekä hegemonia että passiivinen vallankumous käsitteinä sopsisivat erityisen hyvin Mooren poliittisen modernisaation toisen ja kolmannen vaihtoehdon tai niiden uhkien tarkasteluun.

Kolmen vallankumouksen mallissa yhtenä avaintekijänä on maaseudulla asuvan väestön enemmistön ja eliittien suhde, mikä käytännössä tarkoitti usein suhdetta maareformeihin. Sekä Suomessa että Baltian maissa toteutetut maareformit laajensivat sisäiset kamppailut voittaneen koalition pohjaa ja periaatteessa vahvistivat valtion legitimitettä. Vaikka yhteiskunnallisen konfliktin ja sisällissodan ulottuvuuksia liittyi Latviassa ja Virossakin itsenäistymiseen 1917–1919, sitä oli helpompi perustella itsenäisyys- tai vapausotana sekä Neuvosto-Venäjää että baltiansaksalaisia ja Saksaa vastaan. Maakysymys tai -reformi oli ratkaiseva tekijä, johon reagoiminen kollektivisoinnilla tuhosi bolševikkien joukkokannatuksen Virossa. Baltian maissa vallitsi kuitenkin koko 1920- ja 1930-luvun etninen jako maiden valtaväestöjen ja vähemmistöinä olevien baltiansaksalaisten tai puolalaisten välillä.³¹ Samaan aikaan Suomessa aitosuomalaisuus ilmensi vastaavaa, vaikka lievempää etnistä jännitettä. Puolassa etnisten vähemmistöjen suuri osuus teki kansakunnan rakentamisesta helposti poissulkevaa, joten legitimitettä oli haettava historialliselta, laajentumiseen ohjaavalta pohjalta. Maareformia hyödynnettiin myös puolalaistamispolitiikan välineenä Galitsiassa³². Sen sijaan äärioikeiston ja konservatiivien vallankaappausliikkeet Suomessa, Baltiassa ja Puolassa kuvastivat hegemoniakamppailua voittaneen tai hallitsevan koalition sisällä. Neuvostovalta puolestaan haki sisällissodassa tukea talonpojilta hyväksymällä käytännössä maareformin yksityisomistuksen pohjalta. Sisäisen valtakamppailun jälkeen 1920-luvun lopulla se onnistui kumoamaan tämän myönnytyksen varmistaakseen regiimin jatkuvuuden pitemmällä aikavälillä sekä teollistaakseen maan.³³

30 Mouffe, 1–15. Suomeen liittyen hegemonian käsitettä on sovellettu kiinnostavasti Miika Siiroksen teoksessa *Vapaussodan perintö* (2011).

31 Kähkönen, 2019, 307–308. Jörgensen, 2006, 78–84, Viron ja Suomen maareformeista.

32 Melnyk, Muravskyi & Vyzdry, 2019, 23–27.

33 Siironen, 2011, 193–196, ”valkoisen Suomen” sisällä käydystä hegemoniakamppailusta, Prazmowska,

Kartta 1. Venäjän sisällisota ja Suomi sen osana helmikuussa 1918.
© Spatio 2021.

Nämä rakenteet maantieteen ohella tekevät ymmärrettäväksi sen, miten sisäpoliittiset kriisit 1920-luvulla saattoivat muodostua myös ulkopoliittisiksi uhkakuviksi reunavaltioiden ja Neuvostoliiton välillä. Tämä koskee niin Neuvostoliiton pakkokollektivisointia, Baltian maiden ja Puolan vallankaappauksia, kuin Lapuan liikettä Suomessa.

2010, 101–105, puolalaisesta nationalismista ja 40 prosenttia maan väestöstä kattavien kansallisten vähemmistöjen suhteesta, Jacobson, 1994, 248–250, NEP:in päättämisestä ja Neuvostoliitossa käydyistä valtakamppailusta.

Maailmansota, sisällissota ja interventio Neuvosto-Venäjän ulkopoliittikan pohjina 1918–1919

Venäjän vallankumouksen ja sitä seuranneen sisällissodan, kuten myös Suomen itsenäistymisen ja sitä seuranneen sisällissodan keskeinen ulkopoliittinen konteksti oli neljättä vuotta käyty ensimmäinen maailmansota. Sitä, minkä kannan keskusvallat tai ympäröivät (Entente)³⁴

34 Keskusvallat: Saksa, Itävalta-Unkari, Turkki, Bulgaria. Keskeiset ympäröivät: Iso-Britannia, Ranska, Venäjä ja vuodesta 1917 Yhdysvallat. Vallankumouksen myötä Venäjä jäi pois, ja "neljän suuren" jouk-

ottivat näihin tapahtumiin määrittivät maailmansodan osapuolten tavoitteet voiton saavuttamiseksi. Sodan ratkettua ja Versaillesin rauhankonferenssin käynnistyttyä vuonna 1919 ympäröivät näkivät Suomen olleen osa Venäjän sisällissotaa ja sen itsenäisyyden riippuneen Venäjällä käydyn kamppailun lopputuloksesta.

Vuoden 1918 keväästä syksyyn Neuvosto-Venäjä oli ulkopoliittisesti heikoimmillaan. Helmikuun alussa sen ulkopoliittinen bluffi, Brest-Litovskin neuvottelujen keskeyttäminen ilman rauhansopimusta, oli epäonnistunut, ja saksalaiset olivat jatkaneet sotaa. Rauha oli solmittava Saksan sanelemana maaliskuun alussa. Tällöin Saksa toteutti sodan päämääriinsä idässä kuuluneen ”suojavyöhykkeen” irrottamalla Venäjästä sen läntiset kansalliset vähemmistöt, aina Jäämereltä Mustalle merelle ja Kaukasukselle, Suomen valkoinen hallitus mukaan lukien. Käynnistyneestä sisällissodasta huolimatta Neuvosto-Venäjä oli Saksan romahtaessa loka-marraskuussa 1918 Itä-Euroopan hallituksista vahvin väestön, alueen ja resurssiansa pohjalta. Puolueen jäsenmäärä oli noussut noin 250 000 henkilöön ja punakaarteista oli organisoitu puolentoistamiljoonan vahvuinen puna-armeija, paljolti Lev Trotskin värväämien entisten tsaarin armeijan aliupseerin avulla.³⁵

Toisin kuin neuvostoaikaisen historiankirjoituksen tulkinnaissa, ulkomainen interventio ei perustunut systemaattiseen suunnitelmaan bolševikkihallinnon kumoamisesta ja keisarikunnan palauttamisesta, vaikka kaikki suurvallat olivat lähtökohtaisesti anti-bolševistisiä. Jos bolševikkihallinnon kaataminen olisi ollut kaikkien suurvaltojen ensisijainen päämäärä, tehokkainta olisi ollut tehdä yhteistyötä Saksan kanssa aselevon jälkeen. Silloin Pietari ja Moskovakin olivat vielä sen joukkojen ulottuvilla. Tämä olisi kuitenkin edellyttänyt lievempiä rauhanehtoja Versaillesissa, sekä jonkinlaisen Saksan etupiirin hyväksymistä Itä-Euroopassa. Erityisesti Ranskalle tämä hinta oli liian korkea. Sen sijaan se vaati, että Saksan joukkojen tulee vetäytyä Itä-Euroopasta vuonna 1919 vasta ympä-

koon nousi Italia. Ranskaa, Iso-Britanniaa ja Venäjää yhdistivät jo ennen ensimmäisen maailmansodan puhkeamista poliittiset sopimukset, jotka tunnettiin nimellä *Entente cordiale* (suom. sydämelinen yhteisymmärrys).

35 Debo, 1992, 4.

rysvaltojen määrittelemänä ajankohtana, mikä Baltiaa lukuun ottamatta tapahtui keväällä. Baltiassa saksalaiset pyrkivät säilyttämään ylivalta-asemansa syksyyn 1919 saakka.³⁶

Vuoden 1918 aikana Venäjällä riitti useampia ulkomaisten potentiaalisen tuen tai vastustamisen kohteena olevia hallituksia tai poliittisia keskuksia kansankomissaarien neuvoston ja maasta eroon pyrkivien kansallisten vähemmistöjen ohella. Näistä keskeisiä olivat osaan SR:stä pohjannut hallitus Omskissa (Komutš), sekä valkoisista sotilasjohtajista, atamaani Pjotr Krasnovin kasakkajoukot Donilla ja kenraali Anton Denikinin vapaaehtoisarmeija Etelä-Venäjällä. Marraskuun puoliväliin mennessä bolševikkien vaihtoehtoina oli enää valkoisia sotapäälliköitä, kun Omskissa vallan kaappasi hallituksen sotaministeri, amiraali Aleksander Koltšak. Koordinoitu yhteistyö Iso-Britannian ja Ranskan välillä lakkasi vuoden 1918 lopulla, mitä ennen ne jakoivat Venäjän läntiset reuna-alueet vaikutuspiireihin. Ranska keskittyi Krimiin ja Etelä-Venäjään, jonne oli tarkoitus lähettää viisi divisioonaa, Iso-Britannia puolestaan Pohjois-Venäjän ja Kaukasuksen alueiden miehittämiseen tuntuvasti vähäisemmin voimin sekä Omskin hallituksen ja Baltian maiden tukemiseen.

Venäjän sisällissodan interventioissa oleellista oli eri maiden välisen yhteistyön puute. Niin Saksalla kuin mahdollisesti Yhdysvalloilla tai Japanilla olisi ollut sotilaallisia edellytyksiä bolševikkien kukistamiseen. Saksan toiminnan ympärysvallat estivät, eivätkä amerikkalaiset tuolloin halunneet bolševikkien kukistuvan. Japani puolestaan ei halunnut lähettää joukkojaan Siperiassa Irkutskia lännemmäksi, vaikka amerikkalaiset eivät olisi sitä vastustaneetkaan. Iso-Britannia ja Ranska puolestaan olisivat halunneet syrjäyttää bolševikit, mutta niiden resurssit eivät riittäneet laajamittaiseen sodankäyntiin maailmansodan rasisusten jälkeen.³⁷ Kääntäen, bolševikkien asemaa vahvisti sekä ulko- että sisäpoliittisten vastustajien hajanaisuus ja heikkous. Tämän lisäksi Brest-Litovskin rauhan kumoaminen Saksan romahdettua toi Neuvosto-Venäjän hallituk-

36 Esim. Mints, I. I., 1988, 3–4, esitetään ympärysvaltojen ja Saksan liittoutuneen aselevon jälkeen intervention toteuttamiseksi. Vrt. Debo, 1992, 5, joka tuo esiin, miksi tällaista yhteistä pohjaa ei ollut.

37 Debo, 1992, 7.

selle kannatusta patrioottiselta pohjalta, Venäjän alueiden palauttajana ja ulkomaisten hyökkääjien karkottajana.

Venäjän sisällissota kehittyi täyteen mittaansa vuoden 1919 aikana, ja ratkaisevat taistelut oli käyty vuoden loppuun mennessä. Bolševikkien vahvuutena oli, että he olivat poliittisesti kyvykkäin ja taktisesti joustavin osapuoli, ja sisällissodat ovat viime kädessä aina poliittisia kamppailuita. Vastaavasti valkoisten alkuvaiheen sotilaallisen ylivoimaisuuden pitkälti kumosi heidän poliittisten kykyjensä puute:³⁸ Bolševikit ymmärsivät olla vieraannuttamatta talonpoikia ja pääsääntöisesti luopuivat maatalouden pakollisesta kollektivoinnista, vaikka se oli vastoin heidän ideologiaansa. Valkoiset sotilasjohtajat sen sijaan yleensä kannattivat maan palauttamista tilanomistajille ja julistivat ”yhtä ja jakamatonta” Venäjää, tehden nopeasti sekä talonpojista että kansallisista vähemmistöistä vastustajiaan. Erään harvoista keinoista joukkokannatuksen hankkimiseen aineellisen puutteen oloissa tarjosi valkoisille uuden antibolševismin yhdistäminen vanhempaan antisemitismiin. Pohjaa antisemitismille tarjosi juutalaisten ja muidenkin kansallisten vähemmistöjen suhteellisen laaja edustus vallankumouksellisissa liikkeissä ja järjestöissä, kuten populisteissa, sosialistivallankumouksellisessa puolueessa, juutalaisten omassa työväenjärjestössä Bundissa sekä bolševikki- ja menševikkipuolueissa. Valkoisten venäläisten, ukrainalaisten ja puolalaisten erilaiset joukot tappoivat noin 50 000 juutalaista vuosina 1917–1919 Länsi- ja Lounais-Venäjällä. Deboa lainaten, sisällissodan voiton lähtökohdista Neuvosto-Venäjän ulkopoliitiikka kehittyi vuosina 1919–1921 henkiinjäämisestä maan aseman vakiinnuttamiseen.³⁹

Neuvosto-Venäjän ulkopoliitiikan toimijoiden näkökulmasta vallankumous ja sisällissota tuottivat välittömän lähtökohdan maan ulkopoliittisen aseman arvioimiselle. Tämä kiteytyi ensinnäkin intervention, sisällissotaan kohdistuneen ulkomaisen aseellisen puuttumisen, torjumisessa. Toisekseen se näkyi pyrkimyksessä joko edistää vallankumouksen leviämistä tai vähintäänkin heikentää interventiota kommunisti-

38 Debo, 1992, xiii. Carr, 1966a, 262–264 nationalismista ja kansallisuuspolitiikasta bolševikkien resursseina valkoisia venäläisiä ja interventiota vastaan.

39 Gerwath & Horne 2013, 77–78. Debo, 1992, 10.

puolueiden kansainvälisen yhteistyöjärjestön, vuonna 1919 perustetun Kominternin avulla.

Viimeaikaisessa tutkimuksessa Kominternia ja sen kanssa yhteistyötä harjoittaneita järjestöjä ja henkilöitä on lähestytty kansainvälisyyden sijaan transnationaalisuuden näkökulmasta. Tällä näkökulmalla on merkitystä käsitellyn aiheen kannalta niiltä osin kuin transnationaalisuus viittaa vuorovaikutukseen ja keskinäisriippuvuuteen organisaatiokontekstissa. Komintern ei ollut vain ”Moskovan” eli Neuvostoliiton johdon käskytiskanava, vaan sekä siihen kuuluvat puolueet että toimijat välittivät vaikutteita molempiin suuntiin, olipa kyse kiinalaisista vallankumouksellisista tai suomalaisista kommunisteista.⁴⁰ Tämän kirjan aiheen ja aineistojen pohjalta Kominternia tarkastellaan kuitenkin ulkoasiainkansankomissariaatin (NKID) näkökulmasta, osana Neuvosto-Venäjän ja Neuvostoliiton kansainvälisiä, valtioiden välisiä suhteita.

Kominternin merkitys muuttui tuntuvasti niin valtion eli Neuvostoliiton, kansainvälisen kommunistisen liikkeen kuin neuvostoulkopolitiikan kannalta vuosina 1919–1928. Neuvostoliiton 1920-luvun ulkopoliittikkaa tutkineen Jon Jacobsonin mukaan Neuvostoliiton toiminnassa vaikutti tuolloin kolme ristiriitaa: 1) teoreettisella tasolla lähestyvän proletaarisen vallankumouksen ja kapitalismin vakiintumisen ristiriita, 2) toiminnan tasolla maailmanlaajuisen liikkeen vaatiman keskitetyn organisaation ja puhtasoppisuuden sekä paikallisten kommunististen puolueiden kannatukseen tarvittavan strategisen ja taktisen joustavuuden välinen ristiriita, 3) valtasuhteiden tasolla Kominternin kasvavan Neuvostoliiton eduille alistamisen ja noin kahdenkymmenen Kominternissa edustetuna olevan puolueen vallankumouksen tarpeiden välinen ristiriita.⁴¹

Ulkopolitiikan osalta nämä ristiriidat konkretisoituvat siinä, että Lenin tunnusti vallankumouksellisen potentiaalin tilapäisesti vähentyneen Euroopassa vuosien 1921–1923 jälkeen ja siirtyneen lähinnä Aasiaan, siirtomaihin ja läntisten suurvaltojen vaikutuspiireissä oleviin maihin. Komintern-politiikan tavoitteena oli yhdistää nationalistien ja kommunistien pyrkimykset Kiinan sisällissodassa, jotta länsimaiden, erityisesti

40 Drachewych, 2018. Vuorovaikutuksen ja eri liikkeiden näkökulmasta myös Weiss, 2017.

41 Jacobson, 1994, 33.

brittien, vaikutusvalta saataisiin hävitettyä Kiinasta.⁴² Kiinassa käyty etupiirikamppailu kiristi voimakkaasti suhteita britteihin. Näin neuvostoulkopolitiikan Komintern-painotteinen globaali ulottuvuus vaikutti myös Neuvostoliiton asemaan Euroopassa ja sen länsirajalla reunavaltiopolitiikkaan. Neuvostoliiton ulkoasiainkansankomissaarina vuosina 1918–1930 toiminut Tšitšerin toi toistuvasti esiin tarpeen erottaa Kominternin toiminta ja henkilöstö neuvostohallituksesta, sillä politbyroon jäseniä kuului sekä kansankomissaarien neuvostoon että Kominternin toimeenpanevaan komiteaan. Lenin oli kuitenkin vuonna 1921 politbyroossa valmis vain siihen, että puolueen johtohenkilöiden, mukaan lukien Kominternin johto, ulkopoliittiset lausunnot tarkastettaisiin ennakkoon ulkoasiainkansankomissariaatissa. Käytännössä tämä ei kuitenkaan toteutunut johdonmukaisesti. Kominternin toiminta ja retoriikka haittasi toistuvasti suhteita ei vain maailmansodan voittajavaltioihin, vaan myös liittolaisiksi tavoiteltuihin ”hävinneisiin ja alistettuihin”, kuten Saksaan ja Turkkiin.

Neuvostoliiton ulkopoliitiikan tutkimuksessa on perinteisesti kiistelty ideologian ja reaalipoliitiikan suhteesta. Usein on esitetty, että joko vain reaalipoliitiikalla oli merkitystä, tai että reaalipoliitiikka ulkoasiainkansankomissariaatin ajamana ja ideologiset tavoitteet, lähinnä Kominternin ajamina, täydensivät harkitusti toisiaan. Uudempien aineistojen pohjalta voidaan lähteä siitä, että molemmat painotukset olivat merkittäviä. Niiden yhdistäminen yhdeksi kokonaisuudeksi näyttäisi kuitenkin olleen parhaimmillaan tilannekohtaista, enemmän teoriaa kuin käytäntöä.⁴³ Kokoavana lähtökohtana voi hyödyntää Geoffrey Robertsin näkökulmaa, jossa turvallisuus, voimapolitiikka, ideologia ja eturyhmäpolitiikka ovat neuvostoulkopolitiikan tarkasteluvälineitä. Tässä tulkinnassa perustana ovat sekä enemmän tai vähemmän reaktiivinen turvallisuuspolitiikka että vallankumouksellinen, status quon vastainen ideologia, joka mää-

42 Jacobson, 1994, 44–45, 49. Yleisemmin Kominternin ja ulkopoliitiikan suhteesta Neuvostoliitossa 1920-luvulla Ulam, 1974, 171–181, ja Carley, 2014, 261–264 erityisesti Kominternin merkityksestä Neuvostoliiton tavoitteille Kiinassa 1920-luvulla.

43 Vaihtelevista näkemyksistä ideologian ja ”reaalipoliitiikan” suhteesta neuvostoulkopolitiikassa, esim. Haslam, 1984, 2 ja Haslam, 2011, 1, Light, 1988, 1–5, vrt. Jacobson, 1994, 45, 50.

rittelee politiikan tavoitteita ja värittää päätöksentekijöiden havaintoja.⁴⁴ Ulkopoliitiikan ideologisuus ei ole vain Neuvostoliiton ominaisuus, mutta yksipuoluejärjestelmä teki siitä poikkeuksellisen näkyvän. Perusristiriitana säilyi pyrkimys avata vakaat taloudelliset ja poliittiset suhteet läntisiin, kapitalistisiin suurvaltoihin samalla kun kehoitettiin kumoamaan näissä maissa oleva poliittinen järjestelmä ja luvattiin tukea sitä tavoittelevia liikkeitä.

Maailmansota ja sisällissota Suomen ulkopoliitiikan pohjina 1918–1919

Edellytykset Suomen omalle ulkopoliitiikalle syntyivät, kun eduskunta otti marraskuussa 1917 toisessa valtalaisa ”väliaikaisesti” sotilas- ja ulkoasiat hoidettavakseen. Suomessa 1918 käyty sisällissota tammikuusta toukokuuhun oli lyhyt, mutta kansainvälisestikin poikkeuksellisen verinen, kun noin kahden miljoonan hengen väestöstä kuoli sodassa ja terrorissa sekä kesällä vankileireillä kaikkiaan noin 38 000 ihmistä. Saksan, Neuvosto-Venäjän tai Iso-Britannian näkökulmasta itsenäistynyt Suomi oli kiinnostava lähinnä joko reittinä Venäjälle, Venäjältä Keski-Eurooppaan tai puskurivyöhykkeenä kumpaankin suuntaan. Maailmansodan ja vallan säilyttämisen tavoitteet ohjasivat sitä, kenen hyväksi Suomen sisällissotaa puututtiin enemmän kuin Suomen hallitusten laillisuus tai vallankumouksellisuus.

Saksa tuki Venäjältä eroon pyrkivää valkoista Suomea estääkseen vastustajiaan tuomasta joukkoja esimerkiksi Pohjois-Venäjälle ja avaamasta itärintamaa uudelleen. Tuki ei tullut vastikkeetta, vaan valkoisen Suomen oli alistettava ulkomaankauppansa Saksalle ja luvattava sotilastukikohtia mahdollisesti valloitettavaa Jäämeren rannikkoa myöten. Tähän sopi myös saksalaisen ruhtinaan saaminen Suomen hallitsijaksi. Neuvosto-Venäjän tavoitteisiin kuuluivat keväällä 1918 sekä vallankumouksen levittäminen että Venäjällä saadun vallan turvaaminen. Se tuki pu-

44 Roberts, 1999, 4–8, 11–12.

naista Suomea niin kauan kun tämä ei ollut ristiriidassa jälkimmäisen tavoitteen kanssa. Neuvosto-Venäjän tuen hintana oli pyrkimys saada maiden työläiskansalaisille yhtäläiset oikeudet sekä valvontaoikeudet Venäjän rakentamiin lennätinlinjoihin Suomessa. Tuki loppui Saksan ja Neuvosto-Venäjän väliseen Brest-Litovskin rauhaan maaliskuussa 1918.⁴⁵

Bolševikit ja ympärysvallat eivät olleet automaattisia vihollisia ennen Saksan antautumista marraskuussa 1918, sillä saksalaisvastaisuus muodosti pienimmän yhteisen nimittäjän. Ympärysvaltojen, erityisesti brittien, tavoitteena oli jo aiemmin ollut tukea liittolaistaan Venäjää turvaamalla sen huolto Murmanskin ja Arkangelin kautta. Saksan pakotettua Neuvosto-Venäjän rauhaan keväällä 1918 erityisesti britit pyrkivät itärintaman uudelleen avaamiseen Pohjois-Venäjällä. Näitä tavoitteita voitiin nyt edistää epävirallisilla yhteyksillä ja avuntarjouksilla punaiselle Suomelle, kun saksalaisten maihinnousu Suomeen oli toteutumassa. Britit muodostivat punaisista suomalaisista joukkoja Murmanskiin johtavan radan turvaamiseksi saksalaisilta ja näiden liittolaiselta, valkoiselta Suomelta. ”Muurmannin legioonan” turvallinen paluu Suomeen kytkettiin alkuun suoraan Iso-Britannian tunnustukseen Suomen itsenäisyydelle keväällä 1919, yhdessä vapaiden vaalien vaatimisen kanssa.⁴⁶

Saksan tuki sisällissodan aikana valkoiselle hallitukselle varmisti punaisten tappion, mutta oli sitoa Suomen häviäjien puolelle maailmansodassa. Niin sisä- kuin ulkopoliittikan tavoitteita oli arvioitava uudelleen vuodenvaihteessa 1918–1919. Versaillesin rauhankonferenssiin osallistuminen ja Iso-Britannian ja Yhdysvaltojen tunnustukset itsenäisyydelle olivat edellytys erottautumiselle Venäjän sisällissodan ratkaisusta. Suomen keskeinen vientiteollisuuden haara, paperiteollisuus, oli vallankumouksen jälkeen menettänyt Venäjän markkinat, joten sillä oli myös tarve päästä anglosaksisten maiden markkinoille.

45 Polvinen, 1967, 246–251 Kansanvaltuuskunnan ja Neuvosto-Venäjän valtiosopimuksesta 1.3.1918 ja 254–257 Suomen ja Saksan rauhansopimuksen sisällöstä 7.3.1918. Saksan ja Suomen rauhansopimuksen sisällöstä myös Nevakivi, 1988, 23.

46 Nevakivi, 1970, 12–15, 53–57. Brittien ja bolševikkien suhteista keväällä 1918 Muurmanskin osalta myös Volanen, 2019, 76–77, 182–183.

Vuoden 1919 aikana Suomen ulkopoliitiikan perusteemaksi muodostui sen itsenäistäminen. Ensi alkuun saksalaissuuntauksesta siirryttiin suoraan ympäröivien valtojen linjoille. Venäjän sisällissodan kehitys pakotti silti omien tavoitteiden ja etujen muotoiluun jo kevästä 1919 alkaen. Peruskysymyksiksi muotoutuivat 1) osallistutaanko täysimittaisesti länsivaltojen interventioon Venäjälle valkoisten venäläisten tukemiseksi, ja pyritäänkö samalla edistämään jo aiemmin tavoitteeksi asetettuja alue-laajennuksia Venäjän kustannuksella, vai 2) pyritäänkö kiistakysymyksistä, mukaan lukien aluevaatimukset, saamaan sopimus neuvostohallituksen kanssa. Tämä oli suoraan yhteydessä keskeisiin sisäpoliittisiin ratkaisuihin, hallitusmuodon vahvistamiseen ja valtionpäämiehen valintaan.⁴⁷ Käytännössä interventioon osallistumisesta luovuttiin syksyn 1919 aikana, kun valkoisten venäläisten viimeiset hyökkäykset epäonnistuivat ja bolševikit tarjoutuivat neuvottelemaan. Suomalaisten ”vapaa joukkojen” menestyksen jääminen vähiin Itä-Karjalassa kannusti samaan suuntaan.⁴⁸

Neuvosto-Venäjän ohella Suomen ulkopoliitikalle vuosina 1918–1921 ongelmallinen oli Ruotsi. Tämä johtui kiistasta Ahvenanmaasta, jonka väestön halu liittyä Ruotsiin kansallisen itsemääräämisoikeuden perusteella ei kelvannut Suomelle, toisin kuin Itä-Karjalan väestön väitetty tahto liittyä Suomeen.⁴⁹ Kun Suomen suhteet sekä itäiseen että läntiseen rajanaapuriin olivat kärjistyneet aluekysymysten takia, seuranneiden turvallisuongelmien ratkaisuna nähtiin muut Neuvosto-Venäjän läntiset rajanaapurit. Tätä reunavaltio politiikkaa, väljästi Iso-Britanniaan tukeutuen, harjoitti erityisesti vuosien 1919–1922 ulkoministeri Rudolf Holsti. Etuna oli yhteinen uhkakuva, Neuvosto-Venäjä, mutta haitaksi tunnistettiin toisaalta erityisesti Baltian maiden heikkous, toisaalta Puolan ja Romanian riskialtis ulkopoliittikka.⁵⁰ Toisaalta turvallisuuspoliittinen yhteistyö Suomen ja Ruotsin välillä nousi esiin vaihtoehtona hyvin pian Ahvenanmaa-kiistan

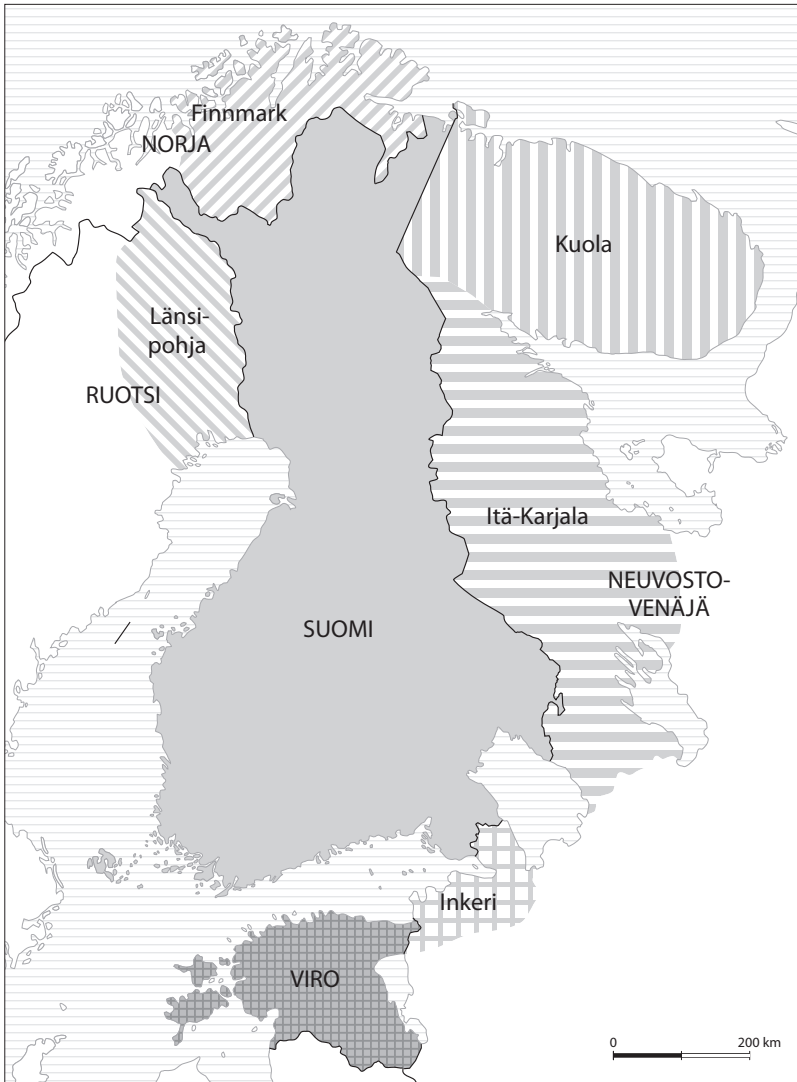
47 Nevakivi 1988, 32–33. Ulko- ja sisäpolitiikan yhteydestä Suomessa vuosina 1918–1919, ks. myös Kähönen, 2019.

48 Roselius & Silvennoinen 2019, 60–65, paikallisen väestön vastarinnasta ja 326–333, heimosotien sankarillisen jälkikuvan rakentamisesta 1920- ja 1930-luvuilla.

49 Polvinen, 1971, 33–34, 351.

50 Nevakivi 1988, 48, 56.

Kartta 2. Suur-Suomen mahdolliset alueet 1920- ja 1930-luvuilla. © Spatio 2021.

ratkeamisen jälkeen. Huolimatta siitä, että yhteistyö Ruotsissa julkisesti torjuttiin, salaa molempien maiden armeijat suunnittelivat sotilaallista yhteistyötä Neuvostoliiton hyökkäystä vastaan 1920- ja 1930-luvuilla, mutta ilman poliittista sitoutumista, sotilasliittoa.⁵¹ Neuvostoliitolle tämä yhteistyö nähtävästi selvisi vasta 1920- ja 1930-lukujen taitteessa.

Kuten Neuvosto-Venäjällä, myös Suomessa ideologian ja käytännön politiikan suhde heijasti sitä, millaista valtiota rakennetaan. Itä-Karjalaa koskien muodostui jo sisällissodan aikana kilpailutilanne valkoisen ja punaisen Suomen välillä.⁵² Valkoisen Suomen hallitus harjoitti ekspansivista ulkopolitiikkaa, Itä-Karjalan liittämistä Suomeen, koko vuoden 1918. Käytännön organisoinnista vastasivat erilaiset epäviralliset järjestöt ja komiteat, joilla kuitenkin oli läheiset suhteet sisällissodan voitaneiden valkoisten valtiokoneistoon. Niissä esitettiin julkisuudessa paremmin tunnettujen etnisten perustelujen lisäksi myös taloudellisia perusteluja Itä-Karjalan liittämiseksi Suomeen. Karjalan kansalaisliiton talousvaliokuntaan kuului muiden muassa 1920-luvulla pitkään ulkoministerinä vaikuttanut Hjalmar Procopé.⁵³

Merkittävimpiä heimoaatetta ja Suur-Suomea ajaneita järjestöjä vuosina 1920–1922 olivat Karjalan liitto (Pro Carelia), Suunta-ryhmä, Etuvartiokansojen klubi ja Akateeminen Karjalaseura. Karjalan liittoa alettiin koota painostusvälineeksi Tarton rauhanneuvottelujen aikana syksyllä 1920. Sen valtuustoon valittiin merkittäviä porvarillisia hallitustason poliitikkoja kuten Santeri Alkio, Emil Nestor Setälä, Pehr Evind Svinhufvud sekä keskeisiä aktivisteja kuten Kai Donner ja Otto Åkesson. Karjalan liiton ohjelma oli silti toisiin järjestöihin verrattuna maltillinen. Tavoitteena oli Itä-Karjalan pakolaisten auttaminen ja propaganda Itä-Karjalan tilanteesta. Itä-Karjalassa puhjenneen Neuvosto-Venäjän vastaisen kansannousun kukistuminen vuodenvaihteessa 1921–1922 muodosti käännekohtan heimokansapolitiikan edellytyksille Suomessa. Samalla se tarjosi välittömän pohjan Suomessa myöhemmin erityisesti

51 Turtola, 1984.

52 Polvinen 1967, 290–291, Kangaspuro, 2000, 130 suomalaisten kommunistien sisällissodan jälkeen johtamasta Neuvosto-Karjalasta punaisen Suur-Suomen ytimenä.

53 Nygård, 1978, 56–57, 66–68. Vuosina 1918–1920 toimivat muun muassa Karjalan sivistysliitto ja Karjalan kansalaisliitto.

ylioppilaspolitiikkaa hallinneen järjestön, Akateemisen Karjalaseuran (AKS) synnylle. Järjestön perustajat olivat olleet vapaaehtoisina tuke-massa Itä-Karjalan kansannousua. Sen alueellisiin tavoitteisiin kuului Suur-Suomi, johon sisältyisivät Inkerinmaa ja Itä-Karjala. AKS:n ideolo-giaan kuului siksi sen jäsenten etujoukkorooli, mutta myös tietty kiin-nostus sosiaalisiin ongelmiin oikeistolaisen kansallisen yhtenäisyyden näkökulmasta. Ulkopolitiikan kannalta vuosina 1920–1921 toiminut Etuvartiokansojen klubi oli kiinnostava. Siinä olivat edustettuina niin kutsutut reunavaltiot, Neuvosto-Venäjän läntiset rajanaapurit, mutta toiminta haluttiin ulottaa Neuvosto-Venäjän alueella oleviin näiden maiden kansallisiin vähemmistöihin ja niiden oikeuksien lisäämiseen, aina Neuvosto-Venäjältä irrottamiseen saakka. Etuvartiokansojen klubi ei ollut vain ylioppilas pohjainen järjestö, vaan siihen kuului esimerkiksi Puolan ja Viron Suomessa olevaa diplomaattihenkilökuntaa. Ulkoministeri Rudolf Holsti suositteli klubia ylioppilasaktiiveille, ilmeisesti reuna-valtiopolitiikkansa osana.⁵⁴

Heimokansapolitiikka, eli ekspansiivista ulkopolitiikkaa tukenut pan-suomalaisuus, oli 1920-luvulla Suomen ulkopolitiikan kannalta vastaa-vanlainen ideologinen komponentti kuin Komintern oli Neuvosto-Venä-jälle. Ensiksikin tämä näkyi temaattisesti, ulkopolitiikan ylikansallisena ulottuvuutena, jota harjoitetaan pääsääntöisesti juuri naapurien alueella. Toiseksi molemmissa maissa virallinen ja epävirallinen politiikka linkit-tivät toisiinsa. Kominternin keskeisissä viroissa oli politbyroon jäseniä, jotka maan yksipuoluejärjestelmän takia olivat vastuussa myös hallituk-sen linjasta. Vastaavasti Suomessa useamman porvarillisen puolueen hallitustason poliitikot osallistuivat vielä 1920-luvun alussa järjestöihin, jotka tavoittelivat aluelajennuksia Neuvosto-Venäjältä. Nämä päätöksiä tekevien poliitikkojen kytkökset kyseenalaistivat kummassakin maassa ulkopolitiikan virallista linjaa. Käytännössä tämä näkyi, kun Neuvosto-Venäjän ja Suomen ulkopolitiikassa käsiteltiin esimerkiksi Moskovassa 1918 perustetun Suomen kommunistisen puolueen SKP:n toimintaa tai

54 Browning & Lehti, 2008, 698–700, suomalaisesta etuvartiovaltioidentiteetistä 1920- ja 1930-luvuil-la, joka perustui konfliktiin Itää edustavan Venäjän kanssa. Nygård 1978, 70–73, 127, Alapuro, 1973, 99–101.

Itä-Karjalan tilannetta ja valkoisten venäläisten järjestöjä. Nämä kytkökset aktivoivat valtion legitimizeettiin ja kansakunnan tai vallankumouksellisuuden määrittelyyn liittyvät kysymykset osaksi ulkopoliittikkaa.

Tämän johdannon jälkeen kirjan toinen luku avaa lähtökohtaa Suomen roolille Neuvostoliiton reunavaltiopoliitikassa, eli Suomen ja Puolan pitämistä erillään toisistaan. Puolan ja Neuvosto-Venäjän taisteluiden jälkeen Itä-Karjalan kapina muodosti toisen kriittisen käänteen. Sen jälkeen, vuodesta 1922 alkaen, löytyi edellytyksiä rauhanomaisemmille suhteille. Kolmannessa luvussa puolestaan Neuvostoliiton reunavaltiopoliittikka, johon sen Suomen-suhteet nojasivat, asetetaan osaksi Neuvostoliiton ja Euroopan suurvaltojen välisiä suhteita. Neljännessä luvussa sivutaan neuvostoulkopoliittikan laajinta tasoa. Siinä vallankumouksellisen ideologian, puolueen sisäisen valtakamppailun ja brittiläisen imperiumin globaalit edut leikkasivat. Tällöin nähdään, miten toisaalta läntisten suurvaltojen liennytyt, toisaalta kilpailu vaikutusvallasta Kiinassa jäsensivät Neuvostoliiton reunavaltiopoliittikkaa ja suhdetta Suomeen sen osana. Viidennessä luvussa painopisteenä on kahdenväliset neuvostoliittolais-suomalaiset suhteet. Kontekstin muodostavat Lapuan liike ja pakkokollektivisointi vuosina 1929–1930, Itämeren ja Kaukoidän tasoja unohtamatta. Johtopäätöksissä suhteutetaan kuluneen 1920-luvun vauhdikkaat ja dramaattiset tapahtumat Neuvostoliitossa ja Suomessa muutoksiin sekä yhteiskunnallisissa että ideologisissa rakenteissa.

Maailmanvallankumous ja Suur-Suomi: Neuvostoliiton ja Suomen suhteiden synty 1919–1922

Muodostuvan valtion ja sen väestön rajat olivat epämääräisiä vielä vuoden 1919 päättyessä sekä Neuvosto-Venäjällä että Suomessa. Ideologisesti perustalta laajeneminen oli paitsi mahdollista, myös toivottavaa. Naapurisuhteiden kannalta harmillisesti laajeneminen kohdistui osin tai kokonaan juuri naapurin alueelle. Tämä ulkopoliittikan piirre vaikeutti Neuvosto-Venäjän ja Suomen välisiä suhteita eri tavoin kuin vain entisen emämaan ja siitä itsenäistyneen valtion välillä yleensä. Vallankumouksen voitto tai tappio sisällissodassa heijasti eroja maiden yhteiskunnallisissa rakenteissa, ja niiltä pohjin rakennettiin ja legitimoitiin erilaiset poliittiset järjestelmät.

Bolševikit alkoivat rakentaa Venäjälle vallankumouksen jälkeen ”monikansallista kansakuntien (puolue)valtiota”, yhtä lailla vallankumouksen globaalin ideologian välineeksi kuin monikansallisen Venäjän imperiumin perilliseksi.⁵⁵ Luokkapohjalta tämän uuden valtion jäsenyys oli proletariaatille avoin ympäri maailman, ja sen uskottiin laajenevan lähi-vuosina ainakin Euroopan puitteissa. Vaikka Suomen kansallisvaltion perusta oli 1800-luvun suuriruhtinaskunnan alueessa, erityisesti sisällis-

55 Monikansallisuudesta ja kansakunnan määrittelystä Venäjään liittyen, Suny, 2012, 40–42.

sodan jälkeen vuosina 1918–1920 voimistui pan-nationalistinen tulkinta suomalaisesta kansakunnasta. Tällöin siihen sisältyivät suomalaisten ohella ”heimokansat”, karjalaiset, inkeriläiset ja mahdollisesti vielä virolaiset, jotka liitettäisiin suomalaisjohtoiseen valtioon, Suur-Suomeen.⁵⁶ Samanaikaisesti oli mahdollista yrittää rajata sisällissodan häviäjät, punaiset, kansakunnan ulkopuolelle.

Neuvosto-Venäjän ulkopoliittikan käytännöt ja tavoitteet muodostuivat paljolti sen jälkeen, kun bolševikit pääsivät voitolle sisällissodassa syksyllä 1919. Tällöin neuvostovaltion vakiinnuttaminen voitiin aloittaa, vaikka se oli monin tavoin ongelmallista vielä vuosina 1920–1921. Ensimmäisen kehitysvaiheen lopetti vuonna 1922 ulkoisten vihollisuuksien päättyminen ja Neuvosto-Venäjän kansainvälisen eristyneisyyden murtaminen Saksan kanssa saavutetun ”erityissuhteen” avulla. Valtiollisen vakiintumisen ensimmäinen vaihe tuli päätökseensä vuosien 1922 ja 1923 vaihteessa, kun uusi regiimi määriteltiin muodollisesti perustuslailla ja nimettiin Neuvostoliitoksi.⁵⁷

Näissä teemoissa tehtyjen ratkaisujen pohjalta tarkastellaan reunavaltioyhteistyön tavoitteita ja merkitystä Neuvosto-Venäjän ja Suomen suhteiden kannalta rauhanneuvottelujen, Puolan sodan, Itä-Karjalan kriisin ja Saksa-suhteiden avaamisen yhteydessä.

Neuvosto-Venäjän reunavaltiosuhteiden käytännön lähtökohdat Varsovasta Petsamoon

Paitsi Itä- ja Keski-Euroopan, myös Itämeren alueen kannalta vuosi 1920 oli ulkopoliittisesti dramaattisten käännteiden vuosi, jonka vaikutukset heijastuivat myös Euroopan läntiselle puolelle. Tästä saatiin paljolti kiittää Puolan ja Neuvosto-Venäjän välisten suhteiden dynamiikkaa. Yhteiskuntarakenteen ja ideologioiden näkökulmasta erilaiset valtion legiti-

56 Neuvostojohdon odotuksista vallankumouksen leviämisestä Eurooppaan, mm. Trotski, 1919, Lenin, 1920 ja Carr, 1966b, 180–182. Heimოსотien ja kansakunnan määrittelyn yhteydestä Suomessa mm. Lehti, 1999, 213–219, ja Roselius 2014, 119–121, 151–155.

57 Carr, 1966a, 401, 413.

moinin keinot, bolševismin ja nationalismin muodossa, ottivat mittaa toisistaan. Lopputulos muokkasi pohjan paitsi neuvostovaltion, myös reunavaltioiden poliittisille järjestelmille ja niiden kohtaamille kriiseille koko vuosikymmenen ajaksi.

Neuvosto-Venäjän tavoitteita ohjasi vuoden 1920 alussa käytännössä saavutettu voitto sisällissodassa ja tarve kauppasuhteiden avaamiseen. Tässä sen tarpeet kohtasivat Iso-Britannian kanssa. Briteillä oli ollut ratkaiseva rooli ympärysvaltioiden laivastosaarron purkamisessa sen jälkeen, kun maan hallitus oli tunnustanut valkoisten hävinyneen Venäjän sisällissodan vuoden 1919 lopulla. David Lloyd Georgan hallitus oletti, että bolševikkijohtoiseen Venäjään voidaan vaikuttaa tehokkaammin kauppasuhteilla kuin voimankäytöllä tai sillä uhkaamisella. Venäjän markkinoilla oli myös tärkeä merkitys maailmansodasta toipuvalla Iso-Britannialle. Keskeisiä teemoja maiden alkuvuoden ja kevään neuvotteluissa olivatkin kauppasopimuksen solmiminen huolimatta diplomaattisen tunnustuksen puuttumisesta, sekä brittien esitys Denikinin evakuoimisesta Krimiltä, jonne hänen joukkonsa olivat vetäytyneet.⁵⁸

Sen sijaan Neuvosto-Venäjän länsirajalla tilanne ei kehittynyt yhtä vakaasti, vaikka maa avasi Viron kanssa solmitun rauhansopimuksen jälkeen kevään aikana aselepo- tai rauhanneuvottelut myös Suomen, Latvian ja Liettuan kanssa. Puolan kanssa vuoden 1919 yhteenottojen pohjalta käydyt neuvottelut juutuivat pian paikalleen ja katkesivat, sillä Puolan valtionpäämies Józef Piłsudski ja maan hallitus eivät olleet kiinnostuneita rauhasta vaan aluelajennuksista.⁵⁹ Puola ja Neuvosto-Venäjä olivat käytännössä sotatilassa loppuvuodesta 1918 Brest-Litovskin rauhan kumoamisen jälkeen. Sen seurauksena Saksan joukot vetäytyivät itärintamalta ja Puola käytännössä itsenäistyi, mutta vailla määriteltyjä ja tunnustettuja rajoja. Sekä puolalaiset nationalistit että bolševikkivallankumoukselliset pyrkivät saamaan haltuunsa välissä olleet pääosin ukrainalaisten, valkovenäläisten ja liettualaisten asuttamat alueet. Puola

58 Debo, 1992, 149, 166–167, 214–215. Jacobson, 1994, 22–24.

59 Johdannossa mainituista puolalaisen nationalismin painotuksista Piłsudski edusti lähinnä vanhempaa, joka nojasi Puola-Liettuan kansainyhteisön perintöön. Siltä pohjin Piłsudski tavoitteli laajaa puolalaisjohtoista federaatiota, johon kuuluisi paitsi Liettua, myös valkovenäläisiä ja ukrainalaisia alueita.

tavoitteli enimmillään vuoden 1772 jakoja edeltäneen Puola-Liettuan kansainyhteisön rajoja, ja Neuvosto-Venäjä valmistautui vallankumouksen levittämiseen Keski-Eurooppaan: Maiden tavoitteet olivat yhteensovittamattomat. Puola torjui Neuvosto-Venäjän avaamat aselepo- ja rauhantunnustelut vuonna 1919 ja vuoden 1920 alussa. Neuvosto-Venäjä valmistautuikin sotatoimiin Puolaa vastaan kevättälvella 1920,⁶⁰ mutta tuskin mikään Venäjän hallitus, oli se bolševistinen, monarkistinen tai demokraattinen, olisi hyväksynyt Puolan laajoja aluevaatimuksia. Puolan johdon ratkaisu tuli selväksi käytännössä 26.4.1920 kun maan armeija aloitti voimakkaan hyökkäyksen pääosin Ukrainaan ja osin Valko-Venäjälle.

Nämä venäläis-puolalaisten suhteiden ristiriidat muokkasivat Baltian maiden yhteistyön ehtoja ja sen myöhempää merkitystä Neuvosto-Venäjän tavoitteille. Syyskuun 1919 Riian konferenssin jälkeen, Neuvosto-Venäjän kanssa avattujen rauhantunnustelujen aikana Itämeren maat Suomi, Viro, Latvia, Liettua ja Puola kokoontuivat tammikuun puolivälissä 1920 Helsingissä. Kaikista maista oli sekä poliittisesti että sotilaallisesti korkean tason edustus.

Helsingin konferenssin, kuten myöhempienkin vastaavien kokoontumisten aikana tuli esiin paitsi maiden väljän yhteinen pohja, myös niitä erottavat tekijät. Poliittinen ja taloudellinen yhteistyö jopa osittaiseen integraatioon johtavana oli tärkeää lähinnä Virolle, Latvialle ja Liettualle. Laajimmin yhdistävä teema oli saavutetun suvereniteetin vahvistaminen ja puolustaminen poliittisen yhteistyön pohjalta aina sotilaalliseen yhteistoimintaan saakka, etupäässä Neuvosto-Venäjää, mutta myös Saksaa vastaan. Silti tämä teema myös jakoi maita selvästi: Suomelle tärkeintä oli liittolaisten hakeminen Neuvosto-Venäjää mutta ei Saksaa vastaan, Puolalle molempia vastaan. Puolan ja Liettuan välejä taas alkoi kärjistä yhä voimakkaammin kiista Vlnasta, jota kumpikin vaati omakseen sekä historiallisin että etnisin perustein. Kolmanneksi Suomen ja Puolan tavoitteita erotti Baltian maista vuosina 1918–1920, osin pitempäänkin,

60 Borzecki, 2008, 4–27, 47–56. Prazmowska, 2010, 87–99, Puolan itsenäistymisestä, rajojen määrittelystä konfliktien pohjalta sekä konfliktien vaikutuksesta Puolan sisäpolitiikkaan ja vähemmistöpolitiikkaan.

Kartta 3. Puolan ja Neuvostoliiton sota 1920. © Spatio 2021.

ulkopolitiikan ekspansiiviset ulottuvuudet: heimoaatteeseen pohjaava Suur-Suomi ja Puolan Ukrainan, Valko-Venäjän ja Liettuan kattava ”federalio-ohjelma”.⁶¹

Erot Itämeren maiden tavoitteissa tulivat hyvin esiin jo kevään 1920 aikana. Kun Puola valmistautui hyökkäämään Neuvosto-Venäjälle, sen ulkopoliittika tähtäsi liittolaisten hankkimiseen ja siirtyi painottamaan monenkeskisen yhteistyön sijaan kahdenvälisiä sopimuksia. Tämä näkyi hyvin Suomen osalta Varsovassa maaliskuussa 1920 neuvotellussa liittosopimusluonnoksessa. Se herätti pienemmissä maissa huolta etupiiri-

61 Lehti, 1999, 243–246, 258–260.

jaosta. Suomi ja Puola sopivat sotilaallisesta yhteistyöstä, jos toinen joutuisi sotaan Neuvosto-Venäjän kanssa. Jos Neuvosto-Venäjä hyökkäisi Puolaan, Suomi valtaisi Leningradin. Jos Suomeen hyökkättäisiin Neuvosto-Venäjältä, Puola hyökkäisi itärajallaan. Toisin kuin Puolan, Suomen tavoitteena oli tuen varmistaminen helmikuun lopulla Neuvosto-Venäjän kanssa aloitetuissa aselepotunnusteluissa, kun valkoisten venäläisten vetäytyminen Suomen miehittämiin Repolan ja Porajärven kuntiin johti yhteenottoihin etenevän puna-armeijan kanssa. Suomen hallitus jättikin sopimusluonnoksen vahvistamatta, kun Suomen velvoitteiden katsottiin olevan tuntuvasti Puolaa suuremmat.⁶²

SUOMEN JA PUOLAN YHTEYS KONFLIKTITILANTEESSA

NEUVOSTONÄKÖKULMASTA

Kuten Tuomo Polvinen on perustellusti osoittanut, 8.4.1920 alkaneet aseleponeuvottelut sekä myöhemmät rauhanneuvottelut Tartossa käytiin varsin hitaasti ja katkonaisesti. Vaikka Puolan sodan vaikutus neuvotteluihin itsessään on tuotu esiin, sitä ja Suomen ulkopoliittikan tavoitteita ei ole sijoitettu laajempaan eurooppalaiseen kansainväliseen ja ideologiseen kontekstiin. Tartossa osapuolten lähtökohdat olivat varsin etäällä, kun suomalaiset esittivät Itä-Karjalaan demilitarisoitua vyöhykettä ja sukulaiskansoille oikeutta liittyä Suomeen, Neuvosto-Venäjän taas lähtiessä varsin käytännöllisesti vuoden 1914 suuriruhtinaskunnan rajoista vain pienin muutoksin. Toisin kuin neuvostojulkisuudessa ja myöhemmissä tutkimuksissa on väitetty, Suomen pan-nationalistinen agenda pitkälle Itä-Karjalaan ulottuvine aluelajennuksineen ei saanut kannustusta sen enempää Saksasta vuonna 1918 kuin Iso-Britannias-takaan vuosina 1919–1920. Päinvastoin molemmat suurvallat kehottivat Suomea maltillisuuteen suhteissaan Venäjään, ilman muuta oman Venäjä-politiikkaansa osana.⁶³

Huhtikuussa alkaneet aseleponeuvottelut katkesivat vain kaksi päivää ennen Puolan hyökkäystä 24.4.1920. Huolimatta Neuvosto-Venäjän

62 Lehti, 1999, 512.

63 Polvinen, 1992, 24. Tarton rauhanneuvotteluista Väinö Voionmaan näkökulmasta, kts. Lähtenmäki 2014, 168–207.

Suomen valtuuskunta Tarton rauhanneuvotteluissa 14.10.1920. Eturivi vasemmalta: Alexander Frey, Väinö Voionmaa, Juho Vennola, Juho Kusti Paasikivi, Rudolf Walden, Väinö Kivilinna ja Väinö Tanner. Toinen rivi vasemmalta: tunnistamaton, Eino Westerlund, Putte Hannikainen, Ahonen, Einar Schwank, Pajula, Heilimo, August Ferdinand Ringvall ja tunnistamaton. Ylimmässä rivissä äärimmäisenä vasemmalla Ilmari Voionmaa. Kuva: Historian kuvakokoelma, Museovirasto. Lisenssi CC BY 4.0.

johdon epäilyistä tämä kuvasi ennen kaikkea koordinaation puuttumista Puolan kanssa, Iso-Britanniasta puhumattakaan. Brittien tilannekuvan ja Neuvostoliitto-politiikan kannalta oleellista oli, että vuosina 1920–1927 brittien signaalitiedustelu (GC & CS) pystyi ajoittain seuraamaan suoraan neuvostoedustustojen viestintää. Vallankumouksen jälkeen eräs Venäjän keskeisistä koodianalytikoista oli loikannut sen palvelukseen, eikä neuvostokoodi alkuvuosina eronnut tuntuvasti aiemmasta.⁶⁴ Vaikka Iso-Britannian ulkoasiainhallinnosta löytyi ymmärrystäkin Puolaa koh-

64 Haslam, 2014, 20. Keisarillisen Venäjän keskeinen koodaaja oli Ernst Fetterlein. Tšitšerin epäilikin, ettei pelkkä koodin muuttaminen riitä, jos Lontoossa työskentelevät tuntevat venäläisen koodausjärjestelmän. Katso myös neuvostupuolen pohdintoja koodin vuotamisesta, Pipes, 1996, 93, dokumentti 57, Tšitšerin–Lenin ja Lenin–Tšitšerin 21.8.1920.

taan, pääministeri Lloyd Georgen kommentti hyökkäyksen aloittamisesta oli, ”puolalaisethan ovat tulleet varsin hulluiksi” (*“The Poles have gone rather mad”*). Hän vakuutti toukokuun lopulla Neuvosto-Venäjän edustajalle Leonid Krasinille, ettei Iso-Britannia tue Puolaa ja että Puola kantaa vastuun teoistaan. Britit eivät myisi enää aseita Puolalle, mutta toimittavat viimeisen erän aiemmin tilattuja aseita perille. Vastauksena Krasinin kysymykseen Lloyd George täsmensi tämän olevan nimenomaan brittien kanta, ei ympärysvaltojen yhteinen. Tämä viittasi Iso-Britannian kasvaaviin erimielisyyksiin Ranskan kanssa muun muassa Itä-Euroopan politiikan osalta. Puolan alkumenestyksen paine oli silti lisännyt neuvostojohdon tarvetta saada koillisrajansa rauhoitettua, ja se esitti Suomelle tarjouksen siirtymisestä rauhanneuvotteluihin 11.5.1920, kolme päivää sen jälkeen, kun puolalaiset olivat vallanneet Kiovan. Suomalaiset hyväksyivät tarjouksen kolme päivää myöhemmin.⁶⁵

Neuvosto-Venäjän tavoite Suomen ja Puolan erottamisesta oli kuitenkin muotoiltu jo aiemmin, viimeistään aseleponeuvotteluihin valmistaututtaessa. Aseleponeuvotteluja edeltävänä päivänä, 7.4.1920 ulkoasiainkansankomissaari Georgi Tšitšerin vielä kertasi Leninille neuvottelujen taktiikkaa:

Missään tapauksessa emme saa sanoa suomalaisille, että haluamme ostaa heidät [alueluovutuksilla] erilleen Puolasta. Jos me sanomme sen heille, heidän silmänsä hehkuvat ja pää menee pyörälle suurvaltahaaveista. Päinvastoin, [aselepo]neuvottelujen menestymiseksi meidän tulee esittää alkuun sellainen päättäväinen läksytys, joka saa suomalaiset pitämään sotaa Venäjän ja Puolan välillä väistämättömänä.⁶⁶

Tällaiseen konfliktiin viittasi jo helmikuussa 1920 Leninin Stalinille lähettämä sähke. Siinä hän ohjeisti lounaista rintamaa johtanutta Staliniä muodostamaan iskuosaston puolalaisten hallussa olleen Galitsian

65 Polvinen 1992, 23–25. David Lloyd Georgen sitaatti ja brittien ulkopoliittisesta linjasta Puolan sodan alussa, Debo 1992, 215–217.

66 RGASPI, fond 159, opis 2, delo 41. Tšitšerin–Lenin 7.4.1920 neuvottelujen aloittamisesta Rajajoella.

valtaamiseksi. Samalla Lenin korosti sitä, että neuvostodiplomatian oli vaiettava asiasta. Kuukautta myöhemmin, maaliskuun puolivälissä Lenin kiirehti Krimin valtausta, jotta neuvostoarmeijalla olisi lännessä tarpeen vaatiessa vapaat kädet puuttua Saksassa mahdollisesti puhkeavaan sisällissotaan.⁶⁷

Huhtikuun alussa neuvostopuolella pidettiin silti vielä hyödyllisenä painostaa Suomea sillä, että se saattaisi tulla vedetyksi mukaan mahdolliseen Neuvosto-Venäjä ja Puolan väliseen sotaan. Suomen ei siis uskottu tavoittelevan tätä. Tämä viittaisi siihen, että Puolan ja Suomen väliset liittoutumistunnustelut ja niiden katkeaminen maaliskuussa olivat neuvostojohdon tiedossa. Kun Puola sitten hyökkäsi, Suomen pelättiin vaihtavan kantaansa: aseleponeuvotteluista haluttiin siirtyä mahdollisimman nopeasti varsinaisiin rauhanneuvotteluihin. Tšitšerin esitti Leninille sekä sotilaallisia että julkisuuteen pohjaavia perusteluja. Puna-armeijan ylipäällikkö, Sergei Kamenjev, piti oleellisena Suomen pitämistä erillään Puolan aloittamista sotatoimista. Taustana oli vielä valinnut epäselvyys Iso-Britannian kannasta ja huoli sen laivaston paluusta Itämerelle. Ulkoasiainkansankomissaarin mukaan ylipäällikkö ”toivoi voimakkaasti” että sotilaiden käymät aseleponeuvottelut Rajajoella siirtäisivät diplomaateille. Tšitšerinin mukaan tämä puolestaan edellytti siirtymistä neuvotteluihin rauhansopimuksesta (ven. *mirnyi dogavor*). Hän teki selväksi päätöksen huonot ja hyvät puolet:

Tietenkin se käsitetään tällä hetkellä [Suomessa] heikkouden merkiksi, ja neuvottelujen aloittaminen näissä oloissa ei vie ketään mihinkään, mutta niitä voi venyttää ja venyttää, mitä ei voi tehdä aseleponeuvotteluissa. Mutta rauhanneuvotteluja käytäessä Suomen on mahdotonta luoda itsessään hyökkäykseen johtavaa psykologista asennetta.

Epäselväksi ei jätetty myöskään päätöksen kiireellisyyttä:

67 Pipes, 1996, 78, dokumentti 43, Lenin–Stalin 14.2.1920 ja 78–79, dokumentti 44, Lenin–Stalin 17.3.1920.

Viivytellä ei joka tapauksessa saa. Jos tehdään esitys Suomelle rauhan solmimisesta, se on tehtävä nyt. Mielestämme sellainen askel vaikeuttaisi voimakkaasti vihollistemme asemaa ja tulee hajaanuttamaan suomalaista shovinismia [nationalismia].

Aseleoneuvotteluissa käydyllä kiistelyllä ei ollut enää saavutettavissa mitään, mutta sen sijaan riski neuvottelujen katkeamisesta ja sota-toimien laajentumisesta näytti kasvavan.⁶⁸ Seuraavana päivänä esitys lähetettiin suomalaisille. Toinen keskeinen samojen päivien teema Neuvosto-Venäjän kannalta oli puolalais-liettualaisten erimielisyyksien hyödyntäminen. Konkreettisen välineen tähän tarjosi Puolan ja Liettuan kiista Vilnan kaupungista. Huolimatta Puolan etenemisestä, Mihail Tuhatševski Neuvosto-Venäjän länsi- eli Puolan vastaisen rintaman päällikkönä valmistautui perääntymisen ohella jo vastahyökkäykseen. Hän piti välttämättömänä ”operaatioiden turvaamiseksi” ylyttää Liettuaa valtaamaan Vilna puolalaisilta.

Liettuan hallituksen tehtävä voitaisiin muotoilla näin. Meneillään olevassa taistelussa Puolaa vastaan liettualaisten joukkojen tulisi vallata Liettuan pääkaupunki [Vilna], toivon mukaan ei myöhemmin kuin 18.–20. toukokuuta. Punainen armeija turvaa tämän operaation valtaamalla Vileikan, Molodetšnon ja Minskin piirit 23. toukokuuta mennessä.

Aikataulu oli hivenen optimistinen, ja Liettuan osuus jäi toivotusta. Silti toukokuun lopulla Neuvosto-Venäjän vastahyökkäys oli jo alkanut rintaman pohjoisosassa, ja sen joukot lähestyivät Vilnaa. Tuhatševski toivoi täydennyksiä punaisista latvialaisista joukoista. Näiden katsottiin sopivan hyvin taisteluun puolalaisia vastaan. Punaiset latvialaiset olivat tuolloin käytännössä hävinneet sisällissodan ja perääntyneet Latvian itäosista Neuvosto-Venäjän alueelle Latvian porvarillisen hallituksen ja Puolan tukeman hyökkäyksen jälkeen vuoden 1920 alussa. Jotta punaisten latvialaisten osastojen irrottaminen Latvian rajalta puolalaisia vastaan olisi

68 RGASPI, 17/163/ 64, Tšitšerin–Lenin 10.5.1920.

mahdollista, oli kuitenkin oleellista varmistua Latvian ja Liettuan kanssa käytyjen rauhanneuvottelujen edistymisestä. Käytännössä tämä merkitsi tuen lopettamista Latvian vallankumouksellisille, mitä ei tullut vielä paljastaa: ”Siksi näiden joukkojen on täysin tarpeetonta tietää [rauhanneuvottelu]suhteistamme [porvarilliseen] Latviaan.”⁶⁹ Kolmas oleellinen teema neuvostojohdolle olikin Itämeren maiden tarkastelu kokonaisuutena, jossa huomioitiin heti konfliktin alusta pitäen tilanteen kehittyminen ja mahdollisuudet Puolasta Baltian maiden kautta aina Suomeen saakka.

Neuvosto-Venäjän ulkopoliittisen linjanmäärittelyn kannalta oireellisesti Lontoon lähettiläs Krasin oli vielä toukokuun lopussa tyytyväinen Iso-Britannian pääministerin vastaukseen siitä, että Puola oli omillaan. Näin oli huolimatta siitä, että Lloyd Georgella oli puolestaan yleisempiä vaatimuksia neuvostoulkopolitiikalle: Sen tulisi luopua brittien vastaisesta toiminnasta idässä, todennäköisesti Aasiassa olevissa siirtomaissa, rajoittaa vallankumouspropagandaa ja solmia molempia osapuolia kiinnostanut kauppasopimus. Moskovassa ulkoasiainkansankomissariaatin johto ja Lenin olivat toisilla linjoilla. Tšitšerin ja hänen varamiehensä Maksim Litvinov pitivät Lloyd Georgen Puola-kantaa hämähäksinä ja teeskentelynä, jolla oli tarkoitus saada Neuvosto-Venäjältä tarpeettomia myönnytyksiä Puolassa ja Persiassa. Tšitšerin ei pitänyt Ententen sisäisiä, Iso-Britannian ja Ranskan välisiä erimielisyyksiä merkittävänä. Lenin oli astetta kovemmallalla linjalla uskoen Lloyd Georgen pettävän Krasinia ja brittien tukevan sekä Puolaa että valkoisten venäläisten johtoon noussutta Pjotr Wrangelia Krimillä. Hän ohjeistikin Lontoon-edustajaansa: ”Sillä Lloyd Georgen siällä ei ole mitään estoja tai häpyä siinä millä tavalla hän pettää; älä usko sanaakaan siitä mitä hän sanoo ja petkuta häntä ainakin kolme kertaa enemmän.” Neuvostojoukkojen vastahyökkäys Ukrainassa alkoi kesäkuun ensimmäisellä viikolla, ja 11.6.1920 ne valtasivat Kievin takaisin puolalaisilta. Kesäkuun lopulla neuvostojoukot etenevät jo lähes vastarintaa kohtaamatta kohti länttä.⁷⁰

69 RGASPI, 17/163/64. Trotski–Tšitšerin 8.5.1920, sähkö Trotskin panssarijunasta, liite politbyroon pöytäkirjaan 10.5.1920 ja Debo, 1992, 215.

70 Debo, 1992, 215–218. Englannin tiedustelupalvelu kykeni ajoittain lukemaan Lontoon-edustuston ja Moskovan välistä sähköliikennettä 1920-luvulla, minkä perustella Lloyd Georgen kokoelma tarjoaa myös suoraa lähdeaineistoa neuvostopäätäjien näkemyksistä, Debo, 1992, 162.

Tämä touko-kesäkuun käännekohta Puolan aloittamassa hyökkäyksessä ja sen seuraukset kesä-heinäkuussa muodostivat perustan Neuvosto-Venäjän mittavalle, joskin väliaikaiseksi jääneelle ulkopoliittiselle ja ideologiselle uudelleenmäärittelylle.

MAAILMANVALLANKUMOUKSEN UUSIN PORTTI

Kominternin toiseen konferenssiin valmistautuminen ja sen avajaiset 20.7.1920 tarjosivat erinomaisen mahdollisuuden valottaa neuvostoyleisölle ja kansainväliselle kommunistiselle liikkeelle ajankohtaisten tapahtumien merkitystä. Konferenssin pääsisältönä oli Venäjän bolševikkien keskitetyn ja hierarkkisen puoluemallin ulottaminen 21 teesin pohjalta kaikkiin jäsenpuolueisiin ja niiden erottaminen sosialisteista ja sosiaalidemokratiasta. Avajaisten aattona läntisen, Puolan vastaisen rintaman komentaja Tuhatševski kirjoitti Kominternia johtaneelle Grigori Zinovjeville puna-armeijan roolista. Hänen mukaansa ”ottaen huomioon maailmanlaajuisen sisällissodan väistämättömyyden lähitulevaisuudessa”, Kominternin tulisi luoda sitä varten oma yleisesikunta. Tätä ehdotusta Zinovjev ei tuonut käsittelyyn. Sen sijaan Italian delegaation johtaja Giacinto Serrati toivoi avajaisissa sen päivän lähestyvän, jolloin ”proletaarinen puna-armeija ei koostu vain Venäjän proletariaatista, vaan koko maailman”, ja tervehti sitä ”yhtenä maailmanhistorian johtavista voimista”. Samassa tilaisuudessa Zinovjev kehotti: ”Kertokaa ja selittäkää lapsillenne tämän päivän merkitys. Painakaa sydämiinne tämä vakava hetki.”

Kominternin konferenssin aikana 23.7.1920 Lenin kirjoitti Harkovissa olevalle Josef Stalinille konferenssissa vallinneista näkemyksistä. Zinovjevin ja Nikolai Buharinin tavoin hän kannatti vallankumouksen edistämistä Italiassa. Henkilökohtaisesti hän oli sitä mieltä, että ”tämän tavoitteen saavuttamiseksi Unkari tulisi sovietisoida, ja ehkä myös Tšekki ja Romania”. Vielä vuotta myöhemmin 1921 Zinovjev kertoi kaikkien osallistujien ymmärtäneen ”että jos armeijamme asettamat sotilaalliset tavoitteet [Puolassa] saavutettaisiin, se merkitsisi kansainvälisen proletaarisen vallankumouksen valtavaa nopeutumista”.⁷¹ Maailmanvallan-

71 Jacobson 1994, 34–35, Carr, 1966b, 192, 214. Pipes, 1996, 90, dokumentti 54, Lenin–Stalin 23.7.1920.

kumouksen portit näyttivät aukenevan vielä kerran, nimenomaan Puolassa.

Sotaonnen selvä kääntyminen kesäkuun 1920 puolivälissä ja Puolan hyökkäyksellään saamien alueiden valtaaminen takaisin kesä-heinäkuun vaihteessa oli tuonut neuvostojohdon valinnan eteen. Ratkaistavaksi tuli, jatketaanko hyökkäystä suoraan kohti Varsovaa vai pysäytetäänkö se, edes väliaikaisesti. Selvään valintatilanteeseen oli pakottanut viimeistään Iso-Britannian heinäkuun toisella viikolla tekemä välitysehdotus aselepo- ja rauhan neuvotteluista Puolan ja muiden reunavaltioiden kanssa Lontoossa.

Kominternin julkilausumat heijastivat varsin hyvin sitä, miten Neuvosto-Venäjän ulkopolitiikan tavoitteet määriteltiin uudelleen Puolan hyökkäyksen torjumisen jälkeen. Heti Iso-Britannian välitysehdotuksen jälkeen bolševikkijohto keskusteli muutamia päiviä tavoitteistaan ja äänesti sitten ratkaisusta puolueen keskuskomiteassa 16.7.1920. Tässä tapauksessa taustakirjeenvaihto ja keskustelu valaisivat erittäin hyvin paitsi ulkopolitiikan päätöksentekoa, myös puolueen johtajan asemaa siinä.

Leninin kanta oli, että välitysehdotus oli brittien yritys ”riistää voiton hedelmät” ja anastaa Krim, vaikka tarjouksessa esitettiin aseleponeuvotteluja Wrangelin armeijan evakuoimiseksi Krimiltä. Hän vaati Puolan vastaisen hyökkäyksen kuumeista kiihdyttämistä. Sekä Trotski että Stalin, joihin Lenin oli kirjeitse yhteydessä, olivat kerrankin samoilla, suhteellisen maltillisen politiikan linjoilla. Vaikkei brittien välitysehdotus kelvannut sota-asiainkansankomissaari Trotskillekaan, hän oli valmis silti hyväksymään suorat aseleponeuvottelut puolalaisten kanssa Lontoossa. Perustana tälle olivat epäilykset Puolan vallankumousliikkeen luotettavuudesta sekä huoli mahdollisesta sotilaallisesta katastrofista. Puolan vastaisen rintaman eteläosan poliittisena komissaarina Stalin toi esiin ennen hyökkäyksen jatkamista, että puolalaisten selusta eroaa selvästi valkoisten kenraalien Koltšakin tai Denikinin selustasta, koska se on ”yhtenäinen ja kansallisesti yhdistynyt”. Jopa puna-armeijan ylipäällikkö Sergei Kamenjev katsoi tarpeelliseksi esittää muistion riskeistä puhtaasti sotilaalliselta kannalta. Hän toi esiin ensinnäkin, että armeijalla oli enää varustusta kahden kuukauden ajaksi. Tämä riittäisi Varsovan valtaamiseen ja vuoden 1914 rajoille etenemiseen Puolassa, elleivät

muut reunavaltiot, mahdollisesti länsivaltojen kehotuksesta, puuttuisi taisteluihin. Toisekseen Kamenjevin mukaan myös täydellisestä voitosta seuraisi vakavia ongelmia, kun rintama tai raja pitenisi ja armeija jäisi ilman reservejä. Silloin se olisi haavoittuvainen keskitetylle vastahyökkäykselle. Myös ylipäällikkö mainitsi Denikinin varoittavana esimerkkinä tästä.

Poliittisesta näkökulmasta niin Karl Radek kuin Julian Marchlewski varottivat luottamasta siihen, että puolalaiset työläiset nousisivat kapinaan venäläisen, edes bolševikkiarmeijan puolesta. Lenin kieltäytyi huomioimasta näitä perusteluja. Hän kuunteli mieluummin Tšekan perustajiin kuuluneen Iosif Unšlihtin⁷² vakuutteluja vallankumouksen puhkeamisesta puna-armeijan edetessä, kuten oli käynyt muuallakin Venäjän entisen keisarikunnan alueella käydyssä sisällissodassa. Keskuskomitean äänestyksessä vain Aleksei Rykov kannatti Trotskin ehdotusta siitä, että rauha tulisi solmia välittömästi ennen armeijan uupumista.⁷³ Puolan väliaikainen vallankumouskomitea muodostettiin 23.7.1920 VKP(b):ssä toimivista tai Venäjälle paenneista puolalaisista kommunisteista. Ulkopoliitiikan uudelleenmäärittelyn pohjalta siihen luonnollisesti kuului Unšliht sekä toinenkin puolalaissyntyinen sisäisen turvallisuuden asiantuntija, Tšekan päällikkö Feliks Dzeržinski, mutta myös muun muassa Julian Marchlewski, huolimatta aiemmasta kritiikistään. Vallankumouskomitea ilmoitti puna-armeijan valtaamasta Białystokista käsin muodostavansa Varsovaan päästyään Puolan sosialistisen neuvostotasavallan.⁷⁴ Maailmanvallankumouskuumeen huipentumista Neuvosto-Venäjän ylimmässä johdossa näinä viikkoina osoittavat myös Leninin viestit Tšitšerinille. Hän oli korostanut myös Liettuan miehittämisen ja sovjetisoinnin tärkeyttä jo 10.7.1920 puna-armeijan edetessä.⁷⁵

Pian sen jälkeen, kun neuvostojohto oli määritellyt tavoitteensa Puolan sodassa, Viktor Kopp, joka oli Neuvosto-Venäjän edustaja Berliinissä, valaisi 19.7.1920 tavoitteiden käytännöllistä merkitystä saksalaisille.

72 Eri kansallisuuksiin kuuluneiden bolševikkien nimistä käytetään tässä kirjassa pääsääntöisesti venäläistä muotoa, jos he ovat tehneet uransa vallankumouksen jälkeen Neuvosto-Venäjällä tai Neuvostoliitossa.

73 Debo, 1992, 220–221, Carr, 1966b, 212–213 myös Stalinin kannasta.

74 RGASPI, 17/3/96, Politbyroon pöytäkirja 23.7.1920 ja Debo, 1992, 225.

75 Pipes, 1996, 85, dokumentti 51, Lenin–Tšitšerin 10.7.1920.

Neuvosto-Venäjä ei tulisi solmimaan rauhaa ympärysvaltojen vaikutuksen alaisen Puolan kanssa, vaan toivoi voivansa asettaa sosialistisen hallituksen Varsovaan. Hän tiesi, että ”Versaillesin rauha satoi Saksaa eikä se voisi tehdä aloitetta tässä [alueluovutus]asiassa. Venäjä sen sijaan on vapaa vaatimaan pitkälle meneviä myönnytyksiä Puolalta.” Hyvien naapurisuhteiden nimissä Neuvosto-Venäjä varmistaisi, että Neuvosto-Puola luovuttaisi Saksalle niin kutsutun Puolan käytävän ja Ylä-Sleesian palauttaen Saksalle vuoden 1914 itärajan. Seuranneissa alustavissa keskusteluissa saksalaiset olivat valmiit hyväksymään venäläisten ehdotukset pääosin, vaikkakin he vaativat neuvostohallitukselta vielä Saksan lähettämään Wilhelm von Mirbachin vuoden 1918 murhan virallista tuomitsemista. Suhteet piti solmia Puolan kustannuksella uudelleen nopeasti, ennen kuin Neuvosto-Venäjä tekisi rauhan Puolan kanssa. Tällöin ympärysvallat Länsi-Euroopassa voitaisiin asettaa tapahtuneen tosiasian eteen, mitä tuli muun muassa Saksan alueluovutukset määritelleen Versaillesin rauhan purkamiseen Itä- ja Keski-Euroopassa.

Suhteiden edistymistä maiden välillä osoitti Trotskin esitys aseiden hankkimisesta Saksasta elokuun alkupuolella, kun neuvostojoukot olivat edenneet Varsovan läheisyyteen. Saksaan tulisi rakentaa rautatieyhteys aseiden kuljettamiseksi neuvostojoukkojen miehittämään Puolaan.⁷⁶ Weimarin Saksassa oleellisen painostusryhmän muodostaneen ja osin omaa ulkopolitiikkaa harjoittaneen armeijan, Reichswehrin, motiivina yhteistyölle oli vapautua Neuvosto-Venäjän avulla Versaillesin rauhansopimuksesta, joka oli asettanut rajoituksia sen vahvuudelle ja käyttämille aselajeille. Sodan ja Versaillesin rauhan jälkeen saksalainen raskas teollisuus oli menettänyt markkinoita Länsi-Euroopassa. Erityisesti terästeollisuuden puolella Venäjä nähtiinkin potentiaalisesti merkittävänä markkina-alueena.⁷⁷

Samanaikaisesti näiden voimasuhteita Euroopan laajuisesti ravistelevien tavoitteiden kanssa neuvostoulkopolitiikan oli hoidettava myös

76 Debo, 1992, 302, venäläis-saksalaista kontakteista, ja RGASPI, f. 17, o. 3, d. 102, politbyroon pöytäkirja 13.8.1920 aseiden hankkimisesta Saksasta.

77 Carr, 1966b, 309–311, 314–316.

Neuvosto-Venäjän valtuuskunta Tarton rauhanneuvotteluissa lokakuussa 1920. Toisessa rivissä neljäntenä vasemmalta on Jan Antonovitš Berzin, josta tuli myös Neuvosto-Venäjän ensimmäinen edustaja Suomessa. Kuva: Historian kuvakokoelma, Museovirasto. Lisenssi CC BY 4.0.

joukkoa muita, rajallisempia kysymyksiä. Näihin lukeutuivat muiden reunavaltioiden, mukaan lukien Suomen, kanssa kädyt neuvottelut.

SUOMEN RAUHAN- JA PUOLAN ASELEPONEUVOTTELUJEN MERKITYS NEUVOSTOJOHDOLLE

Ensin välirauhasopimukseen ja sitten rauhaan tähdänneet neuvottelut Neuvosto-Venäjän ja Suomen välillä alkoivat Tartossa vasta 12.6.1920. Suomalaiset olivat lykänneet aloittamista lähes kuukaudella Puolan hyökkäyksen ollessa voimakkaimmillaan. Toisin kuin Suomessa oli odotettu, kuukauden kuluminen oli vahvistanut neuvosto-osapuolen asemaa muuallakin kuin Puolan rintamalla. Jo touko-kesäkuun vaihteessa neuvostojoukot olivat edenneet Muurmannin radan länsipuoliseen Itä-Karjalaan, jota suomalaiset tavoittelivat. Karjalan työkansan kommuuni perustettiin 7.6.1920, sopivana vastauksena sille, että suomalaiset olivat esittäneet karjalaisten itsemääräämisoikeutta ja kansanäänestystä mahdollisesta Suomeen liittymisestä.

Vaikka neuvostodelegaation johtajan Jan Antonovitš Berzinin⁷⁸ mukaan suomalaiset esiintyivät kuin suursodan voittajat, Tšitšerinille hän totesi suomalaisten näkemysten käytännössä maltillistuneen aiemmin esitetyistä. Toisaalta ideologisesta näkökulmasta kiintoisaa oli, että neuvostodelegaatioon ei sisällynyt SKP:n edustusta. Neuvostoliittolaiset vastaavasti panivat tyytyväisinä merkille, etteivät suomalaisetkaan olleet tuoneet tukemansa Uhtuan hallituksen edustajia Itä-Karjalasta. Tämä oli selvä osoitus siitä, että ideologisten lähtökohtien sijaan molemmin puolin alettiin painottaa valtioiden välisiä suhteita. Ensimmäinen periaatteellinen kiista oli kysymys siitä, oliko Neuvosto-Venäjän ja Suomen välillä vallinnut sotatila. Tällä oli ensisijaisesti aineellisia, vastapuolen omaisuuden haltuunottoon liittyviä seurauksia. Sotatilan kiistämistä Berzin piti viime kädessä vaikeana, koska Trotski ja Nikolai Podvoiski olivat antaneet käskyjä, joissa Suomessa olleita venäläisiä joukkoja kehoitettiin tukemaan sisällissodassa punaisia.⁷⁹

Neuvosto-Venäjän kansainvälisen aseman muutos näkyi erimielisyytenä neuvottelutaktiikasta delegaation ja ulkoasiainkansankomissariaatin välillä kesä-heinäkuun vaihteessa. Berzin korosti vähäisten alueemyönnytysten tarpeellisuutta, esimerkiksi Petsamossa, jos rauhansopimukseen pyritään. Tšitšerinin mukaan alueemyönnytykset olivat tarpeettomia, kun puolalaiset oli jo lyöty. Berzinin mukaan Suomi ei halunnut sota, ja reitti Suomen kautta Eurooppaan oli merkittävämpi kuin Viron tai Latvian kautta. Berzin mielestä sotilaat liioittelivat Petsamon merkitystä, minkä lisäksi hän kritisoi Tšitšeriniä vasemmistokommunismista⁸⁰, myönnytysten periaatteellisesta vastustamisesta. Ulkoasiainkansankomissaari piti kuitenkin kiinni kannastaan: Petsamo oli pohjoisen Venäjän parhaita osia ja englantilaiset saisivat tilaisuus-

78 Jan Antonovitš Berziniä (1881–1938), joka toimi myöhemmin lähettiläänä muun muassa Suomessa, ei tule sekoittaa Jan Karlovitš Berziniin (1889–1938), jonka ura eteni Tšekasta sotilastiedustelun johtoon 1920-luvulla. Molemmat olivat latvialaisia, ensin Latvian sosiaalidemokraattisen puolueen, sitten RKP(b):n ja VKP(b):n jäseniä, ja teloitettiin Stalinin ”puhdistuksissa”.

79 Polvinen, 1992, 38–49.

80 Nimityksen taustana oli vuonna 1918 Brest-Litovskissa solmittu rauhansopimus. Lenin sai silloin vastoin keskuskomitean enemmistöä läpi kantansa rauhan välttämättömydestä, vaikka se merkitsi raskaita aluemenetyksiä Saksalle ja Itävalta-Unkarille. Myönnytysten vastustajat, radikaalin vallankumouksellisen sodan puolustajat Lenin leimasi ”vasemmistokommunisteiksi”.

den perustaa laivastotukikohdan sinne, jos se luovutettaisiin Suomelle. Hänen ohjeensa kielsivät lupaamasta nyt Suomelle mitään Petsamosta. Itä-Karjalan osalta Edvard Gylling oli vakuuttanut massojen haluavan pysyä Neuvosto-Venäjän osana. Repolasta ja Porajärveltä suomalaisten tulisi vetäytyä sekä korvata vahingot. Tässä tilanteessa Väinö Tanner ja Juho Kusti Paasikivi Suomen valtuuskunnassa aloittivat epäviralliset keskustelut venäläisten kanssa. Auenneesta keskusteluyhteydestä ei kuitenkaan seurannut edistystä konkreettisissa kysymyksissä, ja neuvottelut jäivät 28.7.1920 kahden viikon tauolle.⁸¹

Neuvostonäkökulmasta ajan kulumisella oli, tälläkin kertaa, suotuisa vaikutus suomalaisiin kuten muihinkin reunavaltioihin. Tähän ei voinut olla vaikuttamatta se, että neuvostojoukot lähestyivät elokuun alkupuolella jo Varsovan esikaupunkeja ja Saksan rajaa. Latvian kanssa huhtikuusta käydyt neuvottelut johtivat lopulliseen rauhansopimukseen jo 11.8.1920. Latvialaisten halukkuutta neuvotteluissa etenemiseen oli aiemmin rajoittanut Puolan painostus. Piłsudski oli uhannut miehittää Latvian alueita, jos nämä vaarantaisivat hänen sotatoimensa solmimalla rauhan. Nyt latvialaiset olivat valmiita sopimukseen Neuvosto-Venäjän tarjottua suhteellisen edullista esitystä rajasta ja taloudellisista velvoitteista.⁸²

Suomalaisetkin olivat valmiita välirauhansopimukseen ja avaamaan Pietariin johtavan laivaväylän miinoitteista. Neuvosto-Venäjän toinen pääneuvottelija, Platon Keržentsev piti 13.8.1920 allekirjoitettua välirauhansopimusta selvänä voittona, joka oli saatu ilman vastapuolelle tehtyjä myönnytyksiä. Toisaalta Berzin oli korostanut viikkoa aikaisemmin Puolan rintaman ja kansainvälisen tilanteen luomia riskejä, joiden varalta länsirajan ”oikea sivusta” olisi turvattava rauhansopimuksella. Tässä mielessä Berzinin kanta oli lähempänä niitä neuvostojohdon jäseniä, jotka olivat esittäneet varauksia hyökkäyksen jatkamisesta kohti Varsovaa. Ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin sen sijaan ei pitänyt tilannetta kiireellisenä, ja hän arvuutteli suomalaisten motiiveja sopimukseen suostumiselle: Oliko kyse kommunistisen liikkeen voimakkuudesta Suomessa, suomalaisten pettymyksestä Iso-Britannian tu-

81 Polvinen, 1992, 51–54.

82 Debo, 1992, 228–229.

keen, vaiko rauhansopimuksen puuttumisen aiheuttamista riskeistä? Tšitšerinin arvailu kertoi, että Suomesta saatu informaatio oli rajallista. Lähinnä totuutta oli viimeinen arvaus, sillä Suomen poliittinen johto ei halunnut jäädä yksin sotaan Neuvosto-Venäjää vastaan siinä tilanteessa, että Puola, jota uhkasi täysi tappio, solmisi pian sen kanssa rauhan.⁸³ Latvian rauhansopimuksen ja Suomen välirauhansopimuksen avulla Neuvosto-Venäjän ulkopolitiikka onnistui osoittamaan kykynsä rauhoittaa länsirajansa ilman läntisten suurvaltojen välitystä. Vastaavasti Puolan asema heikkeni, kun neuvostojoukkoja voitiin vapauttaa sitä vastaan nyt rauhoitetuilta rajoilta.

Aselepotunnustelut Puolan ja Neuvosto-Venäjän välillä olivat alkaneet vasta elokuun alusta brittien vaadittua Puolaa tekemään aloitteen heinäkuun jälkipuolella ja venäläisten viivytettyä vastaustaan viikon ajan. Ranska sen sijaan julisti tukeaan Puolalle eikä kehottanut neuvotteluihin toivoen Puolan sodan heikentävän Neuvosto-Venäjää niin paljon, että Krimillä olevan Wrangelin olisi mahdollista yrittää luoda valkoinen Venäjä muodossa tai toisessa.

Kun politbyroo oli antanut tehtäväksi luonnostella rauhanehdot Puolalle 23.7.1920, se määrittä samassa istunnossa myös Suomelle mahdollisesti tehtäviä myönnytyksiä. Näin sekä sotatoimien kiihtyessä että niiden päättämistä suunniteltaessa neuvostojohto tarkasteli samanaikaisesti Puolaa ja Suomea. Petsamon luovuttaminen katsottiin mahdolliseksi, jos Suomi suostuisi takaamaan sen läpi Neuvosto-Venäjälle maantieyhteyden Norjaan ”ilman minkäänlaista valvontaa ja vastatoimia”. Puolan kanssa käytävien neuvottelujen ehtoja täsmennettiin neljä päivää myöhemmin. Tavoitteena oli siirtyä nopeasti välirauhasta rauhansopimukseen, minkä vuoksi Puolan valtuuskunnassa tuli olla henkilö, jolla oli valtuudet myös tähän. Samalla harkittiin ”mahdollisuutta sisällyttää välirauhansopimuksen ehtoihin kysymys maan jakamisesta puolalaisille talonpojille puolalaisten maanomistajien kustannuksella”.⁸⁴ Tämä Puolalle esitetty ehto kuvastaa hyvin, miten neuvostojohto pyrki hyödyntämään Puolan yhteiskunnallista rakennetta maan poliittisen johdon

83 Polvinen 1992, 57–60.

84 RGASPI, 17/3/96, Politbyroon pöytäkirjat 23.7.1920 ja 27.7.1920.

heikentämiseksi ja vallankumouksen mahdollisuuksien voimistamiseksi.

Iso-Britannian painostus aselevon pyytämisen puolesta tässä vaiheessa perustui paljolti siihen, että brittiläiset eivät tunteneet rauhanehtojen yksityiskohtia neuvostojohdon ja Lontoon-edustuston erimielisyyksien takia. Neuvosto-Venäjän rauhanehdot olivat olleet rajan osalta yllättäen melko edulliset mutta poliittisesti kovat: Puolan armeija tuli riisua aseista, ja maahan tuli perustaa aseistettu työläismiliisi. Neuvosto-Venäjän Lontoon edustaja Lev Kamenjev varoitti 11.–14.8.1920 toistuvasti siitä, että aseistetun työläismiliisin luominen tulkittaisiin Iso-Britanniassa Puolan itsenäisyyden tuhoamiseksi, eikä vain hallituksessa vaan myös Neuvosto-Venäjään sympaattisesti suhtautuneessa ammattiyhdistysliikkeessä. Sen piirissä oli jo muodostettu aktiivisia toimintakomiteita valvomaan Puolaa koskevaa asevientikieltoa. Enempää Lenin kuin Tšitšerin eivät tätä ymmärtäneet, vaan kritisoivat Kamenjevia siitä, että tämä oli muuttanut ”työläismiliisin” ”kansalaiskaartiksi” informoidessaan pääministeri Lloyd Georgea rauhanehdoista. Ulkoasiainkansankomissariaatissa sen sijaan Englannissa asunut Litvinov oli samalla kannalla kuin Lev Kamenjev. Ehtoja tuli joko muokata tai ne tuli salata allekirjoittamiseen asti; itse Puolan sovjetisoinnista ei ollut erimielisyyttä.⁸⁵

Ulkoasiainkansankomissariaatin ja neuvostojohdon kannan tiukentuminen Suomen kanssa käydyissä neuvotteluissa ei siis ollut miltään osin yksittäistapaus, vaan osa Neuvosto-Venäjällä käynnistynyttä ulkopolitiikan laajaa ja hyvin kunnianhimoista uudelleenarviointia. Ensinnäkin se pohjasi sotilaallisen tilanteen edulliseen käänteeseen. Toisekseen pohjana oli pyrkimys edistää vallankumousta Itä- ja Keski-Euroopassa vaikuttamalla yhteiskunnallisiin rakenteisiin, siten kuin neuvostojohto ne bolševistisesta näkökulmasta ymmärsi.

PUOLAN VASTAHYÖKKÄYS JA SUOMEN RAUHA

Sekä maailmanvallankumouksen että Neuvosto-Venäjän Euroopan voimasuhteita muuttavien tavoitteiden kannalta onnettomasti Puolan ”vahva mies”, ylipäällikkö ja valtionpäämies Piłsudski kykeni hyökkäyksen aloit-

85 Debo, 1992, 236–238.

tamisen lisäksi vielä toiseenkin yllätykseen. Yhtä lailla salaa Neuvosto-Venäjän joukoilta ja tiedustelulta kuin länsivalloiltakin hän oli koonnut reservejä Varsovan taakse tiivistettyään puolustusta jo aiemmin etelämpänä Galitsiassa. Neuvostojoukkojen rintama venyi ja oheni paljolti juuri kuten ylipääällikkö Sergei Kamenjev oli aiemmin varoittanut. Puolan vastahyökkäys alkoi 16.8.1920 Varsovan edustalla ja mursi vastustajan linjat nopeasti. Vielä seuraavana päivänä Lenin kieltäytyi uskomasta tapahtunutta ja vaati edelleen Varsovan valtaamista. Tuhatševski antoi kuitenkin 18.8.1920 määräyksen yleisestä vetäytymisestä, joka muuttui osin paoksi. Kahta päivää myöhemmin Leninkin myönsi Neuvosto-Venäjän Lontoon-edustajalle, että ”on epätodennäköistä, että lähitulevaisuudessa valtaamme Varsovan”.⁸⁶ Neuvosto-Venäjän ulkopoliitiikan tavoitteet oli määritelty jälleen uudelleen.

Nyt tärkeimmäksi katsottiin Venäjän sisällissodan loppuun vieminen etelässä valtaamalla Krim valkoisilta, jolloin Venäjän alueella ei enää toimisi bolševikkien kanssa kilpailevia hallituksia. Lännessä lähdettiin puolustuksesta ja tappioiden minimoimisesta. Maailmanvallankumous jäi tauolle ja sosialistinen Puola unohdettiin. Trotskin ja Stalinin politbyroolle laatimat katsaukset sotilaallisesta tilanteesta 19.8.1920 viittaavat selvästi näihin painopisteiden muutoksiin. Heti aluksi ”tunnustetaan Wrangelin [vastaisen] rintaman ensisijaisuus”. Sekä puolueen jäsenten että valkovenäläisten mobilisointia oli voimistettava, kuitenkin niin että puolueen jäsenistä enemmistö, 55 prosenttia, lähetetään Krimille. Politbyroo käsitteli myös poikkeuskeinoja varusteiden ostamiseksi armeijalle ulkomailta, mikä viittaisi sekä Puolan rintamalla kärsittyihin menetyksiin että edessä oleviin uusiin ponnisteluihin etelässä.⁸⁷

Kuukautta myöhemmin Leninin esittelemä keskuskomitean raportti VKP(b):n 9. puoluekokoukselle Puolan sodasta vahvisti sen, että neuvostojohdanto oli tehnyt heinäkuussa harkitun valinnan hyökkäyssotaan siirtymisestä ja ympärysvaltojen haastamisesta. Sen sijaan, että Neuvosto-Venäjä olisi tyytynyt edullisiin rajoihin ja vahvaan vaikutusvalttaan

86 Debo, 1992, 240–241.

87 RGASPI, 17/3/103, Trotskin ja Stalinin katsaukset politbyroolle sotilaallisesta tilanteesta Puolan ja Wrangelin rintamilla 19.8.1920.

Puolassa, päämääräksi hyväksyttiin laajempi vallankumouksen vienti Keski-Eurooppaan Saksa mukaan lukien. Lisäksi Lenin uskoi myös Iso-Britannian sisäisen kehityksen siirtyneen vallankumoukselliseen vaiheeseen. Hän myönsi, että porvarillisen Puolan kanssa tehdyn rauhajan ja alueellisen suurvalta-aseman hylkääminen saattoi olla virhe. Sen sijaan hän ei avannut puoluekokoukselle politbyroon jäsenten jo heinäkuussa esittämää kritiikkiä Puolaan hyökkäämisen riskeistä ja vallankumouksen edellytysten heikkoudesta Puolassa.⁸⁸ Trotskin, Radekin ja Marchelewskin kritiikki oli kiinnittänyt huomiota nimenomaan vallankumouksen edellytysten rakenteellisiin heikkouksiin Puolassa, ja kääntäen, historialliselta pohjalta venäläisiä vastaan muodostuneen nationalismin voimakkuuteen.

Puolan ja Neuvosto-Venäjän käymien aseleponeuvottelujen luonne muuttui täydellisesti 21.–23.8.1920. Silloin Puolan valtuuskunta sai tiedon voitosta Varsovan edustalla sekä puna-armeijan perääntymisestä. Iso-Britannian ja Ranskan välirikkoa Itä-Euroopan politiikassa osoittaa se, että britit pitivät samoihin aikoihin Italian kanssa Euroopan tilanteesta yhteisen konferenssin, jossa tuomittiin Neuvosto-Venäjän aiemat rauhanehdot Puolalle, mutta jätettiin silti auki mahdollisuus neuvotteluille. Sen sijaan Ranskan ulkopoliittikka keskittyi vielä kerran valkoisen Venäjän ja Wrangelin tukemiseen yrittäen tätä silmällä pitäen varovaisesti hillitä itsetuntonsa jälleen löytäneiden puolalaisten aluevaatimuksia. Syyskuun alussa Tšitšerin suostui Puolan esitykseen aseleponeuvottelujen jatkamisesta Riiassa. Huolimatta Ranskan painostuksesta viivyttää aselepoa Wrangelin tukemiseksi, Puola solmi aselevon 12.10.1920 Neuvosto-Venäjän tarjoamien varsin edullisten aluemyönnytysten myötä: raja vedettiin osin jopa idemmäksi, kuin minne Puolan joukot olivat Valko-Venäjän ja Ukrainan länsiosissa edenneet.⁸⁹

Neuvosto-Venäjän varhaista ulkopoliittikkaa tutkinut Richard Debo esitti seuraavan tulkinnan tavoitteiden muuttumisesta Puolan osalta.

88 Pipes, 1996, 95–105, dokumentti 59, Lenin 19.9.1920: VKP(b):n keskuskomitean poliittinen raportti kommunistisen puolueen 9. yleisvenäläiselle konferenssille.

89 Debo, 1992, 242–244, 246, Ranskan ja Puolan tavoitteiden eroista Venäjällä sekä Puolan ja Neuvosto-Venäjän aselevosta 271–276, 282–283.

Alkuun ”Puolan-probleema” ei eronnut muista reunavaltioista, joiden vastainen raja haluttiin rauhoittaa jopa selvillä myönnytyksillä kauppayhteyksien avaamiseksi läntiseen Eurooppaan. Puolalaisten torjuttua edullisen rauhantarjouksen ja hyökättyä sota tarjosi mahdollisuuden uuteen, perustavanlaatuisesti toisenlaiseen ratkaisuun, jossa vallankumous vietäisiin Puolaan puna-armeijan voimin, ja Puolasta tulisi neuvostotasavalta. Tämä Debon tulkinta vuodelta 1992 ei kuitenkaan alkuosaltaan ole kestävä sittemmin Richard Pipesin ja Jerzy Borzeckin esiin tuomien neuvostoaineistojen pohjalta. Puolan ja Neuvosto-Venäjän konflikti pitkälle menevine aluelaajennuksineen tai vallankumouksen viemisineen muodosti erilaisen jännitteen verrattuna Neuvosto-Venäjän suhteisiin Suomen tai Baltian maiden kanssa sen jälkeen, kun vallankumoukset näissä maissa oli kukistettu sisällissodissa 1918–1919. Puolan osalta tähän vaiheeseen tullaan vasta vuoden 1920 syksyllä. Sen sijaan Debon tulkinta siitä, mitkä olivat neuvostojohdon motiivit hyökkäyssotaan siirtymiseen ja Puolan sovjetisointiin, sopii hyvin Lenin jälkiarviossaan esittämiin perusteluihin. Perustana Neuvosto-Venäjän toiminnalle oli Piłsudskin Puolan kanssa käytyjen neuvottelujen tuloksettomuus, halu estää hyökkäyksen toistuminen ja kilpailu eri Baltian maissa, vaikutelma länsivaltojen voimattomuudesta Itä-Euroopassa sekä halu levittää vallankumousta ja saavuttaa osin siksi yhteinen raja Saksan kanssa.⁹⁰

Seurauksena elokuun puolivälin käännteestä Puolan-rintamalla ja ulkopoliittikan uusista painopisteistä Neuvosto-Venäjän kompromissi- valmius Suomen kanssa käydyissä neuvotteluissa kasvoi, paljolti kuten neuvostovaltuuskunnan johtaja Berzin oli jo aiemmin vaatinut. Valtuuskunnan uusien ohjeiden mukaan nyt oli mahdollista keskustella alue- luovutusten mahdollisuudesta Petsamon suunnalla ilman kauttakulku- oikeuksiakin, mikä Tšitšerinin mukaan johtui ensisijaisesti Leninin kannasta. Tämän vastapainoksi Neuvosto-Venäjä esitti tuntuvia myön- nytyksiä Suomenlahden saarien ja Karjalan kannaksen linnoittamisen osalta. Omaisuuden osalta vaadittiin enää laivojen palauttamista, kun Tannerin laskelmat osoittivat muun omaisuuden menevän päittäin

90 Neuvosto-Venäjän tavoitteista Puolassa, Debo, 1992, 229–330. Vertaa Borzecki, 2008, 4–27, 47–56 ja Pipes, 1996, 78–79, 95–105.

maiden välillä. Petsamon ja toisaalta Itä-Karjalan Repolan ja Porajärven pitäjien saamisen ensisijaisuus vaihteli suomalaisille. Kyse oli lähinnä taloudellista ja nationalistisista painotuksista, jotka Suomen valtuuskunta joutui hallituksen vaihtelevissa ohjeissa huomioimaan. Venäläisten pisimmällekin menevä epävirallinen vastaanotto syyskuun puolivälissä edellytti suomalaisten tekevän päätöksen jompaankumpaan suuntaan ja luovuttavan muun muassa Suomenlahden saaria vastineena Repolasta ja Porajärvestä. Tällöin presidentti Kaarlo Juhani Ståhlbergin kanta Suomen alueen jakamattomuudesta ratkaisi hallituksen valinnan lopulta Petsamon hyväksi.

Syyskuun jälkipuolella päästiin jo neuvottelemaan sopimuksen muusta sisällöstä, kuten kauppasuhteista. Venäläiset koettivat sisällyttää sopimuksen artikloihin vaatimuksen siitä, että Suomen tulisi pysyä puolueettomana Neuvosto-Venäjän ollessa sodassa jonkin kolmannen valtion kanssa eikä Suomi saisi päästää vihamielisiä joukkoja tai laivastoa alueelleen tai satamiinsa. Nämä esitykset johtuivat suoraan vuosien 1918–1919 tapahtumista, ja ne rinnastuvat osin valkoisten venäläisten Suomelle vuonna 1919 esittämiin vaatimuksiin. Niissä on myös kiinnostavia yhtäläisyyksiä vuonna 1948 erilaisessa tilanteessa solmittuun YYA-sopimukseen. Suomen valtuuskunta sitoi puolueettomuuden Kansainliiton hyväksyntään, jolloin venäläiset luopuivat siitä samalla, kun suomalaiset puolestaan luopuivat kommunistipropagandan kieltävästä pykälästä. Berzin selitti 25.9.1920 tehdyn kompromissin Tšitšerinille reaalipoliittisesti niin, että vihamieliset joukot Suomessa olisivat Neuvosto-Venäjälle joka tapauksessa *casus belli*, sodan oikeuttava tapahtuma. Huolimatta vielä syyskuun lopussa käydystä viime hetken tinkimisestä, neuvostovaltuuskunta sai Berzinin vaatimuksesta lokakuun alusta valtuudet solmia rauhansopimus minimimyönnytyksin. Rauha Neuvosto-Venäjän ja Suomen välillä allekirjoitettiin Tartossa 14.10.1920, kaksi päivää Puolan aselevon jälkeen.⁹¹

Tarton rauhansopimus ratkaisi useimmat käytännön kysymykset Neuvosto-Venäjän ja Suomen välillä. Periaatteellisella tasolla merkittävien

91 Polvinen, 1992, 67–81.

auki jäänyt asia oli Itä-Karjalan asema lähinnä Suomen sisäpoliittisten paineiden takia. Suomen valtuuskunta oli luopunut neuvotteluissa melko pian Itä-Karjalan autonomia- ja kansanäänestysvaatimuksista paitsi siksi, että alue oli neuvostojoukkojen hallussa, myös koska venäläiset huomauttivat, ettei Suomikaan halunnut soveltaa kansallista itsemääräämisoikeutta Ahvenanmaahan. Kun hallitus ja neuvottelijat olivat lopulta valinneet taloudellisesti merkittävämmäksi katsotun Petsamon Itä-Karjalaan kuuluvien Repolan ja Porajärven sijaan, nationalistista ekspansiota kannattaneille puolueille oli tarjottava jokin korvaus. Paljolti tästä syystä Suomen valtuuskunta yritti sisällyttää rauhansopimuksen artikloihin maininnan Itä-Karjalan väestön oikeudesta itsehallintoon. Neuvosto-Venäjän valtuuskunta torjui tämän, mutta suostui liittämään pöytäkirjaan julistuksen asiasta. Tällä he tarkoittivat jo perustettua Itä-Karjalan työkommuunia, mutta tätä nimeä ei suomalaisten pyynnöstä sisällytetty tekstiin. Tältä pohjin pansuomalaisuutta kannattaneet ryhmät Suomessa saattoivat myöhemmin vedota Neuvosto-Venäjän ”takuisiin” Itä-Karjalan autonomialle. Juridinen ero varsinaisen sopimustekstin ja liitetyn ilmoituksen välillä oli kuitenkin selvä, minkä lisäksi venäläisestä näkökulmasta itse asiakin oli jo ratkaistu.⁹²

Puolan aselevon ja Suomen rauhan jälkeen Neuvosto-Venäjä saattoi keskittyä ensisijaiseen tavoitteeseensa, jolla oli sekä sisä- että ulkopoliittista merkitystä. Valkoiset oli kukistettu Krimillä marraskuun puoliväliin mennessä.⁹³

Länsirajan rauhoittamisesta Itä-Karjalan kapinaan ja suurvaltadiplomatiaan

Vastaavalla tavalla kun vuosien 1919 ja 1920 vaihteessa näkyi, että bolševikit olivat päässeet ratkaisevasti voitolle Venäjän sisällissodassa, vuosien 1920 ja 1921 vaihteessa Neuvosto-Venäjän ulkopoliittinen asema alkoi vakiintua, vaikkakaan ei vielä pysyvästi helpottua. Sotatoimet olivat

92 Polvinen, 1971, 351, 369–370, itsemääräämisoikeuden soveltamisesta Ahvenanmaahan ja Itä-Karjalaan.
93 Debo, 1992, 338.

päättäneet sen länsirajoilla ja taloussuhteista neuvoteltiin sekä Iso-Britannian että Saksan kanssa. Sen sijaan Siperiassa ja Kaukoidässä Japanin sotilaallinen uhka oli edelleen läsnä ja pakotti Neuvosto-Venäjän luomaan Kaukoidän tasavallan puskurivaltioksi puna-armeijan ja Tyyntenmeren provinsseja miehittävän Japanin väliin.⁹⁴ Lisäksi sodan rasitukset, viljatakavarikoinnit sekä polttoaine- ja elintarvikepula loivat yllättävän nopeasti kasvavaa yhteiskunnallista tyytymättömyyttä. Tämä pakotti uuden bolševikkieliitin etsimään nopeita ratkaisuja, jos se halusi vakiinnuttaa luomansa poliittisen järjestelmän. Avuksi näihin ongelmiin käynnistettiin maaliskuun alussa 1921 viljatakavarikoinneista verotukseen siirtyvä ja yksityisyritteliäisyyden rajoitetusti salliva ”uusi talouspolitiikka” (*NEP, novaja ekonomitšeskaja politika*).⁹⁵

Nämä yhteiskunnalliset ja taloudelliset tarpeet määrittivät myös neuvostoulkopolitiikan kaksijakoista lähestymistapaa maan aseman parantamiseen Euroopassa ”rauhanomaisen yhteisasumisen” tai rinnakkainelön puitteissa. Laajimmassa vaihtoehdossa Neuvosto-Venäjän tarve jälleenrakentamiseen ja investointeihin muodostaisi osittain yhteisen agendan Länsi-Euroopan suurvaltojen, erityisesti Iso-Britannian ja Saksan, mahdollisesti jopa Ranskan kanssa. Ympärysvaltojen ja Saksan etuna olisi Neuvosto-Venäjän markkinoiden aukeaminen ja Saksan sotakorvausten rahoittaminen osin niiden tuoton pohjalta. Oleellista tällaiselle projektille olisi yhteisymmärrys taloudellisten vastuiden ehdoista, muun muassa Neuvosto-Venäjän suorittamien ulkomaisten sijoitusten kansallistamisten osalta.

Jos Euroopan laajuinen konsortio eli yhteistyöprojekti ei onnistuisi maailmansodan voittajien kanssa, neuvostoulkopolitiikan näkökulmasta suppeampi tavoiteltava vaihtoehto olisi yhteistyö toisen Versaillesin järjestelmän ulkopuolisen maan, Saksan kanssa. Turvallisuuspoliittisesta näkökulmasta tämä takaisi, ettei Saksa olisi mukana Neuvosto-Venäjän vastaisissa liitoissa. Suppeammin molempia yhdisti Puolan-vastaisuus, maan, jolle molemmat olivat menettäneet alueita. Taloudellisesta näkökulmasta Saksa tarjoaisi luottoja, vaikka rajallisemmin kuin laaja

94 Debo, 1992, 398–399, 412–413.

95 Carr, 1966b, 272–277.

Kartta 4. Neuvosto-Venäjä sisällissodan päättyessä 1920–1921. © Spatio 2021.

kansainvälinen konsortio. Sotateollisesti yhteistyö Saksan kanssa toisen tietotaitoa neuvostoarmeijan saataville, kun Saksa saisi kehittää Versaillesin rauhansopimuksen kieltämiä aseita Neuvosto-Venäjän alueella. Näin neuvostovallan vakiinnuttamiseen ja maan jälleenrakentamiseen tarvittava ”hengähdystauko” (ven. *peredyška*) oli saavutettavissa kahdella tavoin. Huolimatta siitä, että vallankumouksellinen potentiaali Euroopassa oli vähentynyt, vuonna 1921 odoteltiin vielä mahdollisuuksia vallankumoukselle. Vuoden 1923 aikana Lenin kuitenkin alkoi kirjoittaa ”kapitalismin osittaisesta vakiintumisesta”, mikä lisäsi hengähdystauon

tarvetta. Myös Saksalla oli ulkopoliittisesti kaksi vaihtoehtoa, mahdollisuus valita ympärysvaltiojen ja Neuvosto-Venäjän tarjousten välillä, vaikkakin hieman rajallisemmin. Yhtäältä ympärysvaltiojen, erityisesti Ranskan, vaatimien sotakorvausten kohtuuton ankaraus, toisaalta sotateollisen kompleksin edut ohjasivat lopulta Neuvosto-Venäjän tarjouksen valitsemiseen.⁹⁶

96 Jacobson, 1994, 34–36 kapitalismin vakiintumisesta, 81–89 Euroopan ja Venäjän jälleennakentamissuunnitelmista, ja Carr, 1966b, 379–380 Neuvosto-Venäjän ja Saksan yhteistyön ulkopoliittisesta merkityksestä.

Vaikka Puola ja Suomi olivat päättäneet vihollisuudet Neuvosto-Venäjän kanssa aselepoon ja rauhaan, näiden ja Baltian maiden näkökulmasta reunavaltioyhteistyö ei muuttunut mitenkään tarpeettomaksi. Nyt se vain painottui osin eri tavoin, mikä perustui Puolan tavoitteiden periaatteelliseen muutokseen. Sekin pyrki sotatoimien lopettamiseen Neuvosto-Venäjän kanssa huolimatta Piłsudskin johtaman armeijan tukemista välikohtauksista. Puola ei siis enää valmistautunut hyökkäykseen Neuvosto-Venäjää vastaan, mutta pyrki nyt eri maiden kanssa solmituilla liitoilla varmistamaan saavutetut tavoitteensa sekä lisäämään vaikutustaan erityisesti Liettuassa ja Latviassa. Liittoutumispyrkimyksissään Puolan johto osoitti jälleen kohtuullista ahkeruutta. Ranska ja Puola solmivat sotilasliiton helmikuussa 1921, mutta Ranska ei taannut Puolan itärajaa, josta sovittiin vasta maaliskuussa sen ja Neuvosto-Venäjän rauhansopimuksessa. Puola ja Romania solmivat puolustusliiton maaliskuun alussa 1921, ja samassa kuussa Puola tunnusteli jälleen liittoa myös Suomen kanssa, mutta Suomi ei ollut kiinnostunut enempää tästä kuin Viron esittämästä liittosopimuksestakaan vuoden 1920 joulukuussa.

Reunavaltioyhteistyön kannalta viittä maata jakoi suhtautuminen näihin Puolan tavoitteisiin. Kyse oli turvallisuuspolitiikasta tai poliittisesta vaikuttamisesta, käytännössä paljolti puolalais-liettualaisen konfliktin pohjalta. Nämä maat eivät mahtuneet vuodesta 1921 alkaen yleensä samoihin kokoonpanoihin, mikä pakotti valitsemaan niiden välillä. Puola oli kokonsa takia usein etusijalla, mutta etenkin Latvia ei halunnut kokonaan eristää Liettuaa. Ryhmän ulkopuolella keskeisenä jakavana tekijänä säilyi edelleen Neuvosto-Venäjän ja Saksan erilainen merkitys eri maille.⁹⁷ Tätä taustaa vasten alueellisesti, Itämeren puitteissa, Neuvosto-Venäjän tarve reunavaltioyhteistyön seuraamiseen ja heikentämiseen säilyi. Näin oli erityisesti silloin kun kyseisen yhteistyön nähtiin vahvistavan Puolan tai mahdollisesti sen liitolaisen Ranskan asemaa Itä-Euroopassa.

97 Lehti, 1999, 338–341.

Neuvosto-Venäjän edustajat Jan Berzin ja Tšernin astuvat vaunuista jättääkseen valtuutuksensa Suomen tasavallan presidentille vuonna 1921. Kuva: Historian kuvakokoelma, Museovirasto. Lisenssi CC BY 4.0.

KAHDENVÄLISTEN SUHTEIDEN ENSIASKELEET

Kuten Korhosen Suomen ja Neuvosto-Venäjän suhteita kattavasti tarkastellut tutkimus on tuonut esiin, kahdenväliset suhteet eivät rauhan solmimisen jälkeen alkaneet vailla ongelmia, eivät muodollisesti eivätkä sisällöllisestikään. Kahdenvälisten suhteiden avaaminen nosti esiin joukon ongelmia ja kiistakysymyksiä, jotka rauhansopimuksen kompromisseissa oli yritetty hioa tai peittää. Jo muodollisella puolella Suomen ulkoasiainministeriöllä oli vaikeuksia löytää halukasta lähettilästä Moskovaan. Rauhansopimuksen ratifiointiasiakirjat vaihtanut venäjäntaitoinen Antti Ahonen pelästyi Moskovassa näkemäänsä puutetta eikä halunnut muuttaa sinne pysyvästi. Ensimmäiseksi lähettilääksi nimitettiin aiemmin Varsovassa ollut Boris Gyllenbögel, mikä ei juuri päättynyttä Puolan ja Neuvosto-Venäjän sotaa muistellen ollut lähettilään maatumuksen kannalta kaikkein otollisin lähtökohta.

Toiseksi, toisin kuin mikään muu maa johon Neuvosto-Venäjällä oli diplomaattisuhteet, Suomi yritti soveltaa karanteenimääräyksiä Neuvosto-Venäjän diplomaattihenkilökuntaan. Kuukauden kiistan jälkeen karanteeni korvattiin lyhyellä suomalais-venäläisellä lääkärintarkastuksella. Huolimatta Venäjällä vallinneesta puutteesta ja sen kansanterveydellisistä vaikutuksista, karanteenimääräysten soveltamisessa tässä tilanteessa oli vaikea nähdä etupäässä muuta kuin sisällissodassa luotua ja sen jälkeen vahvistettua etnistä venäläisvihaa. Sen sijaan käytännöllisempiä perusteluita löytyi suomalaisten pyrkimykselle rajoittaa neuvostolähetystön henkilökunnan määrää. Taustalla vaikutti paitsi pelko propagandan leviittämisestä ja vakoilusta, myös se, että Neuvosto-Venäjän parisataahenkilinen Tbilisin lähetystö oli osallistunut niin sanotusti ”diplomaattiaseman kanssa yhteensopimattomaan toimintaan” eli Georgian valtaukseen helmikuun lopulla 1921.⁹⁸

Sisältöpuolella ongelmat liittyivät eri tulkintoihin rauhansopimuksen soveltamisesta. Nämä alkoivat yleensä Itä-Karjalan ja erityisesti siihen liitettyjen, aiemmin suomalaisten miehittämien, Repolan ja Porajärven kuntien asemasta ja päättyivät rajan merkitsemiseen erityisesti Petsamossa. Itsemääräämisoikeuden tulkinnan kannalta nämä Itä-Karjalan kunnat muodostivat ennakkotapauksen tulevista erimielisyyksistä. Suomen joukot oli rauhansopimuksessa määrätty vetäytymään Repolan ja Porajärven kunnista vasta helmikuun puolivälissä 1921, ja niiden asukkaille oli luvattu oikeus omaan järjestyksensä ja paikalliseen edustuselimeen ilman, että määriteltiin tarkemmin mitä tämä tarkoitti. Päivää ennen alueen palauttamista Neuvosto-Venäjälle pääministeri Rafael Erich kehotti väestöä pitämään kiinni lupauksesta ja erikseen valittamaan Suomen ulkoasiainministeriöön rikkomuksista.

Kun alue oli siirtynyt Neuvosto-Venäjän haltuun, sen edustaja Berzinin kanta oli selvä. Berzin leimasi epäilyt perusteettomiksi, mutta erityisenä ongelmana hän näki kehotuksen valitusten ohjaamisesta Suomen

98 Karemaa, 1998, 184–189 rasistisen ryssävihan luomisesta sisällissodan aikana, sekä sen ilmenemisestä suomalaisessa yhteiskunnassa. Korhonen 1966, 45–47. Neuvostoedustustoa ja sen kuriireja koskeneista diplomaattisen koskemattomuuden loukkauksista maaliskuun huhtikuussa, AVP RF fond 135 (Suomen referenttuura), opis 5, papka 7, Berzin–Holsti esim. 3.3.1921, 21.4.1921.

viranomaisille: ”Ainoa mahdollinen tulkinta on se, että hra. Erich katsoo Repolan väestön olevan Suomen alamaisia Repolan takaisin Venäjään liittämisen jälkeenkin. Tällainen tulkinta on selvästi rauhansopimuksen vastainen – –”. Pansuomalaiseen heimoaktivismiin viitattiin, kun ilmoitettiin Neuvosto-Venäjän hallituksen olevan ”myös tietoinen siitä, että Suomen kansalaiset toimivat salaliitossa Neuvosto-Venäjän hallituksen vallan palauttamista vastaan näissä piirikunnissa, ja siitä että Suomesta on tätä varten tuotu aseita”.⁹⁹ Lisäksi neuvostoedustusto syytti suomalaisiin lehtitietoihin nojaten Repolan kunnan virkailijoita kunnan henkikirjojen, varojen ja metsähallituksen arkistojen varastamisesta. *Ilta-lehdessä* oli 26.4.1921 asiasta julkaistu henkikirjanpitäjä Pekka Homasen, ”miliisin” apulaispäällikkö Kietaisen ja henkikirjoittaja Lankisen lausunnot. Lehtitietojen mukaan joko valtiovaraministeriöön tai Suomen pankkiin talletetut asiakirjat olivat neuvostoedustuston mukaan ”Itä-Karjalan kommuunin kiistämätöntä omaisuutta”, ja niiden palauttamista vaadittiin.¹⁰⁰ Käytännössä Neuvosto-Venäjä lakkautti suomalaisten näihin Itä-Karjalan kuntiin jättämän suojeluskaartin tai -kunnan sekä kuntien kunnanvaltuustot ja totesi kuntien itsehallinnon toteutuvan osana Karjalan työkansan kommuunia.¹⁰¹ Kiista osoittaa hyvin, miten sekä Suomi että Neuvosto-Venäjä osasivat käyttää sekä kansansuvereniteettia että poliittista järjestelmää ulkopoliittikkansa välineinä.

Suomen positiivinen merkitys Neuvosto-Venäjän ulkopoliitikassa pohjasi suurelta osin odotuksiin kauppasuhteiden ja kauttakulkukaupan kehittymisestä. Tässä venäläisten kiinnostus oli suurempi kuin suomalaisien, mikä tuli esiin jo Berzinin jättäessä valtakirjansa presidentti Ståhlbergille helmikuun lopulla. Nimenomaan Neuvosto-Venäjällä käynnissä ollut ”talouselämän rauhanomainen jälleenrakentaminen” nähtiin oleellisena perustana ”mitä läheisimmille taloudellisille ja kulttuurisille suhteille”. Tällaisen rauhansopimukseen pohjaavan lähentymisen katsottiin vastaavan ”yhtä lailla Suomenkin elintärkeitä etuja”. Suomen keskeinen vienteollisuuden haara, puu- ja paperiteollisuus, oli kuitenkin jo vuo-

99 AVP RF, 135 /5/7, Berzin–Holsti 5.4. 1921, ja Korhonen 49–50.

100 AVP RF, 135/5/7, Berzin–Holsti 23.5.1921 (ranskankielinen).

101 Churchill, 1970, 191.

sina 1919–1920 suuntautunut voimakkaasti Iso-Britannian ja USA:n markkinoille.¹⁰² Neuvosto-Venäjän kaupallisten tarpeiden kiireellisyys näkyy edustuston huhtikuun alussa julkisuuteen antamassa lausunnossa. Huolimatta rauhansopimukseen liittyvästä kauppasuhteiden palauttamisesta kaupallisen delegaation pääsy Suomeen oli estetty, koska Suomen hallitus oli kytenyt sen saapumisen Venäjällä olevien suomalaisten kotiuttamisen edistymiseen. Berzin vastusti ”koplausta”, ja katsoi kotiuttamisen pääosin johtuvan Suomen hitaudesta, mutta ilmoitti silti pyrkivänsä helpottamaan prosessia. Huhtikuun puolivälissä ulkoasiainkansankomissariaatti ilmoittikin Helsingin-edustustolleen edustajansa sekä suomalais-venäläiseen rauhansopimuksen toimeenpanoa valvoaan sekakomissioon että kotiuttamiskomissioon.¹⁰³

Suomen edustajien vaihdettua rauhansopimuksen ratifointiasiakirjat Moskovassa 27.12.1920 neuvostohallitus halusi saada diplomaattisuhteet nopeasti käyntiin. Venäläinen aineisto sallii lopuksi tarkastella hieman lähemmin aiemmin diplomaattijuorujen asteelle jääneitä arvailuita Neuvosto-Venäjän ensimmäisen edustajan valinnasta.¹⁰⁴ Ulkoasiainkansankomissariaatti nimittäin harkitsi useampia vaihtoehtoja Neuvosto-Venäjän edustajaksi Helsinkiin. Tässä yhteydessä Suomen pääkaupungin imagokin tuli tarkkaan punnituksi.

Ennen tammikuun puolivälissä nimitettyä Tarton delegaation toista pääneuvottelijaa, Berziniä, harkittiin myös Maksim Litvinovia, joka sillä hetkellä oli Neuvosto-Venäjän edustajana Tallinnassa. Tätä perusteltiin sillä, että Tallinnassa ”poliittista toimintaa ei ole niin runsaasti, sen voisi jättää hyvälle avustajalle”. Aikomuksena oli lisäksi edustustojen yhdistäminen, joka ”olisi sitäkin toivottavampaa, kun Tallinnassa harjoitetut operaatiot siirtyvät huomattavassa määrin Helsinkiin, erityisesti koskien kultaa”. Suomessa vastustettiin Litvinovin vastaanottamista johtuen lähinnä hänen varhemmasta aktiivisesta vallankumoustoiminnastaan ulkomailla, muun muassa Englannissa. Ulkoasiainkansankomissariaatti sen

102 AVP RF, 135/5/7, Berzinin esittelykirje presidentti Ståhlbergille 22.2.1921 (ranskankielinen), ja Heikkinen, 2000, 20–21, 49–51, 59–71.

103 AVP RF, 135/5/7, Tšitšerin–Berzin 16.4.1921.

104 Korhonen, 1966, 44–45.

sijaan ilmeisesti kaavaili aiemmin Viron kautta kulkeneen Venäjän kullaan välityksen siirtämistä ainakin osin Helsinkiin. Lisäksi ensiluokkaiisiin voimiin lasketulle Litvinoville Helsingin katsottiin tarjoavan ”hiukan merkityksellisempää toimintaa kuin mitätön (ven. *nitšoznyim*) Tallinna”.¹⁰⁵

Toisaalta kun jo kesäkuun alussa haettiin uutta edustajaa Helsinkiin, harkittiin Suomea koskevan asiantuntemuksen pohjalta toista Tarton delegaation pääneuvottelijaa, Keržentseviä, joka toimi jo edustajana Tukholmassa. Nytkin perusteluksi esitettiin Helsingin suurempaa poliittista merkitystä, mutta myönnettiin että ”ainoa vaikeus on siinä, että hän itse näkee, varmaankin, jotain alentavaa siinä, että tulisi lähetetyksi sellaiseen pieneen maahan”. Helsinki siis noteerattiin neuvostopuolella puolella Tallinnaa kiinnostavammaksi, mutta Tukholmaa tylsemmäksi. Maatuntemus oli kuitenkin turvattu, kun vuoden 1921 syksyllä Berzinin korvasi Aleksander Tšernyh, joka oli ollut Tarton valtuuskunnan sihteerinä. Tšernyh pysyikin tehtävässään vuoden 1925 lopulle. Joka tapauksessa Suomen edustustoon haettiin suhteellisen osaavia henkilöitä. Toisin kuin Korhonen ilmeisesti saksalaisten raportoinnin pohjalta uskoi,¹⁰⁶ Tšernyh oppi solmimaan yhteyksiä ja tuntemaan suomalaista poliittista kenttää kohtuullisen hyvin, kuten jatkossa nähdään.

REUNAVALTIOIDEN LIITTOUTUMISPYRKIMYKSET ITÄMERELLÄ

Reunavaltioyhteistyön seuraaminen ja siihen vaikuttaminen pysyi osana neuvostoulkopolitiikkaa länsirajan muodollisen rauhoittamisen jälkeenkin. Kolmen pienimmän maan, Viron, Latvian ja Liettuan keskinäinen yhteistyö, taloudellinen, poliittinen tai sotilaallinenkaan, ei varsinaisesti vaivannut ulkoasiainkomissariaattia tai poliitbyroota, ellei siihen katsottu liittyvän laajempia turvallisuuspoliittisia yhteyksiä. Itämeren puitteissa tämä tuntui useimmin silloin kun Puolan aktiivisuus suhteessa Suomeen kasvoi, tai harvinaisemmin, kun Suomen aktiivisuus suhteessa Puolaan kasvoi. Tämä pohja takasi reunavaltioyhteistyön eri muodoille

105 RGASPI, 159/2/41, Tšitšerin VKP(b):n keskuskomitealle 11.1.1921

106 RGASPI, 159/2/41, Tšitšerin–Molotov 7.6.1921 ja Korhonen, 1966, 5 Tšernyhin nimittämisestä sekä arvio Tšernyhin eristyneisyydestä, 49.

neuvostoulkopolitiikan toistuvan huomion. Puolan pyrkimykset kolmessa pienemmässä Baltian maassa nähtiin yleensä rutiininomaisena etupiirikamppailuna.

Reunavaltioiden ulkoministereitä ja lähettäjiä kokoontui Viron itsenäisyyspäivän juhlistamiseen Tallinnassa 24.–25.2.1921. Tämä tarjosi Neuvosto-Venäjän edustajalle Litvinoville mahdollisuuden tarkastella uusien rauhanomaisten suhteiden näkymiä, lähinnä reunavaltioissa mutta myös laajemmin. Litvinov nosti ensinnäkin esiin keskustelut Latvian, Suomen ja Viron ulkoministerien kanssa. Lisäksi hän käsitteli sekä brittien ja Yhdysvaltojen epävirallisten vieraiden näkemyksiä neuvostojärjestelmästä että Japanin lähettilään valituksia.

Keskustelut Latvian ulkoministeri Zigfrīds Meierovicsin jäivät lyhyeksi tämän ollessa kiinnostunut lähinnä viemään päätökseen Riassa käynnissä olleet, mutta toistaiseksi hitaasti edenneet puolalais-venäläiset rauhanneuvottelut. Viron armeijan ylipäällikön Johan Laidonnerin vakuutuksiin länsiuhan päättymisestä ja sotilaista ”kaikkein vakuuttuneimpina pasifisteina” Litvinov vastasi omasta puolestaan ylistämällä Trotskin rauhanrakkautta. Laidonner oli kuitenkin päättäväisesti varustautunut kohteliaisuuksin, sillä hänen mukaansa ”Lenin oli kaikkein älykkäin ihminen Euroopassa”. Sen sijaan Suomen ulkoministeri Rudolf Holstin ja Viron ulkoministeri Ants Piipin kanssa Litvinov totesi käyneensä ”melko pitkän ’intiimin’ keskustelun”. Ensin Holsti oli keuhunut pääministeri Erichin osuutta Tarton rauhanneuvotteluja koskien, nähtävästi vastapainona Erichin lausunnolle Repolasta ja Porajärvestä. Tämän jälkeen Litvinov valotti melko suorasanaisesti Suomen ja Viron ulkoministerin kriittistä palautetta ideologisen vaikuttamisen saralla. Holsti kehotti ulkoasiainkansankomissariaattia vaikuttamaan Kominterniin ja punaisiin suomalaisiin, jotta nämä, ”Neuvosto-Venäjän etujen nimessä”, lopettaisivat propagandansa Suomessa. Litvinov toi hyvin selvästi esiin tilanteen hankaluuden ja epäuskottavuuden neuvostoulkopolitiikan kannalta:

Minun argumenttini siitä, ettei Kominternin ja neuvostohallituksen välillä ole virallisia yhteyksiä ei vaikuttanut hänestä [Holstista], kuten ei kuin Piipistäkään, uskottavalta. Kun me kerran rahoitam-

me sitä, olemme silloin vastuullisia kaikista sen toimista, ei vain Venäjällä [ven. *Rossii*], vaan myös ulkomailla, ja niin kauan kuin Komintern sijaitsee Moskovassa, länsivallat eivät ryhdy vakaviin virallisiin suhteisiin neuvostohallituksen kanssa.¹⁰⁷

Sen hetkisen kansainvälisen tilanteen puitteissa näkemykselle oli perusteita, mihin viittasivat myös Litvinovin myöhemmin päivän kuluessa käymät keskustelut republikaanisenaattori Walter M. Chandlerin kanssa. Amerikkalaisen senaattorin kanssa käydyssä keskustelussa ideologian rooli nousi suoraan esiin. Chandlerin pääviesti tulevista suhteista Yhdysvaltain ja Neuvosto-Venäjän välillä oli, ettei Yhdysvallat presidentti Warren G. Hardingin kaudella avaa edes kauppasuhteita Iso-Britannian tai Ranskan tapaan, diplomaattisesta tunnustuksesta puhumattakaan. Litvinov luonnehti republikaanisenaattori mukavasti käyttäytyväksi mutta tiukaksi. Käytännössä tämä esitti ”pitkän syytekirjelmän neuvostohallitusta vastaan, jonka ydin on, että joko Neuvosto-Venäjän täytyy tuhota demokraattiset hallintomuodot, tai läntisen demokratian tulee tuhota neuvostoregiimi Venäjällä. Väitti Leninin olleen ensimmäinen tämän näkemyksen ilmaissut.”¹⁰⁸

Chandler viittasi mitä todennäköisimmin Leninin tulkintaan vuoden 1920 lopulta aseellisten vihamielisyyksien päättymisestä Neuvosto-Venäjän ja kapitalististen suurvaltojen välillä. Tällöin Lenin oli todennut, että ”Kapitalismin ja sosialismin ollessa olemassa samanaikaisesti ne eivät voi elää rauhassa: jompikumpi tulee lopulta voittamaan – viimeiset hautajaiset pidetään joko Neuvostotasavallalle tai maailman kapitalismille.” Jatkopohdinnoissa Lenin toi toki myös esiin, että neuvostovaltio käyttäisi kaikkia mahdollisia keinoja puolustautumisessaan, mukaan lukien myöntäisi tilapäisiä taloudellisia toimituksia ja liittoutuisi kapitalististen maiden kanssa.¹⁰⁹ Sittenkin kylmässä sodassa realisoitunutta kahden maailmanjärjestelmän välistä ideologista kamppailua (Nikita Hruštšev: ”We will bury you!”) voi silti nähdä luonnostellun jo alkuvuo-

107 RGASPI, 159/2/10, Litvinov–Tšitšerin 26.2.1921.

108 RGASPI, 159/2/10, Litvinov–Tšitšerin 26.2.1921.

109 Debo, 1992, 314 Leninin sitaatista.

desta 1921 Tallinnassa. Litvinov kuitenkin selitti amerikkalaisten jännitynyttä asennetta brittien propagandalla, joka lakkaisi, kun käynnissä olleet kauppaneuvottelut Neuvosto-Venäjän ja Iso-Britannian välillä saataisiin päätökseen. Tämä osoittautui toiveajatteluksi, mitä Yhdysvaltojen politiikkaan tuli.

Reunavaltio politiikan ajankohtaisuus tulee näkyväksi, kun Litvinov arvioi Meierovicsin ja Holstin paikallaolon todisteeksi Baltian rantamaiden (ven. *Pribaltijskie strany*) puolustusliittoneuvotteluista. Silti hänen jatkoarvionsa osoittaa, että Neuvosto-Venäjä tunsi alueen maiden välisten suhteiden rajoitukset: ”Solmitaanko sellainen sopimus, epäilen, luulen että keskusteluja ja molemminpuolisia vakuutteluja pitemmälle asia ei etene.” Jälkimmäinen huomio olikin paikkansa pitävämpi, sillä yhteistyökeskusteluista huolimatta reunavaltioiden erimielisyydet olivat tuntuvia. Seuraavan Baltia-konferenssin valmistelu oli annettu Puolan tehtäväksi, mutta kaikilta viideltä maalta edellytettiin sekä osallistumista että rauhansopimusta Neuvosto-Venäjän kanssa. Molemmat rajoitukset kohdistuivat käytännössä Puolaan, jonka kiista Liettuan kanssa jatkui ja jonka rauhanneuvottelut olivat vielä kesken. Latvian ulkoministeri Meierovics oli tässä vaiheessa pessimistisin, eikä nähnyt järkeä uudessa konferenssissa, joka vain paljastasi maiden erimielisyydet kaikille. Litvinov näki kuitenkin Baltiassa kasvaneen tarpeen Puolan ja Liettuan (!) sekä Latvian käsittävälle liitolle, sillä ”– tapahtumat Kaukasiassa [Neuvosto-Venäjän suorittama Georgian valtaus] nopeuttavat sitä, ja huolimatta vakuutuksistamme yleinen mielipide pitää meitä hyökänneenä osapuolena –”. Näin neuvostoulkopolitiikassa arvoitiin maan etelärajojen tilanteen heijastuvan varsin suoraan sen länsirajoille.¹¹⁰ Neuvostojoukot ja georgialaiset bolševikit olivat ylittäneet Neuvosto-Venäjän itsenäiseksi tunnustaman, georgialaisten menševikkien hallitseman maan rajan 21.2.1921 ja julistaneet Georgian neuvostotasavallaksi 25.2.1921. Turkkilaiset joukot miehittivät maan eteläosasta kolme piirikuntaa, mukaan lukien Batumin sataman. Tämä ei kuitenkaan estänyt Neuvosto-Venäjää ja Turkkiä solmimasta naapurussopimusta pari viikkoa myöhemmin.

110 RGASPI, 159/2/10, Litvinov–Tšitšerin 26.2.1921 sekä Carr, 1966b, 426, Yhdysvaltojen linjasta, Lehti, 1999, 328–330 Tallinnan ulkoministerikokouksen tavoitteista 25.2.1921.

Toisin kuin Kaukasuksella, Neuvosto-Venäjän aseman herkkyyden Kaukoidässä osoittaa se, että Neuvosto-Venäjän edustaja kuunteli komentoimatta Japanin Virossa olevan sotilasasiamiehen, kapteeni Mitšitaro Komatsubaran korvausvaatimuksia kiinalaisten mukana olleiden venäläispartisaanien aiheuttamista vahingoista. Japanin edustaja väitti edelleen, ettei maa olisi luovuttamassa miehittämiään alueita enempää punaisille kuin valkoisillekaan venäläisille. Tähän liittyen hän esitti, että ”Semjonovin joukot tulisi riisua aseista”, mikä ilmeisesti merkitsi, että Japanin aiempi liittolainen, kasakka-atamaaniksi julistautunut Grigori Semjonov oli käynyt vaikeaksi kontrolloida tai muuten tarpeettomaksi. Vasta puolitoista vuotta myöhemmin Japanin joukot vetäytyivät Venäjän Tyynenmeren provinssista, paljolti jo aiemmin lähteneiden amerikkalaisten painostuksesta.¹¹¹

Niin Neuvosto-Venäjän reunavaltiosuhteiden kuin laajemmankin ulkopolitiikan kannalta helmi-maaliskuun vaihde 1921 oli osoittautunut vauhdikkaaksi. Toisaalta Ranska oli solminut liiton Puolan kanssa helmikuussa ja Kronstadin laivastotukikohdan matruusien kapina helmikuun lopulta maaliskuun puoliväliin nopeutti Neuvosto-Venäjän tarvetta rauhaan, joka Puolan kanssa solmittiin 18.3.1921. Toisaalta kahta päivää aiemmin oli allekirjoitettu kauppasopimus Neuvosto-Venäjän ja Iso-Britannian välillä, ja samana päivänä Saksassa käynnistyi kommunistisen puolueen johdolla kaksi viikkoa kestänyt kumous- ja lakkoliike hallituksen kaatamiseksi. Euroopan poliittinen ja yhteiskunnallinen tilanne näytti jälleen tarjoavan samanaikaisesti niin merkittäviä haasteita kuin mahdollisuuksia suurvaltojen välisissä suhteissa. Näihin reagoimista rajoittivat kuitenkin samoin rakenteelliselta pohjalta nousevat sisäpoliittiset haasteet: romahduksen partaalla oleva talous, sotilas- ja talonpoikaiskapinat, sekä kesällä puhjennut nälänhätä.

Sekä Kronstadin matruusien kapina keväällä että loppukesällä tapahtunut suojeluskuntaselkkaus osoittavat aseellisen voiman epäluottavuuden uusissa valtioissa. Niin vallankumouksellisella Neuvosto-

111 RGASPI, 159/2/10, Litvinov–Tšitšerin 26.2.1921 sekä Carr, 1966b, 302, Neuvosto-Venäjän hyökkäyksestä Georgiaan ja Neuvosto-Venäjän aseman paranemisesta Kaukoidässä vuoden 1922 jälkipuolella, 528–529, 532.

Venäjällä kuin Suomen kansallisvaltiossakin merkittävä aseistautunut ydinryhmä osoitti tyytymättömyytensä valtionjohdon noudattamaan politiikkaan. Toisin kuin Kronstadissa, Suomessa lopulta vältettiin risti-riidan kärjistymisen väkivaltaiseksi. Suojeluskuntien Helsingin päällikön Paul von Gerichin hallituksen ulkopoliittikkaa kritisoinut kirjoitus laukaisi komentoketjukonfliktin, kun suojeluskunnat ensin kieltäytyivät tottelemasta hallituksen päätöstä erottaa von Gerich. Lopulta tämä johti suojeluskuntien päällikön vaihtamiseen, tosin kompromissipohjalta. Neuvostolähetystö noteerasi kriisin ja osin paikkansa pitäneet vallankaappaushuhut vain parilla lyhyellä lehdistötietojen kommentoinnilla.¹¹² Neuvosto-Venäjän lyhytsanaisuus saattoi johtua siitä, että kirjoituksessaan von Gerich oli arvostellut nimenomaan reunavaltio politiikkaa, suuntausta jota Neuvosto-Venäjäkin vastusti.

ITÄMERI JA ITÄ-KARJALA EUROOPAN

JÄLLEENRAKENTAMISSUUNNITELMIEN NÄKÖKULMASTA

Reunavaltioiden Itämeriyhteistyö ja Suomen *irredenta*- eli aluelajennuspolitiikan viimeinen vaihe tulivat ajankohtaisiksi neuvostoulkopolitiikassa syyskesän ja loppuvuoden 1921 aikana. Kokonaisuutena nämä teemat muodostivat vain sivujuonteen sen päälinjassa, jossa tunnusteltiin taloudellisen yhteistyön mahdollisuuksia joko Euroopan laajuisesti tai suppeammin erityissuhdetta Saksaan. Huolimatta siitä, että Saksan armeija tukahdutti Kominternin tukeman ja saksalaisten kommunistien johtaman lakko- ja kumousliikkeen, suhteet Saksaan alkoivat varovaisesti voimistua. Neuvosto-Venäjän ja Saksan välinen kauppasopimus solmittiin toukokuun ensimmäisellä viikolla.

Reunavaltioiden erimuotoiset yhteistyöpyrkimykset johtivat kahteen konferenssiin heinäkuussa 1921, ensin Riiassa ja myöhemmin Helsingissä. Riian konferenssi 11.7.1921 keskittyi lähinnä yhteistyön arkisiin ja taloudellisiin puoliin. Pyrkimyksenä oli pohjustaa sopimuksia terveydestä, tulleista, kaupasta ja navigoinnista. Kaksi viikkoa myöhemmin pidetty Helsingin konferenssi käsitteli vastaavasti lähinnä poliittisia ja

112 RGASPI, 159/2/41, Helsingin lähetystön lehdistökatsaukset, 16.7.1921, 21.9.1921. Suojeluskuntaselk-
kauksesta enemmän, ks. Ahti, 1998, 247–250, 254–255, 258–259.

turvallisuuspoliittisia teemoja. Alun perin sitä suunniteltiin vain Suomen, Viron ja Latvian ulkoministerien väliseksi tapaamiseksi, mutta kuultuaan konferenssista Puola oli halukas osallistumaan ja edistämään hegemoniapoliittikaansa Baltiassa. Helsingin konferenssin ensisijaisena sisältönä oli Neuvosto-Venäjä, sen joukkojen siirrot ja nälänhätä, jonka pelättiin erityisesti Virossa ja Latviassa johtavan nälkää näkevien venäläisten talonpoikien vyöryyn yli rajan. Toisaalta NEP herätti uteliaisuutta ja positiivista kiinnostusta, mikä johti myöhemmin syksyllä Baltian maiden ja Neuvosto-Venäjän väliseen taloussuhteita kartoittavaan konferenssiin. Suomea, kuten muitakin Baltian maita, kiinnosti Neuvosto-Venäjän kanssa solmittujen rauhansopimusten tulkinta, ja se sai tukea pyrkimykselleen ”pakottaa Neuvosto-Venäjä noudattamaan sopimuksiaan.” Tämä koordinointi johti yhteisen nootin jättämiseen asiasta neuvostohallitukselle 25.8.1921. Suomen kannalta yhteistyö ja koordinointi myös turvallisuuspoliittisesti oli tavoiteltavaa, mutta ilman sitovia liittovelvoitteita.

Puolan esityksestä hyväksyttiin periaate, etteivät Baltian maat solmi toisiaan vastaan suuntautuneita sopimuksia, ja että ne informoisivat toisiaan keskinäisistä sopimuksistaan. Viro ja Latvia tekivätkin näin kesäkuussa solmimansa puolustusliiton osalta. Käytännössä Puola varmisti tällä Liettuan pysymisen eristyksissä. Tämän hyväksyminen ei ollut aivan itsestään selvää: nimenomaan Latvian ulkoministeri Meierovics huomautti, että tällöin ”Liettuasta tulisi käytävä Neuvosto-Venäjän ja Saksan välille, keskelle Baltian maita.” Liettuan suhteiden kärjistyminen Puolan kanssa toteuttikin tämän ennustuksen.¹¹³

ITÄ-KARJALAN KRIISIN KÄYNNISTYMINEN

Itä-Karjalan kansannousua tai kapinaa lokakuusta 1921 tammikuuhun 1922 on aiemmassa tutkimuksessa pääsääntöisesti tarkasteltu Suomen ja Neuvosto-Venäjän kahdenvälisenä ongelmana ja epäsuorana konfliktina. Sen kautta on nyt mahdollisuus tarkastella kansallisen separatismin ja nationalistisen laajentumispolitiikan merkitystä Neuvosto-Venäjän

113 Lehti, 1999, 338–347, Meierovicsin kannasta virolaisten lähteiden pohjalta.

kannalta tilanteessa, jossa se pyrki vakiinnuttamaan sekä poliittista järjestelmäänsä että kansainvälistä asemaansa.¹¹⁴ Tästä näkökulmasta on myös helpompi ymmärtää, miksi Suomen ulkopolitiittisen johdon, erityisesti ulkoasiainministeri Holstin, harjoittama reunavaltio politiikka tai sen suvaitsema nationalistinen ekspansio ei saanut tukea Länsi-Euroopasta.

Itä-Karjalan kapina oli yksi monista neuvostovallan vastaisista, lähinnä NEPiä edeltäneen sotakommunismien elintarviketakavarikointien ja nälän kärjistämistä kapinaliikkeistä, joita puhkesi ympäri Neuvosto-Venäjää vuoden 1921 aikana. Neuvostojohdon tiedossa oli rauhanomaisien olojen tarve Itä-Karjalassa Neuvosto-Venäjän Murmanskiin johtavien rautatieyhteyksien turvaamiseksi ja toisaalta elintarviketilanteen kärjistyminen. Ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin kirjoitti asiasta ensin neuvostohallitukselle kesäkuussa ja uudelleen suoraan Leninille elokuussa 1921.¹¹⁵

Silti kapinan puhkeaminen yllätti paitsi neuvostohallinnon, myös Suomen. Kun varsinainen kapina puhkesi lokakuun lopulla 1921, Itä-Karjalassa oli alle tuhat neuvostoarmeijan sotilasta. Tämän vuoksi kapina alkoi menestyksekkäästi, ja 16.11.1921 kapinalliset olivat vallanneet Uhtuan kirkonkylän. Tällöin ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin lähetti tapahtumista Suomen hallitukselle nootin, josta ilmenevät neuvosto-osapuolen keskeiset, läpi konfliktin toistuneet argumentit. Saatujen tietojen mukaan ”bandiittijoukot”, kuten kapinoivia talonpoikia neuvostotermein kutsuttiin, olivat Suomen armeijan upseerien johtamina aiheuttaneet levottomuuksia Karjalan työkommuunissa. Tältä pohjilta katsottiin, että Suomi haluaa lavastaa ulkoa johdetun kapinan kansannousuksi, varsinkin kun suomalais-venäläinen sekakomissio käsitteli samaan aikaan Itä-Karjalaa. Neuvostoreaktiot tiukkenivat kuun edetessä, ja erityisesti joulukuun alussa lähetetty nootti oli tiukkasanaanainen varoitus, jossa tuodaan esiin myös Suomeen kohdistuvien vastatoimien mahdollisuus. Keskeisenä perusteena oli Suomen vetoaminen Kansainliittoon

114 Markku Kangaspuro nostaa esiin myös Itä-Karjalan kapinan kansainvälistä kontekstia, vaikka pääpaino onkin Neuvosto-Venäjän ja punaisten suomalaisten reaktioissa, Kangaspuro, 2000, 113–122.

115 Kilin, 2001, 54.

26.11.1921. Tätä pidettiin sekä vihamielisenä tekona että Neuvosto-Venäjän sisäisiin asioihin sekaantumisenä ja Tarton rauhansopimuksen rikkomisena. Edelleen nootissa syytettiin Suomen hallitusta kapinallisjoukkojen ”täysimittaisesta tukemisesta” ja kiistettiin, että kapinan synnä olisivat olleet elintarviketakavarikoinnit tai kansallisten ja kulttuuristen oikeuksien sortaminen. Suomen rajan todettiin olevan avoin kapinallisjoukkojen liikkumiselle.¹¹⁶

Tätä neuvostoulkopolitiikan julkista reaktiota on syytä verrata Helsingin-edustuston marraskuussa tarjoamaan kuvaukseen, joka perustui monipuolisempaan informaatioon. Neuvosto-Venäjän edustaja Tšernyh erotteli marraskuun viimeisen päivän raportissaan selkeästi Suomen hallituksen ja suomalaisten oikeisto- tai aktivistipiirien suhtautumisen kapinaan. Hallitus pyrki hänen mukaansa välttämään oikeistopiirien kannattaman vastakkainasettelun Neuvosto-Venäjän kanssa. Se suhtautui Itä-Karjalan tapahtumiin ”kuin esitykseen, jonka me lähitulevaisuudessa likvidoimme”. Hän katsoi hallituksen tasapainoilevan ”nationalismielisten suomalaisten piirien” vaatimusten ja suhteiden kiristymistä välttävien tavoitteidensa välillä. Arvioidessaan puoluepoliittisen kentän suhtautumista kapinaan Tšernyh korostaa uudelleen: ”Täytyy sanoa, että Suomessa on nyt hyvin vähän elementtejä, jotka ovat valmiita viemään Karjalan kysymyksen avoimeen vastakkainasetteluun Venäjän [ven. *Rossija*, ei edes vielä Neuvosto-Venäjä, *Sovetskaja Rossija*] kanssa.” Sosialidemokraattisen puolueen (SDP) lisäksi hän katsoo miltei kaikkien porvarillistenkin puolueiden kannattavan rauhanomaista ratkaisua, ja ”ruotsalaisten”, Suomen ruotsalaisen kansanpuolueen (RKP), olevan välinpitämätön. Tämä kuvastaa kansallisuuspoliittisen kamppailun vaikutusta Suomen puoluekenttään, sillä ”ruotsalaiset eivät koskaan ole tukeneet pansuomalaisia tendenssejä”, eli heimokansapolitiikkaa.

Kansallisen Kokoomuksen (Kok.) Tšernyh katsoo olevan jakaantunut suhteessaan Karjalan kapinaan. Puolueen ”laitimmaisessa oikeassa siivessä” ollaan sotaisia, ”ja sen äänenkannattaja *Iltalehti* jopa kehottaa tarttumaan aseisiin”. Sen sijaan järkevämpi osa puoluetta, jota edustaa *Uusi*

116 Korhonen, 1966, 53–56 ja Zemskov, 1964, 558–559. Talonpoikaikapinoista ”banditismina” bolševikien sanastossa, Debo, 1992, 329.

Suomi, ”ei loppujen lopuksi kovin päättäväisesti vaadi päätöstä asiasta”. Maalaisliiton (ML) ja Kansallisen Edistyspuolueen (Ed) katsotaan tukevan hallituksen linjaa, joka koostuu näistä puolueista, ”pois lukien sotaministeri [Bruno] Jalander”. Itä-Karjala-agitaation päälähteiksi tunnustetaan *Suunta-* ja *Inkeri* -lehdet, suojeluskunnat ja valkokarjalaisten komitea.¹¹⁷

Suomen ulkopoliittikan lähtökohtaista kaksilinjaisuutta luonnehditaan seuraavasti. Hallitus ”pyrkii löytämään sellaisen linjan, joka samalla kun ei johda suoraan vastakkainasetteluun Neuvosto-Venäjän kanssa, maksimaalisesti tyydyttää suomalaisten porvarillis-nationalististen piirien tavoitteita. Suomen hallitus on ennen kaikkea legalisoinut nk. humanitaarisen avun kapinallisille”. Tällaiseen avustukseen kuuluvien rahan keräysten ja lääkintöosastojen katsotaan rikkovan ”puolueettomuuden alkeellisempiäkin muotoja vastaan”. Suomessa katsotaan tapahtuvan värväystä ja aseiden lähettämistä Itä-Karjalaan, mutta korostetaan näytön saamisen vaikeutta, ”sillä työtä suoritetaan hyvin varovaisesti ja sitä johtavat ihmiset, joilla on hyvät suositukset valkokaartin [suojeluskuntien] kannattajien joukossa”. Vahvistusta virallisen Suomen osallistumiselle saatiin toisen organisaation, sotilastiedustelun kautta tammikuun 1922 alussa. Suomen armeijan 2. divisioonan salaisessa päiväkäskyssä komennettiin muutamia upseereita Itä-Karjalaan, minkä lisäksi armeijan ylipäällikön aloitteesta kapteenia korkeampien upseerien lomat peruttiin kolmeksi kuukaudeksi¹¹⁸.

Käytännössä Suomen hallituksen nähtiin toimivan aktiivisesti diplomaattisella tasolla, ja venäläisiä huolestutti asian nousu esiin sekakomissiossa, jossa oli jo saatu aikaan rautatie- ja kalastussopimus. Hallituksen todettiin vieneen Itä-Karjala -asian Kansainliittoon, jonka huomiolle suomalainen julkisuus kuitenkin antaa lähinnä moraalista merkitystä.

Tšernyh tiivistää raporttinsa sisällön kahteen viimeiseen kappaleeseen, joissa hän ottaa kantaa sekä kapinan syihin että sen jatkumisen mahdollisiin vaikutuksiin. Raportin toiseksi viimeisessä kappaleessa sanotaan: ”Vakavasti puhuen kapinasta, joka on Karjalassa meneillään,

117 RGASPI, 159/2/41, Tšernyh-Tšitšerin 30.11.1921.

118 Kilin, 2001, 57.

sitä on täältä erittäin, erittäin vaikea tuomita. Vaikkakin on selvä, että se saa johtamis- ja materiaalipohjaa Suomesta, ilmiselvää on, että paikan päällä on paikalliset syynsä. Kaikella todennäköisyydellä, yksi näistä on elintarvikevero.” Tšekän sisäisen turvallisuuden raportti sotatoimien päättymisen jälkeen vuonna 1922 vahvistikin sisäisten syiden ensisijaisuuden, vaikka ulkomaantiedustelun (INO-GPU) mukaan myös pansuomalaisella aatteella Karjalan liittämisestä Suomeen oli merkitystä.

Viimeisessä kappaleessa huomio keskitetään silti tilanteen seurauksiin: ”Jos [kapinan] likvidointi viivästyy, silloin epäilemättä Suomen hallitus, joka tasapainoilee kahden linjan välissä, tulee lähestymään aggressiivista politiikkaa.”¹¹⁹ Tämän välttämiseksi ulkoasiainkansankomissariaatti muotoilikin kantansa politbyroolle 2.12.1921 varsin voimakkaasti jättäen huomiotta Helsingin edustuston tekemät erottelut ja painotukset Suomen linjasta sekä sen esiin nostamat sisäiset syyt kapinoinnille. Oleellisena pidettiin estää kansainvälinen reaktio sekä siitä mahdollisesti seuraava puuttuminen tapahtumiin, jotka katsottiin sisäisiksi asioiksi. NKID:in kollegio katsoi, että Neuvosto-Venäjän tuli lopettaa heti alkuunsa Suomen yritykset mobilisoida Kansainliitto sitä vastaan. Suomelle oli välttämätöntä ilmoittaa, ”että se oli lähtenyt vaaralliselle tielle, joka voi johtaa vakaviin seurauksiin, mikä vuoksi erityisesti pitäisimme välttämättömänä tukea tätä julistusta sotilaallisilla mielenosoituksilla Suomen rajoilla”. Kyse oli siten myös esimerkkitapauksen luomisesta, millä estettäisiin kansainvälinen asioihin puuttuminen jatkossa.

Kansainvälinen tilanne arvoitiin tälle linjalle edulliseksi: ” – Englantia ja Ranskaa ei mikään tällä hetkellä saa ottamaan osaa [Itä-Karjalan konfliktiin]; Puolassa on poikkeuksellisen määrätietoinen kallistuma parempiin suhteisiin meidän kanssamme; Romaniassa hallituskriisi.” Länstisten suurvaltojen osalta Neuvosto-Venäjällä oli selvät syyt kantaansa, mutta ilmeisesti myöskään reunavaltioiden Kansainliitossa tarjoama diplomaattinen tuki Suomelle ei vaikuttanut aivan välittömältä uhalta. Lopuksi huomiota kiinnitettiin itse kapinaan ja poliittisen järjestelmän

119 RGASPI, 159/2/41, Tšernyh–Tšitšerin 30.11.1921. Kilin, 2001, 54–55, Tšekän arvioista.

voimistamiseen Neuvosto-Venäjällä. Diplomaattiseksi painostuskeinoksi Suomea vastaan esitetään sekakomission työskentelyn keskeyttäminen, mistä suomalaisten uskotaan kärsivän venäläisiä enemmän. Edullinen kansainvälinen tilanne tulee hyödyntää siten, että armeija ja Tšekä kukistavat kapinan mahdollisimman nopeasti. Tähän liittyen NKID:in kollegio huomauttaa: ”Lopuksi, olisimme valmiit harkitsemaan myönteisesti armahduksen laajentamista niihin kronstadilaisiin, jotka kunnostautuvat [Itä-] Karjalassa.” Olettaen, ettei Tšekassa vastusteta tätä, ”poliittisessa mielessä kronstadilaisten armahtaminen tällaisella hetkellä heikentäisi merkittävästi Karjalassa meitä vastaan taistelevia voimia”. Näin ulkopolitiittinen konflikti yhdistettiin maan sisäisiin jännitteisiin ja valtion legitimaatioon. Nootti tulisi lähettää Suomeen ennen kuin Kansainliitto ehtisi vastata Suomelle. Politbyroo päättikin asiasta seuraavana päivänä. Tuolloin muistio ja Itä-Karjalan tilanne tavoitti päätöksenteon ylimmän tason Neuvosto-Venäjällä, sillä siihen oli käsin lisätty: ”Tov. Trotskille. Esittäkää kahdella sanalla mielipiteenne. Mielestäni Tšitšerin on oikeassa. 3/XII Lenin.”¹²⁰

Neuvosto-Venäjän näkemys läntisten suurvaltojen sekaantumattomuudesta perustui pitkin syksyä erityisesti Iso-Britannian kanssa selvästi edenneisiin tunnusteluihin Euroopan laajuisen jälleenrakennus- ja rauhankonferenssin järjestämisestä. Jo syyskuun alussa politbyroo oli käsitellyt Tšitšerinin selonteon Neuvosto-Venäjän veloista länsivalloille. Tšitšerin ja Krasin olivat saaneet tehtäväksi ”muotoilla alustavat ehdot, jotka tulisi välittää suullisesti keskusteluissa Lloyd Georgen kanssa”. Syyskuun puolivälin lähestyessä taloudelliseksi lähtökohdaksi mahdolliseen velkojen maksuun, sotalainen pois lukien, määriteltiin muun muassa sekä korvausten vastavuoroisuus kansallistamisen tappioiden ja intervention tuhojen osalta että uuden lainan saaminen länsimarkkinoilta. Poliittisella puolella edellytettiin neuvostohallituksen *de jure* tunnustamista ja rauhansopimuksen solmimista. Poliittisen järjestelmän legitimitietin kannalta keskeistä oli vaatimus ”olla tukematta vihollisiamme ja vastavallankumousta, olla sekaantumatta neuvostotasaval-

120 RGASPI, 159/2/41, Tšitšerin–politbyroo, 2.12.1921.

lan sisäisiin asioihin; olla sallimatta mitään joka rikkoo neuvostohallituksen suvereniteettia tai kyseenalaistaa alueemme jakamattomuuden –”. Alustavista velkaneuvotteluista todetaan, ettei niitä tulisi käydä vain Iso-Britannian, vaan myös Ranskan kanssa, mutta mahdollisuuksien mukaan erillisesti.¹²¹

Politbyroossa Trotskin menettelyehdotus Suomen-suhteista otettiin 3.12.1921 lähtökohdaksi, kuitenkin niin että hänen ehdotustaan diplomaattisuhteiden katkaisusta lykättiin. Tšitšerin toi esiin heti samana päivänä, että politbyroossa oli tapahtunut väärinkäsitys. Kyse oli vain sekkomission työn keskeyttämisestä: ”Meidän täysivaltaisen edustajamme poiskutsumista Suomesta ei ehdotettu ja, tietenkin, se on liian pitkälle menevä askel.” Kahta päivää myöhemmin politbyroo hyväksyi Tšitšerinin kannan. Ulkoasiainkansankomissariaatissa halu välttää diplomaattisuhteiden katkeaminen perustui ainakin kauttakulkuliikenteen varmistamiseen Suomen satamien ja rautateiden kautta. Tämä oli tärkeää erityisesti sanomalehtipaperin saamiseksi, sillä siitä oli huutava pula¹²². Lisäksi motiivina saattoi olla pelko siitä, että kovemmat reaktiot saattaisivat ohjata Suomea väärään suuntaan.¹²³ Joka tapauksessa Neuvosto-Venäjän Helsingin-edustaja ilmoitti jännittyneessä keskustelussa ulkoministeri Holstille joukkojen keskityksistä Karjalan kannakselle 28.12.1921, kun Suomen ei katsottu noudattavan rauhansopimusta. Keskitykset oli jo havaittu Suomessa, ja amerikkalaisten mukaan Suomen hallitus oli paniikin vallassa. Hallitus harkitsi liikekannallepanoa ja aloitti lähentymisen muiden reunavaltoiden kanssa, joista osa oli ilmaissut kiinnostusta liittoumiseen jo aiemmin.

Trotskin esitys otettiin politbyroossa lähtökohdaksi myös, kun Itä-Karjalan tilanteen pohjalta ryhdyttiin Suomen vastaisiin toimiin vuoden vaihduttua 3.1.1922. Tavoitteena oli toisaalta käydä julkisuus- ja diplo-

121 RGASPI, 17/3/196, politbyroon pöytäkirja, Tšitšerinin esitys velkakysymyksestä, 2.9.1921, ja 17/3/201, politbyroon pöytäkirja, veloista, 13.9.1921.

122 AVP RF, Georgi Tšitšerinin sihteeristö, f. 04 p. 251, d. 53423, Ganetski–Tšernyh 14.1.1922 ja Ganetski–Tšernyh 9.2.1922. Vielä helmikuussa ulkomaankaupan kansankomissariaatti oli sitä mieltä, että ellei Suomesta ja Suomen kautta voida tuoda paperia, ”me joudumme sulkemaan kaikki lehtemme”.

123 RGASPI, 17/3/240, politbyroon pöytäkirja, Karjalasta, 3.12.1921, 159/2/41, Tšitšerin–Molotov 3.12.1921 ja 17/3/241, politbyroon pöytäkirja, Karjalasta, 5.12.1921.

maattista noottikampanjaa Suomea vastaan, toisaalta tehostaa Tšekän ja sen poliittisten rikosten Erityisosaston (ven. *Osobyi otdel*) toimintaa sisäisessä tiedonvälityksessä. Jo joulukuun lopulla Neuvosto-Venäjällä oli edellytykset kapinan lopettamiseen: Neuvostoarmeija oli keskittänyt 13 000 miestä kapinan kukistamiseen, mikä oli enemmän kuin riittävästi. Tammikuun ensimmäisellä viikolla Suomen hallitus ilmoitti rajan sulkemisesta, jota neuvostopuolella oli vaadittu syksystä alkaen.¹²⁴

KRIISIN PURKU JA JÄLKIJÄRISTYKSET: REUNAVALTIOLIITON VIIMEINEN KUKOISTUS

Tammikuun 1922 puoliväliin mennessä Itä-Karjalan kriisin nostama jännitys Neuvosto-Venäjän ja Suomen kahdenvälisissä suhteissa alkoi vähitellen lieentyä. Neuvosto-Venäjä saattoi hyödyntää länsisuhteissaan jo syksystä tapahtunutta edistystä. Tammikuun ensimmäisen viikon päivinä kapinan kukistuminen eteni ja diplomaattista painetta Suomea kohtaan voimistettiin. Samaan aikaan politbyroossa keskusteltiin Neuvosto-Venäjän delegaation kokoonpanosta suunnitellussa Genovassa pidettävässä talouskonferenssissa ja perustettiin työryhmiä valmistelemaan eri kysymyksiä.¹²⁵

Tammikuun alusta vahvistui myös venäläisten käsitys Iso-Britannian positiivisesta asenteesta Itä-Karjalan kysymyksessä. Lontoon hallituksen tiedettiin, ”yleisten lähteiden pohjalta”, vaatineen Suomea päättämään konflikti neuvostohallituksen kanssa. Iso-Britannian lähettiläs Helsingissä oli ilmoittanut Suomen ulkoasiainministeriölle ”– – että tällä hetkellä, kun Ententen korkein neuvosto kokoontuu, jotta Venäjän kysymys ratkeaisi rauhanomaisesti, yhdenkään Kansainliiton jäsenen ei tulisi uhata eurooppalaista rauhaa. Englannin hallituksen julistus teki voimakkaan vaikutuksen Suomen hallitukseen”. Muutoinkin Suomen tukijoiden lista vaikutti lyhyeltä: Ranskan tukema Keski-Euroopan maiden yhteisö, Tšekkoslovakian, Romanian ja Jugoslavian ”pikku-Entente”,

124 Korhonen, 1966, 59, 61 ja RGASPI, 17/3/248, politbyroon pöytäkirja, Karjalan rintamasta, 3.1.1922.

125 RGASPI, 17/3/249, Delegaatiosta eurooppalaiseen konferenssiin, 5.1.1922, 17/3/250 Leninin kutsusta eurooppalaiseen konferenssiin, 10.1.1922 ja 17/3/251, Genovan delegaatiosta, 12.1.1922. Service, 1997, 158, Genovan konferenssiin valmistautumisen vaikutuksesta Neuvosto-Venäjän ulkopoliittikaan, ja Kangaspuro, 2000, 118–119, Suomen suhteisiin.

korosti puolueettomuuttaan, koska Baltian maat eivät kuuluneet siihen. Jopa Puolan hallituksenkin, ”jolla oli hyvät suhteet Suomeen”, katsottiin haluavan turvata puolueettomuutensa.¹²⁶ Kuva vahvistui edelleen, kun Iso-Britannian Moskovon-lähettiläs otti yhteyttä Litvinoviin tammikuun puolivälissä tiedustellen, miten voisi edistää sovittelua ja sotatoimien päättämistä Itä-Karjalassa. Litvinov käytti tilaisuuden viestin välittämiin. ”Bandiittihyökkäysten” tuomitsemisen lisäksi oleellista oli, ”että vähäisinkin tuki Kansainliiton taholta voimistaisi Suomen hallituksen aggressiivisuutta ja johtaa väistämättä aseelliseen konfliktiin [Neuvosto-Venäjän ja Suomen välillä]. Sain vaikutelman, että Iso-Britannian hallitus toimii Helsingissä [Suomea] hillitseväällä tavalla”.¹²⁷

Puolan suhteen neuvostoulkopoliitiikan odotukset olivat optimistisemmät kuin oli aihetta, mutta itse asiassa he olivat vahvalla pohjalla. Ympärysvaltojen ylin neuvosto teki juuri 6.1.1922 päätöksen kutsua koolle rahoitus- ja talouskonferenssin, johon kaikki Euroopan maat, mukaan lukien maailmansodan häviäjät ja Neuvosto-Venäjä, osallistuisivat. Myös Neuvosto-Venäjän ulkopoliitiikan toinen vaihtoehto, erityissuhde Saksaan, alkoi syksyn tunnustelujen jälkeen edetä vauhdikkaammin, kun Radek lähetettiin Berliiniin tammikuun puolivälin jälkeen. Helmi-kuun alkupuolella hän tapasi jo Saksan armeijan *Reichswehrin* komentajan, Hans von Seecktin, ja vähän myöhemmin ulkoministeri Walter Rathenaun, joiden kanssa oli mahdollista keskustella niin sotilas- kuin rahoitusyhteistyöstä.¹²⁸

Suurvaltanäkökulmista suhteellinen rajallinen ja perifeerinen kriisi herätti kuitenkin erityistä aktiivisuutta toisissa periferian toimijoissa, Virossa ja Puolassa. Viron ulkopoliittinen johto, erityisesti ulkoministeri Piip, arvioi joulukuun lopulla, että Suomen olisi pian luovuttava ”loistavan eristäytymisen” politiikastaan. Itä-Karjalan kriisi oli saanut suomalaiset viimein kiinnostumaan liittoutumisesta. Viro esitti jälleen molemminpuolista puolustusliittoa Suomelle 10.1.1922, mutta siihen mennessä myös Puola oli liikkeellä. Puolan politiikka oli muuttunut edel-

126 RGASPI, 159/2/41, Rajevski–Tšitšerin 6.1.1922.

127 AVP RF 04/41/251/53423, Litvinov–Tšernyh 16.1.1922.

128 Carr, 1966b, 357, 369–371 Neuvosto-Venäjän ja Saksan suhteista.

lisestä kesästä ja palannut sotilaallisten turvatakuiden hakemiseen. Liitto Suomen kanssa suojaisi sen pohjoista sivustaa samalla tavalla kuin liitto Romanian kanssa suojasi eteläistä sivustaa. Liitto Ranskan kanssa puolestaan suojasi jo Saksan uhalta. Sen sijaan pienempien reunavaltioiden osallistumisesta Puolan ulko- ja turvallisuuspoliittinen johto ei ollut kiinnostunut, toisin kuin Suomen.

Suomi valitsi viime kädessä liiton voimakkaamman Puolan kanssa, ja sopimusluonnos laadittiin puolalais-romaniaalaisen liiton pohjalta helmikuun alussa. Vaikka Suomi ja Puola onnistuivat asettamaan sivuun eriävät näkemyksensä Baltian maiden roolista, Puolan keskeisen liittolaisen Ranskan kielteinen kanta lopetti neuvottelut maaliskuun puolivälissä. Ranskan näkemyksen mukaan Puolan ja Suomen liitto sitoisi Puolan liikaa itärajalleen, mahdolliseen konfliktiin Neuvosto-Venäjän kanssa, kun Ranska ensisijaisesti tarvitsi Puolaa liittolaiseksi Saksaa vastaan.¹²⁹ Tämän tyyppinen kehitys epäonnistuneena ei ollut neuvostoulkopolitiikan etujen mukaista enempiä Suomen-suhteissa kuin laajemmin reunavaltiokontekstissa. Neuvosto-Venäjä pyrki antamaan muun muassa Trotskin puheissa merkkejä linjansa lientymisestä heti maalishuhtikuussa 1922.¹³⁰

Reunavaltioiden Varsovassa pitämä konferenssi 13.3.1922 poiki vielä jälkinäytöksen nopeasti versoneelle liittoutumisaktiivisuudelle. Konferenssi käsitteli lähinnä löyhää maiden välistä poliittista yhteistyötä erityisesti lähestyvää Genovan konferenssia ajatellen. Konferenssin loppuksi pöytäkirjaan kuitenkin sisällytettiin turvallisuuspoliittinen solidaarisuuslauseke: muiden tuli ottaa provosoimattoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneeseen maahan ”suoepa [ransk. *bienveillante*] asenne ja harkita välittömästi mihin [tuki]toimiin tulee ryhtyä”. Pöytäkirja ei ollut varsinaisesti kaatunutta suomalais-puolalaista liittoa vastaava sotilas-sopimus. Se on Lehden mukaan tulkittavissa lähinnä Suomen, Viron ja Latvian yritykseksi varmistaa jonkinlainen sitova yhteistyö tilanteessa, jossa julkisuudessa kannatusta saanut sotilaallinen liitto oli jo kaatunut,

129 Lehti, 1999, 378–383. Suomen ja Puolan suhteista ja liittohankkeesta ks. Pullat, 1997, 44–57 puolalais-ten ja Procopén kokoelman lähteiden pohjalta. Pullat ei tuo esiin Ranskan kielteistä kantaa.

130 Korhonen, 1966, 66–67.

ja Puola oli enää kiinnostunut poliittisen tuen hankkimisesta Genovan konferenssia varten.

Pohjois-Italiassa Genovassa 10.4.1922 alkanut konferenssi epäonnistui länsivaltojen ja Neuvosto-Venäjä välisen taloudellisten ja poliittisten yhteistyön sopimisessa. Sen sijaan 16.4.1922 lähellä sijaitsevassa Rapallossa Neuvosto-Venäjä ja Saksa sopivat yhteistyöstä. Viimeistään tämä teki selväksi, että liitto Puolan kanssa, vaikka olisikin ensisijaisesti Neuvosto-Venäjää vastaan, olisi aina myös liitto Saksaan vastaan. Tällaiselle liitolle porvarillista enemmistöä ei Suomessa voinut löytää sosiaalidemokraattien vastustaessa lähtökohtaisesti sotilasyhteistyötä reunavaltioiden kanssa. Tämä kaatoi Holstin liittopolitiikan eduskunnassa 13.5.1922.¹³¹

Neuvosto-Venäjän ja Suomen ulkopoliittisten lähtökohtien muotoutuminen

Laajemmasta näkökulmasta saman Venäjän imperiumin osina olleiden Neuvosto-Venäjän ja Suomen ulkopoliittikan lähtökohtia yhdisti se, että vallankumouksia ja sisällissotaa seuranneiden uusien valtiollisten eliittien asema oli vakiintumassa. Molempien valtioiden eliitillä oli ideologiset lähtökohdat, bolševismista ja anti-kommunistisesta kansallisvaltiosta aina pansuomalaiseen nationalismiin, jotka vaikuttivat ulkopoliittiseen tavoitteenasetteluun. Tästä huolimatta molempien ulkopoliitikassa alkoi vuosina 1920–1922 siirtymä ideologisesti perusteltavasta ekspansiosta kohti valtion edun näkökulmaa ja perinteisen diplomatian menetelmiä. Tämä ei silti merkinnyt ideologisen ulottuvuuden häviämistä ulkopoliitikasta, mutta kylläkin sen jäämistä yhä useammin taustalle tai toissijaiseksi vaihtoehdoksi.

Neuvosto-Venäjää ja sen ulkopoliittista päätöksentekoa hallinnut eliitti oli varsin tuore. Se alkoi muodostua sisällissodan aikana puoluevirkailijoiden ja armeijan ympärille, ja sitä vahvistivat kommunistiset tehtaanjohtajat 1920-luvulla. Uusi hallitseva luokka oli syntynyt Neuvos-

131 Carr, 1966b, 371–376 Genovan konferenssista ja Rapallon sopimuksesta, Lehti, 1999, Varsovan pöytäkirjasta mm. latvialaisen ranskankielisen lähteen pohjalta, 381–395.

toliitossa 1930-luvulle tultaessa. Keskeinen ero aiemman keisarillisen Venäjän eliitin ja neuvostoeliitin välillä oli siirtymä eksklusiivisesta inklusiiviseen eliittiin. Tämä merkitsi eliitin avoimuuden huomattavaa kasvua sen sosiaalinen ja etninen taustan monipuolistuessa. Vaikka keskimääräinen koulutuksen taso laski, koulutuksen merkitys säilyi tärkeänä, mikä mahdollisti vallankumouksen jälkeen koulutettujen vähemmistökansallisuuksien, kuten armenialaisten, juutalaisten tai latvialaisten, nousun myös ulkopoliittiseen päätöksentekoon.¹³²

Neuvostoeliitin ja valtion luominen tapahtuivat samanaikaisesti reagoitaessa vuosien 1920 ja 1921 vaihteessa puhjenneeseen sisällissodan jälkeiseen elintarvike- ja talouskriisiin. Sen merkittävimpiä esimerkkejä olivat Kronstadin sotilaskapina helmi-maaliskuussa 1921 sekä talonpoikaiskapinat, erityisesti Tambovissa. Uuden hallinnon vakiinnuttaminen edellytti paitsi sotakommunismien elintarviketakavarikoinneista luopumista ja taloudellisia kompromisseja NEPin muodossa, myös poliittisen kontrollin nopeaa voimistamista. Tämä merkitsi, ei vain muiden sosialistipuolueiden vaan myös kaiken spontaanin työväenluokkaisen aktiivisuuden sulkemista pois neuvostoista. Tätä vastaan Kronstadin matruusit kapinoivat lähtiessään tukemaan Moskovassa ja Pietarissa helmikuussa puhjenneita lakkoja. Neuvostot muutettiin käytännössä osaksi valtion hallintoa lisäämällä nimitettyjen virkailijoiden ja toimihenkilöiden (lat. *nomenklatura*) määrää samalla, kun korotettiin vastineeksi työläisten elintasoa. Seurauksena työvoima oli tehokkaasti kontrolloitua ja valtiokoneisto ennennäkemättömän voimakas. Tämä kehitys oli looginen, koska valtionhallinto ja puolue olivat tiiviissä yhteydessä ja käytännössä sulautuivatkin yhteen. Tätä kehitystä voimisti se, että bolševikit olivat alusta lähtien etujoukkopuolue.¹³³ Heinäkuussa 1923 hyväksyttiin uusi Sosialististen neuvostotasavaltojen liiton (SNTL, Neuvostoliitto) perustuslaki, joka pohjautui pitkälti Venäjän sosialistisen federatiivisen neuvostotasavallan vuoden 1918 perustuslakiin. Vaikka yhtenäisvaltion vai-

132 Kähönen, 2017, 141–156.

133 Pirani, 2008, 7–23, 233–241. Etujoukkopuolue, kuten bolševikit, ei tavoitellut ennen vallankumoustaakaan laajaa jäsenpohjaa. Pieni vahvasti motivoitunut kaaderijoukko puolueorganisaatiossa ja paikallissoluissa johti laajempaa kannattajajoukkoa, tässä tapauksessa työväenluokkaa.

kutelmaa haluttiin välttää, keskusvallan oikeudet määriteltiin aiempaa huolellisemmin. Sanan ”federatiivinen” poisjättäminen kuvasti paino-
pisteen siirtymistä.¹³⁴

Poliittisen järjestelmän vakiinnuttamisen ohella toinen sekä Neuvosto-Venäjän että Suomen ulkopoliittisiin ratkaisuihin heijastunut teema oli oman valtion legitimitietin korostaminen ja vastapuolen legitimitietin horjuttaminen. Periaatetasolla ja toisinaan myös käytännössä tästä seurasi ulkopoliitikassa ekspansiivisia tavoitteita. Tämä oli perustavanlaatuinen ristiriita. Se jäseni vallankumoukselliselta pohjalta syntyneen Neuvosto-Venäjän ja muiden maiden suhteita, olipa kyse suurvalloista tai pienemmistä maista. Kominternilla oli ylikansallinen rooli sen tukies-
sa paikallisia kommunistipuolueita. Tämä näkyi myös Suomessa, jossa Kominternin tukema Suomen kommunistinen puolue kyseenalaisti kansallisvaltion rakentamista. Vastaavasti Suomessa ylikansallisia ulotu-
tuuuksia ulkopoliittikkaan loivat paitsi valtiolliset tavoitteet Suur-Suomesta vuosina 1918–1920, myös muiden reunavaltioiden kanssa tehty yhteistyö, jonka tavoitteena oli edistää maiden nationalistisia ekspansioita Venäjän alueille. Suomen alueella toimivista organisaatiosta Neuvosto-Venäjän legitimitiettiä separatistiselta ja ekspansiiviselta pohjalta kyseenalaistivat Itä-Karjalan niin sanotut pakolaishallitukset ja pakolaisjärjestöt. Lisäksi heti Itä-Karjalan ”menetyksen” eli kapinan kukistumisen jälkeen syntyi Akateeminen Karjala-seura¹³⁵.

Molemmat maat pyrkivät tekemään muodollisen eron näiden organisaatioiden ja hallitustensa välille viimeistään Tarton rauhassa. Tämän uskottavuutta heikensi se, että hallitustason poliitikot olivat edelleen näiden organisaatioiden jäseniä ja osallistuivat niihin tilaisuuksiin. Lisäksi näitä järjestöjä saatettiin rahoittaa suoraan valtion kassasta tai valtionjohtoa lähellä olevien järjestöjen tai yritysten varoista. Vielä Puolan sodan aikana neuvostojohto oli asiasta käydystä mielipiteiden vaihdosta huolimatta sitoutunut avoimesti ideologisiin tavoitteisiin maailmanvallankumouksen levittämisestä. Nimenomaan Lenin halusi jättää huo-

134 Carr, 1966a, 403–404, 410–413.

135 Reunavaltioklubin ja Akateemisen Karjala-seuran tavoitteista: Nygård, 1978, 120–127 ja Alapuro 1973, 91–95.

miotta politbyroossa esiintuodun kritiikin. Sen enempää Puolan yhteiskunnallinen tilanne kuin sotilaalliset edellytyksetkään eivät kuitenkaan tukeneet hyökkäyksen jatkamista Varsovaa kohti. Toisin kuin Trotski, Stalin tai Marchelewski, Lenin aliarvioi puolalaisen nationalismin merkityksen maan itsenäisyyden perustana.

Kun kansainvälisten sopimusten solmiminen ja noudattaminen alkoi saada jalansijaa Neuvosto-Venäjän ulkopoliitiikassa, tarvitiin molempipuolisia, edes tilapäisiä ”ideologisia aselepoja”. Tästä esimerkkinä saksalaiset esittivät Brest-Litovskin rauhassa 1918 vaatimuksen bolševistisen propagandan kieltämisestä alueellaan ja etupiireissään. Samoin tekivät Iso-Britannia ja Weimarin Saksa kauppaneuvotteluissaan 1920–1921. Vastaavasti myös Neuvosto-Venäjä vaati Weimarin Saksaa osana kauppasopimusta kieltämään valkoisten hallitusten ja neuvostovallan kumoamiseen pyrkivien järjestöjen toiminnan Saksassa. Laajimmalla tasolla, valmistautuessaan vuodenvaihteessa 1921–1922 neuvotteluihin veloista ja lainoista Genovassa, myös neuvostohallitus edellytti poliittisissa ehdoissaan oman legitimizeettinsä ja hallitsemansa alueen koskemattomuuden kiistatonta tunnustusta länsivalloilta. Huolimatta Genovan konferenssin epäonnistumisesta, Rapallon sopimus Saksan kanssa oli perinteisen diplomatian puitteissa menestys neuvostoulkopoliitikalle ja Leninille. Molempia vaihtoehtoja, sopimusta joko länsivaltojen tai Saksan kanssa, pidettiin auki loppuun saakka, ennen kuin valittiin hyödyllisemmäksi katsottu.

Toinen Tarton rauhaa seurannut käännekohta Neuvosto-Venäjän ja Suomen suhteissa oli Itä-Karjalan kapina. Se sai juuri valtion legitimitetin ja valmistellun Genovan konferenssin pohjalta laajemman esimerkkitapauksen aseman Neuvosto-Venäjän ulkopoliitiikassa. Paitsi että potentiaalinen yhteisymmärrys taloudellisten ja poliittisten suhteiden ehdoista Neuvosto-Venäjän kanssa teki länsivalloista vähemmän kiinnostuneita sekaantumaan johonkin paikalliseen konfliktiin, myös Neuvosto-Venäjä oli määritellyt tässä yhteydessä omat poliittiset tavoitteensa. Näissä keskeistä oli sekä sisäisiin asioihin puuttumattomuus että alueellinen koskemattomuus, joten oli selvää, että Itä-Karjalan kapinalla oli ulkopoliittista merkitystä. Neuvosto-osapuolen edun mukaista ei ollut tehdä Suomelle mitään sellaisia myönnytyksiä, jotka olisivat heikentäneet

sen asemaa tulevissa kansainvälisissä neuvotteluissa. Myös Suomessa Itä-Karjalan kapinalla oli valtion legitimitettiin, poliittiseen järjestelmään ja sen oikeutukseen liittyneitä seurauksia. Suomen itärajan sulkeminen johti itsenäisen Suomen ainoaan hallitustason poliittiseen murhaan, kun rajan sulkemisesta vastannut sisäasiainministeri Heikki Ritavuori ammuttiin¹³⁶. Ampujan mukaan muun muassa aiemmin mainittu Helsingin suojeluskunnan päällikkö von Gerich olisi ylyttänyt tähän, mutta suorien todisteiden puuttuessa asia ei edennyt oikeudessa.

Todennäköisesti kansainvälisen kontekstin pohjalta neuvostohallitus valitsi korostetun jyrkän linjan reagoidessaan Itä-Karjalassa puhjenneseen kapinaan. Huolimatta kapinan Suomesta saamasta tuesta, Neuvosto-Venäjän johto tiesi elintarvikekriisin aiheuttaneen tyytymättömyyttä alueella jo aiemmin. Neuvostoedustusto Suomessa piti valtioiden välisen konfliktin riskiä vähäisenä, ellei kapina pitkittyisi. Valittu linja johti osin tarkoitustaan vastaamattomiin seurauksiin. Näkyvät joukkojen keskitykset saivat Suomen hallituksen lopulta sulkemaan itärajan, mutta pelästyttivät myös aiemmin reunavaltioiliittoa vastustaneet kokoomuksen konservatiiviset porvarit liittoutumisen kannalle. Tämä tarjosi Edistyspuolueeseen kuuluneelle ulkoministeri Holstille mahdollisuuden aktiiviseen liittoutumispolitiikkaan, johon ei muuten olisi ollut edellytyksiä. Tätä erityisesti helpotti se, että Viro ja Puola jättivät Suomelle vuoden 1922 alussa kilvan tarjouksiaan. Liittoutumiskehitys oli Neuvosto-Venäjän kannalta haitallista,¹³⁷ ja sen Suomen-suhteiden ymmärrettiin vaativan uusia painotuksia seuraavien vuosien 1922–1925 aikana.

¹³⁶ Elmgren, 2018, 219–236.

¹³⁷ UM 5C 18:1 Moskovan-edustusto, Hackzell–Holsti 12.3.1922. Hackzelliin mukaan Neuvosto-Venäjän Helsingin lähettiläs Tšernyh ja NKID:in Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Ganetski katsoivat nyt Suomen painostamisen ajaneen sen hakemaan turvaa reunavaltioitosta.

Neuvostoliiton ja Suomen suhteet reunavaltiokontekstissa 1922–1925: Saksa, Puola, Baltian maat

Koko 1920-luvun ajan Neuvostoliiton ulko- ja turvallisuuspoliittiselle asemalle keskeistä oli suhde Saksaan, jonka kanssa se teki eritasoista yhteistyötä. Ideologisesta näkökulmasta Neuvostoliiton ulkopoliittikan painopiste siirtyi vuosina 1922–1925 maailmanvallankumouksen tai vain Saksan vallankumouksen odottamisesta ja rohkaisemisesta sosialismin rakentamiseen vain yhdessä Neuvostoliitto-nimisessä maassa, kun kapitalismin todettiin vakiintuneen ainakin tilapäisesti. Maailmanvallankumouksesta ei sinänsä luovuttu, mutta se lykkääntyi vähintäänkin vuosien takaiseen myöhempään kehitysvaiheeseen. Sitä edesauttaisi Saksan talouskehityksen kriisi ja maailman riistettyjen tuki Neuvostoliitolle erityisesti Aasiassa. Tällä välin oli ratkaistava, miten teollisuutta rakennettaisiin ja maataloutta tehostettaisiin Neuvostoliitossa. Tarjotut ratkaisut kiteytyivät usein puolueen johtohenkilöihin Buhariniin, Staliniin ja Trotskiin, sekä heidän käymäänsä kamppailuun vallasta, kun puoluetta vielä nimellisesti johtanut Lenin oli syrjässä vuodenvaihteessa 1922–1923 kokemiensa halvausten jälkeen. Tältä pohjalta Neuvostoliitossa tehtiin ulkopoliittisia linjauksia ja tulkittiin kansainvälistä tilannetta.

Valtioiden välisissä suhteissa, joista pääosin vastasi ulkoasiainkansankomissariaatti NKID, lähdettiin siitä, että Saksan kanssa Rapallossa vuonna 1922 saavutettu taloudellinen ja asetekninen yhteistyö oli mer-

Kartta 5. Reunavaltiot vuonna 1925. © Spatio 2021.

kittävä saavutus. Se edesauttoi suhteita myös muihin Euroopan läntisiin suurvaltoihin, erityisesti Ranskaan. Yleisellä tasolla Neuvostoliittoa ja Saksaa yhdisti se, että molemmat olivat ensimmäisen maailmansodan häviäjää ja molemmat olivat menettäneet maa-alueitaan yhteiselle naapurilleen Puolalle. Aasiassa neuvostoulkopolitiikan ensisijainen tavoite oli Japanin miehityksen päättäminen Tyynenmeren rannikkoprovinsseissa, mikä onnistui vuoden 1922 jälkipuolella.¹³⁸

Suhde Saksaan nähtiin neuvostoulkopolitiikassa siis paitsi turvallisuuspolitiittisena etuna, myös siltana kaupan ja investointien avaamiseen läntisiin suurvaltoihin, mitä pidettiin oleellisena sosialismin rakentamiseksi. Toiseksi Saksa-suhde oli alueellisesti väline jo kertaalleen hyökkäyshalunsa osoittaneen Puolan kontrolloimiseksi Itä-Euroopassa ja Itämerellä. Vaikka Ranskan liitto Puolan kanssa ymmärrettiin ensisijaisesti Saksaa vastaan suunnatuksi, sillä oli merkitystä myös Neuvostoliiton oman Saksa-suhteen kannalta sekä potentiaalisena tukena Puolalle sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Tämä oli se kehys, josta ulkoasiainkansankomissariaatti määritteli Neuvostoliiton suhteita läntisiin reunavaltioihin.

Iso-Britannian osalta suhteita monimutkaisti eurooppalaisen suurvaltapolitiikan ohella sekä vallankumouksen että imperiumin globaalit ulottuvuudet. Lisäksi brittiläis-neuvostoliittolaisissa suhteissa leikkasivat myös ulkopolitiikan taloudelliset ja ideologiset tekijät. Iso-Britannian Neuvostoliitto-politiikassa vaikutti kaksi pääsuuntausta. Liberaalit ja työväenpuolue näkivät riskeistä ja ristiriidoista huolimatta Neuvostoliiton markkinoissa mahdollisuuksia brittien oman ja Euroopan talouden elvyttämiseen. Iso-Britannian ja Neuvostoliiton vuoden 1920 kauppasopimuksessa molemmat osapuolet olivatkin sitoutuneet olemaan harjoittamatta rajojensa ulkopuolella suoraa tai epäsuoraa propagandaa toisiaan vastaan. Kuitenkin konservatiivien kovan linjan poliitikkojen, kuten ulkoministeri George Curzonin ja Winston Churchillin, silmissä Neuvostoliitto oli imperiumille ensisijaisesti uhka, varsinkin Aasiassa. Konservatiivien kova linja pyrkiin toistuvasti katkaisemaan diplomaattija kauppasuhteet Neuvostoliittoon.

¹³⁸ Jacobson, 1994, 142–147, 171.

Iso-Britannian ulkoministeriön Foreign Officen onnistui vuonna 1923 osoittaa, että neuvostoedustustot Afganistanissa ja Persiassa tukivat taloudellisesti ja asein brittien vastaisia liikkeitä. Neuvostoliiton puolella Taškentissa myös koulutettiin Intian vallankumouksellisia. Tämän perusteella Curzon jätti Neuvostoliitolle 8.5.1923 uhkavaatimusnootin, jossa vaadittiin Neuvostoliittoa lopettamaan toiminta ja irtisanoutumaan siitä kymmenen päivän kuluessa, tai Iso-Britannia katkaisisi maiden kauppaja- ja diplomaattisuhteet. Curzonin nootti tuli ikävänä yllätyksenä NKID:ille, eikä myöskään neuvostohallinnon sisällä parantanut sen suhdetta Kominterniin. NKID:in vastuulla olevat valtioiden väliset suhteet kärsivät aina, kun Komintern jäi kiinni vallankumouksen suorasta tukemisesta. Vaikka nootin sisältöä ei voitu varsinaisesti kumota, Lontooseen lähetetty Krasin onnistui purkamaan kymmenen päivän takarajan. Neuvostohallitus joutui silti taipumaan touko-kesäkuussa siihen, ettei tukisi millään tavoin britti-imperiumia vastaan toimivia henkilöitä tai järjestöjä, ja ohjeistamaan edustustojaan tästä. Toisaalta näillä myönnytyksillä Neuvostoliiton onnistui välttää sille tärkeiden taloussuhteiden katkeaminen. Tämä olikin ollut konservatiivihallituksen alkuperäinen päämäärä.

Sekä puoluejohdon että ulkoasiainkomissariaatin Neuvostoliiton kansainvälistä asemaa koskevien odotusten väljänä yhteisenä lähtökohtana oli edellisten vuosien kokemusten pohjalta 1) Saksan ja länsivaltojen konfliktin ratkaisemattomuus, 2) ensimmäisen maailmansodan jälkeinen taloudellinen kriisi Euroopan vallankumouksen perustana ja 3) imperialististen suurvaltojen väliset konfliktit Neuvostoliiton turvallisuuden takuina.¹³⁹ Nämä marxilaiselta pohjalta määritellyt, bolševistisesti tulkitut yhteiskunnalliset ja poliittiset perusoletukset muuttuivat seuraavina vuosina. Tämä johti selkeästi erilaisiin arvioihin toisaalta puolueen johdossa ja toisaalta ulkoasiainkansankomissariaatissa. Tämä näkyi niin länsisuhteissa kuin Neuvostoliiton Baltiaan kohdistuvassa reunavaltio-politiikassa, jonka osana Suomenkin roolia tarkasteltiin.

139 Jacobson, 1994, 109, 111–113, 144–145.

Varsovan liitoista Moskovan aseistariisuntakonferenssiin

Vielä alkuvuodesta 1922 Neuvosto-Venäjän Suomen-suhteita määrittä reagoiti Itä-Karjalan kapinaan, joka oli saanut Suomesta epävirallista tukea. Neuvostohallitus päätti lopulta tammikuussa kukistaa kapinan voimakkain sotilaallisin ja diplomaattisin keinoin, joihin kuului joukkojen keskitykset Suomen rajalle. Tämä oli johtaa tarkoitustaan vastaamattomiin seurauksiin Neuvostoliiton reunavaltiosuhteissa, joiden keskeinen osa oli estää Puolaa saamasta liittolaisia: Nyt Suomessa paitsi ulkopoliittinen johto, myös laajempi porvarillinen puoluekenttä alkoi tavoitella liittoa Puolan kanssa. Vasta toukokuussa Suomen ja Puolan liiton kaaduttua eduskunnassa tämä vaara oli ohi. Tämän ja uuden Saksan-erityissuhteensa pohjalta Neuvostoliiton ulkopoliittikan keinoja Suomen osalta säädettiin uudelleen seuraavina vuosina sekä ulkoasiainkansankomissariaatissa että politbyroossa. Kahdenvälisissä suhteissa seuraavana kahtena vuotena pysyivät keskeisenä rajanmäärittely ja välikohtaukset, suomalaisten Itä-Karjala-aloitteet ja itäkarjalaisten pakolaisten asema, mutta myös omaisuuden jakaminen rauhansopimuksen pohjalta sekä kauppasuhteiden valmistelu.

Neuvosto-Venäjän suhteet Suomen kanssa eivät siis olleet ongelmattomalla kasvu-uralla. Sekä suomalaisen kansallisvaltion että neuvostovaltion legitimitietin näkökulmasta Suomessa toimivat itäkarjalaiset pakolaiset ja Neuvostoliitossa toimiva SKP pysyivät yhtenä hankalimmista teemoista. Ulkoasiainkomissariaatti totesikin kesäkuun alussa, että ”karjalaisten [Karjalan autonomista neuvostotasavaltaa johtavan SKP:n] tovereiden tulee olla mitä suurimmassa määrin varovaisia valitessaan kandidaatteja työskentelyyn Suomessa. Kehotamme tähän kaikin tavoin”. Suorat maininnat SKP:n toiminnan tukemisesta olivat harvinaisia ulkoasiainkansankomissariaatin kirjeenvaihdossa. Paitsi että yhteydet ulkomaisiin kommunistipuolueisiin olivat osa Kominternin toimenkuvaa, tällaisten yhteyksien mahdollisen paljastumisen ymmärrettiin vahingoittavan neuvostoulkopoliittikan uskottavuutta.

Sen sijaan Suomen puolella toimivia Itä-Karjalan pakolaisia ja heidän aktiivisuuttaan oli luonnollisesti helpompi käsitellä. Neuvostoliiton kannalta Suomessa toimiva niin kutsuttu (Itä-)Karjalan pakolaishallitus oli

alueellisen koskemattomuuden näkökulmasta kiusallinen haaste. Asiaa aiemmin Suomelle jätetty nootti pidettiin voimassa, kun Suomi ei ollut sanoutunut irti pakolaishallituksesta, mutta muuten painostukselle asetettiin rajat evästettäessä lähettilästä Helsingissä: ” – toistaiseksi tämä ’hallitus’ ei aiheuta meille erityistä vaaraa, joten ei tule laatia uutta noottia. Sen sijaan hermostuttakaa heitä [suomalaisia], tuokaa esiin, että Suomen hallituksen harjoittama vihollistemme suvaitseminen ei erityisesti vahvista luottamustamme Suomen hallitukseen.” Suomen hallituksen kannalla tuli kertoa olevan vaikutusta sille tärkeiden asioiden käsittelyyn. Neuvosto-Venäjän tavoitteiden edistämiseksi oli oltava yhteydessä täsmentämättömään ”meille ei-vihamieliseen lehdistöön”.¹⁴⁰ Tulevia vuosia tarkastellessa käy ilmi, että kyseessä oli useampi taho kuin vain suomalaisten kommunistien (SSTP) lehdet.

Tarton rauhansopimuksen toimeenpanossa helpommin ratkottavan, mutta ei suinkaan kiistattoman osan muodostivat neuvottelut molempien valtioiden omaisuuden jakamisesta. Näissä venäläisten pääkiinnostuksen kohteena olivat laivat, suomalaisten taas kansalaisten kotiuttaminen Neuvosto-Venäjältä, arkistot, nimenomaan valtiosihteerin arkisto, sekä Nevan kautta suoritettava uitto ja Pietarin konsulaatin avaaminen. Omaisuudenjaossa löytyi neuvottelujen kuluessa yleensä kompromissivalmiutta, kun suuresta mittakaavasta oli päästy yksimielisyyteen jo Tarton neuvotteluissa. Rauhansopimusten täytäntöönpano, ”likvidointi”, oli ”tavoite suhteessa kaikkiin [läntisiin] naapureihimme”. Sen tuli muodostaa pohja uusille talouteen ja kauppaan pohjaaville suhteille, joilla Neuvosto-Venäjän jälleenrakentamisessa oli suuri merkitys. Reunavaltioiden ymmärrettiin pyrkivän ulosmittaamaan mahdollisimman paljon etuja rauhansopimusten pohjalta. Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö ja NKID:in kollegion jäsen Ganetski huomautti silti optimistisesti: ”Suhteessa jokaiseen valtioon meidän tulee luoda vastaava painostus. Erityisesti suhteessa Suomeen, mielestäni, tämä on helposti toteutettavissa.”¹⁴¹

¹⁴⁰ AVP RF, 04/41/251/53423, Kirjeenvaihto NKID:in ja Helsingin-edustuston välillä, Ganetski–Tšernyh 25.6.1922.

¹⁴¹ AVP RF, 04/41/251/53423, Ganetski–Tšernyh 1.7.1922.

Laivojen osalta optimismin rajat tulivat nopeimmin vastaan. Jäänmurtaja *Volynetsistä* syntyi syyskuun alusta lokakuun puoliväliin kestänyt kiista. Ongelmana oli se, että Neuvosto-Venäjän Viron ja Suomen kanssa solmimat rauhansopimukset olivat tältä osin päällekkäisiä, ja päällekkäisyyttä tulkittiin eri tavoin. Neuvosto-Venäjän ja Viron välisen rauhansopimuksen mukaan Neuvosto-Venäjä luovuttaisi jäänmurtajan Virolle, mutta ilman määriteltyä aikarajaa. Alus oli kuitenkin Suomen hallussa, jonka tuli ensin luovuttaa se venäläisille. Suomi ja Viro olivat sopineet, että Suomi luovuttaa aluksen Neuvosto-Venäjälle vain, jos tämä takaa sen luovuttamisen edelleen Virolle muutaman päivän sisään.

Ulkoasiainkansankomissariaatin Puolan- ja Baltian-osasto ei voinut tätä hyväksyä, vaan tulkitsi sen Neuvosto-Venäjän suvereniteetin loukkaukseksi. Se varautui eri keinoin diplomaattiseen painostukseen, muun muassa yhdistämällä jäänmurtajan Pietarin konsulaatin avaamiseen ja suomalaisten uitto-oikeuksiin Laatokalta Nevan kautta Suomenlahdelle. Kiistan mittasuhteita selitti osin se, että Puolan- ja Baltian-osasto piti sitä paitsi arvovaltakysymyksenä, myös haitallisena ennakkotapauksena: ”Seurauksena voisi olla illuusio, että kun naapurimme käyvät yhdessä meitä vastaan – me myönnyimme. Nyt se olisi sitäkin vaarallisempaa, kun Baltian maiden konferenssin takia puolalainen vaikutus ja Baltian maiden suuntautuminen meitä vastaan voimistuu.” Kun samaan aikaan lokakuun alkupuolella Karjalan rajalla ja Laatokalla oli tapahtunut rajavälikohtauksia, ulkoasiainkansankomissariaatin kollegio näki asian toisin. Se huomautti Helsingin lähettiläälle että ”Georgi Vasiljevitsin [Tšitšerin] mielestä” sinänsä tarpeellisen Volynets'-nootin viimeisin luonnos ”on liian terävä”. Viikkoa myöhemmin suomalaisille vihjattiin, että Neuvosto-Venäjä voi epävirallisesti vahvistaa, että jäänmurtaja tullaan luovuttamaan Vieroon, mikä poisti asian päiväjärjestyksestä.¹⁴²

142 AVP RF, 04/41/251/53423, jäänmurtaja Volynetsistä esim. Ganetski–Tšernyh, 13.9.1922, 11.10.1922, 18.10.1922. Edellisen vuoden Tallinnan-lähettiläs ja varaulkoasiainkansankomissaariksi siirtynyt Litvinov oli ollut jo vuonna 1921 sitä mieltä, että jos jäänmurtaja oli tarkoitus luovuttaa Virolle, tulisi laatia nootti sen luovuttamisesta suoraan Suomen kautta, RGASPI, 159/2/10, Litvinov–Tšitšerin 26.2.1921.

Moskovassa vuoden 1922 lopulla pidetyn aseistariisumiskonferenssin suomalaisen valtuuskunnan, kauppasopimusvaltuuskunnan ja lähetystön jäsenet. Istumassa vasemmalta: maist. Keto, min. Carl Enckell, min. Antti Hackzell, ins. Julius Stjernvall, everstiluutn. Erik Henrichs. Seisomassa vasemmalta: lähetystösiht. Koistinen, luutn. Antti Hämäläinen, ent. maaherra Kaarle Juhani Mikael Collan, tri. Paavo Korpisaari, valtioneuvos Karl Adolf Rafael Hakkarainen, tuom. August Manninen, lähetystösiht. Aarne Vuorimaa. Kuva: Historian kuvakokoelma, Museovirasto. Licenssi CC BY 4.0.

SUOMEN KEHITTYVÄ ROOLI ”BALTIAN MAANA”

Huolimatta näistä kahdenvälisistä kiistoista, mitään epäselvyyttä tyytyväisyydestä ei jäänyt reunavaltio politiikan laajempien tavoitteiden saavuttamisesta, eli Suomen liittoutumisaktiivisuuden päättymisestä siltä erää. Ulkoasiainkansankomissariaatin Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Ganetski pyysi heti kesäkuussa Helsingin-lähettiläältäään Tšernyhiltä ehdotuksia siitä ” – – miten voitaisiin käyttää hyväksi Suomessa vallitsevaa mielialaa. Suhteiden kärjistyminen Puolaan, jolla on vaikutusta myös Baltian maiden suunnalla, on meille hyvin edullista. Näiden jännitteiden tulisi lähentää hiukan Suomea meihin.” Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö ylisti Tšernyhiä rajasopimuksen ratifioinnista:

”Epäilemättä se on teille suuri plussa: Meidän täytyy käyttää sitä, erityisesti voimistaaksemme jännitteitä Suomen ja Puolan välillä.” Pieniä myönnytyksiä viisumien myönnoissä tai Pietarin konsulaatin perustamisessa voitiin harkita, jotta voitaisiin rohkaista suomalaisia liikkumaan oikeaan suuntaan.¹⁴³ Tältä osin ero Puolaan oli selvä: rajasopimus sen kanssa onnistui vasta 1925.¹⁴⁴

Osin näistä laajemmista reunavaltio poliittisista, osin henkilökohtaisista lähtökohdista Puolan- ja Baltian-osasto vertasi Suomea useampaan otteeseen, heinäkuusta marraskuuhun, positiivisesti suhteessa pienempiin Baltian maihin, Viroon ja Latviaan. Suomen uusi Moskovan-lähettiläs, Antti Hackzell, onnistui alkuun tekemään niinkin edullisen vaikutuksen osaston päällikköön Ganetskiin, että häntä luonnehdittiin järkeväksi, kirjaimellisesti tolkun ihmiseksi (ven. *tolkovyi tšelovek*). Jopa sellaisia adjektiiveja käytettiin kuten ”meihin hyväntahtoisesti asennoituva” ja ”vilpiton”, tosin täsmennyksellä ”muihin Baltian edustajiin verrattuna.”¹⁴⁵

Paitsi Neuvosto-Venäjän 1920-luvun alun reunavaltio politiikan, myös yleisemmän Suomi-kuvan kannalta Ganetski eritteli Helsingin edustustolle hyvin kiinnostavasti Suomen asemaa suhteessa Neuvosto-Venäjään: ”Me olemme aina pitäneet Suomea erillisenä valtiollisena kokonaisuutena, ja mitä tulee nykyiseen Venäjään, sitä ei saa pakottaa sen puitteisiin.” Tältä pohjalta suomalaisille oli osoitettavissa, että Venäjän kanssa voi sopia kaikista asioista, ”ja että kaikki liitot tai yritykset sellaisiksi ovat täysin virheellisiä ja voivat ainoastaan vaikeuttaa eri kysymysten ratkaisua”. Helsingin lähetystöä evästettiin vielä ennen aseistariisuntakonferenssia juuri tyydyttäväksi luonnehditun Juho Vennolan (ed.) hallituksen nimityksen jälkeen: ”Nähdäkseni meidän tulee suhteessa Suomeen noudattaa toista taktiikkaa kuin suhteessa muihin baltteihin. Täytyy olettaa, että vakavammat elementit Suomessa eivät epäile meitä vihamielisisistä aikeista suhteessa heihin, ja sehän vastaa todellisuutta.” Suomalaiset arvioitiin myös vakavammiksi ja arvokkaammiksi ”kuin virolaiset ja latvia-

143 AVP RF, 04/41/251/53423, Ganetski-Tšernyh, 3.6.1922 ja 10.6.1922.

144 Korhonen, 1966, 73.

145 AVP RF, 04/41/251/53423, Ganetski-Tšernyh 22.7.1922.

laiset spekulantit”. Tältä pohjin Puolan- ja Baltian-osasto katsoi hyvien suhteiden luomisen mahdolliseksi, epäsuorana välineenä balttilaisen liiton estämiseksi. Suomen sympatia Viroa kohtaan tunnustetaan, mutta tämän ei nähdä estävän luonnostellun taktiikan noudattamista.¹⁴⁶

Neuvostoliiton ulkopoliittinen johto alkoi valmistella kesäkuussa 1922 aseistariisuntakonferenssia. Tämä liittyi puna-armeijan demobilisointiin sekä reunavaltiopoliittikkaan, jossa pyrittiin saamaan aloite Puolalta vaikutusvallan voimistamisessa suhteissa muihin Baltian maihin. Varaulkoasiainkansankomissaari Litvinov lähetti kutsut Suomelle, Virolle, Latvialle ja Puolalle. Vaikka konferenssi toteutui vasta joulukuussa, ja tulokset olivat enemmän propagandistisia kuin käytännöllisiä, valmistelu kuvaa hyvin ulkoasiainkansankomissariaatin näkemyksiä Baltian maista. Oletuksena oli, että aloite ”jonka tulisi ilahduttaa [balttilaisia] naapureitamme, aiheuttaa yllätyksen ja säikähdysten, ja että ne yrittävät viivyttää vastauksiaan”. Neuvostoedustajia kehoitettiin kuitenkin painostamaan vastauksen antamista. Taktiikkana aloitteen saamiseksi tämä ei varsinaisesti onnistunut, sillä reunavaltioiden ulkoministerit pitivät syyskuussa Tallinnassa keskenään valmistautumiskonferenssin. Konferenssi myös lykkääntyi neuvostohallituksen esittämästä päivämäärästä, 5.9.1922, kun Kansainliiton aseistariisuntakonferenssi kokoontui vain päivää aiemmin.

Neuvosto-Venäjän näkemys niin omista, kuin reunavaltioidenkin tavoitteista kävi selvemmäksi marraskuun aikana. Ulkoasiainkansankomissariaatti NKID uskoi, että sillä oli varsin hyvä käsitys niistä erittäin rajoitetuista aseistariisuntaehdotuksista, jotka reunavaltiot olivat valmiita tekemään. Näihin vastattaisiin pitkälle menevin neuvostoehdotuksin, jotka ”tekevät vaikutuksen koko Eurooppaan”. ”Puolalaisten masinointien” nähtiin uhkaavan tätä tavoitetta, ei vain Varsovasta käsin vaan myös Virosta, jota pidettiin Puolan läheisenä liittolaisena. Toisaalta kun Baltian maat eivät muodostaneet yhtenäistä blokkia, arvioissa korostettiin myös epäluottamusta Puolan ja Baltian maiden välillä. Tämä liittyi Puolan ulkopoliittikan pyrkimykseen lähestyä Romaniaa ja välttää keskustelua

146 AVP RF, O4/41/251/53423, Ganetski–Tšernyh 25.10.1922, 25.11.1922.

konfliktistaan Liettuan kanssa. Muiden Baltian maiden, erityisesti Latvian, oletettiin olevan huolissaan kahdesta asiasta Puolan suhteen. Ensiksi sen ”imperialistisista keinoista”, Vilnan valtauksesta ja liittämisestä Puolaan, ja toiseksi siitä, ettei Puolan lojaalisuuteen voisi lopullisesti luottaa liittolaisenaan.¹⁴⁷

Tavoite välttämättömyyden muuttamisesta hyveeksi näytti toimivan neuvostonäkökulmasta, kun aseistariisuntakonferenssi lopulta avattiin Moskovassa 2.12.1922. Reunavaltioiden katsottiin olevan ”vakavasti huolissaan” neuvosto-osapuolen kauaskantoisista aseistariisuntaehdotuksista. Ne pyrkivät sopimaan suljetuista istunnoista ja rajoittamaan julistukset tulevasta aseistariisunnasta yhteen. Neuvosto-Venäjä oli kuitenkin valmistautunut iskemään ratkaisevasti rauhan puolesta, ja ainakin kansankomissariaatin Puolan- ja Baltian-osasto oli jälleen huomattavan optimistinen: ”Tunnin päästä räjähtää konferenssissa pommi, joka epäilemättä vaikuttaa koko maailmaan. Delegaatiomme tulee antamaan julistuksen, jossa ilmoitetaan päätöksestämme vähentää armeijaa jopa 200 000 miehellä.”¹⁴⁸

Ulkoasiainkansankomissariaatilla oli perusteita käsitykselleen siitä, että se oli hyvin informoitu vastapuoltensa aseistariisuntakonferenssia koskevista näkemyksistä. Neuvosto-Venäjän lähettiläs Tšernyh oli raportoinut varaulkoasiainkansankomissaari Litvinoville Suomen hallituksen näkemyksistä viikkoa ennen konferenssia. Neuvosto-Venäjän edustaja viittasi eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan suljettuun istuntoon, jossa pääministeri Vennola oli esitellyt Suomen tavoitteita. Hallitus oli ”hyvin skeptinen konferenssista saavutettavien tulosten suhteen”, koska Kansainliiton aseistariisunnassa ottama linja rajoitti Suomen vaihtoehtoja suhteessa Neuvosto-Venäjään, ja koska Suomen delegaatio ei neuvottelisi Suojeluskuntien lakkauttamisesta tai rajoittamisesta osana aseistariisuntaa. Tämä kuvasti sisällissodan jälkeisen tilanteen haurautta Suomessa, ja miten oleellisina takuina Suojeluskunnat nähtiin voittaneelle järjestelmälle.

147 AVP RF, 04/41/251/53423, Ganetski-Tšernyh, 25.11.1922. Moskovan aseistariisuntakonferenssista tarkemmin, Korhonen, 1966, 79–82 ja Lehti, 1999, 409–418.

148 AVP RF, 04/41/251/53423, Ganetski-Tšernyh, 2.12.1922.

Pääministeri ”edelleen mainitsi suhteet muiden reunavaltioiden kanssa ja totesi että hallitus esittää yleistä yhteistyötä puolustuspolitiikassa Latvian ja Viron kanssa. Suhteessa Puolaan hallitus ei pidä toivottavana sitoa käsiä, erityisesti siksi että Puola on tunnustanut Bessarabian [nyk. Moldova] kysymyksen mahdolliseksi *casus belliksi* suhteissa Venäjään.”

Vennolan mukaan Romanian miehittämä Bessarabia oli etäinen Suomelle ja Puola otti liian suuria riskejä ulkopolitiikassaan. Raporttinsa lopussa Tšernyh ei jättänyt korostamatta Suomen Puolaa ja Romaniaa koskevien varausten merkitystä: ”Voi sanoa, että puolalaisten esiintyminen Bessarabian kysymyksessä teki meille joukon palveluksia.”¹⁴⁹ Neuvostoliiton ulkopolitiikkaa ei vaivannut varsinaisesti Suomen rajallinen valmius aseistariisuntaan, vaan sille oli oleellisempaa Suomen pysyminen erillään Puolasta.

”Saksan lokakuusta” Iso-Britannia-suhteiden rakentamiseen

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen keskeisenä ongelmana Euroopassa oli mantereen jälleenrakentaminen ja Saksan sotakorvausten järjestelyt. Molempia oli jo yritetty ratkaista samalla kertaa Iso-Britannian pääministeri Lloyd Georgen organisoimassa Genovan konferenssissa keväällä 1922, onnistumatta. Nyt ongelmat maksujärjestelyissä näyttivät johtavan voimatasapainon äkilliseen järkkymiseen Euroopassa vuoden 1923 alussa. Tämä poliittinen konflikti nosti Saksassa esiin sellaisia yhteiskunnallisten rakenteiden heikkouksia, jotka viittasivat Barrington Mooren poliittisen modernisaation mallin toiseen ryhmään: keskeytettyyn vallankumoukseen ja autoritaariseen modernisaatioon. Weimarin Saksan parlamentaarinen, alussa sosiaalidemokraatteihin nojaava hallinto oli riippuvainen paljolti monarkisteina pysyneiden, usein aatelistaustaisten upseereiden johtamasta armeijasta. Weimarin tasavallan legitimitettiin haastettiin toistuvasti sekä vasemmalta että oikealta.

149 AVP RF, 04/41/251/53425, Suomi ja Karjalan-seikkailu, Tšernyh–Litvinov, 2.11.1922.

Voittajat olivat saaneet Saksan sotakorvausten loppusumman, 132 miljardia kultamarkkaa, määriteltyä lopulta vuonna 1921. Länsimaiden julkinen mielipide piti summaa liian pienenä, mutta taloustieteilijät ja poliitikot tiesivät sen tuntuvasti Saksan maksukykyä suuremmaksi. Samana vuonna käytännössä maksettava summa pudottiin 50 miljardiin käteisen ja tavaratoimitusten yhdistelminä 36 vuoden maksuajalla. Maksuehtoja ei silti määritelty lopullisesti, ja Saksa pyrki kaikin tavoin hakemaan niihin lievennyksiä. Ranskan ja Iso-Britannian tavoitteet erosivat sotakorvausten suhteen toisistaan. Ranskalle ne olivat myös keino hidastaa Saksan nousua takaisin suurvallaksi, Iso-Britannialle oli keskeisempää palauttaa Saksan taloudellinen toimintakyky, jotta kauppa sen kanssa parantaisi brittien oman ja Euroopan talouden elpymistä. Lisäksi sotakorvaukset nähtiin voittaneissa Ranskassa ja Iso-Britanniassa oleellisena taloudellisena resurssina, varsinkin kun mailla oli omia sotavelkojaan maksettavana liittolaiselleen Yhdysvalloille, joka ei ollut valmis antamaan niitä anteeksi. Saksa maksoi sotakorvaustensa ensimmäisen erän vuonna 1921, mutta haki kesällä 1922 maksujen keskeyttämistä, moratoriota, paitsi loppuvuodelle, myös vuosille 1923 ja 1924. Ranska ja Belgia vastasivat 11.1.1923 miehittämällä Ruhrin teollisuusalueen jo Versaillesin sopimuksen perusteella miehitetyn Reininmaan itäpuolelta. Tämä ja syksyllä 1922 käynnistynyt hyperinflaatio näytti johtavan Saksan valtion romahtamiseen.¹⁵⁰

Saksan ja länsivaltojen välinen kriisi johti kahteen vastakkaiseen linjaan Neuvostoliiton ulkopoliitikassa. Maantieteellisestä tai geopolitiittisesta näkökulmasta tällainen kehitys oli neuvostovaltiolle erittäin huolestuttava. Ideologisesta näkökulmasta Saksan romahdus syksystä 1923 tarjosi vielä yhden mahdollisuuden vallankumoukselliselle poliittiselle järjestelmälle manner-Euroopan keskeisessä maassa. Ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin ja NKID lähtivät siitä, että Saksan riippumattomuutta ja sen kanssa saavutettua erityissuhdetta tulisi kaikin keinoin tukea ja vakauttaa. Saksan valtion romahtaminen heikentäisi huomattavasti Neuvostoliiton geopolitiittista asemaa, jos Ranskan joukot sen seu-

¹⁵⁰ Marks, 2003, 44–45, 52–53.

rauksena etenisivät Ruhrilta Berliiniin. Tällöin Ranskan armeijalla olisi suora pääsy Puolaan, joko sen tueksi sodassa Neuvostoliittoa vastaan, tai mahdollisesti hyökätessään itse.

Politbyroo kiinnitti huomiota Ruhrin miehitykseen jo seuraavana päivänä. Stalin ehdotti Ruhrin miehityksen ja kasvavan sodan uhan tuomitsevaa vetoomusta joko neuvostojen toimeenpanevan keskuskomitean (VTsIK) nimissä Euroopan kansoille tai neuvostohallituksen nimissä eurooppalaisille valtioille. Ulkoasiainkansankomissariaatti sai tehtäväkseen laatia luonnoksen, nimenomaan neuvostojen toimeenpanevan komitean nimissä, millä todennäköisesti haluttiin välttää hallitustason virallista, julkista kannanottoa. Viikkoa myöhemmin politbyroossa näkyi hyvin, miten NKID:in Saksan suvereniteettia tukevaa linjaa sovellettiin Puolan osalta. Varaulkoasiainkansankomissaari Litvinovin esityksestä sotilasvallankumouksellisen neuvoston tuli laatia rajoitettu mobilisaatio-suunnitelma läntiselle rintamalle, ”jos Puolan politiikka sitä meiltä vaatisi”. Trotski sai tehtäväkseen tarkistaa Pravdaan ja Izvestijaan tulevat artikkelit, joissa varoitettiin ”puolalaisia seikkailijoita” lähettämästä joukkoja Saksaan. Artikkelien sävy esitettiin ”epämääräisesti, mutta hyvin uhkaavasti.” Trotskin ja Stalinin kilpailu alkoi olla jo aistittavissa, kun ranskalaisia vastaan lakkoilevia Ruhrin työläisiä päätettiin avustaa 100000 kultaruplalla. Ehdotus oli Trotskin, mutta se hyväksyttiin Stalinin täydennyksellä, jonka mukaan ammattiliittojen keskusjärjestön nimissä annettua avustusta ei tulisi jakaa Neuvosto-Venäjän lähetystön, vaan Saksan kommunistipuolueen (KPD) kautta.¹⁵¹

Kesän aikana politbyroossa vahvistui näkemys, että Ruhrin miehitys oli aiheuttanut Saksassa taloudellisen ja poliittisen järjestelmän kriisin, joka johtaisi vallankumoukselliseen tilanteeseen syksyllä. Tämä ristiriita Ruhrin miehityksen ideologisen tavoiteltavuuden ja geopoliittisen uhan välillä Neuvostoliiton Saksa-suhteessa jätti pysyvän jäljen neuvostojohdon ideologisiin tulkintoihin. Lähivuosina se myös kyseenalaisti selvästi sen ulkopoliittikan uskottavuutta. Jatkossa käy selväksi, miltä osin Saksan kriisi välittyi Neuvostoliiton reunavaltio politiikan tavoitteisiin.

151 RGASPI, 17/3/330, politbyroon pöytäkirja no 46 18.1.1923 ja 17/3/334, pöytäkirja no 48 8.2.1923.

Saksan kommunistista puoluetta (KPD) neuvonut Radek ei vielä toukokuussa 1923 nähnyt edellytyksiä proletaariselle vallankumoukselle. Hän oli valmis yrittämään ”kansallisbolševistista” taktiikkaa, jolla pyrittiin houkuttelemaan osaa alemmasta keskiluokasta kommunistien tueksi osin nationalistisin tunnuksin, Versaillesin rauhaa vastustamalla. Tämä ei toiminut, ja Radek kehotti KPD:tä välttämään ennen aikaista kumousta, mutta elokuuhun mennessä hänen kantansa muuttui. Politbyroon kokous 23.8.1923 päätti aloittaa valmistelut Saksan proletarisen vallankumouksen tukemiseksi ja johtamiseksi. Sekä Trotski että Buharin kannattivat tätä näkemystä. Nimenomaan Trotski katsoi vallankumouksen olevan vain viikkojen tai kuukausien päässä. Stalin taas ei uskonut Saksan vallankumoukseen sinä vuonna ja epäili sen puhkeamista seuraavana keväänäkään.¹⁵²

KAHDENVÄLISET SUHTEET JA NIIDEN ONGELMAT:

SUOMI ERILAISENA BALTIAN MAANA

Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa teemat säilyivät pitkälti samoina kuin edellisinäkin vuosina, mutta painotuksissa tapahtui muutoksia. Keskeisiä teemoja neuvostoulkopolitiikan näkökulmasta olivat kauppasuhteiden avaaminen ja nationalismiin sekä valtion legitimitettiin liittyvät kysymykset.

Kauppasopimus ja sen saavuttamiseksi käytävät neuvottelut nousivat toistuvasti esiin keväällä ja kesällä 1923, pitkälti jo edellisen vuoden yleisten taloussuhteiden ja investointien kasvuun tähtäävien tavoitteiden pohjalta. Siinä missä kauppasopimusneuvotteluja myöhemmin kesällä arvioitiin virallisten toimijoiden, neuvotteludelegaation tai pääministerin kommenttien kautta, keväällä oli tilaa tarkastella yksityisempään yritteliäisyyttä. Suhteellisen merkittävänä taloussuhteiden avaajana nähtiin jo aiemmin rukiin ostoissa välittänyt, kirjailijana ja vasemmistolaisena kulttuurivaikuttajana paremmin tunnettu Hella Wuolijoki, ”joka suomalaisessa lehdistössä esiintyy laajan Poliittisen salongin pitäjänä –”. Kun lehdistö tiesi myös hänen toimivan välittäjänä Venäjän-kau-

¹⁵² Jacobson, 1994, 131–132.

passa ”ja nämä tiedot vastaavat todellisuutta”, kaupallinen edustusto oli valmis luopumaan hänen palveluksistaan, huolimatta taloudellisille suhteille annetusta kasvavasta merkityksestä Neuvostoliiton ulkopoliitikassa.

Helsingin lähetystössä Tšernyh kuitenkin piti ilmeisesti Wuolijokea arvossa. Hän ihmetteli sitä, että satunnainen epäedullinen kirjoitus josain oikeistolehdessä oli saanut kaupallisen edustuston keskeyttämään yhteydet Wuolijokeen. Wuolijoen ”kanssa toverit [ulkomaankaupan kansankomissaari] Krasin ja [varaulkomaankaupankansankomissaari Moisei Ilitš] Frumkin käyvät neuvotteluja anglo-amerikkalaiseen pääomaan pohjaavan sekayrityksen perustamisesta, mihin pääomaan tšekäläiset oikeistopiirit suhtautuvat vihamielisesti, nähden siinä sympatiaa [sana alleviivattu] Neuvosto-Venäjää kohtaan”.¹⁵³ Tšernyh itse ei mitään ilmeisemmin ollut vankka pääoman sympaattisuuden tai epäsympaattisuuden kannattaja.

Hella Wuolijoen hyvistä palveluista ei kuitenkaan välittömästi oltu luopumassa. Tämä kävi ilmi muutaman päivän sisään lähetystön oltua yhteydessä suoraan ulkomaankaupankansankomissaari Krasiniin. Suomalais-venäläisen sekayhtiön perustamisessa havaittiin selviä riskejä, mutta kiinnostusta löytyi vielä. Kahdesta keskushenkilöstä Wuolijoki oli tuomassa tai välittämässä pääomaa yritykseen, Erkki Makkonen vain ”yhteyksiä keskushallintoon” entisenä Edistyspuolueen kauppa- ja teollisuusministerinä. Lähetystö toivoi, että spekulanttina pidetyn Makkosen paikalle saataisiin ”sentyypinen ihminen kuin esimerkiksi Hackzell.” Wuolijoen ”läheisyys kommunisteihin” nähtiin, ilmeisesti rahoitusnäkökulmasta, haitallisena tekijänä. Tämän vuoksi Makkoseen jouduttiin nojautumaan, mutta Wuolijoella oli tähän ratkaisu- ja rahoitussuunnitelma valmiina: hän ”oli jo keskustellut (illalla) Kansallis-Osake-Pankin johtajan Paasikiven kanssa, ja katsoi Paasikiven pitävän toivottavana, että pankki hankkii huomattavan määrän osakkeita – aina puolet pääomasta”. Missä määrin optimismi KOP-rahoituksesta oli perusteltua, ei käy kirjeenvaihdosta ilmi. Lopuksi sekayhtiön edellytyksiksi todetaan se, että

153 AVP RF, 04/41/252/53435, Tšernyh–Bitner 9.4.1923.

saadaan ulkoista pääomaa ja että yhtiön hallituksessa on enemmistö Suomen kansalaisia, kuten Suomen laki edellyttää. Kun edellinen oli Wuolijoen vastuulla, jälkimmäisestä järjestymisestä todetaan, ”että hallintoon [hallitukseen] valitaan meiltä [ven. *ot nas*] jonkinlainen Suomen kansalainen.”¹⁵⁴ Samat henkilöt tulivat esiin vielä vuonna 1930 puutavaran tuontiin keskittyvän yhteisyrityksen suunnittelussa. Tällöinkin rahoitusta tunnusteltiin KOP:sta, mutta sopimustekniseksi asiantuntijaksi oli saatu jo silloin Moskovan-lähettilään tehtävistä palannut Hackzell.¹⁵⁵

Yhteisyritykset olivat osa Neuvostoliiton senhetkistä laajempaa kauppapolitiikkaa. Tämä näkyy suhteissa läntisiin suurvaltoihinkin, mutta suomalaisten virkamiesten nimien esiintyminen tässä yhteydessä nostaa esiin rinnastuksen Viroon. Neuvostoliiton poliittinen vaikutusvalta siellä perustui Magnus Ilmjärven mukaan osin yhteisyrityksiin, joiden kautta järjestettiin taloudellisia etuja korkeille virkamiehille ja keskeisille poliitikoille. Viron keskeisin poliitikko ja valtionpäämies Konstantin Päts sai jo vuonna 1924 rahalahetyksiä neuvostoliittolais-virolaisen kauppahuoneen kautta ja vuodesta 1926 huomattavia palkkiota neuvostoliittolaisen öljynvälityssyndikaatin laillisena neuvonantajana toimimisesta. Kun nämä rahapalkkiot pidettiin salaisina,¹⁵⁶ ne on mahdollista nähdä myös neuvostoulkopolitiikan painostusvälineenä suhteessa virolaisiin päättäjiin.

Jatkossa kauppasuhteiden avaamisessa neuvostolähetystö keskittyi kauppasopimuksen mahdollisuuteen, jota arvioitiin kahdenvälisiä suhteita laajemmassa yhteydessä. Sekä Suomen delegaatio kuin pääministeri Vennolakin kommentoivat kauppasopimusneuvotteluja optimistisesti. Helsingin-edustusto piti tätä selvänä merkinä Suomen halusta solmia sopimus, jonka ehtoja Tšernyh piti jopa edullisempina suomalaisille kuin heille.¹⁵⁷ Tämä oli ymmärrettävää, sillä kauppasopimus Suomen kanssa oli myös väline Neuvostoliiton reunavaltiolitiikassa: Ulkosiainkansankomissariaatin Baltian-osasto korosti, miten sopimuksen

154 AVP RF, 04/41/252/53435, Tšernyh–Krasin, 11.4.1923.

155 Rentola, 2007, 14–15.

156 Ilmjärvi, 2004, 41–49.

157 AVP RF, 04/41/252/53435, Tšernyh–Ganetski 7.5. 1923.

solmiminen, huolimatta kiistoista muun muassa karjalaispakolaisten armahtamisista ja Nevan kautta kulkevasta uitosta, ”huomattavasti parantaisi keskinäissuhdettamme Suomen kanssa, millä olisi suuri vaikutus Baltian maissa ja Puolassa”. Tällöin se toisaalta toimisi esimerkkinä näille maille, toisaalta erottaisi sitä niistä.¹⁵⁸ Huolimatta vaihtelevista poliittisista kiistakysymyksistä, Puolan, Viron ja Latvian hallitukset olivat jo helmi-maaliskuussa tehneet aloitteet kauppasopimusneuvotteluista Neuvostoliiton kanssa.¹⁵⁹

ITÄ-KARJALA JA RAJAVÄLIKOHTAUKSET

Toinen Suomen roolia neuvostoulkopolitiikassa määrittävä tekijä olivat rajavälikohtaukset, joiden merkitys korostui syksystä alkaen. Korhosen tutkimuksessa vuoden 1923 rajavälikohtauksien merkitystä Neuvostoliitolle, erityisesti vuoden jälkipuolella, on selitetty Saksan vallankumousmahdollisuuksien neuvostoulkopolitiikkaan luomilla jännitteillä.¹⁶⁰ Rajavälikohtaukset alkoivat kuitenkin varhemmin, jo keväällä, ja ne liittyivät molemmin puolin ulkopoliitikan ja ideologian sekä poliittisen järjestelmän pohjalta nousseisiin ristiriitoihin.

Huhtikuun jälkipuolella neuvostoedustusto otti yhteyttä ulkoministeri Vennolaan, kun rajan yli oli hyökätty. Hyökkääjistä toinen kuoli ja toinen ”vangittiin papereineen ja aseineen”, joiden perusteella Neuvostoliitto epäili suomalaisen organisaation johtavan hyökkäyksiä Salmista ja Suojärveltä. Vennola ja läsnä ollut Suomen rajavartioston päällikkö kiistivät tietävänsä asiasta, mutta Vennola lupasi tutkia tapahtumia. Seuraavina päivinä venäläiset toimittivat yleisesikuntaan ja rajakomitean Suomen delegaation johtajalle Erik Heinrichsille yksityiskohtaiset tiedot dokumenteista, joista löytyi suomenkielinen leima, jossa luki ”yleisesikunta” sekä kirjaimet ITK, Itä-Karjalan komitea. Neuvostoedustuston mukaan kyse oli Suomessa koulutusta saaneista itäkarjalaisista pakolaisista, joita oli värvätty tiedusteluretkille Neuvostoliittoon. Suomalaisten

158 AVP RF, 04/41/252/53435, Ganetski–Tšernyh 19.5.1923.

159 AVP RF, 0135/6/108/25 NKID:in lehdistöosaston poliittinen tiedote (SNTL:n suhteet läntisiin valtioihin) Tšernyhille 9.6.1923.

160 Korhonen, 1966, 188, rajavälikohtausten luonteesta elo-syyskuussa Suomen ja Neuvostoliiton rajalla.

viivytely tutkimuksissa oli Puolan- ja Baltian -osaston mukaan harmilista, mutta käsitettävää, kun kyse oli vakoiluorganisaation peittelystä. Vahingot Neuvostoliiton pitkän rajan puitteissa olivat ilmeisesti kuitenkin jääneet rajallisiksi, sillä ”Tietenkin me hieman suurentelemme rajanylitysten vaarallisuutta – [ne] ovat väliaikainen uhka, mutta epäilyksettä nämä tiedusteluryhmät valmentavat jäseniään tuleviin hyökkäyksiin”.

Neuvostoliittolaisilla oli kuitenkin aineistonsa pohjalta kiistaton näyttö, jonka he uskoivat ”sallivan suomalaisten viranomaisten ryhtyä toimenpiteisiin, jottei tulisi merkittävää skandaalia”.¹⁶¹ Tavallisuudesta poiketen NKID:in kollegio ja ulkomaantiedustelu INO-OGPU sisältyivät raportin jakeluun. Itse asiassa venäläisillä oli selvä käsitys, että karjalaisen sotilaskoulutus Lapualla oli siirtynyt ”maanomistaja Kosolan talosta Lapuan kunnan kappeliin”, mikä oli tuotu esiin jo huhtikuun alussa Vennolalle jätetyssä nootissa.¹⁶² Saksan tilanteen ohella lokakuussa rajavälikohtauksia kärjisti se, että Suomen puolelta toimineet karjalais-emigrantit olivat tappaneet venäläisen rajapiirin päällikön, Lavrovin. Ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin ja Puolan- ja Baltian-osaston uusi päällikkö, Viktor Kopp, raportoivat tapauksen selvittelystä politbyroolle. Suomen hallitus torjui vaatimukset korvauksista. Sen sijaan se myöntyi rajakomitean laajennetuin valtuuksin suorittamiin tutkimuksiin ja rajanylitykset sallineiden paikallisten viranomaisten haastamiseen oikeuteen. Tämän ulkoasiainkansankomissariaatti katsoi tyydyttäväksi.¹⁶³

Se että rajavälikohtaukset liittyivät Itä-Karjalan vastaiseen rajaan ja sieltä tullessiin pakolaisiin, teki niistä turvallisuuspolitiikan ohella nationalismiin ja poliittiseen järjestelmään kiinnittyviä kysymyksiä. Rajavälikohtausten aikana ja niiden jälkeen Neuvostoliiton ja Suomen välillä keskusteltiin Karjalan kapinan pakolaisten paluumahdollisuuksista Neuvostoliittoon. Lisäksi keskusteltiin armahdusten ehdoista yleisemmin palaajille molemmin puolin. Neuvostoliiton ja Suomen poliittisten järjestelmien legitimoinnin erot tulevat näkyviin varsin avoimesti kiistassa

161 AVP RF, 04/41/252/53435, Tšernyh–Ganetski 19.4., 20.4., 24.4., tn. Zalkind–Ganetski 25.4.1923 ja Vihavainen, Manninen, Rentola, 2017, 65–67, Tšernyhin kirje rajakomitealle 24.4.1923.

162 DVP SSSR, Tšernyh–Vennola 5.4.1923.

163 Vihavainen, Manninen, Rentola 2017, 68–70, Tšitšerin politbyroolle 8.10.1923, Kopp politbyroolle 9.10.1923.

armahdusten soveltamisesta. Suomalaiset lähtevät Tšernyhin mukaan siitä, että armahdus ”ei koske poliittisia rikoksia, s. o. rikoksia poliittista järjestelmää [ven. *stroja*] vastaan”. Tämä ei kuitenkaan estänyt suomalaisia tekemästä uutta tulkintaa siitä, että kansallisen itsemääräämisoi-keuden hyväksi tehdyistä rikoksista armahdettaisiin Neuvostoliitossa. Neuvostonäkökulmasta tällöin suomalaisiin kommunisteihin ja itäkarjalaisiin nationalisteihin sovellettaisiin eri periaatteita, eikä tältä pohjalta tullut tehdä sopimusta.¹⁶⁴ Molemmille sisällissodan käyneille osapuolille siis sopi poliittista järjestelmää vastaan tehtyjen rikosten rangaistavuus, mutta kumpikin haki lievennyksiä omaa järjestelmäänsä tukevien tekojen tekijöille, nationalisteille tai kommunisteille.

Lopuksi Itä-Karjala oli myös se linkki, joka osin yhdisti Neuvostoliiton tavoitteita Suomessa sen laajempiin tavoitteisiin reunavaltioissa ja Saksassa. Kiista siitä, ettei Neuvostoliitto toteuttanut Tarton rauhansopimuksessa mainittua Itä-Karjalan itsehallintoa, oli esillä kautta vuoden. Suomi yritti jälleen, kuten vuosina 1921–1922, ajaa asiaa kansainvälisellä kentällä pyytämällä Kansainliiton pysyvää neuvostoa ottamaan siihen kantaa. Ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin esitti neuvostohallituksen protestin Suomen tätä ”uutta politiikkaa” kohtaan helmikuun lopulla. Hän kertasi Neuvostoliiton argumentit Itä-Karjalan asemasta Neuvostoliiton osana ja kaikenlaisen ulkopuolisen puuttumisen siihen olevan sekaantumista SNTL:n sisäisiin asioihin. Asian esiin nostaminen kansainvälisellä areenalla ”ei ollut vain epäkohteliasta Venäjää [*Rossija*] kohtaan, vaan ristiriidassa Tarton rauhansopimuksen kanssa, joka oli lopullisesti ratkaissut asian – –”.¹⁶⁵

Huhtikuun lopulla Tšernyh Helsingissä saattoi arvioida jo huomattavasti kepeämmin Suomen Itä-Karjala-aloitteen merkitystä: ”Ei voi sanoa, että Karjalan kysymystä käsitellään Kansainliitossa erityisellä kiireellä.” Hän katsoi Suomen aloitetta vastaan olevan ensinnäkin Neuvostoliiton kielteinen kanta välityksestä Itä-Karjalan konfliktissa edellisenä vuonna, toisekseen helmikuussa Suomelle jätetty nootti, ja kolmanneksi Suomen hallituksen Tarton rauhansopimuksesta Kansainliitolle tekemä

164 AVP RF, 04/41/252/53435, Tšernyh–Ganetski 8.5.1923.

165 DVP SSSR, dok. 116 Tšitšerin–Hackzell 27.2.1923.

virheellinen ranskankielinen tulkinta: ”Vastaava [virheellinen] nootti osoitettiin meille viime kesänä. Se pilasi Suomen hallitukselta kokonaan sen argumentaation.”

Vaikka kahdenvälisessä prosessissa uskottiin pärjättävän, mahdollista riskiä arvioitiin Itämeren alueellisissa puitteissa länsikytköksin: ”Mutta on täysin mahdollista että Ranska (Puolan kanssa) yrittää saada Karjalan kysymyksessä hieman pääomaa, luvaten myönteistä päätöstä kansainvälisessä [Haagin] tuomioistuimessa, jonkinlaiselle Suomen ja Puolan yhdistelmälle [rajakiistoissa Neuvostoliiton kanssa].”¹⁶⁶ Neuvostoliiton periaatteellinen linja Kansainliittoon vahvistui kuukautta myöhemmin. Silloin Haagin kansainvälinen tuomioistuin halusi saada Neuvostoliitolta informaatiota selvittäessään, oliko Neuvostoliitolla Karjalan itsehallintokysymyksessä velvoitteita Suomea kohtaan. Tšitšerin neuvoi Stalinia olemaan vastaamatta, jottei tunnustettaisi tuomioistuiemien auktoriteettia puuttua sellaiseen, minkä katsottiin olevan Neuvostoliiton sisäinen asia. Kansainliittoa ja siihen yhteydessä olevaa Haagin tuomioistuinta ei myöskään voitu pitää puolueettomana, kun ”sitä [Kansainliittoa] johtavat suurvallat ovat meitä vastaan”. Tšitšerin kiinnitti erikseen huomiota siihen, ettei Kansainliitto ollut lähestynyt Neuvostoliittoa ”kiistan osapuolena tai syytettynä”, vaan ainoastaan tiedonlähteenä.¹⁶⁷ Tämä saattoi johtua siitä, ettei Neuvostoliitto ollut järjestön jäsen.

Itä-Karjalan rajojen herkkyyks kuvastui kesällä Edvard Gyllingin kanssa käydyissä keskusteluissa Murmanskin alueen liittämisestä siihen: Lähetystö Helsingissä ei suosittanut sitä, kun Kuolan niemimaa sisältyi myös Suur-Suomen tavoitteisiin ja karttoihin. Muutaman päivän sisään tulikin ”puoluejärjestyksessä” VKP(b):n päätös Itä-Karjalan neuvostotasavallan alueesta, ilman Murmanskin aluetta.¹⁶⁸ Itä-Karjalan ylikansallinen luonne kahdenvälisissä suhteissa näkyi myös mainiosti aluetta johtaneen Gyllingin kannoissa, joissa Itä-Karjala oli osa punaista Suur-Suomea ja laajempaa Skandinavian neuvostotasavaltaa. Hänen mukaansa sosialismin kannatukselle oli oleellista, että karjalaiset talonpojat

166 AVP RF, 04/41/252/53435, Tšernyh–Ganetski 26.4.1923.

167 RGASPI, 3/66/576, Tšitšerin–Stalin 25.5.1923 ja 29.5.1923.

168 AVP RF, 04/41/252/53435, Tšernyh–Ganetski 6.6.1923, Bitner–Tšernyh 9.6.1923.

suomalaistettaisiin ja saataisiin sen tueksi, pelkkä kaupunkien pieni venäläinen työväenluokka ei riittäisi.¹⁶⁹

SAKSAN VALLANKUMOUS JA REUNAVALTIOIT

Enemmän kuin rajavälikohtauksilla, Saksan tilanteen kärjistymisellä oli todennäköisesti vaikutusta Suomen kanssa käydyn Itä-Karjala-kiistan saamaan huomioon Neuvostoliiton johdossa. Puola oli se toimija, joka yhdisti neuvostoulkopolitiikan alueellisen tason, Itämeren ja Baltian, laajempiin tavoitteisiin suhteissa Euroopan suurvaltojen kanssa. Alueellisesti neuvostoulkopolitiikan tavoitteena oli estää Puolaa saamasta liittolaisia, ja Ruhrin miehityksen jälkeen oli varauduttu estämään sen puuttuminen Saksan tilanteeseen vähintään sotilaallisen voiman näytöllä. Suomalaisten esillä pitämä kiista Itä-Karjalan itsehallinnosta kesti läpi vuoden ja tarjosi mahdollisuuksia Puolalle liittolaistensa kartuttamiseen. Reunavaltioiden ulkoministerikonferenssi kokoontui Riiassa heinäkuussa 1923 latvialaisten aloitteesta. Vaikka sekä latvialaiset että virolaiset olivat osin pettyneitä Puolan panokseen, kokonaisuutena se elvytti reunavaltioyhteistyötä. Reunavaltioyhteistyö ei ollut Puolan ulkopoliittikan ainoa painopiste, mutta sille kelpasi silti näiden maiden tuki Neuvostoliittoa vastaan ja Kansainliiton neuvoston vaihtuvan paikan saamiseksi. Puola esitti myös reunavaltioiden välisen ”ystävyyssovitimuksen” allekirjoittamista seuraavassa, joulukuussa Varsovassa pidettävässä konferenssissa.¹⁷⁰ Neuvostonäkökulmasta oli riski sille, että liittolaisten vahvistamana Puola kykenisi syksyllä helpommin puuttumaan tapahtumiin Saksassa vaarantaen joko neuvostoulkopolitiikan geopoliittiset edut tai Kominternin ja puolueen vallankumoukselliset tavoitteet.

Syyskuun lopulla politbyroo ja Komintern aloittivat Saksan vallankumouksen käytännön valmistelut. KPD:n maltillinen johtaja taivuteltiin vallankumouksen kannalle. Saksaan lähetettiin neuvonantajaksi muun

169 Kangaspuro, 2000, 130–131 Neuvostoliitossa harjoitetusta kansallisen kulttuurin tukemiseen perustuvasta kansallisuuspolitiikasta (ven. *korenizatsija*), jolla oli tarkoitus välttää separatistinen nationalismi.

170 Korhonen, 1966, 78–79 Puolan aktiivisuuden voimistumisesta Riian konferenssissa suomalaisten lähteiden pohjalta, vrt. Lehti, 1999, 434–435 puolalaisten rajallisesta kiinnostuksesta reunavaltioyhteistyöhön virolaisten lähteiden pohjalta.

muassa OGPU:n varajohtaja ja keskuskomitean sotilasvallankumouksellisen neuvoston jäsen Unšliht, joka oli jo ehtinyt kunnostautua Puolan vallankumouskomitean jäsenenä vuonna 1920. Rahaa ja neuvonantajia lähetettiin Berliiniin lähetystön kautta ja Hampurissa purettiin aselasteja Pietarista Saksin osavaltion työläismiliisiin aseistamiseksi. Vallankumoussuunnitelman toteuttamisen käynnisti Zinovjevin sähke 1.10.1923. Yritys kuitenkin epäonnistui, sillä Saksan viranomaiset olivat siitä varsin hyvin selvillä, eikä paikallisia lakkoja laajemmalle vallankumousliikkeelle ollut kannatusta. Paikallinen armeijan komentaja riisui Saksin työläismiliisiin aseista, ja KPD keskeytti kumousyrityksen. Tieto tästä ei saavuttanut enempää Radekia kuin puolueen osaostoa Hampurissa, missä poliisi tukahdutti kumousyrityksen 23.10.1923.¹⁷¹

Tätä taustaa vasten saattaisi selittyä sekä suomalaisten aktivistien nousu syyskuun lopulla politbyroon esityslistalle että asian pehmenetty käsittely: NKID ohjeistettiin käymään keskustelua suomalaisten kanssa aktivisteista, mutta ”epämuodollisessa järjestyksessä” ja olemaan ”esittämättä virallisia vaatimuksia”.¹⁷² Mitä pidemmälle vallankumouksen edistämiseen sitouduttiin Saksassa, sitä tarpeellisempaa olisi estää muiden ulkovaltojen, Puola mukaan lukien, puuttuminen sen tilanteeseen. Siksi myöskään Suomea ei tullut työntää Puolan liittolaiseksi painostamalla sitä Itä-Karjalan valloittamiseen pyrkivien aktivistien tavoitteilla.

Politbyroo käsitteli Saksan vallankumouksen valmisteluja lokakuun alussa, kolme päivää sen jälkeen, kun Zinovjev oli kehottanut Saksan kommunistipuoluetta aloittamaan toiminnan. Pääriskinä nähtiin, enteellisesti, epäyhtenäisyys Saksan puolueen johdon vallankumouksellisen suuntauksen ja ”työläisjoukkojen objektiivisen aseman ja mielialan välillä.” Neuvostoulkopolitiikan ja maan johdon ideologisten tavoitteiden ristiriita Saksan osalta tuli myös avoimesti esiin, kun arvioitiin Trotskin ja Zinovjevin kiinnostusta seurata tapahtumia paikan päällä: Politbyroon mukaan ”se on ehdottomasti mahdotonta, sillä heidän pidättämisensä Saksassa aiheuttaisi mittaamatonta tuhoa SNTL:n kansainvälisille suhteille ja itse Saksan vallankumoukselle.” Heidän sijastaan Saksaan

¹⁷¹ Jacobson, 1994, 133.

¹⁷² RGASPI, 17/3/384, Tšitšerin politbyroolle 27.9.1923.

lähetettiin politbyroon jäsenet Georgi Pjatakov, Radek, Jan Rudžutak ja Valerian Kuibyšev, jotka aiheuttaisivat ilmeisesti rajallisempaa vahinkoa jäädessään kiinni. Tämän nelikon tuli harkintansa mukaan ottaa yhteys Neuvostoliiton Berliinin lähettiläiseen, Nikolai Krestinskiin, ja jos näin voidaan tehdä turvallisesti, jättää tälle ratkaiseva ääni toiminnan osalta. Lopuksi varauduttiin leivän lähettämiseen vallankumoukselliseen Saksaan sekä KPD:n rahoituksen lisäämiseen puolella miljoonalla kultaruplalla. Vielä kuukautta myöhemmin, kun vallankumousyritys oli jo epäonnistunut Hampurissa, politbyroon kansainvälisten asioiden komissio ei ollut kokonaan luopunut toivosta: ”Saksan tapahtumien mahdollinen viivästyminen ei missään nimessä saa heikentää sotateollisia ja sotilaallisia valmistelujamme.”¹⁷³

Huolimatta valmiuden nostamisesta, sotilaallisen väliintuloon juuri armeijansa kokoa vähentänyt Neuvostoliitto ei pyrkinyt eikä olisi siihen kyennytkään. Sen sijaan kauppa- ja huoltoreitit mahdollisesti vallankumoukselliseen Saksaan haluttiin turvata. Ulkoasiainkansankomissariaatin Puolan- ja Baltian-osaston päälliköksi kesäkuussa nimitetty, aiempi Saksa-suhteiden tuntija Kopp lähetettiin Viroon, Latviaan, Liettuaan ja Puolaan loka-marraskuun vaihteessa. Ensisijaisesti tavoitteena oli saada varmuus kauppa- ja huoltoreiteistä rajatakuista ja hyökkäämättömyyssopimusta vastaan, ja toissijaisesti vähentää Puolan vaikutusvaltaa pienemmissä Baltian maissa. Aloite sai positiivisimman reaktion Puolan kanssa rajariidoissa olevassa Liettuaassa, maltillisemmän Latviassa ja viileimmän reaktion Puolassa. Latvian osalta keskustelut jatkuivat seuraavana vuonna ja Liettuan osalta johtivat sopimukseenkin. Suomelle esitystä ei tehty, huolimatta Latvian ulkoministerin tiedusteluista, eikä Suomen osallistuminen neuvostonäkökulmasta ollut erityisen tavoiteltavaakaan.

Aiemmat laadulliset arviot pois lukien, Suomi rajattiin neuvostoulkopolitiikassa nyt ensimmäisen kerran laajan Baltian tai Itämeren ranta- maiden käsitteen (ven. *Pribaltika*) ulkopuolelle lähinnä syrjäisemmän sijaintinsa takia. Neuvostoulkopolitiikan kannalta riitti, että Suomi pysyi entisellä liittoutumattomalla linjallaan, vaikka ei ollutkaan puolueeton.

173 RGASPI, 17/3/386, Politbyroon kansainvälisten asioiden komission kysymyksiä, pöytäkirja 38 4.10.1923 ja pöytäkirja 42 3.11.1923.

Näin se ei vahvistaisi Puolan asemaa sitoutumalla sen liittolaiseksi. Tämän vuoksi kahdenvälisissä suhteissa kannatti lopulta tulla vastaan Nevan uitossa ja kauppasopimusneuvotteluissa, ja välttää olemassa olevien kiistojen kuten Itä-Karjalan paisuttamista.¹⁷⁴

Kulunut vuosi 1923 oli ollut neuvostoulkopolitiikalle dramaattisten käännteiden vuosi. Sen aikana siirryttiin Ruhrin miehityksen luomasta uhasta Saksan suvereniteetille merkittävään tukeen vallankumoukselle maassa ja lopulta vahinkojen minimoimiseen perinteisen diplomatian keinoin. Saksan vallankumouksen epäonnistumisen myötä Kominternin merkitys ulkopoliittikan välineenä väheni tuntuvasti, ja ulkoasiainkansankomissariaatin perinteisen diplomatian merkitys korostui. Vastaavasti Stalinin epäilyt Saksan vallankumouksen osalta eivät ainakaan heikentäneet hänen asemaansa valtakamppailussa. Kriiseistä huolimatta vuosi päättyi Neuvostoliiton kannalta selvästi paremmissa merkeissä kuin se oli alkanut. Iso-Britanniassa työväenpuolue Labour voitti vaalit 6.12.1923 ja muodosti hallituksen liberaalien kanssa. Kun brittiläis-neuvostoliittolaiset suhteet olivat ehtineet kiristyä lähelle katkeamispistettä konservatiivihallituksen kanssa kesällä 1923, tämä näytti muuttavan aiempia uhkakuvia, mikä näkyi myös Neuvostoliiton reunavaltiosuhteissa. Jo joulukuun lopulla Tšitšerin nosti *Izvestijalle* annetussa haastattelussa esiin odotukset suhteiden paranemisesta Iso-Britannian kanssa, sekä ongelmat Ranska-suhteissa, niin taloussuhteisiin kuin myös sen Keski- ja Itä-Euroopan liittolaispolitiikkaan liittyen.¹⁷⁵

Neuvostoulkopolitiikan ”läpimurrosta” Locarnon liennytyksen luomiin haasteisiin 1924–1925

Siinä missä odotukset Neuvostoliiton Saksa-suhteessa kokivat vuoristoratamaisia käännteitä vuonna 1923, seuraavan vuoden 1924 aikana lähes

174 Korhonen, 1966, 90–91, Rupasov & Tšistikov, 2001, 17–18 ja RGASPI, 159/2/9, Kopp–Tšitšerin keskusteluista Meierovicsin kanssa 24.10.1923, RGASPI, 159/2/10, Stark–Tšitšerin keskusteluista Pätsin kanssa 6.11.1923.

175 Korhonen, 1966, 93–94, DVP SSSR, dok. 333, Tšitšerin *Izvestijalle* 29.12.1923 suhteista Ranskaan ja Iso-Britanniaan.

yhtä voimakkaat käänneet luonnehtivat suhdetta Iso-Britanniaan, läpimurron odotuksesta sen haihtumiseen. Tämän lisäksi Saksa-suhde jouduttiin määrittelemään uudelleen. Puoluejohdon ja ulkoasiainkansankomissariaatin kolmesta ulkopolitiikan lähtökohdasta kaksi, Saksan ja länsivaltojen konflikti sekä ensimmäisen maailmansodan jälkeinen talouden kriisi näyttivätkin olevan ratkaistavissa. Tämän oli mahdollista nähdä heikentävän kolmatta oletusta, länsivaltojen välisiä konflikteja Neuvostoliiton turvallisuuden takaajana.

NEUVOSTONÄKEMYKSET KANSAINVÄLISISTÄ SUHTEISTA 1924–1925
Kuten Jacobsonin neuvostoulkopolitiikan ja ideologian vuorovaikutusta tarkasteleva tulkinta tuo esiin, Leninin tammikuisen 1924 kuoleman jälkeinen valtakamppailu oli myös kamppailua siitä, miten sosialismia tuli Neuvostoliitossa rakentaa ja kehittää. Sosialistista ideologiaa uudelleentulkittiin niin, ettei sosialismin säilyminen ja menestyminen Neuvostoliitossa enää edellyttänyt vallankumouksen nopeaa leviämistä ulkomailla. Tulkinnan esitti alun perin Buharin, vaikka Stalin teki siitä tunnetumman päätettyään asettua vastustamaan Trotskin näkemystä jatkuvasta vallankumouksesta. Samalla hän myös epäsuorasti irtautui Leninin tulkinnasta maailmanvallankumouksen merkityksestä. Vaikka ”socialismi yhdessä maassa” ei merkinnytäkään vallankumouksellisesta internationalismista ja lopullisesta kapitalismin ja kommunismin välisestä taistelusta luopumista, se antoi periaatteessa maltillisemmän perustan ulkosuhteille ja vähensi Kominternin roolia niissä.

Tämän lisäksi erilaiset onnistumiset ja uhat tarjosivat pohjaa kansainvälisten suhteiden tulkinnoille. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitean enemmistöllä oli kansainvälisistä suhteista optimistinen käsitys vuonna 1924. Tämän perustana oli se, että joukko keskeisiä valtioita Iso-Britanniasta alkaen oli tunnustanut Neuvostoliiton diplomaattisesti, ja taloussuhteet kaupan ja investointien osalta vaikuttivat etenevän. Sekä sosialismi että kapitalismi vaikuttivat vakiintuneen, mikä antoi aikaa sosialismin rakentamiselle ja teollistumiselle ennen kommunismin lopullista voittoa.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Jacobson, 1994, 173.

Stalinin, ja alun perin myös Buharinin, näkemyksessä ”maailmanval-lankumouksen aikakausi” pitkänä prosessina tuli lähelle tätä keskus-komitean enemmistön käsitystä, erityisesti kun vallankumouksellisen liikkeen voimistuminen oli päättynyt epäonnistumiseen Saksassa. Stalin ja Buharin olettivat silti, että Saksan sotakorvaukset ajaisivat maan pian uudelleen vallankumoukselliseen tilanteeseen, kun amerikkalaisen liikemiehen, ja vuodesta 1924 Yhdysvaltojen varapresidentin Charles G. Dawesin suunnitelma viimeisimpänä yrityksenä maksujen järjes-telemiseksi epäonnistuisi. Vuoden lopulla Staliniin ja Buhariniin teki voimakkaan vaikutuksen sekä neuvostoliittolais-brittiläisten taloudellisten ja poliittisten suhteiden kaatuminen ”Zinovjevin kirje” -skandaaliin että Dawesin suunnitelman vakauttava vaikutus Saksaan. ”Zinovjevin kirjeen” vaikutuksiin palataan vielä käsiteltäessä Iso-Britannia-suhdetta vuoden 1924 jälkipuolella.

Huolimatta maltillisista esiintymisistä julkisuudessa, henkilökohtaisesti Stalin kiisti tulkinnat pitkästä toipumis- tai jälleenrakennuskaudesta. Hän väitti, ensin yksityisesti tammikuussa 1925, että kansainvälisessä tilanteessa oli alkanut radikaali muutos ja että intervention vaara oli jälleen käymässä todelliseksi. Hän toisti vuoden aikana kahdessa muussa eri yhteydessä, että kansainvälinen tilanne muistutti ”suuren imperialistisen sodan” puhkeamista vuonna 1914. Toukokuussa 1925 hän totesi kapitalismin vakiinnuttaneen Dawesin suunnitelman pohjalta ja Saksan ja länsivaltojen välisen Locarnon rajatakuusopimuksen voivan johtaa Neuvostoliiton vastaiseen yhteisrintamaan lännessä. Neuvostojen kolmas kokous toukokuussa lähestyi hänen kantaansa, kun se antoi julistuksen kapitalististen valtioiden valmistautumisesta uuteen sotaan ja Neuvostoliiton vihamieliseen saartamiseen. Joulukuussa 1925 14. puoluekokouksessa Stalin esitti anglo-amerikkalaisen hegemonian voimistumisen lisäävän sodan vaaraa. Hän korosti Neuvostoliiton puolustus-kyvyn, armeijan, laivaston ja ilmavoimien vahvistamista.¹⁷⁷

177 Stalin, 1947 tammikuussa, 12–14, maaliskuussa, 52–56 ja erityisesti joulukuussa Locarnon sopimuksesta uuden sodan suunnitelmana sekä maailman jakautumisesta kahteen leiriin, 276–282. Katso myös Jacobson, 1994, 141–147.

Näiden kahden VKP(b):n näkökulman lisäksi oli kolmantena Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon näkökulma, sillä sen vastuulla oli kansainvälisten suhteiden käytäntö. Toisin kun puolueen tulkinnoissa, siinä tarkasteltiin kansainvälistä tilannetta lyhyemmällä aikavälillä ja maltillisemmin tavoittein. Näihin sisältyi 1920-luvun puolivälissä Saksa-suhteen varjelu, huolimatta sen länsiliennytyksestä, kiistojen ratkaiseminen Ranskan kanssa ja velka- sekä investointineuvottelujen avaaminen Iso-Britannian kanssa. Tšitšerinin raportti kansainvälisistä suhteista 14. puoluekokoukselle on erityisen kiinnostava, kun sitä vertaa Stalinin kautta vuoden esittämiin näkemyksiin. Tšitšerinin mukaan Locarnon sopimus ei antanut Neuvostoliitolle aihetta paniikkiin, vaikka hän kritisoikin sitä pasifistisesta tekopyhyydestä ja esitti oman diplomaattisen järjestelmän luomista sen vastapainoksi. Iso-Britannia lukuun ottamatta keskeiset suurvallat Ranskasta Japaniin olivat vakuuttuneita Neuvostoliiton vakaudesta. Tšitšerin erityisesti huomautti, ettei Iso-Britannia ollut valmistelemaan hyökkäystä Neuvostoliittoon. Sen sijaan se pyrki poliittisella painostuksella vaikuttamaan Neuvostoliiton asenteeseen, jotta se tunnustaisi keisarillisen Venäjän velat ja luopuisi Aasian-politiikastaan. Tämä viittasi voimistuvaan etupiirikonfliktiin Iso-Britannian ja Neuvostoliiton välillä Kiinassa. Komintern-pohjainen politiikka pyrki siellä ohjailemaan sekä kansallismielistä että kommunistista liikettä ja kääntämään ne brittejä vastaan. Tämä Tšitšerinin raportti luokiteltiin salaiseksi puolueen sisälläkin vuoteen 1991 saakka.¹⁷⁸

Kun tarkastellaan näitä Neuvostoliiton kolmea keskeistä kansainvälisten suhteiden tulkintaa rinnan maan sisäpoliittisen tilanteen muuttumisen kanssa 1920-luvun jälkipuolella, on selvää, että Stalinin uhkakuva-tulkinta tarjosi perusteluja nopeasti toteutettavalle teollistamiselle. Tämä sai perättäisten viisivuotissuunnitelmien muodon vuodesta 1928 eteenpäin. Lisäksi ulkoisen uhan ja pikateollistamisen näkemykset sallivat esittää puolueen sisäisen opposition Trotskista alkaen sekä ulkoisten vihollisten tukijoina että Neuvostoliiton sosialistisen kehityksen vastustajina.

178 Jacobson, 1994, 175–176.

SUURET ODOTUKSET JA NIIDEN HEIJASTUMINEN NEUVOSTOLIITON REUNAVALTIOPOLITIikkaAN

Neuvostoulkopoliitiikan näkökulmasta mahdollisuus poikkeukselliseen läpimurtoon länsisuhteissa näytti avautuvan Iso-Britanniassa työväenpuolueen ja liberaalien muodostettua yhteishallituksen loppuvuodesta 1923. Taloudellisten ja poliittisten suhteiden sopimuksen valmistelu ja tunnustelut aloitettiin jo helmikuussa 1924. Varsinaisia tiiviitä neuvotte-luita käytiin huhtikuusta elokuun alkuun. Kompromissina saavutettiin molempia osapuolia tyydyttävä sopimus, joka tuli kuitenkin vielä ratifioi-da Iso-Britannian parlamentissa. Suhteita Ranskaan oli puolestaan tun-tuvasti vaikeampi parantaa. Ranska oli menettänyt vuosikymmenien in-vestoinnit bolševikkien suorittamassa kansallistamisessa ja keisarillisen Venäjän velkojen mitätöinnissä. Tältä, ja vähintään diplomaattisen tun-nustuksen osalta, keskusta-vasemmistoblokin (ransk. *Cartel des gauches*) vaalivoitto touko-kesäkuussa näytti silti tarjoavan mahdollisuuksia pääs-tä eteenpäin.¹⁷⁹

Vaikka Euroopan kahden johtavan suurvallan hallitukset siirtyivät vuoden 1924 puoliväliin mennessä aiempaan pohjaansa nähden vasem-malle, suhteiden parantamisen peruste ei ollut sosiaalidemokraattinen ideologia, vaan kompromissivalmiuden kasvu kiistakysymyksissä molemmiin puolin. Itsessään se ei ollut mikään takuu sopimusten saavut-tamiselle, vaikka vähensikin periaatteellisia esteitä. Tämä länsisuhteiden suhteellisen myönteinen kehitys oli nyt se kehys, josta neuvostoulko-politiikka nyt tarkasteli reunavaltiopoliitiikkansa, ja sen osana Suomen asemaa pääosan vuotta. Tämän lisäksi myös neuvostovaltion legitimaat-tioon ja Viron poliittiseen järjestelmään kohdistuneet haasteet heijastui-vat Neuvostoliiton ja Suomen suhteisiin.

Neuvostojohdon valmistautuminen länsisuhteiden kattavaan avaami-seen näkyi selvästi helmikuun jälkipuolella. Ulkoasiainkansankomissa-riaatti sai tehtäväkseen aloittaa brittien kanssa neuvotteluissa käytävien kysymysten valmistelun sekä laatia esityksen yhteydenotosta näiden edustajiin. Samalla sen tuli määritellä linjaa Ranskaan ja sen liittolaisiin,

179 Jacobson, 1994, 134–136.

Tšekkoslovakiaan ja Romaniaan. Esityksen muotoili Stalin, mikä osoittaa hänen asemansa vahvistuneen ulkopoliittisellakin kentällä. Tarkemmin Neuvostoliiton tavoitteet määriteltiin kuun lopussa. Silloin Neuvostoliiton Iso-Britannia-politiikkaa esitteli politbyroossa nelikko Tšitšerin, Litvinov, Krasin ja Stalin, jotka nimesivät tuntuvasti laajemman politbyroon komission käsittelemään maiden välisiä talouskysymyksiä ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerinin johdolla. Komission tavoitteina oli tarkastella kysymyksiä veloista sekä valtion että yksityishenkilöiden osalta ja Neuvostoliiton vastavaatimuksista interventio tuhojen pohjalta. Toiseksi NKID:in tuli ”tarkastella kaikkia poliittisia kysymyksiä, jotka liittyivät neuvotteluihin Englannin kanssa ([Turkin] salmista, Galitsiasta, Bessarabiasta, reunavaltioista vastustajiemme sillanpääasemina, sopimuksista, Afganistanista jne.)”. Kolmanneksi valtiontaloutta suunnittelevalle Gosplanin tuli laatia selvitys ulkomaisten luottojen käyttämisestä neuvostotalouden jälleenrakentamiseen ja uudistamiseen sekä luottojen yhdistämisestä ulkomaisiin tilauksiin. Lainan lähtötasoksi määriteltiin 150 miljoonaa puntaa.¹⁸⁰

Vaikka talouden rakenteisiin liittyvät kysymykset hallitsivat politbyroon Iso-Britannia-suhteiden agenda, myös reunavaltioiden asema oli mukana selvittävien kysymysten joukossa: Galitsia ja Bessarabia liittyivät rajakiistoihin Puolan ja Romanian kanssa, ja loput reunavaltioista pääsivät mukaan nimeämättöminä sillanpäinä. Helmi-maaliskuussa 1924 Litvinov ja Tšitšerin olivat laatineet Stalinille muistiot neuvostoulkopolitiikan avauksista suhteessa länsivaltoihin. NKID:in kollegiolle Litvinov toi esiin helmikuussa Itämeren ja Kaukasuksen alueet mahdollisina turvallisuusriskeinä, Neuvostoliiton vastustajien sillanpäinä. Tämä näkyikin neuvotteluagendan muotoilussa. Stalinille molemmat korostivat Saksa-suhteen ensisijaisuutta, muu oli Litvinovin sanoin ”tulevaisuuden musiikkia”.¹⁸¹

Neuvostoliiton länsiliennytyksen odotukset heijastuivat melko suoraan Iso-Britannian roolin arviointeihin Itämeren alueen puitteissa.

180 RGASPI, 17/3/421, politbyroon pöytäkirja no 73 26.2.1924, Stalinin esitys ulkopoliittisista kysymyksistä ja 17/3/422, politbyroon pöytäkirja no 74 28.2.1924, Englannista.

181 Carley, 2014, 110–111.

Vaikka Suomen katsottiin pyrkivän lähentymään Iso-Britanniaa vuosina 1924–1925, tätä ei Rupasovin mukaan ulkoasiainkansankomissariaatissa pidetty vakavana uhkana, kun oleellisinta oli eristää Suomi Puolan johtamista liitoista. Sama logiikka päti neuvostoarvioihin Suomen ja Ruotsin lähentymisestä keväällä 1924. Itsessään tämä ei ollut toivottavaa, mutta ulkoasiain apulaiskansankomissaari Litvinovin kirjeessä Neuvostoliiton Tukholman edustajalle korostettiin, että Suomen tiiviimmät suhteet Skandinavian maihin olivat ”pienempi paha”. Neuvostoliiton keskeisenä alueellisena tavoitteena Litvinovin mukaan oli edelleen ”Itämeren rantamaiden [*Pribaltijskie strany*] sekä myös Suomen eristäminen, sekä vasta toimet millaisia tahansa näiden maiden muodostamia yhdistelmiä vastaan”. Kiinnostavampaa kuin tämä suurvallalle tyypillinen tapa hajottaa ja hallita, on Suomen erottaminen ”Itämeren rantamaiden” ryhmästä, vaikka sen asemaa arvioidaankin suhteessa niihin. Näin jo vuonna 1922 esiin noussut ero Suomen ja Baltian maiden sai vahvistusta.

Nationalistisen ideologian ja Suomen ulkopoliittikan yhteys näkyi kevään aikana siinä, miten Saksan edustaja Suomessa, kreivi Julius von Zech-Burkersroda saattoi rauhoittaa venäläistä kollegaansa. Hän totesi, että Karjala-aktivismi, eli Suomen mahdolliset aluelajennustavoitteet Neuvostoliiton suuntaan, vie Ruotsilta kaiken halun poliittiseen lähentymiseen Suomen kanssa.¹⁸² Vaikka sotilaallisella puolella Ruotsin, Suomen ja lopulta myös Viron yhteistyösuunnitelmat etenivät ja laajenivat, ratkaisevalla poliittisella tasolla Ruotsi ei sitoutunut yhteistyöhön tämän eikä seuraavankaan vuosikymmenen aikana.¹⁸³

Puola-kytköksen estämisen ohella välien parantuminen Iso-Britannian kanssa oli oleellista. Kun reunavaltiot voitiin nostaa maiden väliselle neuvotteluagendalle, se vähensi Iso-Britannian uhkaa Neuvostoliiton silmissä myös Itämeren suunnalla. Koko maaliskuun ajan politbyroossa nousi toistuvasti esiin neuvostoliittolais-englantilaisten neuvottelujen poliittisen ja taloudellisen ohjelman muotoilu: neuvostohallitus edellytti sotavelkojen mitätöintiä, mutta oli valmis korvaamaan kansallistamisen tappiot piensijoittajille sekä neuvottelemaan myös suuromistajien tap-

¹⁸² Rupasov & Tšistikov, 2001, 18–19, Venäjän ulkoministeriön arkiston aineistojen pohjalta.

¹⁸³ Turtola, 1984, 228–229.

pioiden korvauksista. Nämä olivat tuntuvia ideologisia myönnytyksiä verrattuna vallankumouksen alkuvaiheen yksipuoliseen kansallistamiseen ja velkojen perumiseen.

Vastaavasti neuvostohallitus vaati Iso-Britannian pankkeihin talletettua keisarillisen Venäjän kultaa. Oleellisin tavoite oli silti mittava, brittihallituksen takaama tavara- ja valuuttaluotto. Summaksi täsmentyi nyt 600 miljoonaa kultaruplaa, 20 vuoden maksuajalla ja enintään 8 % korolla. Neuvotteludelegaatiota kehoitettiin vielä antamaan Englannissa haastattelu, jossa ”muistutetaan meidän hyväntahtoisesta asennoitumisestamme taloudellisia toimilupia [Neuvostoliittoon] myönnettäessä niitä englantilaisia suuromistajia kohtaan, joiden omaisuuden kansallistimme”. Diplomaattinen käytös oli arvossaan muutenkin, kun NKID velvoitettiin ohjeistamaan edustajiaan ”erityiseen varovaisuuteen lausunnoissaan niistä porvarillisista hallituksista, jotka ovat heidät akkreditoineet”.¹⁸⁴ Nyt, noin neljä vuotta Puolan sodan jälkeen politbyroon sävy suhteissa Iso-Britanniaan erosi tuntuvasti Leninin käyttämästä tyylistä.

Neuvostoliiton ja Suomen kahdenvälisten suhteiden tasollakin tilannetta kuvastaa neuvostoedustuston ulkopoliittisesti suhteellisen positiivinen arviointi toukokuussa muodostetun Lauri Ingmanin (kok.) hallituksesta: vaikka suhde Itä-Karjalaan ei ollut täysin selvä, reunavaltio-suuntautumisen arvioitiin heikentyneen tuntuvasti. Sen sijaan sisäpoliittiselta pohjalta Ingmanin ”arkkioikeistolaisen” hallituksen odotettiin kiristävän välejä Neuvostoliiton kanssa. Tässä yhteydessä marxilaispohjainen ideologia vaikuttaisi ohjanneen Tšernyhin sinänsä kiinnostavaa analyysiä. Hän näki Suomen maatalouden olevan pitkäkestoisessa kriisissä, jossa maatyöläisten palkkavaatimukset, halvan neuvostoviljan kilpailu ja suomalaisten kommunistien toiminta Neuvostoliitossa lähentävät maalaisliittoa ja kokoomusta. Tällaista lähentymistä olikin puoluepoliittisella kentällä havaittavissa, mutta muuten Suomen taloudellinen tilanne päinvastoin parani Ingmanin hallituksen aikana. Ennen syksyä konfliktit Suomen kanssa liittyivät suhteiden tavallisiin juokseviin asioihin.¹⁸⁵

¹⁸⁴ RGASPI, 17/3/429, politbyroon pöytäkirja no 81 Luonnos ohjeista diplomaattiedustajille, 27.3.1924 ja 17/3/430 no 82 Neuvottelusta Englannin kanssa, 29.3.1924. Neuvostoliittolais-englantilaisien neuvottelujen valmisteluista maaliskuussa, politbyroo 3.3.1924, 6.3.1924, 13.3.1924, 17.3.1924, 20.3.1924.

¹⁸⁵ Rupasov & Tšistikov, 2001, 19–20, Venäjän ulkoministeriön arkiston aineistojen pohjalta.

Neuvostoulkopoliitikan Euroopan tavoitteiden osalta tilanne muuttui alkusyksyllä. Keskeisen yhteistyökumppanin Saksan asema oli muutoksessa jo kesästä alkaen, kun uuden kanslerin Gustav Stresemannin avaukset länsisuhteissa tuottivat tuloksia. Maailmansodan voittajat ja Saksa saavuttivat elokuussa kompromissin Saksan sotakorvauksista amerikkalaisen Dawesin suunnitelman pohjalta, ja Ruhrin miehitys Reininmaan itäpuolella päättyi.¹⁸⁶

NEUVOSTOLIITON REUNAVALTIOSUHTEIDEN EUROOPPALAISET PUITTEET

Suomen asemaa reunavaltiona nosti esiin Neuvostoliiton sisäiset tapahtumat, nimittäin menševikkijohtoinen kapina vuonna 1921 valloitetussa Georgiassa ja tämän käsittely Kansainliitossa syyskuussa vuonna 1924. Kapinan puhkeaminen syyskuun alussa vaikutti yllättäneen VKP(b) politbyroon. Kapina Georgiassa pohjasi merkittävilta osin Georgian kommunistipuolueen ristiriitoihin ja toimintavaltuuksien ylittämiseen. Tämä tulee hyvin suoraan ilmi, kun keskuskomitean todetaan ”sattumalta saaneen selville OGPU:n elimiltä” 25 menševikin tuomitun Georgian kuolemaan, ja ”edelleen 182 henkilön teloituksesta.” NKID:in, OGPU:n ja RVS:n (sotilasvallankumouksellinen neuvosto) elinten kautta oli myös ”täysin sattumalta [ven. *soveršenko slutšaino*]” selvinnyt useiden paikkakuntien menettäminen kapinallisille ja useamman Georgian puolueen johtohenkilön jääminen näiden vangiksi. Politbyroo vaatiikin ”päättäväistä toimintaa kapinan kukistamiseksi, kategorisesti kieltäen Kaukasuksen Tšekan pidättämien joukkoteloitukset”. Lopuksi Kaukasuksen aluekomitealta kaivattiin erikseen ”objektiivista informaatiota” tilanteesta, mikä osoittaa, että puolueen johtotasolta puuttui kommunikaatioyhteyden lisäksi myös luotettavana pidettyä informaatiota.¹⁸⁷

Tilanteen vakavuutta selittää se, että ideologisesta näkökulmasta Georgia oli erityisen kiinnostava vallankumouksen ja nationalismin leikkauskohta jo Venäjän keisarikunnan aikana. Georgiassa marxilaisuus,

¹⁸⁶ Marks, 2003, 60–61. Versaillesin rauhansopimuksen mukainen Reininmaan miehitys jatkui vuoden 1930 syksyille.

¹⁸⁷ RGASPI, 17/3/461, politbyroon pöytäkirja no 21 Gruusiasta, 2.9.1924.

nimenomaan menševistisessä muodossa, muodosti kansallisen mobilisaation väylän 1890-luvulta alkaen. Tätä selitti Georgian yhteiskunnallinen ja etninen rakenne. Kansallinen vapautusliike muodostui menševikkien ympärille, ja puolueen laaja kannatus näkyi muun muassa vuoden 1905 jälkeisissä duuman vaaleissa. Kun bolševikit ottivat vallan Pietarissa, menševikit hallitsivat paikallisia neuvostoja Georgiassa eivätkä lopulta tunnustaneet bolševikkihallitusta. Näin Georgian menševikit päätyivät pyytämättä ja yllättäen itsenäisen valtion ja sen monipuolue-demokratian johtoon.¹⁸⁸

Georgian kapina aktivoi heti seuranneina päivinä ideologisen elementin Neuvostoliiton ulkopoliitikassa: kommunismin ja sosiaalidemokratian välisen konfliktin. Tšitšerin, keskuskomitean jäsen Vjatšeslav Molotov ja neuvosto-Georgiasta keskuskomiteassa vastannut Slava Eljajev saivat tehtäväkseen laatia Neuvostoliiton ulkomaan edustustoille ”vastainformaatiota sosiaalidemokraattisen 2. internationaalin mahdollisen agitaation varalta.” Menševikit olivat perinteisesti ylläpitäneet suhteita Toiseen internationaaliin, toisin kuin siitä ensimmäisen maailmansodan aikana irtisanoutuneet bolševikit.¹⁸⁹ Vielä viikkoa myöhemmin politbyroossa Stalin peräsi tietoja Kaukasuksen aluekomitealta ja kielsi ”kaikenlaiset poliittiset teloitukset, mukaan lukien kapinallisten” ilman VKP(b):n keskuskomitean valtuutusta. Hän komensi OGPU:n valvomaan tätä, sekä ”noutamaan välittömästi Kaukasian aluekomitean edustajan raportoimaan politbyroolle”. Liikenneyhteyksien haasteellisuudet huomioiden Kaukasuksen edustajan matka luultavasti pyrittiin järjestämään melko rivakasti.

Vielä kapinan kukistamisen jälkeen syyskuun puolivälissä, kun sen syitä arvoitiin, politbyroo nosti ensinnäkin esiin ulkopoliittisen ulottuvuuden: teloittaessaan kapinallisia Georgiassa ilman keskusvallan valtuutusta Kaukasuksen kommunistisen puolueen aluekomitea ei politbyroon mukaan ”ollut ymmärtänyt Gruusian tapahtumien kansainvälistä mer-

188 Suny, 2012, 15–17. Georgiassa ei juuri muodostunut kansallista keskiluokkaa, vaan tässä asemassa olivat armenialaiset kauppiaat. Kun aatelisto menetti asemaansa rahatalouden myötä ja teollistuminen veti talonpoikia kaupunkiin työläisiksi, marxilainen intelligentsia pääsi määrittämään kansallista sekä laajempaa poliittista agenda.

189 RGASPI, 17/3/461, politbyroon pöytäkirja Georgiasta 4.9.1924.

kitystä”. Toisekseen VKP(b) selvästi näki kansainvälisen kontekstin, koska se valmistautui propagoimaan omaa tulkintaansa. Tšitšerin ja Sergo Ordžonikidze, Kaukasuksen ja Georgian valloittajana 1921, saivat tehtäväkseen valmistella ulkomailla oleville neuvostoedustajille muiston ”Gruusian tapahtumista”.¹⁹⁰

SUOMEN ASEMA GEORGIAN KAPINASTA ”ZINOVJEVIN KIRJEESEEN”

Georgian valloittamiseen liittyneisiin ideologisiin ja kansallisiin jännitteisiin törmättiin, kun Kansainliitto oli Georgian Neuvosto-Venäjäan liittämistä seuranneena vuonna 1922 päättänyt seurata tilannetta maassa. Käsittely tapahtui nyt Englannin ja Ranskan aloitteesta poliittisessa valiokunnassa, jonka puheenjohtajana toimi vuonna 1924 Suomen-edustaja Kansainliitossa, aiempi ulkoministeri Carl Enckell. Lopulta valiokunta tyytyi vain uusimaan aikaisemman, yleisluontoisen päätöslauselmansa vuodelta 1922. Valiokunnan mukaan tilannetta tarkkailtiin ja tilaisuuden salliessa, rauhanomaisin keinoin kansainvälisen oikeuden pohjalta pyrittäisiin palauttamaan ”normaalitila alueella.” Neuvostoliiton diplomaattinen reaktio tähän oli korostetun voimakas, kotimaisesta lehdistökampanjasta diplomaattisiin yhteydenottoihin länsimaiden pääkaupungeissa.¹⁹¹

Neuvostoreaktion voimakkuutta selittää paitsi se, että Georgian kapina puhkesi yllätyksenä keskusvallalle, myös sen ideologinen ulottuvuus. Se, että menševikeillä oli yhteyksiä sosiaalidemokraattiseen Toiseen internationaaliin, teki luultavasti vaikeammaksi Iso-Britannian ja Ranskan keskusta-vasemmistolaisille hallituksille sivuuttaa kapinaa kokonaan, vaikka erityisesti briteillä oli kiinnostusta Neuvostoliitto-suhteen kehittämiseen. Näiden länsivaltojen näkökulmasta asian käsittely Kansainliitossa oli luultavasti minimitaso, jolla kapinaan voitiin reagoida. Suomi ja sen edustaja pääsivät osaksi tästä ristipaineesta syys- ja lokakuun aikana, osittain koska Enckell ja ulkoministeri Procopé painottivat eri tavoin

190 RGASPI, 17/3/462, polibyroon pöytäkirja 22 Georgiasta, 11.9.1924 ja 17/3/464, politbyroon pöytäkirja 24 Gruusiasta, 18.9.1924.

191 Korhonen, 1966, 100–101.

sitä, kuinka neuvostokampanjaan tuli reagoida. Enckell korosti tiukemmin Kansainliiton periaatteellista oikeutta käsitellä Georgian asemaa. Neuvostoliitto tulkitsee Georgian kapinan käsittelyn Kansainliitossa ja pyrkimyksen ”normaalitilaan” paitsi sekaantumisenä sisäisiin asioihinsa, myös alueensa koskemattomuuden loukkauksena ja Neuvosto-Georgian tunnustuksen perumisena.

Neuvostoliitto kävi Euroopassa laajaa diplomaattista painostuskampanjaa, jossa vaadittiin tunnustamaan Neuvosto-Gruusia Neuvostoliiton osaksi. Helsingissä Tšernyh maansa edustajana vaati lokakuun alkupuoliskolla Suomen ulkoasiainministeriötä irtisanoutumaan Enckellin toiminnasta ja kannoista Kansainliitossa. NKID:in kollegio toi lokakuun puolivälissä esiin myös painostuksen rajat: Tšernyhin ”ei tullut antaa Georgian tueksi tehdyille toimenpiteille liian virallista luonnetta, jottei vahvistettaisi Suomen hallitusta sen linjassa olla tunnistamatta *de jure* Neuvosto-Georgiaa.”¹⁹² Puhuessaan neuvostojen toimeenpanevalla keskuskomitealle 18.10.1924 Tšitšerin yhdisti Georgian tapahtumien läntisen arvostelun ”angloamerikkalaisen liittouman” uuteen rintamaan, jolla oli vaikutusta myös Neuvostoliiton läntisiin lähinaapureihin, siis reunavaltioihin. Puolan vihjattiin jo kokoavan näitä liittolaisikseen.

Suomen ulkoasiainministeri Procopé oli valmis jonkinlaiseen kompromissiin lokakuun lopulla, varsinkin kun Enckellin tiukkaa periaatteellista kantaa Kansainliitossa oli ihmetelty myös Hackzell, joka oli Suomen edustaja Moskovassa. Neuvostoliitto saattoikin ilmoittaa Procopén vahvistaneen, että Suomi on tunnustanut Neuvostoliiton kaikkine alueineen, Georgia mukaan lukien. Suomen ulkoasiainministeri täsmensäi tämän jälkeen pitävänsä silti Neuvostoliiton vastalauseita aiheettomana, kun Enckell toimi Kansainliiton eikä Suomen edustajana asiaa käsitellessä komiteassa. Tämä johti uuteen kiistaan, mutta enempää Suomen ulkoasiainhallinto ei joustanut.¹⁹³ Suomen joustamattomuuden perus-

192 Rupasov & Tšistikov, 2001, 24, Venäjän ulkoministeriön arkiston aineistojen pohjalta.

193 Korhonen, 1966, 102–103. Rupasov & Tšistikov, 2001, 23. Tšernyh oli lokakuun alussa esittänyt protestin taustaksi, että ”vastaavassa tilanteessa”, ilmeisesti jonkin läänin kapinoidessa, Suomikin pitäisi Neuvostoliiton kannanottoja sekaantumisenä sisäisiin asioihinsa ja alueellisen koskemattomuutensa loukkauksena. Argentinan heikkous on siinä, että Georgia oli jo vuonna 1921 ehtinyt saada Neuvostoliitolta tunnustuksen itsenäisyydelleen.

taksi selvisi, että Neuvostoliitto ei ollut puuttunut vastaavasti Iso-Britannian edustajan puheisiin. Jatkopainostuksen jäätyä tuloksettomaksi marraskuun puolivälissä NKID:in kollegio kritikoi Suomen-edustajaansa siitä, että oli lähes syntynyt ”ei-toivottava vaikutelma, että suhteessa pieniin ja heikkoihin valtioihin noudatamme toisenlaista linjaa kuin suurvaltoihin”. Neuvostoliiton vaatimukset Iso-Britannialle, ”jonka edustajalla [Kansainliitossa] oli paljon aktiivisempi rooli kuin Enckellillä, olivat muotoillut paljon älykkäämmin ja esitetyt paljon pehmeämmässä muodossa, kuin Suomelle.”¹⁹⁴

Sekä Tšitšerinin yleinen lännen tukeman reunavaltoliiton esiin nostaminen että Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon maltin ja eettisten periaatteiden pohdiskelu Suomen osalta selittyvät osana kokonaan eri suuruusluokan kriisiä sen suhteessa Iso-Britanniaan. Lokakuun alussa kaikki noin vuoden kuluessa rakentuneet suuret, erityisesti taloudelliset, mutta myös poliittiset odotukset romahtivat. Tällä Iso-Britannia-suhteen kriisillä oli Neuvostoliitolle merkittäviä ulko- ja sisäpoliittisia seurauksia seuraavina kolmena neljänä vuotena.

Brittien Labour-puolueen ja liberaalien hallitus hajosi 8.10.1924 osittain juuri kysymykseen neuvotellusta taloussopimuksesta Neuvostoliiton kanssa, ja Labour kärsi selvän tappion 29.10.1924 pidetyissä parlamenttivaaleissa. Erityisesti konservatiivit tekivät Neuvostoliitto-suhteesta keskeisen vaaliteeman. Tämän perustana oli kolme väitettyä Kominternin puheenjohtajan Zinovjevin kirjettä, jotka brittiedustelu kertoi saaneensa käsiinsä kesän ja syksyn aikana. Hallitus jätti vastalauseen Neuvostoliiton edustajalle pari päivää ennen vaaleja vain viimeisestä kirjeestä. Kirjeiden sisältönä kerrottiin olevan ohjeet Iso-Britannian kommunistipuolueelle (CPGB) hyödyntää tulevaa englantilais-neuvostoliittolaista kauppasopimusta vallankumouksen valmisteluissa Englannissa. Neuvostoedustusto Lontoossa kiisti heti kirjeiden aitouden.

Kirjeet olivat väärennöksiä, jonka ulkomaantiedustelu MI6:n Riian toimiston päällikkö, residentti, oli ostanut 500 punnalla, kuten Neuvostoliiton sotilastiedustelu RU (ven. *Razvedupr*) selvitti jo 20.11.1924. Juuri

194 Rupasov & Tšistikov, 25, Venäjän ulkoministeriön arkiston aineistojen pohjalta (Kopp–Tšernyh 21.10.1924 ja 11.11.1924).

vaalien alla MI6 ja Foreign Officen tietyt virkamiehet vuotivat kirjeväennökset julkisuuteen. Kirjeet eivät yksin ratkaisseet vaalien tulosta, mutta varmistivat konservatiivien voiton suuruuden. Zinovjevin nimissä laaditut kirjeet olivat varsin tehokasta vaalivaikuttamista, kun yleisessä tiedossa oli Kominternin ja Neuvostoliiton näkyvä rooli vuotta aiemmin epäonnistuneen Saksan vallankumousyrityksen valmistelussa.¹⁹⁵

Tämä logiikka aukeni erityisen hyvin Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnolle, mutta ilmeisesti myös politbyroolle. Kun väärennökset julkaistiin brittilehdistössä, ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin kävi Kominternissa henkilökohtaisesti haukkumassa Osip Pjatnitskin ja Otto Wille Kuusisen Neuvostoliiton ulkopoliitikalle aiheutetusta tuhosta. Puhuesaan 18.10.1924 keskuskomitealle Tšitšerin korjasi ennustettaan kansainvälisten suhteiden kehityksestä pessimistisempään suuntaan. Vaikuttaisi siltä, että myös politbyroossa suhtauduttiin nyt kriittisesti Kominternin maineen ulkopoliittisiin seurauksiin. Kun siellä kuukautta myöhemmin, konservatiivien jo muodostettua hallituksen, käsiteltiin istunnossa kohtaa ”Zinovjevin kirje”, esittelijäksi oli merkitty – Zinovjev.¹⁹⁶ Jollei kysymys ollut vain sisäpiirin huumorista, se oli muistutus Kominternin puheenjohtajalle siitä, miten järjestön ja sen johtajan mainetta voitiin hyödyntää neuvostovaltion vastaisessa propagandassa. Tuhon suuruus selvisi muutamaa päivää myöhemmin, kun uuden konservatiivihallituksen ulkoministeri Austen Chamberlain ilmoitti ensiksikin, ettei uusi hallitus vie jo valmiiksi neuvoteltua taloussopimusta parlamenttiin ratifioitavaksi ja toisekseen, että se pitää ”Zinovjevin kirjettä” aitona. Lisäksi ensimmäisellä ulkomaanvierailullaan Pariisiin Chamberlain sopi Ranskan kanssa maiden Neuvostoliitto-politiikan koordinoinnista.¹⁹⁷

Huoli Iso-Britannian ja erityisesti Puolan aktiivisuudesta alueellisella tasolla, Itämerellä, sai konkreettista sisältöä ennen vuoden loppua. Viron pääkaupungissa Tallinnassa kommunistit yrittivät 1.12.1924 vallankaappausta ilman joukkomielenosoitusten tai yleislakon tukea, 300–400 vah-

195 Jacobson, 1994, 137–139, ”Zinovjevin kirjeskandaalista” ja Haslam 2014, 18–19, neuvostotiedustelun selvityksistä ”kirjeiden” alkuperästä.

196 RGASPI, 17/3/475, politbyroon pöytäkirja no 35, 17.11.1924 ”Zinovjevin kirjeestä” [lainausmerkit alkuperäiset].

197 Jacobson, 1994, 139.

vuoisella joukolla. Kaappausyritys kukistettiin nopeasti, mutta Neuvostoliiton sotalaivoja havaittiin Tallinnan edustalla sen aikana. Moskovan Suomen-edustaja Hackzell ei ensisijaisesti nähnyt kaappausyrityksen taustalla ”virallista Neuvostoliittoa” vaan Kominternin ja lähinnä Pietarissa toimivat virolaiset emigranttikommunistit. Kaappausyritys lisäsi silti hänen mukaansa ”Sovjetin” naapureiden tarvetta valppauteen.¹⁹⁸

Tätä tulkintaa täydentävät politbyroon marraskuun jälkipuolen pöytäkirjat. Vähintään korkean tason kiinnostuksesta Viroon kertoo se, että Mihail Frunzen lyhyen Viron olosuhteita käsittelevän esityksen pohjalta 17.11.1924 luotiin Stalinin, Zinovjevin, Tšitšerinin, Trotskin ja Unšlihtin muodostama komissio ”tarkastelemaan [Viron] tilannetta ja suorittamaan kaikki tarpeelliset toimenpiteet.” Zinovjev johti Kominternia, kun taas Frunze ja Trotski organisoivat ja johtivat puna-armeijaa sisällissodassa ja sen jälkeen. Unšliht oli paitsi Tšekan ja sen seuraajan OGPU:n korkea-arvoinen edustaja, myös aktiivinen vallankumouksen viejä ”Neuvosto-Puolan” hallituksen jäsenenä vuonna 1920 ja Saksan vallankumouksen valmistelijana vuonna 1923. Pari päivää myöhemmin 20.11.1924 politbyroo otti kuitenkin kantaa vallankumoustaistelijoiden avustusjärjestön (MOPR) ”Valkoisen Viron” vastaiseen mielenosoitukseen pitäen sitä ei-toivottavana. On mahdollista, että politbyroon ”Virokomission” kanta olisi tässä välissä muuttunut Viron vallankumousnäkyvien suhteen kriittisemmäksi. ”Valkoisen Viron” vastainen MOPR:n mielenosoitus kuitenkin sopisi Neuvostoliittoon paenneiden virolaiskommunistien aktivoitumiseen. Useiden emigranttien tavoin nämä saattoivat olla jo etäännyneitä kotimaansa olosuhteista. Havainnot neuvostolaivastosta kertovat silti siitä, että Kominternin ohella myös sotilallisella puolella oli valmiutta ”tykkivenepolitiikkaan”.¹⁹⁹

Ulkoasiainkansankomissariaatin tehtävät eivät yksinkertaistuneet tämän lyhytkestoisen vallankumousaktiivisuuden osoituksen jälkeen, vaikka se vähensi entisestään sisäisen kilpailijan Kominternin uskottavuutta

198 UM 5C 18:3, Hackzell–Procopé 7.12.1924, 14.12.1924. Korhonen, 1966, 106–103 ja Lehti, 1999, 452. Rupasov & Tšistikov, 2001, 25–26, mainitsee ”Viron dramaattiset tapahtumat” muttei niiden taustaa, vaikka käsittelee ulkopoliittisia seurauksia.

199 RGASPI, 17/3/475, politbyroon pöytäkirja no 35, 17.11.1924 Frunzen muistio Viron tilanteesta, ja politbyroon pöytäkirja no 36, 20.11.1924 MOPR:in Valkoisen Viron vastaisesta mielenosoituksesta.

ja vaikutusvaltaa. Välittömänä seurauksena ”Tallinnan tapahtumista” Puola sai käsiinsä jälleen mahdollisuuden rakentaa Itämeren liittoa. Viron poliittinen johto kääntyi sen puoleen, kun Iso-Britannia ei ollut virolaisten pyynnöistä ja Neuvostoliitto-suhteittensa kylmenemisestä huolimatta valmis minkäänlaiseen poliittiseen tai sotilaalliseen sitoutumiseen. Puolan, Viron ja mahdollisesti Iso-Britannian liittoutumisen estäminen muodosti seuraavan vuoden kuluessa keskeisen osan Neuvostoliiton Itämeren alueen politiikasta.

”Liittoutumishälytys” Itämerellä: Suomen rooli Neuvostoliiton politiikan alueellisella tasolla

Neuvostoliiton ulkopoliitikan Euroopan-kentän ollessa muutoksen tilassa, Suomen ulko- ja sisäpolitiikan saama huomio kasvoi. Suomen roolin arvioimisen kautta on mahdollista seurata myös eroja Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon ja puolueen tulkinnoissa kansainvälisestä tilanteesta.

Saksa-suhteen uudelleenarviointi heijastui suoraan Neuvostoliiton Puola-suhteisiin. Joulukuussa 1924 Saksa oli hakenut Kansainliiton jäsenyyttä. Sekä Neuvostoliitolle että Saksalle Puolan vastustaminen oli edullista. Silti myös Puolan kanssa saavutetut kompromissit saattoivat olla resurssi suurvaltojen välisessä suhteessa. Paitsi että Puola-suhteiden parantaminen merkitsi Neuvostoliiton turvallisuuden parantamista, se oli myös diplomaattinen painostusväline Saksan länsiliennytyksen rajoittamisessa. Samanaikaisten tunnustelujen käynnistäminen Ranskan kanssa taloussuhteiden avaamisesta toimi edelleen painostusvälineenä sekä Saksan että Puolan suuntaan. Laajimmassa mitassa neuvostoulkopoliitikassa uskottiin jopa Neuvostoliiton, Saksan ja Ranskan Iso-Britanniaa eristävän ”Mannermaablokin” muodostumiseen. Neuvostoliiton kansainvälisen aseman arvioitiin muuttuvan hankalammaksi, muttei missään mielessä katastrofaaliseksi. Tilanteen korjaamisen ohella optimismia riitti näiden melko kunnianhimoisten avausten kehittelyyn.

Puoluejohdon näkökulma nojasi kasvavassa määrin tulkintaan kapitalismin vakiintumisesta ja sosialismin rakentamisesta yhdessä maassa, mikä edellytti Neuvostoliiton nopeaa teollistamista. Kun vallankumous

Neuvostoliiton lähetystö Helsingissä Bulevardin ja Albertinkadun kulmassa vuonna 1934. Lähetystön edessä on poliisivartio aiemmin sattuneen ampumavälikoh-
tauksen johdosta. Kuva: Aarne Pietinen. Pietisen kokoelma/Historian kuvakokoel-
ma, Museovirasto. Lisenssi CC BY 4.0.

ei ollut pysyvästi levinnyt Itä-Eurooppaan ja Saksaan, vakiintumisvaihe sallisi vielä kilpailevien kapitalististen suurvaltojen liittoutua Neuvostoliittoa vastaan. Ennen teollistumista se olisi erityisen haavoittuvainen. Tämä erityisesti Stalinin suosima tulkinta saavutti huippunsa vuoden 1927 sodanuhkakriisin aikana. Englannin Labour-johtoisen hallituksen kaatuminen vuoden 1924 lopulla ja Saksan länsiliennytyksen eteneminen vuosien 1925 ja 1926 aikana näyttivät tukevan tällaista skenaarioria.²⁰⁰

Raportoidessaan tammikuun alussa 1925 reunavaltioiden ulkoministerikonferenssista Helsingissä,²⁰¹ neuvostoedustusto mainitsi ”sen huolestuttavan informaation, joka viime aikoina on saapunut Moskovaan siitä, että Helsingin konferenssissa muka valmisteltaisiin sotilaspoliittista Itämeren liittoa”. Jo raportin alkupuolella tuotiin esiin, että saatavilla olevan informaation pohjalta tällaiset näkemykset olivat täysin liioiteltuja eivätkä vastanneet todellisuutta. Tukeakseen argumenttiaan Neuvostoliiton edustaja Tšernyh viittasi keskusteluihinsa Saksan edustajan, kreivi Julius von Zech-Burkersrodan kanssa, joka oli juuri palannut Berliinistä. Saksan edustaja näki Suomen yleisen mielipiteen siirtyvän Saksan puolelta Englannin ja Ranskan suuntaan. Tukea Puola-suuntaukselle löytyi ”Edistyspuolueesta, ulkoasiainministeriön nuoremmista virkamiehistä (tyyppiä Holsti), ja kenties presidentiltä [Stählberg]”. Von Zech-Burkersroda oli silti vakuuttunut siitä, että eduskunnassa olisi Puolan kanssa liittoutumista vastaan vastaavanlainen enemmistö kuin oli ollut jo vuonna 1922. Saksan edustaja myös rauhoitteli neuvosto-kollegaansa Suomen ja Viron mahdollisen sotilasyhteistyön osalta. Perusteluna oli, että ”eräs hänen keskustelukumppaneistaan Berliinissä (merkittävä henkilö) oli todennut että ’Viron voi valloittaa puolessa tunnissa, maksimissaan kahdessa’”. Täten mahdollinen liittolainen ei kuitenkaan ehtisi avuksi.²⁰²

Saksan edustajan mukaan Puola, Latvia ja Viro harjoittivat läheistä yhteistyötä keskenään, ja yrittivät houkutellessa Suomea mukaan suunnitel-

200 Jacobson, 1994, 141–151.

201 Korhonen, 1966, 108.

202 AVP RF, 04/41/255/53480, Baltian maiden konferenssi Helsingissä ja Riiassa vuonna 1925, Tšernyh-Kopp, 2.1.1925.

tavaan puolalais-balttilaiseen liittoon, mutta vailla menestystä. Mitä tuli liiton kokoamiseen ”joiltain muilta pohjin”, von Zech-Burkersroda katsoi Iso-Britannian konservatiivihallituksen arvioivan korkeammalle kaupalliset etunsa Neuvostoliiton kuin Baltian maiden kanssa. Ystävällisenä muistutuksena hän kuitenkin totesi, että ”jos esimerkiksi Neuvostoliitto miehittäisi Viron tai Latvian, silloin Englanti saattaisi aktiivisesti sekaantua Itämeren rantamaiden [*Pribaltijskie strany*] asioihin”. Suomessa kyllä toimi brittiläinen sotilasdelegaatio asiantuntijana armeijan organisoimisessa, mutta puolustukselliselta pohjalta. Britit oli kutsuttu, kun suomalaiset nationalistiset upseerit olivat vastustaneet upseerien kutsumista entisestä emämaasta Ruotsista.

Sekä Neuvostoliiton että Saksan edustajat olivat yhtä mieltä siitä, että Suomelle paras politiikka olisi puolueettomuus suhteessa Puolaan ja Iso-Britanniaan. Tähän liittyen von Zech-Burkersroda huomautti, että ”viimeisenä parina vuotena epäluottamus ja vihamielisyys Neuvostoliittoa kohtaan on vähentynyt suomalaisissa poliittisissa piireissä, joissa Venäjän pelko oli saavuttanut atavistisia ulottuvuuksia”. Tšernyh päätti raporttinsa toteamalla, kuinka von Zech-Burkersrodan informaatio Itämeren liitosta vastasi hänen omaansa, ”erityisesti kun hänellä on läheiset suhteet saksalaisystävällisiin piireihin Suomessa”.²⁰³

Jo ennen tammikuun puoliväliä neuvostoedustusto Suomessa ja Neuvostoliiton ulkoasiainkansankomissariaatin Puolan- ja Baltian-osasto saattoivat muodostaa suhteellisen maltillisen ensivaikutelman Suomen politiikasta reunavaltioliiton osalta. Tämä vaikutelma perustui tehokkaaseen tiedonhankintaan sekä virallisten että epävirallisten kanavien kautta. Ensinnäkin neuvostoedustustolla Helsingissä oli kontakteja eri puolella poliittista kenttää, ei ainoastaan äärivasemmistossa. Toiseksi Helsingin-edustusto, Puolan- ja Baltian-osasto ja NKID:in kollegio yhdistivät tietojaan reunavaltioista sekä vaihtoivat näitä koskevaa informaatiota Saksan ulkoasiainministeriön edustajien kanssa. Vaikka neuvostoliittolais-saksalainen Rapallon sopimus oli parhaimmillaankin enemmän tilapäinen liikekumppanuus kuin mikään kestävä liitto, infor-

203 Ibid.

maatiota reunavaltioista jaettiin toiselle rutiininomaisesti tiettyyn rajaan asti. Nyt muodostuva kuva Suomen turvallisuuspoliittisen aseman arvioinnista eroaa selvästi Keijo Korhosen näkemyksestä, jonka mukaan Neuvostoliitto ja sen Helsingin edustusto eivät vielä alkuvuodesta olisi olleet perillä ulkoministerikokouksen sisällöstä ja Iso-Britannian puuttuvasta kiinnostuksesta reunavaltioyhteistyöhön.²⁰⁴

Saksan ja Neuvostoliiton edustajat vaihtoivat tietoja Suomen ulkoasiainministeri Procopén (r.) näkemyksistä sekä kokoomuspuolueesta. Von Zech-Burkersrodan mukaan Suomen ulkoasiainministeri ei uskonut Venäjän uhkaavan Suomen itsenäisyyttä. Seuraavaksi eniten neuvostoedustaja Tšernyh oli kiinnostunut kuulemaan kokoomuksen sisäisestä ”voimatasapainosta”, jota Saksan edustaja luonnehti seuraavasti: ”Muutama henkilö, ei edes ryhmä, joita motivoi vanhat pelot suhteessa Venäjään, sekoittaa liittymisen tämän kaltaiseen [Puola-johtoiseen Itämeren] liittoon tietynlaiseen [kansalliseen] puolustukseen.” Tšernyhin tiedustellessa, eikö kokoomuksen enemmistön negatiivinen asenne heijastele heidän Saksa-sympatioitaan, von Zech-Burkersroda pääosin kiisti asian. Sen sijaan hän huomautti, että ”jopa kokoomuslaisten joukossa on joitakin ajattelevia päitä, jotka olivat tuhansin syin tällaista liittoa vastaan”. Von Zech-Burkersrodan käsityksen mukaan tätä selitti Suomen huononeva taloudellinen tilanne.²⁰⁵

Tässä kontekstissa on selvää, että Neuvostoliiton edustusto onnistui jo ennen tammikuun puoliväliä 1925 varsin asiantuntevasti yrityksessään arvioida Suomen eduskuntapuolueiden näkemyksiä reunavaltioiliitosta. Puolueiden mielipiteet eivät suoraan sijoittuneet vasemmisto–oikeisto-akselille. Reunavaltioiden liittoutumista vastustivat Suomen Työläisten ja Pienviljelijöiden Puolue (STPV 1924–1930, SKP:n laillisesti toimiva osa 1923 lakkautetun SSTP:n jälkeen), Suomen sosialidemokraattinen puolue ja Suomen ruotsalainen kansanpuolue. Jo pelkästään näillä puolueilla laskettiin olevan muutaman paikan enemmistö eduskunnassa. Selkeästi liittoutumisen puolesta olivat Edistyspuolue ja Maalaisliitto. Kiinnostavasti Kansallisen Kokoomuspuolueen katsottiin olevan asiassa

204 Korhonen, 1966, 110–111.

205 AVP RF, 04/41/255/ 53480, Tšernyh–Kopp, 1.10.1925 no 2.

jakautunut, mutta enimmäkseen reunavaltioliittoa vastaan. Tämä ei tarkoittanut, etteikö Suomessa olisi nähty olevan kiinnostusta liittoutumiseen yleensä. Tšernyhin analyysin mukaan puoluepoliittiset jaot kysymyksessä olivat kuitenkin sellaisia, että ne ”halvaannuttavat lähes jokaisen yrityksen antaa näille tavoitteille käytännön sisältöä ja suuntaa”.

Kun kokoomus oli eräänlainen epävakaa tekijä liittoutumista vastustavien puolueiden riveissä, se sai yhdessä sosiaalidemokraattien kanssa eniten huomiota. Kokoomuksen horjunta liittoutumiskysymyksessä liitettiin Karjalan kysymykseen, ”toisin kuin ruotsalaisilla [RKP] tai sosiaalidemokraateilla”. Huomattavan osan puolueesta nähtiin nojaavan aktivismiin, suomalaisen itsenäisyysliikkeen radikaalisiin. Näiltä pohjin puolueen nähtiin pyrkivän suomea puhuvan väestönosan voimistamiseen ja olevan siksi haluton suuntautumaan ulkopoliittisesti Ruotsiin. Kansallisen heikkouden kokemuksen katsottiin vaivaavan ”tiettyä osaa kokoomuksesta”, joka etsi mahdollisuuksia Suomen vahvistamiseksi. Näille ”kysymys liittoutumisesta yhdistyi suoraan Suomen politiikan aktivoimiseen suhteessa SNTL:ään”, mistä osa puhui avoimesti, ”osa puhtaasti puolustuksen nimissä”.²⁰⁶

Edistyspuolue ja maalaisliitto nähtiin liittoutumisen todellisina lipunkantajina. Heidän Venäjän-pelkoaan pidettiin ratkaisevana tekijänä: ”He ovat valmiita liittymään mihin [kansainvälis]poliittiseen ryhmittymään vain, kunhan voivat tukea millä tahansa pistimillä Suomen itsenäisyyttä.” Näillä kahdella puolueella ei kuitenkaan nähty olevan tarvittavaa määrää kansanedustajia tai vaikutusvaltaa asian ratkaisemiseksi eduskunnassa. Nämä puolueiden erilaiset näkemykset voitiin Tšernyhin arvon mukaan selittää suomen- ja ruotsinkielisen nationalismin eroilla, joista seurasi erilainen suhtautuminen Neuvostoliiton lisäksi myös Saksaan, Ruotsiin ja Iso-Britanniaan. Hän näki kielikiistan jakavan porvarillisia puolueita niin, että pääosin suomenkielisten tukemat puolueet maalaisliitto, kokoomus ja edistys olivat taipuvaisia kannattamaan pansuomalaisuutta ja Suur-Suomea. Ruotsalainen kansanpuolue ei yleensä kannattanut suomenkielisten väestön lisäämiseen johtavia aluelajen-

206 AVP RF, O4/41/255/53480, 12–20, Tšernyh–Kopp, 10.1 1925 no 3.

nuksia, ja suuntautui pääosin Skandinaviaan. Sosiaalidemokraattien asenne kielikiistaan oli neutraali, eikä puolue kannattanut aluelajen- nuksia.

Liittoutumisarvioinnissa Suomen sisäpoliittisesta kentästä saatu informaatio suhteutettiin muiden suurvaltojen rooliin ja alueellisiin olo- suhteisiin. Tšernyh korosti: ”En ole kyennyt havaitsemaan minkäänlaisia jälkiä Englannin työskentelystä reunavaltioihin hyväksi. Kaikki lähteet nimenomaan kumoavat väitteet Englannin vaikutuksesta.” Itämeren maista hän piti Puolaa ja Viroa liittoutumisen päättäväisimpinä kannat- tajina. Liittoutumisprojekti tulkittiinkin Puolan yritykseksi vahvistaa ase- maansa suhteessa Neuvostoliittoon. Latvian asema oli ongelmallisempi, sen uskottiin horjuvan liittoutumisen ja liittoutumattomuuden välillä.²⁰⁷

Tätä melko rauhallista neuvostoasennetta vahvistivat havainnot reuna- valtioiden Helsingin ulkoministerikonferenssin päätöspöytäkirjasta. Kun välitön liiton muodostaminen ei reunavaltioilta onnistunut, ne nojautui- vat aiempaan ideaan Kansainliiton Geneven pöytäkirjaan pohjaavasta liitosta. Sen katsottiin ”laillistavan alueelliset sotilaallis-puolustukselliset sopimukset ja tarjoavan Kansainliiton takuut [näille sopimuksille]”. Huolimatta Neuvostoliiton varauksellisesta suhtautumisesta Kansain- liittoon maailmansodan voittajien organisaationa, Tšernyh luonnehti näitä takuita muodollisuuksiksi vailla käytännön seurauksia.²⁰⁸

Helsingin-edustuston havainnot olivat selvästi arvossaan ulkoasiain- kansankomissariaatin Puolan- ja Baltian-osastolla. Osaston päällikkö, Ganetskia vuonna 1923 seurannut Viktor Kopp, erikseen totesi Tšerny- hille että ”teidän informaationne on täysin yhdenmukainen niiden joh- topäätösten kanssa, joihin olen päätenyt analysoidessani informaatiota, ei vain Suomen, vaan myös Latvian, Liettuan ja Varsovan [edustustojen] linjoilta”. Kopp vielä vahvisti tämän kahta viikkoa myöhemmin huoli- matta Puolasta saapuneista vastakkaisista tiedoista liittoutumisesta. Osastopäällikkö toisti olevansa yhtä mieltä Helsingin edustuston arvioi-

207 Ibid.

208 AVP RF, O4/41/255/53480, 45, Tšernyh–Kopp, 31.1.1925, erittäin salainen. Helsingin kokouksen pöy- täkirja oli saatu ”naapurilinjan” kautta, mikä oli kutsumanimi ulkomaantiedustelulle (INO-OGPU). Sotilastiedustelun (RU) kutsumanimi oli ”etäiset naapurit”.

den kanssa ja selitti ”puolalaiset huhut” näiden yritykseksi pelastaa kasvonsa, kun käytännön tulosten saavuttamisessa oli epäonnistuttu. Hän katsoi tämän vähentävän Puolan arvovaltaa ja vaikutusta ”pohjoisissa Baltian maissa”, joihin Suomi tässä yhteydessä vaihteeksi luettiin. Näiden seurausten toivottiin haittaavan myös Puolan liittolaisen, Ranskan, tavoitteita.²⁰⁹

NEUVOSTOULKOPOLITIIKAN INFORMAATIOKANAVAT

Huolimatta siitä, että reunavaltioiden Helsingin-konferenssi ei ollut johtanut käytännön tuloksiin, ”liittoutumishälytys” ei ollut vielä ohi. Helmi-kuun alussa neuvostoliittolaiset saivat tietoa mahdollisesta jatkosta: Riiassa pidettäisiin maaliskuussa 1925 reunavaltioiden yleisesikuntien konferenssi.²¹⁰ Vaikka neuvostoliittolaisten oletus oli, että Suomi osallistuisi tällaiseen yhteistyöhön vain rajoitetusti, se ei vähentänyt tarvetta varmistaa tämä huolellisella seurannalla. Tässä tilanteessa neuvostoulkopolitiikan tiedonkeruuverkosto pääsi hyvään käyttöön.

Neuvostoliiton ulkopoliittikka tarvitsi nyt mahdollisimman nopeasti tarkkaa informaatiota liittoutumispolitiikan tilasta ja sen kannattajista reunavaltioissa. Viron suhteen tähän oli varsin hyvät edellytykset. Helsingin-edustusto raportoi Puolan- ja Baltian-osastolle helmikuun puolivälissä, että ”saadun informaation mukaan” puolalainen kenraali olisi vierailut Tallinnassa kolme viikkoa aiemmin valmistellakseen erillistä sotilasopimusta Puolan ja Viron välillä. Neuvostolähteen mukaan ennen Viron ulkoministerin Karl Pustan Varsovan-vierailua olisi pidetty Pustan ja Viron sotilasjohdon välinen neuvottelu. Mielenkiintoista kyllä, Viron ulkoministerillä ja sotilasjohdolla olisi ollut erimielisyyttä Puolan kanssa liittoutumisesta. Lähteen mukaan Pusta kannatti liittoa Puolan kanssa ja oli sitä mieltä että ”ei tulisi laskea sen varaan, että Suomi osallistuu sellaiseen liittoon”. Osalla nimeämättömästä sotilasjohdosta oli epäilyksiä asian suhteen. Nämä korostivat Puolan kanssa solmitun liiton rajallista merkitystä:

209 AVP RF, 04/41/255/53480, 34, 51, Kopp–Tšernyh, 13.1.1925 ja 3.2.1925, salainen.
210 Korhonen, 1966, 11.

[M]aantieteellisten ja muiden syiden pohjalta Puola ei voisi tarjota todellista apua. Puolan kanssa liittoutumisen välttämätön ehto tulisi olla myös Suomen osallistuminen, sillä sieltä todellista apua olisi saatavissa. Pusta puolusti liittoutumista sen poliittisen merkityksen pohjalta, joka suojaisi Viroa [Neuvostoliiton] hyökkäykseltä. Mitä Suomeen tuli, Pusta korosti välttämättömyyttä sisällyttää se [Puolan ja Viron] liittoon lähimmässä tulevaisuudessa.

Tapaamisesta raportoinut neuvostolähde uskoi sen päättyneen Pustan näkökannan mukaisesti. Tšernyh huomautti raportissaan, että olisi tärkeää tarkistaa informaatio ”toiselta puolelta”, mitä ilmeisemmin tarkoitetaan Puolan eikä Suomen puolta. Latvian asenne oli edelleen epäselvä, mutta sillä oli merkitystä Virolle. Vaikka Tšernyh myönsikin, ettei hänellä ”ollut käsissään virolais-latvialaista sotilassopimusta”, hän oli sitä mieltä, ettei Viro voisi solmia sotilassopimuksia ilman Latvian hyväksyntää.²¹¹ Tämän nousussa olevan reunavaltioaktiviteetin hillintään neuvostodiplomatialle sopi mainiosti esittää helmikuussa ensin Virolle ja Latvialle, siten myös Puolalle hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluja, jo pelkästään vastapuolen yhtenäisyyden horjuttamiseksi. Viro olisi kaivannut Suomea mukaan myös näihin keskusteluihin, mitä neuvostoedustaja Tallinnassa ihmetteli. Perusteluna esitettiin Suomen halu hoitaa suhteensa Neuvostoliittoon kahdenvälisesti,²¹² vaikka Suomen näkökulmasta kyse oli enemmänkin halusta välttää sitoutumista Baltian maihin.

Kun yleisesikunnat tapasivat Riiassa, Suomen ulkoasiainministeriön valtiosihteeri Pontus Artti antoi hyvin muodollisen lausunnon, jonka mukaan tapaaminen käsitteli aseistariisuntaa ja ettei Suomi virallisesti osallistunut siihen eikä lähettänyt Helsingistä ketään edustajaa. Paikkansa piti, että Suomi osallistui konferenssiin vain tarkkailijana, eikä osallistunut liittoutumisen suunnitteluun. Konferenssissa kuitenkin käsiteltiin myös sotilaallista tietojen vaihtoa, vaikka vain aseistariisunta mainittiin julkisella esityslistalla. Maaliskuussa 1925 neuvostoliittolaisilla oli hyviä syitä epäillä tätä siloteltua versiota Suomen Pariisin-edustustosta han-

211 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Kopp, 14.2.1925 no 30.

212 Korhonen, 1966, 112–113.

kittujen sähkeiden pohjalta. Suomen Pariisin-edustaja Enckell oli sopinut, neuvostolähteiden mukaan ranskaksi, Riian konferenssin salaisesta agendasta Puolan ulkoasiainministeri Aleksander Skrzyński ja Viron ulkoasiainministeri Pustan kanssa. Vaikutelma ei voinut olla kovin rauhoittava, kun muistaa aiemmat neuvostoraportit Puolan ja Viron aktiivisuudesta liittoutumista koskien. Nimenomaan Viron ulkopoliittisen johdon pyrkimys saada Suomi mukaan puolalais-virolaiseen liittoon oli juuri vahvistettu.²¹³

Jo aiemmin maaliskuussa Neuvostoliiton edustusto oli ottanut liittoutumiseen liittyen yhteyttä eräisiin suomalaisiin eri puolueiden kansanedustajiin saadakseen tietoa poliittisesta päätöksenteosta ja vaikuttaakseen julkiseen mielipiteeseen. Maaliskuun alussa Tšernyh keskusteli lähinnä Suomen hallituskokoonpanosta ja senhetkisestä hallituskriisistä. Reunavaltiolittoon liittyvistä näkemyksistä hän keskusteli myös toveri Kalle Kulmalan kanssa, joka oli Sosialistisen Työväen ja Pienviljelijäin Vaalijärjestön kansanedustaja. Raportissaan Tšernyh kuitenkin piti Kulmalan näkemyksiä liittoutumisesta ja Riian konferenssista liioiteltuina ja virheellisinä ja oli tässä asiassa enemmän samaa mieltä ulkoasiainministeri Procopén kanssa. Tšernyhin käsitys ulkoasiainministerin näkemyksistä perustui todennäköisesti jopa seitsemään ulkoasiainministeriön muistioon, jotka oli käännetty tarkasti suomesta venäjäksi, kuten myös niiden luokitus, ”erittäin salainen”. Käännökset sisältyivät raportin liitteisiin.²¹⁴ Varmistaakseen tiedot Riian konferenssista, hallituskriisistä ja selvittääkseen huhut armeijan ylipäällikön tehtävistä vetäytyneen kenraali Carl Gustav Mannerheimin paluusta johonkin viralliseen asemaan Tšernyh vaihtoi myöhemmin tietoja Saksan edustuston asiantuntijan Felkersin kanssa.²¹⁵

Maalis-huhtikuun vaihteessa neuvostoedustusto laajensi kontaktejaan suomalaisten kansanedustajien parissa myös sosiaalidemokraatteihin ja Ruotsalaiseen kansanpuolueeseen. Artturi Aaltoa Tšernyh luonnehti ”so-

213 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Kopp, 28.3.1925 no 68, ja myöhemmin Tšernyh–Aralov, 18.4. 1925 no 84, todellisesta agendasta, Korhonen, 1966, Riian konferenssista, 110.

214 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Kopp, 7.3.1925 no 48.

215 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Aralov, maaliskuun lopulla tai huhtikuun alussa 1925, no 72, raportissa mainitun päivämäärän 26.3.1925 jälkeen. Aralov seurasi Koppia Puolan- ja Baltian-osaston päällikkönä.

siaalidemokraattisen keskustan johtajaksi”. Aallolle annettiin informaatiota Suomen virallisen linjan epäjohdonmukaisuuksista Riian konferenssin osalta. Tämä teki ilmeisesti vaikutuksen, sillä ”Aalto huolestui, ja hän sanoi, että ryhtyisi kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin, jotta asiaa käsiteltäisiin ei vain sanomalehdissä, vaan myös eduskunnassa.”²¹⁶ Viikkoa myöhemmin, huhtikuun alussa, Tšernyh keskusteli RKP:n kansanedustajan ja Helsingin yliopiston kirjastonhoitajan Georg Schaumanin kanssa. Häntä luonnehdittiin RKP:n vasemmistosiiven edustajaksi ja ulkopoliittikan asiaintuntijaksi. Tältä pohjalta ”hän mitä selkeimmin tuo esiin antipatiansa ruotsalaisen [kansan]puolueen osan reunavaltiosuuntautumisesta ja Karjala-aktivismista.” Tämä teki hänestä Tšernyhin mukaan ”sopivan henkilön vaikuttamaan puolueen vastuullisiin piireihin.” Schauman pitikin eduskunnassa puheen Riian konferenssista vaatien hallitukselta siitä lisää tietoa. Kiinnostavana yksityiskohtana raportissa tuotiin esiin, että Schauman oli ollut Mannerheimin lapsuudenystävä. Tämä tuskin vähensi hänen merkitystään kontaktina. Sen sijaan sosiaalidemokraattien kansanedustaja Aalto osoittautui alkuun pieneksi pettymykseksi. Käytyään toisen keskustelun samana päivänä kuin Schaumanin kanssa, Tšernyh totesi Procopén hoidelleen sosiaalidemokratit ”suoraan ja helposti”, vaivautumatta edes esittämään näille tietoja Riian konferenssista. Niinpä uusi tiedotuskierros oli paikallaan, ja ”tällä kertaa Aalto kirjoitti faktat muistiin huolellisesti ja sanoi että esittää ne eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa. Jos ratkaisuja joistain toimista tehdään, sitten Aalto lähettää uutiset minulle”.²¹⁷

Neuvostoedustajan päiväurakka ei ollut vielä tässä, vaan samana päivänä oli vielä tarpeen konsultoida Saksan edustustoa. Saksan asiantuntija Felkers kuulosti jossain määrin huolestuneemmalta kuin neuvostoliittolaiset, sillä hän uskoi sotilasliiton valmistelun olevan Riian kokouksen agendalla. Hänen lähteensä Suomen ulkoasiainministeriöstä, Baltian referentti Frans Talaskivi, samoin kuin Suomen yleisesikuntapiirit ja Viron edustusto ”tuovat esiin saman ajatuksen”. Erityisen kiinnostavia neuvostonäkökulmasta olivat Felkersin havainnot kymmenestä

216 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Kopp, 28.3.1925 no 68.

217 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Aralov, 4.4.1925 no 74, ja 4.4.1925 no 75.

puolalaisupseerista Virossa ja ”Itämeren rantamaiden [*Pribaltijskie strany*] jakamisesta Ranskan ja Iso-Britannian etupiireihin (Suomi englantilaisille, eteläiset Baltian maat ranskalaisille)”. Mitä tuli informaation hankintaan yleensä, Felkers oli kiinnostunut kuulemaan ”sattuisiko meillä olemaan Berliinissä yhteinen primäärilähde Virosta, mihin minä [Tšernyh] vastasin vakuuttavan kielteisesti”.²¹⁸ On vaikea välttää vaikutelmaa, että saksalaiset epäilivät jonkun tekevän kauppaa tiedoillaan kahdelle taholle.

RIIAN KONFERENSSIN LOPPUPELI

Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon Riian konferenssia, ja Suomen roolia siinä, koskevan melko maltillisen tulkinnan lopullinen muotoilu tapahtui huhtikuussa 1925. Neuvostoliiton edustusto kuitenkin seurasi asiaan liittyvää informaatiota ainakin kesäkuun alkuun tarkentaen muutamia yksityiskohtia.

Todettuaan reunavaltioiden yritykset kiistää konferenssin pitäminen tai salata sen agenda, Baltian-osaston yleisvaikutelma oli, että ”tälläkään [Riian] konferenssilla ei ollut ratkaisevaa roolia [reunavaltioliiton muodostamisessa], ja mitään sopimuksia ei allekirjoitettu, ja Suomi oli pelkkä tarkkailija tässä asiassa”. Helsingin-edustustoa kehoitettiin perustamaan näkemyksensä ulkoasiain varakomissaarin Litvinovin aiempaan kirjeeseen. Puolan- ja Baltian-osasto kuitenkin huomautti, että ”naapurit”, eli INO-OGPU, esittivät vastakkaista informaatiota Riian konferenssista ja että nimenomaan Puola väitti, että sotilassopimus olisi allekirjoitettu. Ranskalaisten odotettiin osallistuvan konferenssiin, vaikkakin pidettiin epätodennäköisenä, että osallistujat olisivat upseereita.²¹⁹

Tällainen ristiriita vaati luonnollisesti tarkistamista, ja taas kerran Neuvostoliiton saksalaiset ”yhtiökumppanit” saattoivat ystävällisesti täydentää kuvaa. Huhtikuun lopulla Tšernyh viittasi Saksan edustustolta saatuun luottamukselliseen informaatioon. Nimeämättömät saksalaiset Helsingin-edustustossa saattoivat vahvistaa, ettei Suomen edustaja ollut osallistunut Riian konferenssin viimeisiin istuntoihin ja että sotilasliiton

218 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Aralov, 4.4.1925 no 77.

219 AVP RF, 04/41/255/53480, Aralov–Tšernyh, 14.4.1925 ja Tšernyh–Aralov, 18.4.1925 no 84.

valmistelu konferenssissa oli epäonnistunut. Pääsyinä saksalaisten mukaan olivat reunavaltioiden väliset erimielisyydet, ja ”SNTL:n ilmaisema huoli”. Neuvostoliiton kielteinen asenne olisi vaikuttanut erityisesti Latvian ulkopoliittiseen johtoon, vaikka myös Iso-Britannian selvä välinpitämättömyys Puola-johtoiseen reunavaltioliittoon oli tehnyt vaikutuksen.

Reunavaltioiden edustajien kanssa käymiensä keskustelujen pohjalta saksalaiset saattoivat tarjota vielä seuraavaa informaatiota neuvosto-osa-puolelle reunavaltioiden asenteesta:

[Ä]järimmäisen ärsyynytynyt Suomea kohtaan, syyttäen sitä konferenssin paljastamisesta meille [Neuvostoliitolle], sellaisen informaation lähettamisestä meille, joka salli murskata [liittoutumis]kampanjan. Tällä 'petoksella' suomalaiset tuhosivat konferenssin. [Reunavaltioiden] Edustajien mukaan suomalaiset tekivät tämän tahallaan, pestäkseen itsensä puhtaaksi SNTL:n silmissä. He ajattelevat yhä, että kaikki neuvostoinformaatio Riian konferenssista tulee Helsingistä – Suomen hallitukselta.²²⁰

Tämän tiedon on täytynyt olla yhtä huvittavaa kuin se oli hyödyllistä neuvostonäkökulmasta, mitä Suomen roolin arvioimiseen tuli. Yleisemmin se osoittaa, miten harvat reunavaltioiden ulkopoliittiset toimijat arvasivat, että se mitä sanottiin toiselle naapurisuurvallalle, päätty parhaassa tapauksessa samalla viikolla toisen korviin. Informaation jakaminen kuvastaa sitä, miten pienet maat käsitettiin suurvaltatoimijoiden näkökulmasta tiettyyn rajaan asti keskenään vaihdettaviksi pelimerkeiksi, vaikka vaikutuspiireistä myös aidosti kilpailtiin.

Näiden Riian konferenssista tarjoamiensa ”makupalojen” lisäksi Saksan edustajilla oli lisäinformaatiota Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikasta. Tietojensa pohjalta saksalaiset kumosivat oletuksen siitä, että Suomen yleisesikunnan edustajia olisi vierailut Puolassa. He olivat myös keskustelleet liittopolitiikasta eroavan ulkoasiainministerin Procopén kanssa. Procopé olisi esittänyt Saksan edustajille, ettei Suomella alun

220 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Aralov, 24.4.1925 no 3/c, erittäin salainen.

pitäenkään ollut mitään aikomusta osallistua Riian konferenssiin täysivaltaisesti. Siksi Suomen hallitus ei ollut edes lähettänyt edustajaa Helsingistä, vaan sen sijaan Suomen sotilasasiamies Riiassa oli toiminut tarkkailijana. Edelleen Procopé oli esittänyt, että ulkoasiainministerinä hänen politiikkansa oli koko ajan ollut olla solmimatta mitään sotilas-sopimuksia, jotka ”velvoittaisivat Suomea moraalisesti tulevaisuudessa.” Saksalaisten mielestä Procopé oli muuttunut aivan ilmeisesti edukseen sen jälkeen, kun hänestä oli tullut ulkoasiainministeri. Hän oli vähemmän puolalaisystävällinen (ven. *polofil*) ja yleensäkin varovaisempi.

Suomen uuden hallituksen osalta Saksan edustajat huomauttivat lyhyesti, ettei nykyinen ulkoasiainministeri Karl Idman harjoittanut itsenäistä ulkopoliittikkaa. Hän ei ollut, kuten uskottiin, Emil Nestor Setälän (ed.) vaikutuksen alainen. Tätä saksalaiset luonnehtivat kriittisesti termein: ”liian teoreettinen”, ”kapea suomalainen nationalisti” ja ”ruotsalaiskammoinen” (ven. *švedofob*). Sen sijaan ulkoasiainministerin ajateltiin olevan joko pääministeri Antti Tulenheimon (kok.) tai presidentti Lauri Kristian Relanderin vaikutuksen alainen. Raportti päättyi saksalaisten kysymykseen saksalais-neuvostoliittolaisten suhteista. Tšernyh mainitsi saksalaisten olevan ”erityisen kiinnostuneita siitä, käymmekö me takuusopimusneuvotteluja Puolan kanssa”.²²¹ Tämä havainto kytki reunavaltio politiikan takaisin laajempaan eurooppalaiseen kehykseen. Kun Saksan liennytyt länsivaltojen, Englannin ja Ranskan, kanssa edistyi, Neuvostoliitto vastasi siihen lämmittämällä suhteitaan Puolan kanssa. Saksan edustajien tiedustelu teki selväksi, että viesti oli ymmärretty.

Tämän tiedonvaihdon jälkeen viimeistään ulkoasiainkansankomissariaatti saattoi ottaa melko levollisen asenteen reunavaltio liittoon yleensä ja Suomen rooliin erityisesti. Saksalaisilta saatu informaatio pääosin vahvisti neuvostoliittolaisten aiemmat tulkinnat ja kumosi joitain ristiriitaisia tietoja, jotka usein voitiin jäljittää Puolaan. Seuraavina päivinä neuvostoliittolaiset saivat käsiinsä myös Suomen hallituksen alkuperäisen, englanniksi laaditun vastauksen Riian konferenssikutsuun, josta kävi ilmi, että Suomen hallitus kieltäytyi lähettämästä virallista edustajaa. Kävi myös ilmi, että alkuperäiseen Latvian laatimaan kutsuun sisäl-

221 Ibid.

tyivät sen lisäksi vain Puola, Viro ja Suomi. Liettua oli rajattu ulos ilmeisesti Puolan ja Liettuan Vilna-kiistan takia. Suomen virallisessa vastauksessa ei mainittu Romaniaa: Neuvostoliittolaisten mukaan Suomen edustaja Riassa, aiemmin ulkoministerinä reunavaltio politiikkaa ajanut Rudolf Holsti, oli henkilökohtaisesti liittänyt Romanian kutsulisalle.²²² Kaikkiaan nämä tiedot tukivat saksalaisilta saatua informaatiota Procopén ulkopoliittisesta linjasta. Kaikki disinformaatio ei myöskään ollut puolalaisten vastuulla, sillä Tšernyh viittasi meneillään olevaan pitkään kiistaan ulkoasiainkansankomissariaatin sisällä. Hänen mukaansa Neuvostoliiton Varsovan-edustustolla ja sen päälliköllä, Pjotr Voikovilla, oli taipumus liioitella puolalaisen informaation merkitystä, vaikka kaikki Helsingin-edustuston lähteet kumosivat sen.²²³

Loppujen lopuksi neuvostoliittolaiset pystyivät selvittämään myös melko tarkasti Riian kokouksen salaisten keskustelujen sisällön jo 22.4.1925, mikä kävi ilmi myöhemmästä raportoinnista kesäkuussa. Tiedot oli saatu nimeämättömältä henkilöltä, jota luonnehdittiin ”meidän tavanomaisen valistuneeksi informantiksemme”. Tämän lähteen mukaan Riassa solmittiin sopimus sotilastiedustelun koordinoinnista ja myös Suomi osallistui siihen. Kuitenkin ”Puolan yleisesikunnan ehdotus sen [tiedustelun] organisoimisesta Puolan yleisesikunnan keskustuomiston toisen osaston kautta torjuttiin”. Muiden osapuolten Puolaa kohtaa tuntema luottamus ei näin ollen vaikuttanut aivan täydelliseltä. Kaikkiaan tämä edelleen vahvisti aiempia neuvostoarvioita Suomen roolista. Suomen oli odotettukin olevan kiinnostunut sotilaallisten tietojen vaihdosta, mutta kuitenkin jättäytyvän liittoutumisneuvottelujen ulkopuolelle.²²⁴

Ratkaiseva hetki ulkoasiainkansankomissariaatin kokonaistulkinnalle reunavaltio liiton mahdollisuuksista oli ollut jo huhtikuun ensimmäisellä viikolla. Tällöin myös määriteltiin hyvin mielenkiintoisella tavalla ulkopoliittikan käytännön ja ideologian vuorovaikutusta. Varaulkoasiainkansankomissaari Litvinov oli silloin selvittänyt Tšernyhille näkemys-

222 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Aralov, 25.4.1925 no 13/c, erittäin salainen.

223 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Aralov, 2.5.1925, no 19/c erittäin salainen.

224 AVP RF, 04/41/255/53480, Tšernyh–Aralov, 24.6.1925, no 6/c erittäin salainen.

tään Itämeren tilanteesta, ja siitä kuinka sitä oli käsitelty *Izvestijassa*, kansankomissaarien neuvoston eli neuvostohallituksen lehdessä. Kirje on kiinnostava jo pelkästään siksi, että siinä hyvin suorasanaisesti, toki vain ulkoasiainkansankomissariaatin sisällä, kritisoidaan virallisen lehden tulkintaa ulkopolitiikasta.

Litvinov aloitti kritisoimalla suoraan *Izvestijan* päätoimittaja Juri Steklovin artikkelia ”Kenen kädet”, jossa käsiteltiin Baltian maiden ja länsivaltojen välisiä suhteita. Litvinov oli yhtä mieltä Tšernyhin kanssa siitä, että Steklovin näkemykset ”ovat täysin käsittämättömiä, ei vain teille, vaan myös muiden edustustojen päälliköille, jotka tuntevat tilanteen, sekä myös [ulkoasiainkansankomissariaattia johtavalle] kollegiolle”. Päinvastoin kuin Steklov, hän ei ollut kovinkaan vakuuttunut siitä, että Ranska tällä hetkellä johtaisi ”Itämeren rantamaiden [*Pribaltjiskie strany*] juonia”, vaikka näin olisikin ollut aikaisemmin, sillä:

Meillä neuvostoliittolaisilla on, valitettavasti, taipumus mitä kansainvälisiin kysymyksiin tulee, ajatella liian yksinkertaisesti ja primitiivisesti, pyrkiä toimimaan käyttämällä kaavoja herroista ja lakejoista, jotka sopivat agitaatioon, eivätkä kansainvälisen tilanteen vakavaan analyysiin. Puola on riittävän itsenäinen luodakseen, jopa ilman ulkomaista apua, monimutkaisia juonia meitä vastaan Itämeren rantamaissa. Nämä juonittelut ovat mahdollisia myös ilman rakenteluapua, mutta jos sitä kaikesta huolimatta annetaan, se ei tule Englannista, vaan Ranskasta.

Lopuksi Litvinov piti Steklovin artikkelia kahdesta syystä virheenä Neuvostoliiton ulkopolitiikan näkökulmasta. Se ei vain tarjonnut väärää kuvaa omalle neuvostoyleisölle, vaan myös kyseenalaisti ulkoasiainkansankomissariaatin ammattitaidon ulkomailla. Siksi se ”puhaltaa tuulta Puolan purjeisiin” ja kyseenalaisti neuvostoulkopolitiikan uskottavuutta laajemminkin.²²⁵ On hankala löytää parempaa tai selvemmin Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon näkökulmasta ilmaistua esimerkkiä siitä,

225 AVP RF, 04/41/255/53477, NKID:in kirjeenvaihtoa edustustojen kanssa vuonna 1925, Litvinov–Tšernyh, 4.4.1925 no 0257, salainen.

miten sen puitteissa käsitettiin ero toisaalta Neuvostoliiton ideologisten kannanottojen, toisaalta ulkopoliittisen analyysin ja toiminnan välillä.

ITÄMEREN LIITTOUTUMISHÄLYTYS LOCARNON SOPIMUKSEN KONTEKSTISSA

Kahdenväliset neuvostoliittolais-suomalaiset suhteet keskittyivät vuoden 1925 jälkipuolella lähinnä rajaan ja Karjalan pakolaisiin. Vuoden 1922 rajasopimuksen mukainen rajan demarkointi eli maastoon merkitseminen aiheutti useampia kiistoja maarajan tulkinnasta. Suomenlahdella merirajan määrittelyssä näkyi laajemmin yhteinen etu salakuljetuksen rajoittamisessa, vaikka Suomen kieltolain merkitys korostui. Neuvosto-osapuoli ymmärsi Suomen päätavoitteeksi estää pirtun salakuljetus Virosta tai muualta, mutta arvioi itse aluevesikysymystä myös osana Kronstadin ja Leningradin meriyhteyksien turvaamista. Valtioiden legitimoinnin kannalta kiinnostavasti Karjalan kapinan pakolaiskysymys oli hankala molemmille maille. Suomen edustajat tiedustelivat armahdusten ehtoja ja heimopakolaisten paluumahdollisuuksia Neuvostoliittoon vedoten muun muassa Suomelle koituviin taloudellisiin rasitteisiin. Yhtäältä Neuvostoliiton Helsingin-edustusto näki pakolaisten paluussa mahdollisuuden aktivistien toiminnan heikentämiseen Suomessa, erityisesti karjalaispakolaisten värväämisessä vakoilutehtäviin. Yleisen armahduksen umpeuduttua Tšernyh suositti henkilökohtaisia armahduksia. Toisaalta OGPU taas näki riskin siitä, että palaavien pakolaisten joukossa Suomesta siirtyy neuvostojärjestelmään vähintäänkin tyytymättömyyksiä ainesta. Nimenomaan Karjalan neuvostotasavallan suomalaispohjainen hallinto viivytti pakolaisten paluuta ollen valmis sallimaan sen vain tavallisen maahanmuuton kautta.²²⁶

Sen jälkeen, kun Neuvostoulkopolitiikka oli onnistunut alueellisessa tavoitteessaan estää keväällä 1925 Puolaa vahvistamasta asemaansa hankkimalla liittolaisia, se pyrki jatkamaan oleellisen Saksa-suhteen varmistamista ”Puola-kortilla”: toukokuussa ulkoasiainkomissaari Tšitšerin julkisti pyrkimyksen Puola-suhteen parantamiseen. Heinäkuussa Neuvostoliitto teki voimakkaimman vastatarjouksensa Saksan länsilienny-

226 Rupasov & Tšistikov, 2001, 39–42.

tykselle ehdottaessaan molempia maita sitovaa poliittista liittosopimusta muun muassa Kansainliitto- ja Puola-politiikasta. Samassa kuussa Neuvostoliiton edustajat myös tunnustelivat ensimmäisen kerran takuu- eli hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluja Suomen kanssa. Vaikka asia ei edennytkään, elo-syyskuussa Suomi sai paitsi neuvostodiplomatiassa, myös neuvostojulkisuudessa tunnustusta pidättyvyydestään reunavaltioyhteistyössä. Mitä ilmeisimmin ulkoasiainkansankomissariaatti oli saanut viestiään perille muun muassa keväällä haukut saaneelle *Izvestijalle*.²²⁷ Kaikkiaan tässä näkyi Neuvostoliiton reunavaltio politiikan ja sen osana olevan Suomi-suhteen konteksti osana maan laajempia tavoitteita Euroopassa.

Syksyn ja loppuvuoden kansainvälisten suhteiden kehitys muutti jälleen tilannetta neuvostoulkopolitiikan kannalta hankalampaan suuntaan, ja tulkintaerot ulkoasiainkansankomissariaatin ja erityisesti Stalinin johtaman ryhmittymän välillä korostuivat. Syyskuun lopulla Puola torjui neuvostoehdotuksen hyökkäämättömyyssopimukseksi, jonka Tšitšerin esitti pysähtyessään Varsovaan matkallaan Saksaan. Vaikka torjunta ei ollut julkinen, se kasvatti Neuvostoliiton tarvetta hyökkäämättömyyssopimukseen muiden Itämeren maiden kanssa.

Vielä kiireellisemmäksi asian teki Saksan länsi-integraation aloittaneen ja suurvaltastatusta palauttaneen Locarnon sopimuksen allekirjoittaminen 16.10.1925. Siinä Saksa, Ranska ja Belgia sopivat sekä rajojensa muuttumattomuudesta että välitysprosessista erimielisyyksien ratkaisemiseksi, ja sopimuksen takasivat Iso-Britannia ja Italia. Sen sijaan Puolan ja Tšekkoslovakian osalta Saksa sitoutui vain olemaan muuttamatta rajoja väkivaltaisesti. Tämä nosti esiin jälleen eron Ranskan ja Iso-Britannian ulkopoliitikassa. Ranskan etu olisi ollut saada takuut myös liittolaistensa rajoille oman turvallisuutensa kasvattamiseksi Saksan vahvistuessa. Erityisesti Saksan nopeaa taloudellista integrointia ajava Iso-Britannia ei halunnut tästä kynnyksymystä, vaan ilmoitti olevansa valmis takaamaan Euroopan rauhan vain Reinille, ei Veikselille saakka.

227 Jacobson, 1994, 159–161, Neuvostoliiton Saksan ja Puolan politiikan yhteyksistä Korhonen, 1966, 114–115, Korhonen hyökkäämättömyyssopimustunnustelusta ja neuvostoreaktioista Suomen ulkopoliitikkaan.

Iso-Britannian takuita puolestaan tarvitseva Ranska joutui suostumaan tähän, vaikka myös se solmi uudet molemminpuoliset avustussopimukset Puolan ja Tšekkoslovakian kanssa. Tämä Länsi- ja Keski-Euroopan eriarvoinen asema oli Locarnon sopimuksen perusheikkous.²²⁸

Toisin kuin politbyroossa ensisijaisesti uskottiin, Locarnossa ei valmisteltu Neuvostoliiton vastaisia toimia tai oltu edes erityisen kiinnostuneita siitä, vaikka Saksa käyttikin ajoittain ”Neuvostoliitto-korttia” länsivaltojen suuntaan saadakseen paremman hinnan myönnytyksistään länsirajoillaan. Sen sijaan Keski- ja Itä-Euroopan jääminen kattavien rajatakuiden ulkopuolelle johti useampiin alueellisiin täydennysesityksiin, jotka osin yllättivät neuvostoulkopolitiikan sen pyrkiessä nyt minimoimaan vahinkoa, jonka Saksan länsi-integraatio sille aiheutti. Tämä vaati useammanlaisia toimia seuraavina vuosina huolimatta siitä, että Saksa ja Neuvostoliitto olivat allekirjoittaneet julkilausuman Rapallo-suhteen jatkuvuudesta pari päivää ennen Locarnon sopimuksen allekirjoittamista 12.10.1925.²²⁹ Reunavaltioiden suunnalla ne näkyivät yhä koordinoitumpina hyökkäämättömyyssopimusaloitteina.

Ideologian rooli neuvostoulkopolitiikan määrittelyssä vaihteli tuntuvasti vielä vuosina 1923–1925. Saksan osalta klassinen dualismi näkyi avoimesti, kun Saksan yhteiskunta- ja valtiorakenteiden romahdus vuonna 1923 nähtiin ideologisesti, maailmanvallankumouksen kannalta edistettävänä, mutta samanaikaisesti, reaalioliittisesta näkökulmasta uhkana neuvostovaltion turvallisuudelle. Mitä tulee vallankumouksen vientiin valtakamppailua käyneessä neuvostojohdossa, Saksan osalta Trotski oli siirtynyt sen kannattajaksi, kun taas Stalin pysyi epäilevänenä. Toisaalta jo seuraavana vuonna 1924 valmius suhteiden avaamiseen Iso-Britannian Labour-hallituksen kanssa kuvasti neuvostojohdon ja -ulkopolitiikan joustavuutta sen siirtyessä sopimaan käytännön eduista keskeiseksi vastustajaksi nähdyn valtion kanssa.

Neuvostoulkopolitiikassa suhde Suomeen toi myös kiinnostavalla tavalla esiin eron ideologian ja käytännön välillä, siten kun se ulkoasiain-

228 Marks, 2003, 72–78, Locarnon sopimuksen välittömästä taustasta ja sisällöstä.

229 Jacobson, 1994, 154–155, Locarnon sopimuksen yleiseurooppalaisesta taustasta sekä suhteesta Neuvostoliittoon, Korhonen, 1966, 116–118, Locarnon sopimuksen vaikutuksesta Neuvostoliiton Saksa-suhteisiin ja reunavaltio politiikkaan.

kansankomissariaatissa ymmärrettiin. Lievimmilläänkin tämä tarkoittaisi neuvostotoimijoiden erilaista näkemystä lyhyen aikavälin, mahdollisesti jopa kokonaisen vuosikymmenenkin tavoitteista, esimerkiksi niin sanotun kansallisen turvallisuuden näkökulmasta. Tästä huolimatta, Geoffrey Robertsia soveltaen, laajempi ideologinen kehys eli maailmanvallankumouksen lopullinen voitto saattoi olla jaettu tavoite etäisessä tulevaisuudessa.²³⁰

230 Roberts, 1999, 8–9 ideologian roolista Neuvostoliiton ulkopolitiikassa.

Liennytyks ja vallankumous: Locarnon sopimuksen ja Kominternin Kiinan-politiikan heijastuminen Itämerelle 1925–1927

Saksan ja länsivaltojen välisen liennytyksen eteneminen sotakorvauksien amerikkalaisrahoituksesta ja Locarnon rajatakuista Saksan jäsenyyteen Kansainliitossa sysäsi neuvostoulkopolitiikan sekä osin myös näkemysten kapitalismin vakiintumisesta voimakkaaseen muutoksen tilaan vuosien 1925 ja 1926 vaihteessa. Tämä näytti horjuttavan sekä ulkopolitiikan lähtökohtia että odotuksia vallankumouksen etenemismahdollisuuksista. Molempien edellytyksinä oli pidetty Saksan ja länsivaltojen välistä konfliktia sekä Euroopan laajuista taloudellista kriisiä.

Riippumatta siitä, katsottiinko tämän kehityksen lisäävän Neuvostoliiton vastaisen sodan uhkaa vai vain suhteellisesti heikentävän maan kansainvälistä asemaa, se toimi perusteluna laajalle vastareaktiolle. Ensimmäinen vaihe ulottui Locarnon sopimuksesta syyskuusta 1925 huhtikuulle 1926, jolloin Berliinissä solmittu sopimus vakiinnutti uudelleen Neuvostoliiton ja Saksan yhteisyyden jatkoedellytyksiä. Toinen vaihe jatkuu kesästä 1926 loppuvuodelle 1927, jolloin suhteet Iso-Britanniaan ja muihinkin länsimaihin kiristyivät merkittävästi. Osin tämä oli seurausta Iso-Britanniassa jo vuonna 1925 valtaan nousseen konservatiivihallituksen linjasta, osin Neuvostoliiton tuesta Iso-Britannian lakoille ja kasvavasta osallistumisesta Kiinan sisällissotaan. Sen lopputulokseen vaikuttaminen synnytti maiden välille etupiirikonfliktin. Molempien vaiheiden

Kartta 6. Neuvostoliitto ja Kiinan sisällissota vuonna 1927.
© Spatio 2021.

jännitteet heijastuvat Neuvostoliiton reuna- ja ulkopolitiikkaan sekä takuu- ja hyökkäämättömyyssopimusaloitteisiin sen välineinä myös Itämerellä.

Neuvostoliiton ohella Länsi-Euroopan liennytykseen näyttöä mahdollisena uhkana myös Lähi- ja Kaukoidän itsenäisille valtioille, kuten Turkille, Persialle, Afganistanille tai Kiinan sisällissodan keskeisille osapuolille. Locarnon sopimus 1925 paitsi liennytti maailmansodan voittajien risti-riitaa Saksan kanssa, myös vähensi englantilais-ranskalaista siirtomaakilpailua. Tämä uhkasi nationalistiseen modernisaatioon pohjaavien

poliittisten eliittien ja liikkeiden ensimmäisen maailmansodan jälkeen hankkimaa liikkumatilaa. Tältä pohjin oli mahdollista hakea perusteita Aasian nationalistien ja neuvostovaltion yhteisille eduille.

Kun nimenomaan VKP(b):n johdossa tulkittiin Länsi-Euroopan liennytys mahdollisen ”yhtenäisen länsiliiton” muodostamiseksi ja Neuvostoliiton vastaisen painostuksen, jopa sodan valmisteluksi, vastareaktio oli kaksiosainen. Ensiksi oli pyrittävä Euroopasta Aasiaan rajojen ja rajanaapurien varmistamiseen takuu- ja hyökkäämättömyyssopimuksilla.

Näin estettäisiin merkittävältä osin Iso-Britannian turvatakuisiin pohjajaviksi nähtyjen Locarno-tyyppisten sopimusten ulottuminen omille rajoille. Toiseksi nimenomaan Aasiassa välineenä oli lisäksi tuki nationalistisille, kolonialismin vastaisille liikkeille. Tässä lähdettiin periaatteessa perinteisen kansallisen edun näkökulmasta sivuuttaen pidemmän välin ideologiset tavoitteet. Sekä politbyroo että ulkoasiainkansankomissariaatti olivat tästä yhtä mieltä. Molemmat myös antoivat etusijan ”itä-suuntaukselle”. Tšitšerinin mukaan aasialaisen nationalismin tukemista ei tullut uhrata parempien suhteiden saavuttamiseksi länsivaltojen tai Yhdysvaltojen kanssa.²³¹ Samaan aikaan tavoiteltiin kuitenkin luottoja länsimarkkinoilta ja kauppasuhteiden kehittämistä länsivaltojen kanssa. Neuvostoliiton länsisuhteiden kannalta ristiriidan muodostivat jo pelkästään ”itäsuuntauksen” periaatteet, mutta lisäksi näiden periaatteiden epäjohdonmukainen soveltaminen johti katastrofiin Kiina-politiikassa, mikä heijastui merkittävällä tavalla myös Euroopan tilanteeseen.²³²

Tällaisessa kontekstissa Neuvostoliiton takuu- ja hyökkäämättömyyssopimusaloitteet ovat ensin sen Saksa-suhteen muutoksen, toiseksi sen Iso-Britannia-suhteen ja Kiina-politiikan kärjistymisen funktioita. Neuvostoliiton Kiina-politiikan Komintern-painotteinen aktivointi ja kilpailu vaikutusvallasta brittien kanssa nojasi nimenoman erilaisiin arvioihin maan yhteiskunnallisesta tilanteesta. Tässä oleellinen tekijä oli taas keran nationalismin ja vallankumouksen suhde.

Hyökkäämättömyyssopimusaloitteiden ohella sekä Suomen roolia neuvostoulkopoliitikassa että Neuvostoliiton ulkosuhteita arvioidaan myös poliittisen järjestelmän ja ideologian tarjoamista näkökulmista vuosina 1926–1927. Näissä oleellisiksi teemoiksi Suomen osalta nousevat neuvostoedustuston yhteyksien laajeneminen puoluekentässä, kiinnostus eduskuntavaaleihin vaikuttamiseen sekä taloussuhteiden poliittisen merkityksen arviointi Baltiassa. Neuvostoliiton osalta ulkopoliitikan, poliittisen järjestelmän ja ideologian suhteeseen vaikutti puolueen sisäinen valtakamppailu, joka henkilöityi lopuksi Staliniin ja Trotskiin.

²³¹ Jacobson, 1994, 177–178.

²³² Jacobson, 1994, 204.

Hyökkäämättömyys, puolueettomuus ja liittoutumattomuus

Alueellisesti, Itämeren kontekstissa, Locarnon sopimus vaikutti paitsi neuvostoliittolais-saksalaisiin suhteisiin, myös Puolan asemaan. Ranskan ja Saksan välien paraneminen vähensi Puolan todennäköisyyttä saada Ranskasta tukea Saksan taloudellista painostusta ja aluevaatimuksia vastaan, erityisesti kun Locarnon sopimus ei taannut Puolan länsirajaa. Puolan asema heikkeni aiempaan nähden. Toisaalta neuvostoulkopolitiikan näkökulmasta suhteiden parantaminen Puolaan, huolimatta monista ongelmista, tarjosi painostusvälineen Saksan länsiliennytyksen rajoittamiseen. Näin oli erityisesti ennen kuin Berliinin sopimus muotoili Neuvostoliiton ja Saksan yhteistyön jatkoopitteet huhtikuussa 1926, mutta rajallisemmin myös sen jälkeen.

Berliinin sopimuksessa Saksa oli valmis rajoittamaan Neuvostoliittoa huolestuttaneita Kansainliitto-sitoumuksiaan, joista poikkeamiseen se sai länsivaltojen hyväksynnän. Saksa paransi joka tapauksessa liikkumattomaan suhteeseen länteen. Neuvostoliitto puolestaan sai takuut siitä, ettei Saksa osallistuisi Neuvostoliiton vastaisiin pakotteisiin tai sallisi sotilaallista kauttakulkua alueensa kautta, jos Neuvostoliitto määriteltäisiin hyökkääjäksi.²³³ Näissä puitteissa Neuvostoliiton ulkopoliittinen johto valmisteli Itämeren rantamaille suunnattuja takuu- ja hyökkäämättömyyssopimusaloitteita, lähtökohtaisesti erikseen Baltian maille, Puolalle ja Suomelle. Ennen huhtikuun lopulla saavutettua sopimusta Saksan kanssa myös kilpailu vaikutusvallasta sen kanssa Baltian maissa oli näkyvä teema aloitteiden valmistelussa.

”POHJOIS-LOCARNO” JA NEUVOSTOLIITTOLAISSUOMEN YHTEISYMMÄRRYS

Neuvostoedustusto Suomessa alkoi valmistella Suomen suhteisiin liittyvää sopimusaloitettaan jo tammikuun puolivälissä 1926, hyvissä ajoin ennen kuin se tuli julkiseksi maaliskuussa. Valmistelut liittyivät suomalaisessa julkisuudessa marraskuussa 1925 esiteltyyn, entisen pää-

233 Korhonen, 1966, 127. Sevastojanov, 1997, 5–7.

ministerin ja kansainvälisen oikeuden professori Erichin laajempaan ”Pohjois-Locarno” -suunnitelmaan. Kyseessä oli keskinäinen hyökkäämättömyys- ja rajatakuujärjestely Locarnon sopimuksen pohjalta. Siihen kuulusivat sekä Skandinavian että Baltian maat, ja sillä olisi mielellään länsivaltojen takuu, esimerkiksi Kansainliiton kautta. Erikseen mainittiin, että myös Neuvostoliitto voisi osallistua siihen. Erichin Suomen hallitukselle tekemän muistion mukaan jäseninä eivät kuitenkaan olisi Neuvostoliitto tai Puola. Suomen hallitus ja erityisesti ulkoministeri Setälä olivat olleet hankkeesta kiinnostuneita. Suomen Pariisin-lähettilään Enckellin kriittinen arvio sekä takuiden realismisuudesta että Neuvostoliiton vastustuksesta sai hallituksen luopumaan Erichin esityksen julkisesta tukemisesta.²³⁴

Neuvostoliiton Helsingin-edustaja Ivan Lorents muotoili jo tammi-kuun puolivälissä 1926 aiempien keskustelujen pohjalta Suomea koskevan takuu- ja hyökkäämättömyyssopimusaloitteen ulkoasiainkansankomissariaatin kollegioon siirtyneelle edeltäjälleen Tšernyhille. Neuvottelujen tuli perustua vuonna 1925 solmittuun neuvostoliittolais-turkkilaiseen sopimukseen, vaikkakaan tämän pohjan ei uskottu Suomessa kohtaavan ”valmista maaperää”. Suomen ulkopoliittisen johdon uskottiin arvostavan eniten sopimuksen hyökkäämättömyysosaa. Ongelmia Lorents sen sijaan odotti puolueettomuusvelvoitteiden muotoilussa. Erityisesti Kansainliiton sanktiot olisivat ongelmallisia siinä tapauksessa, että se määritteli Neuvostoliiton hyökkääjäksi suhteessa johonkin kolmanteen maahan. Hän ymmärsi, että Suomen näkökulmasta edullisinta olisi yhdistää Neuvostoliittoon kohdistuva puolueettomuusvelvoite koskemaan vain kolmannen osapuolen suorittamaa provosoimatonta hyökkäystä, mutta arvioi, että ”mielestäni meille siitä on vain niukasti hyötyä”.²³⁵ Tämä todennäköisesti tarkoitti, että neuvosto-osapuoli oletti Kansainliiton määrittelevän heidät hyökkääjäksi riippumatta tosiasiallisesta tapahtumien kulusta, esimerkiksi konfliktissa Puolan kanssa. Neuvostoliiton ja Puolan hyökkäämättömyyssopimus-

234 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Aralov 9.1.1926 no 37, erittäin salainen 11/c. Korhonen, 1966, 118–121, ”Pohjois-Locarnon” yleisestä valmistelusta ja vastaanotosta.

235 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Tšernyh 16.1.1926 no 39, erittäin salainen 20/c.

neuvottelut juutuivat jo 18.2.1926 kysymyksiin Neuvostoliiton esittämästä kahdenvälisestä ja Puolan esittämästä monenkeskisestä hyökkäämättömyyssopimuksesta. Yksimielisyyteen ei päästy myöskään Baltian maiden asemasta, jos sen hetkiseen tilanteeseen tulisi muutoksia – käytännössä puhuttiin siis etupiireistä. Vielä samana päivänä politbyroo päätti varaulkoasiainkansankomissaari Litvinovin esityksestä aloittaa alustavat sopimusneuvottelut neljänvälisestä sopimuksesta Viron, Latvian ja Liettuan kanssa hyökkäämättömyydestä, vihamielisiin liittoihin kuulumattomuudesta sekä puolueettomuudesta. Suomea ei tässä yhteydessä mainittu.²³⁶

Neuvostoliitto kävi alkuvuodesta neuvotteluja myös Ruotsin kanssa rajallisemmasta sopimuksesta, kiistakysymysten ratkaisuprosessista. Se nosti esiin ajatuksen samanaikaisista neuvotteluista Ruotsin ja Suomen kanssa. Tämä johti helmikuun alussa Ruotsin Helsingin-lähettilään, Carl Hamiltonin ja neuvostoedustajan keskusteluihin. Lorentsin mukaan Hamilton ei ollut lainkaan innostunut suomalaisesta ”Pohjois-Locarno”-aloitteesta. Hamilton katsoi, että oli ”vaarallista yhdistää vakaa ja rauhallinen tilanne Skandinaviassa sellaisiin kysymyksiin [Baltiassa], joissa tätä vakautta ei ole”. Lisäksi hän kertoi neuvoneensa suomalaisia seuraavasti: ”Sanotaan että konfliktit tulee lokalisoida. Mutta täytyy osata myös lokalisoida hyvät suhteet, eikä asettaa niitä vaaraan tuomalla niihin vieraita elementtejä.” Tämän Lorents tulkitse tarkoittavan, että Suomen tulisi hoitaa suhteensa suoraan Neuvostoliiton kanssa, eikä viivytellä laajemmissa Baltian kysymyksissä.²³⁷

Helmikuun puolivälissä neuvostoedustaja otti yhteyttä ulkoasiainkansankomissariaattiin liittyen aiempaan aloitteeseensa ”poliittisesta sopimuksesta” Suomen kanssa, jonka hän koki jääneen vaille täyttä huomiota Puolan- ja Baltian-osastolla. Lorents nosti esiin Tšernyhille Itämeren rantamaiden (ven. *Pribaltijskie strany*) kanssa noudatettavan neuvottelutaktiikan, jossa Baltian-osasto, toisin kuin hän, halusi pitää

236 Neuvostoliiton ja Puolan neuvotteluista, Korhonen, 1966, 122–123, ja neuvottelujen aloittamisesta Baltian maiden kanssa, RGASPI, 17/3/547, politbyroon pöytäkirja 18.2.1926, sekä Rupasov & Tšistikov, 2001, 50–51.

237 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Tšernyh 5.2.1926 no 49, erittäin salainen 68/c.

Suomelle tehtävän aloitteen erillään Baltian maille tehtävistä aloitteista. Hän uskoi, että asiaan joudutaan palamaan, sillä ”suhteemme Suomen kanssa summaavat toisin kuin muiden Itämeren rantamaiden kanssa, ja se aletaan täällä [Suomessa] ymmärtää yhä enemmän”. Tätä näkökulmaa Lorents myös korosti Ruotsin lähettiläälle Hamiltonille. Hamilton vihjasikin järjestäneensä Suomen keskeiseen ruotsinkieliseen lehteen, *Hufvudstadsbladetiin*, Baltia-suuntausta eli reunavaltio politiikkaa vastustavan artikkelin. Tämä vastasi muutenkin Ruotsin tavoitteita sen Suomen-suhteissa. Ruotsi ei halunnut Suomen sitoutuvan idässä tai etelässä sellaisiin konflikteihin, jotka voisivat heijastua sen omille rajoille. Tällainen yhteistyö miellytti Lorentsiä, joka toivoi lisää samanlaista Suomen ruotsinkieliseltä lehdistöltä.²³⁸

YHTEYDET SUOMEN PUOLUEPOLIITTISEEN KENTTÄÄN

Diplomaattikontaktien ohella Neuvostoliiton edustusto avasi helmikuussa myös kanavia suomalaisen sisäpoliittiseen kenttään tasoittaakseen aloitteensa tietä. Ulkoasiainministeriön laajassa illanvietossa, johon osallistuivat mm. presidentti Relander ja Mannerheim, Lorents haki uusia yhteyksiä. Tasavallan presidentin tai entisen valtiohoitajan sijaan hän tutustui tupakkahuoneessa SDP:n puheenjohtajaan, Tanneriin. Vaikka SDP ei ollut hallituksessa, se oli tuolloin Suomen suurin puolue. Lorentsin mukaan Tanner oli kiinnostunut Neuvostoliiton taloudesta ja kauppasopimuksesta Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Tanner olisi myös sanonut kannattavansa Suomen ja Neuvostoliiton välisen kauppasopimuksen nopeaa solmimista ulkoasiainvaliokunnassa, jonka varapuheenjohtaja hän oli. Lorents kaipasi Suomen aloitteellisuutta kauppasopimusasiassa. Tannerin mukaan ”agraarit”, maalaisliitto, eivät kuitenkaan olleet kovin innostuneita. Heidän kantansa voisi muuttua, jos olisi mahdollista viedä esimerkiksi maitoa Leningradiin.

Huolimatta *Suomen Sosialidemokratissa* ilmaistusta tuesta Riian reunavaltio konferenssille, Tanner sanoutui siitä irti perustein, jotka olivat varsin lähellä Ruotsin lähettilään Hamiltonin näkemyksiä: ”Meidän

238 AVP RF, O4/41/256/53495, Lorents–Tšernyh 12.2.1926, erittäin salainen 82/c.

suomalaisten tulee seurata Ruotsin näkökulmaa, ja välttää sitä mikä olisi meille vaarallista.” Hamiltonin neuvot vaikuttivat siis löytäneen ainakin yhden vastaanottavaisen korvaparin Suomesta. Keskusteluun liittyivät lopuksi myös lehtimies Georg Theslöf ja Antti Tulenheimo. Näille Tanner, todennäköisesti selustansa varmistaakseen, oli huomauttanut, että Moskova pyrkii saamaan hänet kiinnostumaan kauppasopimuksesta. Raporttinsa lopuksi Lorents totesikin: ”Ystävyyttä” Tannerin kanssa luulen jatkavani, sillä epäilemättä hän voi eduskunnassa olla hyvin hyödyllinen.” Neuvostoedustuston kiinnostus SDP:tä kohtaan jatkui, sillä se seurasi puoluekokousta, jossa Tanner voitti puheenjohtajanvaalissa vastaehdokkaansa Matti Paasivuoren yhdellä äänellä.²³⁹

SDP ei ollut ainoa puolue, johon otettiin yhteyttä, sillä Lorents in edeltäjä, Tšernyh oli jo aiemmin avannut keskusteluyhteyden Ruotsalaisen kansanpuolueen vasemmistosiipeen kuuluvaan Schaumaniin. Lorentsia kiinnosti edelleen Riian reunavaltiokonferenssi ja Suomen yleisesikunnan edustajan mahdollinen osallistuminen siihen. Näistä asioista Schauman ei tiennyt paljoakaan.²⁴⁰

Suomen osalta hyökkäämättömyyssopimusaloitteen ensimmäinen vaihe tuli päätöksensä 12.3.1926, kun Neuvostoliitto sekä teki varsinaisen neuvottelutarjouksensa Baltian maille että esitti suullisesti neuvottelualoitteensa Suomelle. Aloitteiden saama vastaanotto oli parhaimmillaanakin vaihteleva.²⁴¹ Maaliskuun ensimmäisellä viikolla Lorents oli silti vielä melko optimistinen. Ruotsin lähettilään Hamiltonin kanssa oli löytynyt yhteisymmärrys siitä, että molempien maiden etuna oli ”ettei 1) ajatus Baltian liitosta, jossa Suomi on jäsenenä ja 2) ettei ajatus kollektiivisesta takuusopimuksesta, Suomi ja Itämeren rantamaat vs me [Neuvostoliitto], nouse uudelleen esiin”. Aiemman käytännön pohjalta Hamilton oli kertonut ”hoitaneensa” kahdessa päivässä *Hufvudstadsbladetiin* artikke-

239 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Tšernyh 9.2.1926 no 52, erittäin salainen 80/c. Raportista ei käy suoraan ilmi oliko kyseessä Gösta vai Georg Theslöf. Vaikuttaisi kuitenkin todennäköisemmältä, että Tanner olisi tullut diplomaattina ja lehtimiehenä toimineen Georg Theslöfin kanssa paremmin juttuun kuin Göstä Theslöfin, joka oli sisällissodassa Mannerheimin esikuntapäällikkö. *Hufvudstadsbladet*issa työskennellyt Georg Theslöf nousee vielä myöhemmin esiin neuvostoedustuston raportoinnissa.

240 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Aralov 20.2.1926 no 60, erittäin salainen 103/c.

241 Korhonen, 1966, 124–126, Rupasov & Tšistikov, 2001, 52–53.

lin. Siinä otettiin positiivinen asenne Neuvostoliiton tavoittelemiin kahdenvälisiin hyökkäämättömyyssopimuksiin. Lopuksi Lorents rinnasti Suomen ja Ruotsin kanssa käydyt, osin erityyppiset neuvottelut. Tannerin kanssa käymiensä keskustelujen pohjalta hän uskoi SDP:n olevan valmis kahdenväliseen hyökkäämättömyys- ja takuusopimukseen. Lorents ei kuitenkaan ollut varma kelpaisiko Neuvostoliiton ja Turkin välinen sopimus pohjaksi, vaikka kertoikin Tannerin pyytäneen sen tekstin nähdäkseen. Myöskään Ruotsi ei ollut valmis kiistojenratkaisuprosessin osalta Turkki-pohjaan, mutta omaa sopimusaloitettaan tarkokkaasti valmisteleva neuvostoedustaja näki tässä mahdollisuuden: jos Ruotsille tehtäisiin nyt myönnytyksiä, se helpottaisi Suomessakin kahdenvälisen sopimuksen tekemistä samalta pohjin.²⁴²

Vielä sopimusaloitteen julkistamispäivänä Helsingissä Lorents oli varsin sitoutunut tuen hankkimiseen sille huolimatta ulkoasiainministeri Setälän kanssa käydystä keskustelusta. Pohjaa positiivisille odotuksille oli tarjonnut Suomen irtisanoutuminen helmikuun alussa Riian reuna-valtiokonferenssista. Lisäksi vallitsi yhteisymmärrys siitä, ettei Puolalla ollut oikeutta esiintyä Neuvostoliiton suuntaan Itämeren rantamaiden, Suomi mukaan lukien, edustajana. Setälä oli myös irtisanoutunut Erichin ”Pohjois-Locarno” -suunnitelmasta pitäen sitä epärealistisena, koska siinä ei huomioitu saksalais-puolalaisten ja puolalais-liettualaisten kiistojen merkitystä. Lorents ei silti ollut vakuuttunut siitä, etteikö Suomen ulkopolitiikka epävirallisesti tukisi hanketta,²⁴³ minkä suhteen hän olikin oikeilla jäljillä. Nyt keskustelussa nousivat selvästi esiin Suomen virallisen ulkopolitiikan ja Neuvostoliiton tavoitteiden erot. Lorents tarjosi edelleen Turkki-sopimusta esikuvaksi. Vaikka Setälä toikin esiin kahdenvälisen sopimuksen olevan mahdollinen Suomelle, hän nosti esiin kansainvälisen välitysmenettelyn merkityksen sekä Suomen ”moraaliset velvoitteet” suhteissa eteläisiin, balttilaisiin, naapureihinsa. Lorents ei tällaisia velvoitteita tunnustanut ja näki Setälässä hyökkäämättömyyssopimuksen henkilökohtaisen vastustajan. Lorents uskoi silti, että

242 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Aralov 5.3.1920 no 66, erittäin salainen 124/c. Neuvostoliiton ja Ruotsin neuvottelujen merkityksestä Suomen näkökulmasta, Korhonen, 1966, 126.

243 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Tšernyh 8.2.1926 no 51, erittäin salainen 79/c.

”enemmistö eduskunnasta sekä ennemmistö hallituksesta on luullakseni puolesta”.

Neuvostoliiton edustaja painotti edelleen raportissaan sisäpoliittisella kentällä työskentelyn merkitystä: ”Olen jatkanut toimenpiteitä vaikutusvaltaisten piirien muokkaamiseksi meille tarpeelliseen suuntaan.” Tässä yhteydessä tällaisiksi määrittyivät sosiaalidemokraattisen puolueen eri ryhmittymät, fraktiot. Edustustolla oli tietoja siitä, että Tannerin ryhmittymä kannattaisi hyökkäämättömyyssopimuksen solmimista ensisijaisesti kollektiiviselta, laajalta pohjalta yhdessä Baltian ja Skandinavian kanssa, ”mutta ei vastusteta kahdenvälistäkään, jos kollektiivinen kohtaisi vastustusta meiltä.”

Voimistaakseen painetta tähän suuntaan Lorents kutsui luokseen ”vasemmisto sos.demien edustajan J. F. Aallon”, joka oli ollut jo Lorentsin edeltäjälle Tšernyhille hyödyllinen kontakti. Johan Fredrik Aaltoa²⁴⁴ valmistettiin Neuvostoliiton kanssa solmittavan kahdenvälisen sopimuksen eduista sekä monenkeskisen sopimuksen riskeistä, jotka johtaisivat lopulta Puolan hallitsemaan sotilasliittoon: ”J. F. Aalto oli kanssani yhtä mieltä ja lupasi käsitellä kysymystä [sosiaalidemokraattien] ryhmässä ja tuoda energisesti esiin [kollektiivisen] sopimuksen mahdottomuuden.” Lorents ei aivan jakanut J. F. Aallon optimismia sen suhteen, ettei Kansainliitto-jäsenyys olisi este puolueettomuudelle Neuvostoliittoa kohtaan. Hänellä oli silti J. F. Aalosta kokonaisuutena arvostava käsitys: ”Hän on hyvä työläinen, joka epäilemättä seuraa politiikkaa ja on kiinnostunut siitä.” J. F. Aalto oli luvannut myös käsitellä sopimusasiaa lehdessään, *Kansan Työssä*. Lorents laskeskeli toiveikkaasti, että hyökkäämättömyyssopimuksen kannattajilla, kommunistien lisäksi SDP:llä ja RKP:llä, olisi 101 paikkaa eduskunnassa. Hänen oli kuitenkin myönnettävä, että kansainvälisen välityksen ja Kansainliiton ulossulkeva hyökkäämättömyyssopimus kohtaisi Suomessa ”huomattavaa vastustusta”.²⁴⁵

244 Johan Fredrik Aalto oli myös ollut *Suomen Sosialidemokraatin* päätoimittajana vuosina 1922–1923.

245 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Aralov 13.3.1926 no 73, erittäin salainen 146/c.

SUOMEN ULKOPOLIITTISEN JOHDON ASENNE

Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimusaloite sai viivyttelävän ja huolestuneen vastaanoton Itämeren rantamaissa, erityisesti Suomessa. Tämä ei tullut täytenä yllätyksenä Neuvostoliiton edustustolle, vaikka toiveikkuus oli värittänyt arvioita pitkään. Suomalaiset eivät vastustaneet Neuvostoliiton kolmen Baltian maan kanssa käymiä neuvotteluja, mutta pyrkivät seuraamaan niitä hyvin tiiviisti. Niiden tulosten pohjalta ratkaistaisiin kahdenvälisen suomalais-neuvostoliittolaisen sopimuksen hyväksyttävyyys. Vaikka Puolan- ja Baltian-osasto katsoi Setälän ja Suomen Moskovan-lähettilään Hackzellin kannattavan kauppasopimusta, ulkoasiainministeriössä nähtiin myös sen vastustajia. Suomen ulkopolitiisessa johdossa katsottiin käytävän sisäistä kamppailua hyökkäämättömyyssopimusaloitteesta. Tällä saralla pyrkimys poliittiseen vaikuttamiseen ei ilmeisesti ollut kaikilta osin menestys, kun Lorents erikseen totesi, että ”Hackzellilla ei ole näissä kysymyksissä meille toivottavaa roolia”.²⁴⁶ Hackzell oli suhtautunut raporteissaan kriittisesti sekä Neuvostoliiton tavoittelemiin erillisiin hyökkäämättömyyssopimuksiin että Puolan pyrkimykseen esiintyä muiden reunavaltioiden nimissä. Iso-Britannian Moskovan lähettilään, Robert Hodgsonin selvän kielteinen kanta Puolan aloitteisiin saattoi rohkaista tähän suuntaan. Hackzellin mukaan brittilähettiläs olisi myös kehottanut Baltian maita sopimaan hyökkäämättömyyssopimukset Neuvostoliiton kanssa.²⁴⁷

Suomen hallituksen kriittisen asenteen nähtiin vahvistuneen Hackzellin saavuttua maaliskuun lopulla Moskovasta Helsinkiin. Tasavallan presidentti Relander oli valtioneuvoston istunnossa kuitenkin se, joka esitti ”Pohjois-Loconon” suunnittelun jatkamista. Kaikesta huolimatta Lorentsilla oli ulkoasiainkansankomissariaatille tarjottavana joitain kriittisiä kommentteja neuvottelutaktiikan osalta. Kyse ei ollut vain siitä, ettei häntä ollut informoitu etukäteen, että Neuvostoliiton aloitteet Baltian maille julkistettaisiin samana päivänä kuin Suomellekin. Huomioiden erityisesti Suomen virallisen viileyden hän väitti, että neu-

²⁴⁶ AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Aralov 20.3.1926 no 77, erittäin salainen 160/c.

²⁴⁷ UM 5C, 18:4 Suomen Moskovan edustusto, Hackzell–Setälä 3.3.1926 no 86 ja Hackzell–Setälä 10.3.1926 no 87.

vosto-osapuoli oli yrittänyt edetä liian nopeasti. Suomen hallitusta olisi pitänyt valmistella informoimalla heitä ”ennen kuin toimimme muissa Itämeren rantamaissa”, jotta olisi vältetty epäilyt siitä, että Neuvostoliitto pyrki heikentämään Suomen suhdetta Kansainliittoon ja Baltian maihin. Lorents vahvisti silti edelleen arvion Suomen hallituksesta varovaisena vastustajana, joka halusi välttää sitoutumista ”varomattomiin kombinaatioihin” ellei se erityisesti ollut heidän etujensa mukaista. ”Suomen porvariston johtavan kerroksen” uskottiin vilpittömästi luopuneen puolalaispohjaisesta Baltian liitosta. Neuvostoaloitteen sijaan se näkee ratkaisun turvallisuusongelmiinsa ”Pohjoisessa tai Koillisessa paktissa”, joka olisi yhteydessä Kansainliiton takuisiin erityisesti Ahvenanmaan aseman osalta.²⁴⁸

Julkiseksi Suomen torjuva asenne neuvostoaloitteeseen tuli huhtikuun toisella viikolla. Silloin *Uudessa Suomessa* ilmestyi artikkeli, jonka ulkoasiainministeri Setälä antoi ymmärtää vastaavan omaa kantaansa. Neuvostoliiton sopimustunnustelut tuotiin julkisuuteen, ja Suomen tavoitteet esiteltiin suhteellisen tiukkaan sävyyn.²⁴⁹ Tämä ei merkinnyt neuvotteluista kieltäytymistä, mutta teki virallisen tarjouksen esittämisestä hankalampaa. Neuvostoulkopolitiikan vastoinkäymiset Suomen osalta eivät rajoittuneet vain tähän torjuntaan, vaan myös Suomen ulkopoliittinen aktivoituminen tuotti yllätyksiä.

Saksa-suhteen vakauttaminen ja neuvostoulkopolitiikan prioriteetit Itämereltä Aasiaan

Neuvostoliiton kannalta Itämeren rantamaiden kanssa käydyt neuvottelut olivat koko kevään 1926 selkeästi alisteisia sen Saksa-suhteen uudelleenmäärittelylle. Niin kauan, kun suhde Saksaan oli määrittelemättä, ei voitu lyödä lopullisesti lukkoon myöskään Neuvostoliiton tavoitteita Puola-neuvotteluissa, jotka puolestaan ohjasivat Baltian maiden ja Suomen suuntaan tehtyjä hyökkäämättömyyssopimustunnusteluja.

248 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Aralov 27.3.1926 no 80, erittäin salainen 180/c.

249 Korhonen, 1966, 127.

KILPAILIJASTA YHTEISTYÖKUMPPANIKSI: SAKSA-KUVA JA PUOLA-KORTTI

Kun yhteistyösopimusta ei vielä ollut, Saksaa käsiteltiin kilpailijana mutta ei sotilaallisena uhkana Neuvostoliiton Helsingin-edustuston arvioissa. Tämä sävyn muutos näkyi myös Neuvostoliiton ja Saksan diplomaattiedustajien rutiininomaisissa reunavaltioita koskevien tietojen vaihdoissa. Saksan lähettiläs Herbert Hauschild saattoi kyllä vakuuttaa venäläisille jo tammikuussa 1926, ettei Suomi ollut heidän tietojensa mukaan osallistumassa Riian reunavaltiokonferenssiin. Baltian maiden osalta Saksan nähtiin kuitenkin vahvasti tukevan maiden välistä taloudellista yhteistyötä, jotta se saisi laajemman markkina-alueen. Tässä tilanteessa Lorents näki Neuvostoliiton ja Saksan yhteisten etujen Itämeren rantamaissa rajoittuvan ainoastaan Puolan vaikutusvallan vastustamiseen.

Havainnoissa sekä Saksan että Puolan tavoitteista heijastuivat Locarnon sopimuksen seuraukset. Lorentsinkin mukaan saksalaiset diplomaatit esittäisivät hyväksyvänsä Viron ja Latvian taloudellisen riippuvuuden Neuvostoliitosta. Lisäksi ”vähemmän varovaiset keskustelukumppanit jopa sanovat suoraan, että Latvia ja Viro eivät voi taata poliittista riippumattomuuttaan [Neuvostoliitosta]”. Saksan todellinen päämäärä oli silti hänen käsityksensä mukaan päinvastainen, Viron ja Latvian taloudellinen yhdistäminen ja Liettuan alistaminen Saksan vaikutusvalttaan. Tähän sopivat myös havainnot Puolan poliittisten piirien asenteen muuttumisesta Baltian tilanteen osalta. Kehityskulun jatkuessa hän olettaa ”Neuvostoliiton etujen törmäävän pikemmin saksalaisten kuin puolaisten kanssa”.²⁵⁰

Helmi-maaliskuussa Neuvostoliitto edelleen uskoo Saksan tukevan Baltian integraatiota, mutta epäilee Saksan tukevan myös Erichin ”Pohjois-Locarno” suunnitelmaa. Tämä olisi konkreettinen este Neuvostoliiton tavoitteille Suomessa ja Baltian maissa. Saksan länsiliennytyksen suora seuraus näkyy siinä, että Saksan vaikutusvallan torjumista Itämeren maissa perusteltiin nyt sillä, ”että Saksasta saattaa tulla Englannin linjan seuraaja”. Puolan Helsingin-lähettiläs Tytus Filipowicz puolestaan

²⁵⁰ AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Tšernyh 23.1.1926 no 42, erittäin salainen 37/c.

korosti maansa siirtymistä status quon kannattajaksi Baltiassa. Lisäksi Filipowicz murehti Ranskan vaikutusvallan päättymistä Itä-Euroopassa. Tämän Lorents perustellusti arveli olevan ”kaikella todennäköisyydellä Danzigin käytävästä johtuvan vaaran sanelemaa”.²⁵¹ Arvioita orastaneesta neuvostoliittolais-saksalaisesta kilpailusta Baltian maissa tukisi myös Saksan Moskovan lähettilään, Ulrich von Brockdorff-Ranzaun näkemys tilanteesta. Hackzellin mukaan tämä olisi todennut, ettei Saksalla ole nyt etuja Baltian maissa, mutta se ”voi aikaa myöten muuttua” maiden nyt vakiinnuttua.²⁵² Maaliskuun puolivälistä huhtikuun alkuun neuvostosedustuston raportteja hallitsi kriittinen näkemys Saksan tavoitteista Itämerellä. Vielä huhtikuun alussa Lorents tulkitsi Saksan edustajan tuen neuvostoliittolais-liettualaiselle hyökkäämättömyyssopimukselle johtuvan Saksan pyrkimyksestä vaikeuttaa Neuvostoliiton ja Puolan suhteita.²⁵³ Tosiasiallisesti tai tulkintojen tasolla, ”Puola-kortti” oli kovassa käytössä.

Politbyroon tasolla Saksa-suhdetta oli työstetty keväällä 1926 ahkerasti Puolaakaan unohtamatta. Lähettiläsporrasta ei nähtävästi aina reaaliaikaisesti informoitu. Maaliskuun alussa politbyroo oli Tšitšerinin ja Litvinovin esityksestä valmis myöntymään Saksan tavoitteeseen solmia maiden välinen sopimus ennen kuin Saksasta tulee Kansainliiton jäsen, todennäköisesti koska maa teki Kansainliitto-jäsenyyteen varauksia Neuvostoliiton eduksi. Vaikka venäläisillä oli muutosehdotuksia saksalaisten sopimusluonnokseen, kokonaisuutena politbyroo katsoi sen hyväksyttäväksi jo maaliskuun alussa. Samana päivänä politbyroo antoi tukensa ulkoasiainkomissariaatin Puolaa koskeville linjauksille.²⁵⁴ Neuvostoliiton ja Saksan yhteistyön jatkona takaava Berliinin sopimus oli selvä jo 15.4.1926. Silloin politbyroo päätti, että sopimus tulee allekirjoittaa viimeistään seuraavan kahden viikon kuluessa.²⁵⁵

251 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Tšernyh 1.2.1926 no 46, erittäin salainen 65/c ja Lorents–Tšernyh 5.2.1926 no 48, erittäin salainen 67/c.

252 UM 5C, 18:4, Hackzell–Setälä 10.3.1926 no 87.

253 AVP RF, 04/41/256/53495 mm. Lorents–Aralov 13.3.1926 no74, erittäin salainen 147/c, ja 9.4.1926 no 84, erittäin salainen 187/c.

254 RGASPI, 17/3/549, politbyroon pöytäkirja no 13, 4.3.1926 ”Saksasta” ja ”Puolasta”.

255 RGASPI, 17/3/553, politbyroon pöytäkirja no 17, 25.3.1926 ”Saksasta” ja ”Puolasta”, ja 17/3556, politbyroon pöytäkirja no 20, 15.4.1926 ”Saksasta” Berliinin sopimuksen allekirjoittamisesta.

KIINAN SISÄLLISSOTA NEUVOSTOLIITON EUROOPAN-TAVOITTEIDEN MÄÄRITTÄJÄNÄ

Osana Locarnon sopimuksen luomaa tilannetta Neuvostoliiton ulkopoliittikka joutui keväällä 1926 uudelleenarvioimaan myös suhdettaan Kiinaan. Aluksi vuoden 1925 aikana neuvostojohto, eli puolue, Komintern ja NKID, olivat korostaneet puolustuksellista strategiaa. Tämän ohella kiinalaisten kommunistien tuli toimia Etelä-Kiinassa vaikuttavan nationalistisen liikkeen, Kuomintangin (myös Guomindang, suom. Kiinan kansallispuolue) osana.

Neuvostoliiton sotilasneuvonantajat Kiinassa kuitenkin arvioivat tilanteen suotuisaksi hyökkäysoperaatioille ja laativat suunnitelman kesällä 1925. Alkuvuodesta 1926 keskuskomitea nimitti sotilaskomission arvioimaan Kiinan sisällissodan tilannetta sekä menestymisen edellytyksiä Kuomintangin laajalle hyökkäykselle Etelä-Kiinasta Keski-Kiinaan. Helmikuussa 1926 myös politbyroo asetti Aasian politiikkaa arvioimaan Trotskin johtaman erityiskomitean, johon kuuluivat Tšitšerin (NKID), kenraali Kliment Vorošilov (RKKA) ja Dzeržinski (OGPU). Sekä erityiskomitea että komitean päätöslauselmaa täydentänyt Stalin suosittivat maltillista linjaa vielä maaliskuuhun taitteessa, pienin painotuseroin. Pääajatuksena oli välttää imperialististen valtioiden, erityisesti brittien provosoimista Kiinan vallankumouksen vastaisen ”Locarno-tyyppisen” koalition muodostamiseen. Tämän piti onnistua estämällä Iso-Britannian ja Japanin liiton uusiutuminen sekä lisäämällä yhteistyötä Neuvostoliiton, Kuomintangin ja Japanin (!) välillä.²⁵⁶ Siinä missä Politbyroon komitean raportti esitti yksiselitteisesti, että ”Kantonin [Kuomintangin hallituksen] ei tule asettaa tavoitteeksi uusien alueiden valloittamista”, Stalinin lisäys salli ”välttämättömän tarpeen ilmetessä” sotatoimet oman alueen ulkopuolella, mutta ”vain yhteisymmärryksessä [VKP(b):n] keskuskomitean kanssa”.²⁵⁷

Tämän neuvostoulkopolitiikan linjan muutti käänne Kuomintangin sisällä. Liikkeen perustaja Sun Jat-sen (myös Sun Yixian) kuoli maalisi-

256 Yleisemmin Neuvostoliiton Kiinan-politiikasta 1925–1926, Jakobson, 1994, 190–191.

257 RGASPI, 17/3/554, politbyroon pöytäkirja no 18, 1.4.1926, ”Kiinasta”. Tässä istunnossa Dzeržinskiä sijaisti OGPU:n edustajana Trilisser. Stalinin täydennyksestä komission esitykseen, RGASPI 17/3/556, politbyroon pöytäkirja 20, 5.4.1926, ”Kiinasta”.

kuussa. Kuomingtangin joukkojen, Kansallisen vallankumousarmeijan, esikuntapäällikkö Tšiang Kai-šek (myös Jiang Jieshi) teki 20.3.1926 valankaappauksen, joka yllätti täysin sekä neuvostoliittolaiset että Kiinan kommunistipuolueen. Puolentoista kuukauden neuvottelujen jälkeen neuvostoliittolaiset päättivät jatkaa Tšiangin joukkojen aseistamista. He myös vaativat kiihneittäisiä kommunisteja jatkamaan Kuomingtangin ”sisäisenä blokkina” huolimatta näiden aseman heikentymisestä ja halusta irrottautua yhteistyöstä. Ennen kun neuvostoliittolaiset sotilasneuvonantajat tai politbyroo ja Komintern pääsivät yksimielisyyteen operaation tavoitteista, Tšiang aloitti menestykselliseksi osoittautuneen ”pohjoisen sotaretken” kesäkuun alussa. Päätös Tšiangin aseistamisesta perustui näkemykseen, että tämä oli ”aito, anti-imperialistinen nationalisti” sekä uskoon, että häntä voitiin kontrolloida asetoimituksilla ja viime kädessä käyttää välikappaleena kommunistisen vallankumouksen edistämiseen Kiinassa.²⁵⁸ Molemmat oletukset osoittautuivat puutteellisiksi, mikä osoitti nationalismin ja kommunismin samanaikaisen tukemisen ristiriitaisuuden Neuvostoliiton ulkopolitiikan välineenä.

Neuvostoulkopolitiikan globaalien tavoitteiden näkökulmasta keväällä 1926 oli onnistuttu läntisen Locarno-liennytyksen neutraloinnissa Euroopassa. Saksa oli varmistettu Berliinin sopimuksella²⁵⁹, minkä jälkeen Locarnon vastastrategiaa haluttiin soveltaa myös Neuvostoliiton Aasian-puoleisten rajojen turvaamiseksi Kiinan sisällissodan muuttuvissa olosuhteissa. Tämä merkisi, että Neuvostoliiton ja Saksan väliset rajamaat, reunavaltiot, olivat enää toissijainen huoli. Ne eivät enää olisi yleisen läntisen intervention keskeinen reitti.

SUOMALAISTEN KIUSSALLINEN ALOITTEELLISUUS JA BALTIAN HYÖKKÄÄMÄTTÖMYSSOPIMUKSET

Suomen ulkopoliittisessa johdossa katsottiin huhtikuisen Neuvostoliiton ja Saksan välisen yhteisymmärryksen löytymisen asettavan uusia vaatimuksia nimenomaan suhteessa hyökkäämättömyyssopimuksiin. Suo-

²⁵⁸ Jakobson, 1994, 192–193.

²⁵⁹ Neuvostoliiton Saksan-politiikan ja reunavaltiosuhteiden yhteydestä toisiinsa, Korhonen, 1966, 128.

men torjuvasta asenteesta huolimatta hyökkäämättömyyssopimukset eivät olleet kadonneet kokonaan neuvostoliittolais-suomalaisten suhteista.

Nyt oli siirretty ”muna vai kana” -tilanteeseen: ulkoasiainkansankomissariaatti halusi Suomelta periaatteellista vastausta neuvottelujen toivottavuudesta, kun taas Suomen hallitus halusi ensin tarkemman, kirjallisesti muotoillun aloitteen. Laajemmin neuvottelut nousivat esiin samana päivänä, jona Berliinin sopimus allekirjoitettiin. Ulkoministeri Setälän mukaan vastausta valmisteltiin yksityiskohtaisesti komissiossa, jossa olivat ulkopoliittisina asiantuntijoina Erich, Procopé ja Holsti. Setälää kiinnostivat myös kalkkiviivoilla olleiden Neuvostoliiton ja Saksan neuvotteluiden sisältö sekä näihin liittyen Neuvostoliiton ja Puolan neuvottelujen tila. Ensimmäisen suhteen Lorents antoi ymmärtää olevansa vain lehdistötietojen varassa, ”mutta ajattelen että olisi hyvin toivottavaa, jos meidän ja Saksan välille solmittaisiin sellainen sopimus, joka mahdollistaisi rauhanomaisten suhteiden luomisen ja tukemisen idässä [itäisessä Euroopassa]”. Puola-neuvottelujen jatkamiselle ei hänen mukaansa ollut periaatteellista estettä, kunhan siihen ei yhdistetä ”Baltian kysymystä”, eli yhteisiä neuvotteluja Baltian maiden kanssa. Lorents uskoi neuvotteluhaltuttomien suomalaisten pyrkivän saamaan häneltä sinänsä neuvostoulkopolitiikan mukaisen kannanoton, ettei Suomen kanssa neuvotella hyökkäämättömyyssopimuksesta, jos Puola on mukana. Tämä olisi kuitenkin vaikeuttanut Puolan kanssa käytäviä neuvotte-luita, eikä Lorents katsonut siksi kannanoton antamista tarpeelliseksi.²⁶⁰

Kuluvan kahden viikon aikana Suomen ulkopoliittikka aktivoitui tuntuvasti, mutta kimmokkeena oli enemmänkin Iso-Britannia kuin Saksa. Iso-Britannian ulkoministeri Chamberlain oli maaliskuussa korostanut Suomen Lontoon-edustajalle, Armas Saastamoiselle, hyökkäämättömyyssopimusten suurta merkitystä rajanaapurien kesken. Saastamoinen tulkitsi tämän ”Cityn”, tai Englannin taloudellisten etujen, sanelemaksi vakauttamis- ja liennytyspuheeksi. Juuri ennen Berliinin sopimusta Suomen hallitus tiedusteli Iso-Britannian takuita jollekin itäeurooppalaiselle liittoumalle, jossa Suomi olisi mukana, mutta Foreign Office vastasi

260 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Aralov 17.4.1926 no 92, erittäin salainen 205/s ja Lorents–Aralov 24.4.1926, no 98, erittäin salainen 210/s.

kielteisesti. Heti Berliinin sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen kantaa kuitenkin täsmennettiin niin, että sinänsä perustellusti Neuvostoliiton katsottiin rakentavan hyökkäämättömyyssopimustarjouksillaan eristysrengasta Iso-Britannian kanssa käytävän sodan varalta. Tämän Suomen Lontoon-edustaja tulkitsi epäsuoraksi vihjeeksi olla tekemättä sopimusta Neuvostoliiton kanssa. Brittien yleinen näkökulma Berliinin sopimukseen oli tunnettu Neuvostoliiton Helsingin-lähetystössäkin. Neuvosto-lähetystö näki pelkona Suomessa olevan että ”SNTL:n ja Saksan sopimus voi olla kohtalokas niiden välissä oleville pienille valtioille”, mitä näkökulmaa englantilainen lehdistö sekä Suomessa julkaistut englantilaiset sähkeet hyödyntävät ”erittäin näppärästi [ven. *lovka*]”.

Huhti-toukokuun vaihteessa Suomen ulkopoliittinen johto näki tarpeelliseksi temmata aloitteen nopeasti omiin käsiinsä. Tämä onnistui esittämällä Neuvostoliitolle seitsenkohtainen muistio yhdessä Viron ja Latvian kanssa hyökkäämättömyyssopimuksen periaatteista. Muistio meni tiedoksi myös Ruotsille, joka ei ollut kiinnostunut, Puolalle, jota ei haluttu mukaan ja Liettualle, joka ei Puola-kiistansa takia voinut olla mukana.²⁶¹ Vaikka Suomen ulkoasiainministeriö julkisti muistion 5.5.1926, Erich ja Lorents olivat keskustelleet vastausmuistion valmistelusta jo 2.5.1926, ja Lorents oli selvittänyt sen täsmällisen sisällön NKID:ille jo edellisenä päivänä. Tämä osoitti jälleen neuvostoedustuston kontaktiverkoston olevan tehokas silloin, kun informaatiolle oli suuri tarve. Neuvostoliiton kannalta haitallisin oli hyökkäämättömyyssopimuksen esittäminen avoimena kaikille halukkaille käytännössä koko Itämeren alueella. Tämä merkitsi neuvostonäkökulmasta tuntuvaan riskiä Puolan vaikutusvallan kasvulle, jonka estäminen oli Neuvostoliiton reunavaltiopoliitikan tavoite. Kansainvälisen välityksen ja Kansainliittojäsenyyden ensisijaisuus eivät myöskään helpottaneet neuvottelujen läh-
tökohtia. Muistiolla Suomen nähtiin pyrkivän horjuttamaan Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimusneuvottelujen edistymistä ”Virossa ja

261 Iso-Britannian kannasta hyökkäämättömyyssopimuksiin ja Suomen muistion yksityiskohtainen sisältö, Korhonen, 1966, 128–131, Rupasov & Tšistikov, 2001, 56–57, Suomen muistion sisällöstä. Brittiläisen ja suomalaisen lehdistön näkökulmista Berliinin sopimukseen, AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Stomonjakov 8.5.1926 no101, erittäin salainen 232/s.

muissa Itämeren rantamaissa”. Lorents korosti vielä erikseen Puolan ja Baltianosastolle, että tiedot muistiolounnoksesta oli 1.5.1926 ”saatu erittäin luottamuksellisesti ja ne täytyy pitää täysin salassa”, mikä viittasi suoraan lähetystön tiedonhankintakanaviin suomalaisessa virkakoneistossa.²⁶²

NEUVOSTOLIITON NEUVOTTELUSTRATEGIA JA SUOMEN TOISSIJAINEN ROOLI

Toisin kuin Korhosen tutkimuksessa, uudemman tutkimuksen ja saatavilla olevien aineistojen pohjalta ei vaikuta siltä, että Suomen aloite olisi ollut erityinen tragedia tai huolenaihe Neuvostoliiton ulkopoliittikan näkökulmasta. Huolimatta alueellisista käännteistä Itämeren puitteissa ja Neuvostoliiton omasta neuvotteluavauksesta Suomen suuntaan, hyökkäämättömyyssopimusaloitteita määritti ensisijaisesti Neuvostoliiton laaja Locarnon vastastrategia. Siinä reunavaltioita oli jo Saksa-sovun avulla estetty muodostumasta länsivaltojen mahdolliseksi hyökkäysreitiksi, ja päämääräksi riitti enää Puolan vaikutusvallan torjuminen. Neuvostoliiton alueellisten tavoitteiden tärkeysjärjestys käy hyvin ilmi toukokuun toisella viikolla varaulkoasiainkansankomissaari Litvinovin näkemyksistä. Hänen mukaansa Suomen kielteinen ja välipitämätön kanta niin kollektiivisiin kuin kahdenvälisiin hyökkäämättömyyssopimuksiin ”sopi täysin meille [ven. *nas vpolne ustraival*]”. Näin oli,

”koska Itämeren rantamaille tekemiemme aloitteiden päämääränä on etupäässä estää näitä maita liittoutumasta Puolan kanssa, meillä ei sellaista painetta Suomen suhteen, joka tähän asti on kieltäytynyt puolalaisista kombinaatioista.”

Tämä linja ja tärkeysjärjestys pääosin säilyi perustana Neuvostoliiton tavoitteille Itämeren alueella vuoden lopulle. Huolimatta Baltian maiden, erityisesti Viron ja Latvian ensisijaisuudesta, Suomen omat ja Suomelle tehdyt aloitteet eivät olleet täysin merkityksettämiä. Suomen roolina oli alueellisesta näkökulmasta toimia taktisena painostus- tai kilpailuttamis-

²⁶² AVP RF, 04/41/256/53495, Lorents–Stomonjakov 2.5.1926, no 99, erittäin salainen 221/s.

välineenä suhteessa Baltian maihin. Siksi Suomen monenkeskinen aloite oli kiusallinen Neuvostoliiton kannalta. Litvinov katsoi aloitteen tehneen palveluksen puolais-virolaiselle diplomatialle, mutta arvioi sen voivan johtua ”omista virheistämme, sillä ilman minkäänlaista tarvetta aktivoimme liiaksi Suomea tässä kysymyksessä”.²⁶³

Puolan ja Baltian maiden ensisijaisuus säilyi touko-kesäkuussa huolimatta marsalkka Piłsudskin vallankaappauksesta Puolassa 12.5.1926, joka ei ollut täysi yllätys neuvostonäkökulmasta.²⁶⁴ Neuvostoedustaja arvioi toukokuun jälkipuolella Suomen aloitteen merkitystä Hauschildin, Saksan Helsingin-lähettilään näkemysten tukemana. Hauschild ei nähnyt Puolan vaikutuksen Suomessa voimistuneen, vaan pikemminkin huolen Neuvostoliiton ja Puolan välisestä etupiirien määrittelystä kasvaneen. Lorents oli huolestuneempi Puolan epäsuorasta vaikutuksesta Suomessa, mutta sen voimistumisesta puhuminen ”veisi meidät paikkaansapitämättömiin johtopäätöksiin”. Vaikka Piłsudskin hallinnon uskottiin saavan sympatiaa Suomessa ja vielä enemmän Baltian maissa, näkökulma liittoutumiseen pysyi hyvin pragmaattisena. Saksan lähettilään mukaan Puola olisi tarjonnut sotilaallista tukea Virolle ja Latvialle edellyttäen näiltä yhteistyötä Suomen kanssa. Lorentsin mukaan heillä oli vastaavia tietoja, mutta ilman mainintaa Suomesta. Samana päivänä, 21.5.1926 Neuvostoliitto teki Virolle ja Latvialle neuvottelutarjouksen takuu- ja hyökkäämättömyyssopimuksesta, mutta maat ilmoittivat odotavansa ensin Neuvostoliiton vastausta Suomen aloitteeseen.²⁶⁵

Neuvostoliiton Suomelle tekemien aloitteiden toissijaisuus osana Baltian maiden kanssa harjoitettua neuvottelustrategiaa voimistui kesäkuussa. Ulkoasiainkansankomissariaatin Puolan- ja Baltia-osaston pääl-

263 Rupasov ja Tsitsikov, 2001, 58. Lähteenä Litvinovin kirje Neuvostoliiton Tukholman edustajalle Dovgalevskille 11.5.1926 (AVP RF, 0140/108/157). Vertaa Korhonen, 1966, 130–134 Neuvostoliiton huolestuneesta suhtautumisesta Suomen aloitteeseen sekä Vasara, 2013, 521–522, osin Korhosen pohjalta.

264 UM 5 C 18:4, Hackzell–Setälä 30.3.1926 no 88. Hackzell kertoo NKID:in Loganovskin ennakoivan ”pian tapahtuvaa vallankaappausta” Puolan laman seurauksena. Myöhemmin kesällä NKID:iissä pohdittiin Puolan maareformin lykkääntymisen vaikutuksia Piłsudskin vallankaappauksen jälkeen, Hackzell–Setälä 17.6.1926 no 97.

265 AVP RF, 04/41/256/53495, Lorentz–Aralov, 19.5.1926, no 102, 240/s erittäin salainen ja Lorentz–Aralov 21.5.1926 no 105, 246/s erittäin salainen. Korhonen, 1966, 134.

likkö Stomonjakov havaitsi Latvian ja Viron ”yksipuolista flirttiä” Suomen saamiseksi Neuvostoliiton vastaiseen blokkiin. Kun Baltian maiden kanssa käytäviä neuvotteluja oli kuitenkin tarpeen kirittää ja irrottaa ne muodostuneesta Suomi-kytköksestä, Suomessa oli luotava ”illuusio, että olemme vakavasti kiinnostuneita näistä kysymyksistä, ja nimenomaan erillisestä sopimuksesta heidän kanssaan”. Ongelmana oli silti, että heinäkuun alussa Suomen aloite tarjosi Puolan ulkopoliitikalle mahdollisuuden reunavaltioiden yhteisen rintaman johtamiseen. Reunavaltiot, Suomi mukaan lukien, sopivatkin Tallinnassa 14.7.1926 pidettävästä ulkoministerikonferenssista, jossa sovittaisiin yhteisestä neuvotteluvaikeuksista. Tämä sai Neuvostoliiton ulkoasiainkansankomissariaatin kiirehtimään, ja Suomelle jätetiin tarjous erillisistä neuvotteluista kahta päivää aiemmin, 12.7.1926.

Houkuttimena tarjoukselle politbyroossa oli päätetty käyttää Ahvenanmaan asemaa, josta haluttiin neuvotella Suomen kanssa erillään hyökkäämättömyyssopimuksesta. Tämä syötti toimi ja sai Suomen ulkopoliittisen johdon kiinnostumaan neuvotteluista Neuvostoliiton kanssa.²⁶⁶ Neuvostoliiton alueellisten tavoitteiden edistäminen tällä tavoin ei ollut kahdenvälisen suhteiden näkökulmasta täysin ongelmaton, mitä oli jouduttu pohtimaan valmisteluvaiheessa kuukautta aikaisemmin. Helsingin-lähetystä oli informoitu siitä NKID:n kollegion nimissä: ”Korkein Instanssi” (politbyroo) oli päättänyt yhdistää Ahvenanmaan demilitarisoidun statuksen tunnustamisen Karjalan neuvostotasavallan rajan turvaamiseen, mutta ”missään tapauksessa nostamatta esiin sopimista Karjalasta”.

Tässä osastopäällikkö Stomonjakov teki hyvin mielenkiintoisen vertailun, jossa yhdistyvät ulkopoliittikan ideologiset ja poliittiseen järjestelmään liittyvät rakenteelliset ulottuvuudet. Nämä liittyivät suoraan valtion rakentamiseen joko kansallisvaltion tai vallankumouksen pohjalta. Tavoitteena oli nyt saada Suomen hallitus estämään Karjalan neuvostotasavallan Suomeen liittämistä ajavien aktivististen järjestöjen toiminta. Riskiksi hän arvioi, että ”siltoin Suomen hallitus olisi oikeutettu vaati-

266 Rupasov & Tšistikov, 2001, 59–60, Korhonen, 1966, 136–137 ja RGASPI 17/3/568, politbyroon pöytäkirja no 34, 17.6.1927 ”Suomesta”.

maan, ettemme sallisi suomalaisten [kommunistien] sotilaallista toimintaa meidän alueeltamme ja Kominternin sekaantumista Suomen asioihin”. Helsingin lähetystössä Lorentsin asenne tähän ”koplaukseen” oli lähtökohtaisesti kielteinen. Hänen argumenttinsa oli, että Karjalan kysymys oli ratkaistu jo Tarton rauhansopimuksessa, ja sen yhdistäminen hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluihin osoittaisi, ettei ratkaisu ollut lopullinen. Heinäkuun neuvottelutarjouksesta Karjalan rajat olikin tiputettu pois.²⁶⁷ ”Karjalan kysymys” oli tekijä, jonka ymmärrettiin Neuvostoliiton ja Suomen suhteissa tuovan äkkiä valtion tai vallankumouksen legitimitetin pintaan.

NEUVOSTOLIITON JA SUOMEN HYÖKKÄÄMÄTTÖMYSSOPIMUS- NEUVOTTELujen ENSIMMÄINEN KIERROS

Varsinaisten neuvottelujen tunnusteluun Neuvostoliiton ja Suomen välillä päästiin elokuussa, kun Tallinnan reunavaltiokonferenssin yhteisymmärrys yhteisestä valmistautumisesta osoittautui lyhytkestoiseksi: Suomen ja Latvian hallitukset lykkäsivät Puolan pettymykseksi Riikaan suunniteltua toista reunavaltiokonferenssia, ja Neuvostoliiton ulkopoliitiikka korosti Puolan-politiikan riskejä. Helsingissä Neuvostoliiton lähetystö ilmoitti hallituksensa haluavan aloittaa laajemmat hyökkäämättömyyssopimusneuvottelut 8.8.1926, ja Suomen hallitus suostui tähän 20.8.1926. Viro ja Latvia seurasivat perässä neljä päivää myöhemmin. Elokuun lopulla Suomen neuvottelijat, Enckell, Tanner ja ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikkö Aarno Yrjö-Koskinen, tapasivat alustavasti Neuvostoliiton neuvottelijana toimivan Lorentsin kanssa Helsingissä.²⁶⁸

Valmistellessaan laajemman neuvotteluesityksen tekemistä Lorents näki Itämeren maissa hyökkäämättömyyssopimusten esteenä yleisemmin kaksi tekijää: ulkomaisen vaikutuksen ja ”meille vihamieliset ryhmät”. Ensimmäisiä edustivat ”Englannin ja Saksan vaikutus, Puolan

267 AVP RF, 04/41/256/53504 Suomi: Karjalan kysymys, Stomonjakov–Lorents 15.6.1926, no 32027, salainen ja Lorents–Stomonjakov 18.6.1926 no 313/s erittäin salainen, vrt. Neuvostoliiton neuvottelutarjouksen sisällöstä Korhonen, 1966, 136–137.

268 Korhonen, 1966, 139–141.

työtä unohtamatta”. Suomessa toiseen katsottiin kuuluvan entinen ulkoministeri Holsti ja hänen kannattajansa sekä yleisesikunta. Suomessa havaittiin laajempaa kannatusta varustautumiselle, mutta rahoituksesta oli selvää erimielisyyttä. Suomen hallituksen katsotaan aiemmin välttäneen sekaantumista Baltian kysymykseen, mutta pyrkivän nyt länsimaiden tuella siihen, että se saisi koko Neuvostoliiton länsirajan kattavan takuusopimuksen, Baltian maat ”mahtavana saattueenaan”. Suomen nähtiin hakevan mahdollisimman laajoja takuita sitomatta käsiään mahdollisessa konfliktissa.

Samassa yhteydessä Sosialidemokraattisen puolueen linja sai merkitystä. Kun sosiaalidemokraatit vastustivat varustelumenojen lisäämistä, hyökkäämättömyyssopimusneuvottelut olivat heille väline niiden torjumiseen. Varustautumisen kannattajat taas eivät halunneet yhdistää varustelumenoja ja neuvotteluja, eikä Baltiaan suuntautuminen ollut ”kovin suosittua Suomessa”. Sosiaalidemokraatit ovat ”aina päättäväisesti olleet sitä vastaan”, mutta juuri nyt nämäkään eivät vastustaneet yhteyksiä Itämeren rantamaihin keinona hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluissa. Huolimatta siitä, että Lorents oli selittänyt yhteyksien Itämeren maihin merkitsevän Neuvostoliiton näkökulmasta Puolan vaikutuksen kasvua, Tanner oli pitänyt kontakteja tarpeellisena. Tässä yhteydessä Tanner todennäköisesti arvioi tilannetta ensisijaisesti kansallisen neuvottelustrategian, niin sanotun ”kansallisen edun” näkökulmasta, eikä häneen purreet samat argumentit kuin keväällä vasemmistososiaalidemokraatiksi luokiteltuun J. F. Aaltoon. Raportissaan Lorents korostiakin, että ”itse neuvottelujen teema galvanisoi ajatuksen balttilaisesta yhdistymisestä”, minkä estämiseen tuli varautua.²⁶⁹

Tilanteen seuraaminen oli neuvostoulkopolitiikan kannalta perusteltua, sillä 10.9.1926 reunavaltioiden ulkoministerit tapasivat Genevessä Kansainliiton kokouksen yhteydessä. Silloin sovittiin meneillään olevien Neuvostoliiton ja Puolan sekä Neuvostoliiton ja Suomen välisten neuvottelujen keskeisten ehtojen koordinoinnista. Toisaalta laajassa mittakaavassa neuvostojohdon Locarnon-vastainen strategia eteni syksyllä hyvin

269 AVP RF, 04/41/256/53496, Lorents–Aralov 7.8.1926, no132, 396/s erittäin salainen.

sekä Euroopassa että Aasiassa. Elo-syyskuussa politbyroo edellytti taloussuhteiden laajentamista Puolan, Viron ja Liettuan kanssa käytävien neuvottelujen edistämiseksi. Liettuan kanssa solmittavan hyökkäämättömyyssopimuksen varmistamiseksi NKID valtuutettiin käyttämään myös ”Puola-korttia”: Liettuan ulkopoliittiselle johdolle voitaisiin vihjata Neuvostoliitolla olevan tietoja Puolan hyökkäyssuunnitelmista Liettuaan. Samassa yhteydessä politbyroo myös edellytti ulkomaankaupan kansankomissariaatin (NKVT) ja Kansantalouden korkeimman neuvoston (VSNH) varautumista tuonnin kasvattamiseen Liettuasta yli 2,5 miljonaan ruplaan.²⁷⁰

Kiinassa Tšiing Kai-šekin johtama ja neuvostoneuvonantajien ja -ilmavoimien tukema Guomingdangin ”pohjoinen sotaretki” eteni Keski-Kiinassa heinäkuusta lokakuuhun. Politbyroo seurasi Kantonissa toimivan Kuomintangin hallituksen menestystä syyskuun puolivälissä. Sitä kehoitettiin sekä ”voimistamaan poliittista asemaansa vallatuissa provinsseissa [ven. *v zanjatyh provintsijah*]” että välttämään konfliktia Pohjois-Kiinaa hallitsevan Tšang Tso-linin (myös Zhang Zhuolin) kanssa.²⁷¹ Afganistan solmi ”Turkin mallin” pohjalta hyökkäämättömyyssopimuksen 30.8.1926, ja kuukautta myöhemmin reunavaltioiden yhteisrintama alkoi murtua Baltiassa, kun Liettua allekirjoitti sopimuksen samoilta pohjin 28.9.1926. Sopimuksen lisäpöytäkirjaan Liettuan sosiaalidemokraattinen hallitus sai maininnan Kansainliitto-suhteensa muuttamattomuudesta sekä tunnustuksen Vilnan kuulumisesta Liettuan alueeseen. Kannanotto tässä kiistakysymyksessä oli osoitus siitä, ettei neuvostoulkopoliitiikka nyt kiirehtinyt sopimusta Puolan kanssa, jonka ulkopoliittinen johto oli torjunut neuvostoehdotuksen heinäkuussa.²⁷²

Neuvostoliiton ja Iso-Britannian suhteet olivat kesän aikana kiristyneet lisää, kun neuvostojohto oli rahallisesti tukenut maassa touko-

270 RGASPI, 17/3/577, politbyroon pöytäkirja 43 29.7.1926 ”Puolasta”, 17/3/584, politbyroon pöytäkirja 50 2.9.1926, ”Virosta”, 17/3/587, politbyroon pöytäkirja 53 16.9.1926 ”Liettuasta”.

271 RGASPI, 17/3/587, politbyroon pöytäkirja 53 16.9.1926, ”Kiinasta”.

272 Jacobson, 1994, 195 Neuvostoliiton tuesta Tšiing Kai-šekin etenemiselle Kiinassa ja Korhonen, 1966, 141–142 hyökkäämättömyyssopimuksista Afganistanin ja Liettuan kanssa. Politbyroo oli valtuuttanut NKID:iin huomioimaan Vilna-kiistan jo aiemmin, RGASPI, 17/37580, politbyroon pöytäkirja 46 12.8.1926, ”Liettuasta”.

kuusta syyskuun lopulle kestänyttä kaivoslakkoa²⁷³. Nyt Foreign Officeen kielteinen kanta hyökkäämättömyyssopimukseen tuli Suomen Lontoon-lähettilään mukaan suoraan esiin: sopimukset olivat ansa sekä Suomelle ja Kansainliitolle. Tätä taustaa vasten käynnistyivät reilun kuukauden kestäneet neuvottelut Neuvostoliiton ja Suomen välillä 29.10.1926. Hyökkäämättömyyssopimuksen lisäksi Ahvenanmaan asemasta tehtäisiin erillinen sopimus, joka liitettäisiin pääsopimukseen. Jo kevään aikana osapuolten periaatteelliset erot olivat käyneet selviksi erityisesti puolueettomuuden, sovittelun ja Kansainliittoon liittyvien velvoitteiden osalta. Näissä ei ollut tapahtunut syksyn aikana lähentymistä, ja lisäksi Neuvostoliiton ja Iso-Britannian välit olivat heikentyneet. Suomen ulkopoliittinen johto ei halunnut rajoittaa puolueettomuusmääritellyllä mahdollisuutta osallistua Kansainliiton pakotteisiin. Olennainen osa Suomen turvallisuuspolitiikasta nojasi Kansainliiton 16 §:n kollektiivisiin turvallisuustakuisiin, joiden toteuttamisessa pakotteet olivat rahallisen ja jopa aseellisen avun ohella keskeisessä roolissa. Suomen edustajat olivat valmiita sopimaan lähinnä kiistojen rauhanomaisesta ratkaisusta, Neuvostoliiton edustaja taas konfliktinaikaisesta puolueettomuudesta.²⁷⁴

Näiltä pohjin ei ole yllättävää, että presidentti Relander suositti Enckellille jo 3.11.1926 sopimusneuvottelujen katkaisemista, kuitenkin siten, etteivät Suomen ja Neuvostoliiton suhteet siitä kärsisi. Neuvostoliiton edustaja Lorents katsoi kymmenen päivää myöhemmin sopimusluonnoksen muotoilun olevan niin hankalaa, että tuli varautua neuvottelujen pikaiseen katkeamiseen. Kun neuvotteluja käynyt Kyösti Kallion hallitus sai epäluottamuslauseen eduskunnassa 23.11.1926 ja ilmoitti seuraavana päivänä keskeyttävänsä neuvottelut tarkemmin määrittelemättömäksi ajaksi, tämä ei varsinaisesti tullut yllätyksenä ulkoasiainkansankomissariaatille. Suomessa ei-sosialistinen lehdistö kommentoi melko kielteisesti käytyjä neuvotteluja ja ilmaisi tyytyväisyytensä niiden katkeamiseen vielä brittinäkökulmaakin kärjistetympin. Neuvostoliiton

273 Neuvostohallituksen rahallisesta tuesta Englannin kaivoslakolle esim. RGASPI, 17/3/559-1, politbyroon pöytäkirja 23 4.5.1926 "Englannin asia" 250 000 ruplaa ja 17/3/560 politbyroon pöytäkirja 25 7.5.1926 "Englannin asia", 2 000 000 ruplaa.

274 Vasara, 2013, 526–528 neuvottelujen eriyävistä lähtökohdista, Rupasov & Tšistikov, 2001, 67.

puolella *Izvestija* piti suomalaisia vastuussa neuvottelujen epäonnistumisesta, mutta teki ensin eron Baltian maiden ja Suomen Puola-suhteen välillä. Kritiikki koveni, kun Suomen syksyinen aloite finanssiavustasta hyökkäyksen kohteelle tuli käsittelyyn Kansainliitossa joulukuun alkupäivinä. *Izvestija* luonnehti sitä Neuvostoliiton-vastaisen ristiretken valmisteluksi, Litvinov sen sijaan rajallisemmin saartorenkkaan valmisteluksi. Pohjaa tulkinnoille tarjosi Puolan ja Ranskan tuki esitykselle. Suomen suunnalla koettua takaiskua tasoitti silti neuvottelujen edistyminen Latvian kanssa.²⁷⁵ Ulkoasiainkansankomissariaatissa katsottiinkin sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen nimittämisen Suomessa 13.12.1926 tarjoavan alkuun uusia mahdollisuuksia hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluille. Liettuassa ja Latviassakin neuvottelut olivat syksyllä edenneet sosiaalidemokraattisten hallitusten aikana. Tämä antoi syytä uskoa, että Neuvostoliiton reunavaltio politiikka oli nyt saavuttamassa tavoitettaan, murttamassa balttilaista yhteisrintamaa.

Pian tämän jälkeen neuvostoulkopolitiikan oli uudelleenarvioitava sekä tavoitteitaan että sosiaalidemokraattisten hallitusten merkitystä Itämeren rantamaissa. Taustana oli sekä saavutetut onnistumiset että yllättävä takaisku, ei kuitenkaan Suomen suunnalla. Politbyroo oli 16.12.1926 valmis kirjaimellisesti investoimaan Latvia-suhteisiin. Latviasta voitaisiin tuoda vuosittain kuuden miljoonan ruplan arvosta tuotteita kolmen ehdon täytyessä: maahan tulisi muodostaa vasemmistokoalition pohjaava hallitus, sen olisi lopetettava SNTL:lle vihamielinen politiikka ja sen olisi solmittava poliittinen sopimus esitetyillä ehdoilla. Neuvostohallitus halusi vielä erikseen ”tilaajatakuun”, eli neuvotteluissa olisi tuotava esiin ”mahdollisuus perua kaikki sopimukset siinä tapauksessa, että Latvian hallitus ei täyttäisi [näitä] lupauksia”.²⁷⁶ Heti seuraavana päivänä, 17.12.1926, tilanne vaati uudelleenarviointia. Liettuassa

275 Korhonen, 1966, 143–150, hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluista ja julkisuuden reaktioista yksityiskohtaisemmin, Rupasov & Tšistikov, 2001, 66–69, neuvosto-osapuolen odotuksista ja tyytyväisyydestä edistymisestä Latvian kanssa ja ”Baltian blokin” rikkomisesta. Vertaa Korhonen, 1966, 146–147 arvioon neuvottelujen katkeamisesta yllätyksenä, samoin kuin Vasara, 2013, 531, osin Korhosen pohjalta, vs. Rupasov & Tšistikov ulkoasiainkansankomissariaatin aineistojen pohjalta Lorentsin odotuksista neuvottelujen katkeamisesta.

276 RGASPI, 17/37606, politbyroon pöytäkirja 73 16.12.1926 ”Latviasta”.

tapahtui nimittäin vallankaappaus. Neuvostoliiton kanssa hyökkäämättömyyssopimuksen jo solminut hallitus kukistettiin, ja valtaan nousivat vahvasti kansallismieliset, autoritaariset voimat. Vuoden 1926 viimeisenä päivänä ulkoasiainkansankomissariaatin kollegio arvioi, että ”mahdollisuudet sopimusten sopimiseen Itämeren rantamaiden kanssa ovat heikkommat kuin koskaan”. Huolimatta siitä, että sosiaalidemokraattisten hallitusten valtaannousu Latviassa ja Suomessa oli nähty myönteisenä, ”se on nyt pikemminkin sopimuksia estävä tekijä, sillä heikot sosiaalidemokraattiset hallitukset Suomessa ja Latviassa, vielä enemmän kuin edeltäjänsä, pelkäävät sopimuksen solmimista kanssamme, jotta eivät jakaisi liettualaisten kollegojensa osaa”.

Nyt myös balttilaisen kytkennän tai vuorovaikutuksen merkitys tunnustettiin NKID:issä. Latvian sosiaalidemokraattisen hallituksen arvioitiin solmivan hyökkäämättömyyssopimuksen Neuvostoliiton kanssa vain, jos Viro ja Suomi tekevät samoin, ja hallitus onnistuisi varmistamaan oikeiston tuen, mitä ei pidetty todennäköisenä.²⁷⁷ Näin Neuvostoliiton Locarnon-vastaisen strategian menestykset näyttivät äkkiä haihtuvan Itämerellä vuoden lopussa. Tavoitteisiin jouduttiin pyrkimään aiempaa rajallisemmalta ja vaikeammalta pohjalta seuraavana vuonna.

Neuvostoliiton ja Iso-Britannian suhteiden kiristyminen ja hyökkäämättömyyssopimusten toinen kierros

Neuvostoliiton sisäisellä, VKP(b):n johdosta käydyllä valtakamppailulla oli tuntuvaa merkitystä myös maan ulkopoliitikalle ja siitä käydylle keskustelulle. Kun Stalinin, Buharinin ja Rykovin edustama puolueen keskuskomitean enemmistö pääsi voitolle, yhdistyneen opposition johtajat menettivät nopeasti asemiaan puolueessa syksyllä 1926. Trotski erotettiin lokakuussa politbyroosta ja keskuskomiteasta. Politbyroosta jo aiemmin pudotettu Zinovjev menetti keskuskomiteapaikkansa lisäksi lokakuussa Kominternin johtajan paikan, ja hänen tilalleen nousi

277 DVP SSSR, Stomonjakov–Petrovski (Neuvostoliiton Tallinnan-lähettiläs) 31.12.1926.

Buharin. Lev Kamenjev puolestaan säilytti keskuskomiteapaikkansa, mutta hänet karkotettiin lähettilääksi Italiaan.

Joulukuussa 1926 Buharin käsitteli avauspuheessaan Kominternin seitsemännessä täysistunnossa maailmanvallankumouksellisista prosessia, jonka hän katsoi etenevän Venäjällä, Englannissa ja Kiinassa kapitalismin vakiintumisesta huolimatta. Englannin mainitsemisen voi nähdä myös luonnehdintana maiden välisten suhteiden tilasta, vaikka istunnon selvä painopiste olikin Kiinassa. ”Pohjoisen sotaretken” nähtiin pyyhkineen imperialismin pois puolesta Kiinaa ja vallankumouksen maassa edenneen lähelle pistettä, jossa proletariaatti voisi hallita sitä Kiinan kommunistisen puolueen johtamana. Stalin osoitti näkyvästi kiinnostusta Kiinan vallankumoukseen ja piti teoretisoivan puheen Kiinassa harjoitetusta strategista, joskin hänen roolinsa sen valmistelussa oli vähäisempi kuin oli aiemmin uskottu.²⁷⁸

Stalinin konfliktipohjaisempi ja ideologiseen oikeaoppisuuteen pohjaava maailmankuva näkyi hänen tulkinnoissaan kiristyneestä kansainvälisestä tilanteesta. Jännitteistä huolimatta sotilastiedustelun päällikkö Jan Karlovitš Berzin oli joulukuussa 1926 pitänyt Neuvostoliiton-vastaisia sotatoimia epätodennäköisenä vuoden 1927 aikana, ja hänen politiikkasuosituksensa olivat lähinnä puolustuksellisia. Litvinov toi tammikuussa 1927 esiin NKID:in kollegoissa, että Neuvostoliiton ulkopoliittikka oli myös provosoinut brittejä. Iso-Britannian ja Neuvostoliiton edut olivat yhteensovittavissa Euroopassa, jopa Aasiassakin. Vähemmän mairittelevasti pohjana saattoi olla se, että ”Englannin ulkopoliitikassa meillä on melko rajallinen rooli”. Helmikuussa kirjeessään politbyroolle Litvinov vielä korosti Puolan itsenäistä toimijuutta, joka toki saattoi hyödyttää länsivaltoja, sekä Saksan siirtymistä länsivaltojen suuntaan. Ulkopoliitikassa tuli pyrkiä paitsi Puola-johtoisen Baltian liiton estämiseen, myös välttämään yleisen sodan riskiä, esimerkiksi keinoitekoista englantilais-neuvostoliittolaista konfliktia, joka olisi Neuvostoliitolle kallis myös taloudellisesti.

²⁷⁸ Jacobson, 1994, 194–196, 202. Vallankumouksen mahdollisuuksien parantumisesta sekä Kiinan maaseudulla että kaupungeissa myös RGASPI 17/3/607, politbyroon pöytäkirja 74 23.12.1926 ”Kiinasta”.

Stalinin vastausmuistiossa politbyroolle korostettiin Iso-Britannian finanssiporvariston harjoittamaa saartopolitiikkaa esimerkiksi Kiinassa ja reunavaltioissa sekä Saksan erityislaatuista porvarillisena valtiona. Stalin odotti ideologiselta pohjalta lopullisen konfliktin puhkeavan vihamielisimpien porvarillisten valtioiden kanssa riippumatta ”kaikkein viisaimmasta diplomatiasta”. Sisäisen epävakauden, muun muassa Leninigradin lakkojen takia, Stalinin kuitenkin täytyi maaliskuussa julkisesti hillitä sodanuhan spekulointia. Stalinin kanta hyväksyttiin politbyroossa 24.2.1927,²⁷⁹ mikä merkitsi jyrkemmän ulkopoliittisen linjan alkua.

Kiinassa Kominternin edustajat kehottivat samoihin aikoihin Kuomintangin ohjamaan väestön ulkomaalaisvastaista nationalismia nimenomaan brittejä vastaan Ranskan, Yhdysvaltojen tai naapurina olevan Japanin sijaan. Kuomintangin vasemmistosiipi ja kommunistit organisoivatkin useita brittivastaisia suurmielenosoituksia joulukuusta 1926 tammikuuhun 1927. Nämä saivat Iso-Britannian luovuttamaan aiemmat toimilupansa Kuomintangin hallitukselle Hongkongia lukuun ottamatta. Nyt aiemmasta brittien provosointia vältäneestä linjasta oli Kiinassa luovuttu, ja riskinä oli ”imperiumin vastaisku”, Iso-Britannian vasta-reaktio. Se olikin tulossa, mutta ei laajana interventiona Kiinaan tai Kuomintangin kilpailijoiden tukemisena, vaan itse kansallisen vallankumousliikkeen jakamisena.

Brittien Kiina-politiikan lähtökohtana oli, että Neuvostoliiton vaikutus Kiinassa oli uhka imperiumille Aasiassa, erityisesti Intian osalta. Chamberlainin johtama Iso-Britannian ulkopoliitiikka näki silti Kiinan nationalistisella liikkeellä olevan oman, antikommunistisen dynamiikkansa, joka ei ollut venäläisten ohjauksessa. Rajallisten sotilaallisten keinojen ohella Kiina-politiikan lähtökohtina oli ensinnäkin sovittelu nationalistien kanssa luopumalla asteittain epätasa-arvoisista sopimuksista, toisekseen tuki britteihin myönteisesti suhtautuvalle poliittiselle järjestelmälle ja kolmanneksi maan pitäminen Neuvostoliiton vaikutuksen ulkopuolella. Tässä voimakeinojen, osittaisten myönnytysten ja integraation yhdistelmässä oli yhtäläisyyksiä myös brittien Saksa-politiikkaan.

279 Kotkin, 2014, 618, 622–624. Litvinovin helmikuun muistio oli jaettu NKID:in kollegiossa mm. Stomonjakoville, Rotensteinille, Rakovskille ja Krestinsille, mutta ei Pekingin-lähettiläs Karahanille.

Näistä lähtökohdista Neuvostoliiton ja Iso-Britannian välinen etupiirikonflikti kärjistyivät voimakkaasti sekä Aasiassa että Euroopassa vuoden 1927 keväällä ja kesällä.²⁸⁰

JÄNNITTEET ITÄMERELLÄ: PUOLUEETTOMUUS,

LIITTOUTUMATTOMUUS JA VAALIVAIKUTTAMINEN SUOMESSA

Neuvostoulkopolitiikan aktivoituminen Kauko-Idässä lisäsi konfliktin mahdollisuutta toisen globaalin toimijan, brittiläisen imperiumin kanssa. Tämä korosti jälleen hyökkäämättömyyssopimusten merkitystä Neuvostoliiton alueellisten etujen näkökulmasta Itämerellä. Sopimusten edistäminen reunavaltioiden kanssa oli vuoden 1927 alussa hankalampaa aiempien torjuntujen takia.

Pääosin sisäpoliittisen asemansa heikkouden takia Suomen sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus ja erityisesti sen ulkoasiainministeri Väinö Voionmaa oli valmis jatkamaan edellisen hallituksen kanssa pitkälti samanlaista ulkopoliittista linjaa presidentti Relanderin suureksi tyydytykseksi.²⁸¹ Arvioidessaan Tallinnassa tammikuun alussa pidettyä Suomen Viron ja Latvian ulkoministerikonferenssia Neuvostoliiton Helsingin edustusto ei uskonut tilanteen muuttuvan enää huonompaan suuntaan. Käytettävissä olevien tietojen mukaan sosiaalidemokraattisella vähemmistöhallituksella ei ollut aikomusta uusiin aloitteisiin: ”Heidän asemansa on äärimmäisen heikko, ja porvaristo voi minä hetkenä hyvänsä pakottaa heidät lähtemään hallituksesta.” Pääministeri Tannerin tunnusteluja alustavista henkilökohtaisista neuvotteluista pidettiin tässä yhteydessä lähinnä ajan peluuna. Ulkoasiainkansankomissariaatin Puolan- ja Baltian-osasto oli yhteydessä jo samana päivänä Helsingin-lähestyseen hyökkäämättömyyssopimuksiin ja niiden edistämiseen liittyen. NKID:in kollegion jäsen Stomonjakov katsoi sekä eduskunnan loman että lähestyvien eduskuntavaalien rajoittavan Tanneria ja sosiaalidemokraatteja ”ottamasta päättäväisiä askelia SNTL:n suuntaan”. Tältä pohjalta Stomonjakovilla olikin tehtävä Lorentsille:

²⁸⁰ Jacobson, 1994, 220.

²⁸¹ Rupasov & Tšistikov, 2001, 69–70. Soikkanen, 1975, 461 presidentti Relanderin kielteisestä kannasta hyökkäämättömyyssopimusneuvottelujen uudistamiseen ja SDP:n taipumisesta tähän suuntaan.

Kovasti pyytäisin teitä kirjoittamaan erityisen, mutta ei liian pitkän, muistion Suomen poliittisista suhdanteista tulossa olevien eduskuntavaalien näkökulmasta. Olisi tärkeä tietää millä iskulauseilla puolueet käyvät vaaleihin, millaiseksi arvioidaan eri puolueiden mahdollisuudet, ja mitä seurauksia vaaleilla voisi olla Suomen ulkopolitiikkaan.

Toivomus tiivistä esitystyylistä saattoi pohjata tulevan muistion laajaan sekä arvovaltaiseen jakeluun. Jo tämän keskustelun jakelussa olivat NKID:in kollegion sekä Baltian maiden, Berliinin-, Pariisin- ja Lontoon-lähetystöjen lisäksi ensimmäisen kerran Stalin,²⁸² joka oli juuri ennen vuoden vaihdetta jo ehtinyt osoittamaan kiinnostustaan Kiinan suuntaan. Informaatiota ei mitä todennäköisimmin toimitettu puolueen pääsihteerille Suomen, vaan hyökkäämättömyyssopimusneuvottelujen takia, jotka olivat osa Neuvostoliiton laajaa Locarnon-vastaista strategiaa. Kevään aikana, aina huhtikuun alkuun saakka, neuvostoedustuston raportointia hallitsi Suomen eduskuntavaalit. Niistä toivottiin välinettä hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluiden uudelleen avaamiseen. Lisäksi esiin nousivat suhteet Baltian maihin ja Kansainliittoon.

Huolimatta Neuvostoliiton hankalammasta neuvotteluasemasta sen reunavaltio politiikan prioriteetit olivat pääosin ennallaan: ensisijaisia olivat hyökkäämättömyyssopimukset Baltian maiden ja nimenomaan Latvian kanssa. Suomen kanssa käydyt tunnustelut olivat toissijaisia, eikä neuvottelujen uudistamiseen ollut varsinaista kiirettä. Edistyminen Suomen suunnalla tarjoaisi toki lisäsuojaa rajoille, mutta oli tässä vaiheessa edelleen lähinnä taktinen väline Latvian ja Viron kanssa käytyjen neuvottelujen kirittämiseen. Arvioidessaan reunavaltioiden ulkoministerikonferenssia tammikuun puolivälissä Neuvostoliiton edustusto kiinnitti huomiota Suomen ja Viron erilaisten hallituspohjien luomiin jännitteisiin.

Lorentsin mukaan Viron ulkoministeriö oli antanut harhaanjohtavaa tietoa suomalaisten asenteesta ja ottanut yhteyttä suomalaisiin oikeisto-

282 AVP RF 04/41/257/53517 Lorents–Stomonjakov 4.1.1927, erittäin salainen 3/s ja Stomonjakov–Lorents 4.1.1927, 5006 salainen.

puolueisiin sosiaalidemokraattisen hallituksen painostamiseksi kielteiselle kannalle neuvottelujen uudelleen avaamisen suhteen. Hän katsoi virolaisten harjoittavan samaa linjaa myös Latviassa. Tässä yhteydessä Lorents luonnehti kiinnostavasti sekä ulkoasiainministeri Voionmaata että pääministeri Tanneria. Aiemmin hänestä Voionmaa ei käsittänyt virolaisten tavoitteita, mutta nyt ”jotkin keskustelun sävyt saivat minut ajattelemaan, että Voionmaa ymmärtääkin Viron hallituksen tavoitteet”. Voionmaa sanoi Tannerin palaavan pian neuvottelukysymykseen. Pääministeri Tanner vakuutti neuvostoedustajan mukaan pari päivää myöhemmin valmiuttaan henkilökohtaisiin tunnusteluihin, vaikka sisäpoliittisista syistä oli tarpeen kiistää neuvottelujen jatkaminen. Lorentsin mukaan myös Tanner ”ymmärsi hyvin [suomalaisen]oikeiston ja virolaisten harjoittaman pelin hallitustaan vastaan, mutta torjuu sen”. Huolimatta siitä, että Tanner oli tuonut esiin kiinnostuksensa neuvotteluiden jatkamiseen, neuvostoedustaja edellytti suomalaisten aloitetta. Tässä yhteydessä Lorents antoi miltei arvostavalta vaikuttavan luonnehdinnan Suomen pääministeristä: ”Täytyy huomauttaa, että Tannerin kanssa ei ole niin helppo keskustella. Tämä on älykäs, äärimmäisen ovela ja kokenut henkilö, joka ei puuttuvaa sanaa kaipaa, ja joka puolesta sanasta ymmärtää mihin suuntaan keskustelu kallistuu.” Lorentsin loppuyhteenveto tilanteesta oli edelleen se, että suomalaiset eivät olleet kiirehtimässä, enempää kuin neuvostoliittolaisetkaan. Jos Neuvostoliitto tekisi aloitteen neuvottelujen avaamisesta uudelleen, sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus käyttäisi sitä oman asemansa vahvistamiseen, mutta ei sitoutuisi mihinkään, mistä tulisi sisäpoliittisia vaikeuksia.²⁸³

Tammikuun jälkipuolella neuvostoulkopolitiikka arvioi Suomen ulkopoliittisen suuntauksen muuttuneen jo vuoden 1926 aikana aiemmasta skandinaavisesta puolalais-balttilaiseen. Arvio on yllättävä, koska Suomen ulkopoliitiikkaa ei ollut aiemmin pidetty erityisen Skandinavia-suuntautuneena. Suomen eduskuntavaalien merkitystä Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö ja NKID:in kollegion jäsen Stomonjakov analysoi laajemmin Helsingin-edustustolle siitä näkökulmasta, mikä merkitys

²⁸³ AVP RF 04/257/53517, Stomonjakov–Lorents 1.1.1927, no 5039 salainen ja Lorents–Stomonjakov 14.1.1927, erittäin salainen 10/s.

vaaleilla olisi Suomen suhteisiin Kansainliittoon, Puolaan ja Saksaan. Puolalais-balttilaisen suuntauksen katsotaan mahdollistavan vahvemman Kansainliitto-suhteen, sillä länsivaltojen epäiltiin tukevan Suomen jäsenyyttä Kansainliiton neuvostossa sitä vastaan, että Suomi auttaisi Puolaa ja Baltian maita ”Itä-Euroopan rauhoittamisessa”. Tällöin Suomi voisi ”Itämeren rantamaiden johtajana” saada enemmän tukea ehdokkuudelleen kuin ”skandinaavisen ryhmän nuorimpana jäsenenä”. Kuten Litvinov, Stomonjakovkin korostaa: ”Riippumatta tästä, Puola on jo pidempään harjoittanut itsenäisesti [ven. *samostajatelnuju*] lähentymispolitiikkaa suhteessa Suomeen, – –.” Nyt Stomonjakov vahvisti Helsingin-edustuston näkemyksen myös Neuvostoliiton Saksa-suhteen heikentymisestä: Saksan katsottiin pyrkivän pitämään yllä konfliktia Neuvostoliiton ja Puolan välillä, sekä pelottelevan Itämeren rantamaita ”vaikutuksemme kasvulla, tulevaisuudessa protektoraatiksi joutumisella, ja ehkäpä, niiden liittämällä SNTL:ään”.²⁸⁴

Muistion toisen osan muodosti pohdinta nykytermein ”vaalivaikuttamisesta” Suomessa hyökkäämättömyyssopimusten edistämisen näkökulmasta. Stomonjakovin lähtökohtana oli, että Kansainliiton neuvoston ehdokkuus tulisi hallitsemaan Suomessa ulkopoliittista keskustelua, eikä erityistä halua lähentymiseen Neuvostoliiton kanssa olisi ennen sen ratkeamista. Puolueiden tulisi silti Stomonjakovin mielestä tarjota vastauksia äänestäjille ”suhteista Suomen kaikkein merkittävimmän naapurin kanssa”. Tässä esikuvana suomalaisille puolueille voitaisiin tarjota Saksan ja Neuvostoliiton suhdetta – huolimatta siitä, että suhde todellisuudessa oli Neuvostoliiton puolelta viilentynyt. Vaikka Saksalle oli ensisijaista länsisuhteiden parantaminen, suhteiden samanaikainen parantaminen idässä voimisti sen neuvotteluasemaa lännessä: Argumentina oli eräänlainen tasapainopolitiikka. Neuvostoliiton julkisen Kansainliitto-kriittisyyden huomioiden NKID:in Puolan- ja Baltian-osaston näkemys järjestystä oli tässä vaiheessa suhteellisen maltillinen: ”– – me emme tietenkään suosittale mitään Kansainliittoa rauhan aseeksi, mutta emme samaan aikaan ole sitä vastaan, että Suomi on liiton, tai jopa sen

²⁸⁴ AVP RF 04/257/53517, Stomonjakov–Lorents 25.1.1926, 5114 salainen.

neuvoston jäsen”. Oleellista oli, että Suomi harjoittaisi suhteessa Neuvostoliittoon ”rauhaa rakastavaa politiikkaa”. Tämän takia olisi tarpeen, että ”jokin puolue, vaikka sitten jopa sosiaalidemokraatit, esittäisivät vaalikampanjassaan että samanaikaisesti Kansainliittoa lähestyttäessä olisi välttämätöntä säädellä ja parantaa suhdetta SNTL:ään, ja tässä tarkoituksessa solmia takuusopimus [eli hyökkäämättömyyssopimus]”.

Käytännön ongelmana tämän argumentin käyttämiselle oli se, että keskustelua hyökkäämättömyyssopimuksen ehdoista tulisi edelleen välttää, koska niistä ei päästy yhteisymmärrykseen Neuvostoliiton ja Suomen välillä.²⁸⁵ Samaan aikaan Neuvostoliiton ja Latvian käynnissä olleiden neuvottelujen ensisijaisuus näkyi hyvin siinä, miten politbyroo oli valmis tarjoamaan Latvialle taloudellisia etuja, ääritapauksessa vaikka hyökkäämättömyyssopimusta ei saataisi. Tällainen kauppasopimus tosin voitaisiin perua, jos Latvia tekisi ”meitä kohtaan vihamielisen sopimuksen Puolan tai muiden valtioiden kanssa”. Helmikuun alussa Helsingin edustuston ohjeistuksessa ensisijaisena tehtävänä oli seurata Suomen hallituksen asennetta Latvian ja Viron kanssa käytyihin neuvotteluihin. Neuvottelujen uudelleen käynnistäminen Suomen kanssa tuli vasta tämän jälkeen.²⁸⁶

Hyökkäämättömyyssopimusneuvottelujen vastustajat Suomessa tiedettiin, mutta neuvotteluita vastustavaan Edistyspuolueeseen pyrittiin myös avaamaan yhteyksiä. Oikeiston kannat arvioitiin lehtien pohjalta vielä jyrkemmiksi. Neuvostolähteläs oli kiinnostunut keskustelemaan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajan Juho Vennolan (ed.) kanssa. Vennola oli ollut tyytymätön siihen, miten Kallion hallitus oli edellisenä vuonna informoinut ulkoasiainvaliokuntaa Neuvostoliiton neuvottelualoitteesta. Hän ei silti ollut välittömästi samoilla linjoilla Lorentsin kanssa. Lorentsin mukaan kritisoidessaan syyskuussa 1926 eduskunnassa Kallion hallituksen kielteistä suhtautumista neuvotteluihin ”Vennola osoitti, että Suomen edut vaativat vilpittömiä ponnistuksia sopimuksen solmimiseksi kanssamme”. Vennola kuitenkin piti ensinnäkin

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ RGASPI 17/3/614, politbyroon pöytäkirja no 81, 27.1.1927, ”Latviasta”, AVP RF 04/257/53517, Stomonjakov–Lorents 7.2.1927, no 158.

kiinni siitä, että hyökkäämättömyyssopimuksen tulisi olla yhteensopiva Suomen Kansainliitto-jäsenyyden kanssa. Toisekseen hän piti toivottavana, että sopimus sallisi yhteyksiä muihin Itämeren maihin. Tästä riippumatta Lorents näki Vennolan ”erittäin vaikutusvaltaisena henkilönä” jo monikertaisen pääministeriytensä vuoksi. Oleellista oli myös, että Edistyspuolueen katsottiin olevan hänen takanaan: Lorents arvioi Holstin ryhmän olevan ”lähes merkityksetön”.²⁸⁷

NEUVOSTOLIITON REUNAVALTIOPOLITIIKAN PAINOPISTEET ITÄMERELLÄ: LATVIA ENNEN SUOMEA

Alkuvuosi Suomessa ja kevät 1927 Neuvostoliitossa olivat ne vaiheet, jossa suhdetta naapurimaahan määriteltiin vakavammin uudelleen. Näin tehtiin sekä aiempien neuvottelukokemusten että muuttuvan kansainvälisen tilanteen kontekstissa. Näitä näkemyksiä on tarkasteltava yhdessä, jotta voidaan arvioida Neuvostoliiton Suomen-suhdetta ja sitä, kuinka hyvin Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnossa ymmärrettiin Suomen tavoitteita.

Suomessa suhdetta Neuvostoliittoon oli hahmoteltu jo tammikuun jälkipuolella ulkoasiainvaliokunnan istunnossa hyökkäämättömyyssopimusneuvottelujen katkaisemisen jälkeen. Asiasta keskusteltiin erityisesti suhteessa Kansainliittoon. Istuntoon osallistuivat myös presidentti Relander ja pääministeri Tanner. Erich esitti Neuvostoliittosuhteelle viisi erilaista mahdollisuutta, joita Hackzell ja Holsti kommentoivat lyhyesti. Kolme ensimmäistä liittyivät aseelliseen konfliktiin Neuvostoliiton kanssa, joskin suoraa hyökkäystä Erich piti vain teoreettisena uhkana. Kaksi muuta aseellista uhkakuva olivat Neuvostoliiton suorittama Suomenlahden saarten miehitys tai rannikon saarto ilman sodanjulistusta, ja Suomen tarve puolustaa puolueettomuuttaan Neuvostoliiton jouduttua sotaan jonkin kolmannen valtion kanssa. Ei-sotilaallisia mahdollisuuksia olivat, että Venäjä, hallituksensa ideologiasta riippumatta, vaatisi sopimusta joukkojensa kauttakulusta sotatilanteessa ja että Neuvostoliitto pyrki saamaan (ulko)politiikalleen suurempaa vai-

²⁸⁷ AVP RF 04/257/53517, Lorents–Stomonjakov 11.2.1927, 36/s erittäin salainen ja Lorents–Stomonjakov 11.2.1927, 38/s erittäin salainen.

kutusvaltaa Suomessa. Toisin kuin presidentti Relanderin elämäkerrassa ja Korhosen Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden perustutkimuksessa esitetään, Neuvostoliitto ei ulkoasiainkansankomissariaatin materiaalien perusteella pitänyt Suomen sosiaalidemokraattista hallitusta ensisijaisesti vihamielisenä, vaan lähinnä heikkona toimijana. Silti Kansainliiton neuvostoon pyrkimisen kannalta ulkoministeri Voionmaa ajoi asiaa aktiivisesti,²⁸⁸ kun taas kokoomuslainen Moskovan-lähettiläs Hackzell olisi ollut valmis jättämään sen väliin Neuvostoliitto-suhteen ongelmallisuuden takia²⁸⁹.

Neuvostoliiton puolella suhdetta reunavaltioihin tarkennettiin nimenomaan maaliskuun puolivälissä 1927, kun varauduttiin mahdolliseen Iso-Britannian kanssa käytävään sotaan. Keskuskomitean sotilasosaston kokoukseen osallistuivat armeijan, VKP(b) ja ulkoasiainkansankomissariaatin edustajat. Suomen suhteen kenraali Unšlihtin²⁹⁰ ja ulkoasiainkansankomissaarin sijaisen Litvinovin näkemykset erosivat toisistaan. Vaikka päärintama olisi etelämpänä Puolan suunnalla, Suomen rajalla puolustuksella ei ollut syvyyttä Leningradin läheisyyden takia. Siksi Unšlihtin mukaan Kaakkois-Suomi tulisi vallata Kymijokea myöten puskurivyöhykkeeksi ja Neuvosto-Karjala tulisi varustaa konfliktia varten. Litvinovin mielestä ennakoivalla iskulla Suomeen menetettäisiin enemmän kuin saavutettaisiin: suhteet Skandinavian maihin ja niiden ammattiliittoihin katkeaisivat, ja lisäksi ajettaisiin Viro ja Latvia sodassa Puolan rinnalle. Litvinov korosti myös tiedustelutietojen pohjalta Suomen erillisyyttä ja maltillisuutta vähiten uhkaavana länsirajan naapurimaana. Hyökkäys johtaisi nationalistiseen reaktioon Suomessa, joka hyödyttäisi vain brittejä. Samalla menetettäisiin Suomen kommunististen työläisten tuki, jolla voitaisiin painostaa sosiaalidemokraatteja. Myöhemmin laaditussa, Suomen tiedustelun haltuunsa saamassa Neu-

288 Vasara, 2013, 540–542. Voionmaan vahvasta Kansainliitto-suuntautumisesta ja sen merkityksestä ulkopoliitikalle, Soikanen, 463.

289 Vasara, 2013, 547, Hackzellin ja Voionmaan huonoista väleistä Voionmaan punakaartilastaustan takia, mikä johti Hackzellin eroon Moskovan lähettilään tehtävästä 1927. Hänen tilalleen nimitettiin ammattidiplomaatti Pontus Artti, mutta SDP:ssä oli harkittu jopa Reinhold Sventorzetskiä, jota pidettiin sisäpoliittisesti hankalana. Neuvostoedustustolla oli häneen salainen kontakti ainakin kevästä 1927.

290 Unšliht siirrettiin OGPU:sta puna-armeijan (RKKA) tehtäviin 1923 hänen ja Dzeržinskin erimielisyyksien jälkeen. Armeijan edustajana hän myös neuvotteli mm. saksalaisten ja janskalaisten kanssa.

vostoliiton vuoden 1929 puolustussuunnitelmassa maksimitavoitteet Suomen taholla vastasivat armeijan esitystä ja minimitavoitteet, edellyttäen ettei Suomi avustaisi Iso-Britanniaa, ulkoasiainkomissariaatin näkemystä.²⁹¹ Vaikka neuvostoliittolaisten ja erityisesti Litvinovin arviot Suomen ulkopoliitiikasta olivat tarkempia kuin suomalaisten arviot Neuvostoliiton tavoitteista, myös Erichin sotilaallisen toiminnan kolmannelle kohdalle ja erityisesti poliittisen vaikuttamisen pyrkimyksille oli perustaa.

Neuvostoliiton edustusto sai maaliskuun 1927 alussa uuden avauksen SDP:hen. Tämä perustui kansanedustajan ja *Suomen Sosialidemokraatin* toimituksen jäsenen, Reinhold Sventorzetskin (myöhemmin Svento) ja TASSin kirjeenvaihtajaksi ilmoitetun toveri Iljinskin keskusteluihin, joissa Sventorzetski ”pyysi voimakkaasti olemaan viittaamatta häneen”. Sventorzetskin mielestä Iso-Britannia estäisi Latvian sopimuksen Neuvostoliiton kanssa. Suomen ulkopoliitiikka horjui Skandinavian ja Itämeren rantamaiden välillä, mutta liittoutumisyhtykset epäonnistuivat kuten Holstin aikana vuonna 1922. Sen sijaan Sventorzetski jätti vastaamatta Iljinskin kysymykseen siitä, ”lähtisikö Suomi poliittisiin neuvotteluihin [hyökkäämättömyyssopimuksesta] siinä tapauksessa, että sosiaalidemokraatit saisivat selvän enemmistön eduskunnassa”.²⁹² Kun sekä politbyroo että Latvian parlamentti jättivät maiden välisen hyökkäämättömyyssopimusluonnoksen allekirjoittamatta juuri maaliskuun alussa, informaatiolle Latvian ja Suomen sosiaalidemokraattien kannoista oli käyttöä.²⁹³

Erimielisyydet hyökkäämättömyyssopimuksen avainkäsitteistä ja ehtoista Suomen kanssa liittyivät neuvostoulkopoliitiikan alueelliseen kehukseen, Saksa-suhteisiin ja neuvottelutaktiikkaan Baltian maiden kans-

291 Yksityiskohtaisemmin Korhonen, 1966, 155–161 ja Rupasov & Tšistikov, 2001, 72–73. Molemmat arvioivat suomalaisten tiedustelutietona saaman informaation luotettavuutta, ja myös Rupasovin ja Tšistikovin tuoreammassa tutkimuksessa lähdetään pääsääntöisesti sen paikkansapitävyydestä. Suomessakin vuoden 1927 aikana yleisesikunnan päälliköksi nimitetty Kurt Wallenius muutti Neuvostoliiton vastaisen sotasuunnitelman (VK 27) hyökkäykselliseksi Laatokan pohjoispuolella.

292 AVP RF 04/257/53517, Rabinovitš–Stomonjakov 10.3.1927, no 69/s erittäin salainen. Myöhemmin syksyllä lähettiläs toteaa Iljinskin keskustelleen Sventorzetskin kanssa ”TASSin kirjeenvaihtajan ominaisuudessa”, mikä viittaisi siihen, että hänen varsinainen tehtävänsä oli jokin muu, kuten esim. ulkomaantiedustelu (INO-OGPU), AVP RF 09/2/20/71, lähettiläs Aleksandrovskin työpäiväkirja 22.8.1927.

293 Korhonen, 1966, 154–155.

sa. Neuvosto-osapuoli ei nähnyt mahdolliseksi joustaa puolueettoman jäsenen sisällyttämisessä hyökkäämättömyyssopimuksen sovittelukomissioon. Pääargumentti tälle oli pelko siitä, että luotaisiin ennakkotapaus tuleviin neuvotteluihin ja että Saksa vaatisi edellisenä vuonna solmitun Berliinin sopimuksen avaamista tältä osin. Puolueeton jäsen oli noussut esiin myös Latvian kanssa käydyissä neuvotteluissa. Näille tarjotun nimellisen myönnytyksen ei uskottu riittävän Suomelle. Suomen eduskuntavaalien lähestyessä ulkoasiainkansankomissariaatissa pidettiin helmikuussa toivottavana, että sosiaalidemokraatit yhdistäisivät hyökkäämättömyyssopimusneuvottelut asevelvollisuusajan lyhentämiseen vaalikampanjassaan. Jälkimmäisen muistion jakelu tavoitti Neuvostoliiton reunavaltiolähetystöjen ja NKID:in kollegion ohella myös Stalinin.²⁹⁴ Todennäköinen syy oli jälleen se, että hyökkäämättömyyssopimusneuvottelut sivusivat laajaa Locarnon-vastaista ulkopoliittista strategiaa.

Viikkoa myöhemmin 17.3.1927 neuvostoulkopolitiikan tavoitteet saivat aiempaa laajempaa ja arvovaltaisempaa kaikupohjaa, kun J. F. Aallon *Kansan Työn* sijasta niitä esiteltiin nyt myös SDP:n äänenkannattajan, *Suomen sosialidemokraatin* pääkirjoitussivulla. Neuvostolähetystön mukaan Sventorzetskin artikkelissa todettiin: ”1. Meidän [suomalaisten] tulisi tunnustaa, ettei pidä lykätä neuvotteluja, sekä syällisyytemme neuvottelujen katkeamiseen 2. Että juuri meiltä vaaditaan aloitetta neuvottelujen uudelleen käynnistämiseksi.” Siinä myös irtisanouduttiin kollektiivisista sopimuksista, kuten Neuvostoliitto oli edellyttänyt neuvottelualoitteissaan vuosina 1926–1927. Tämä ilahdutti maaliskuun alusta Lorentsia sijaistanutta asiainhoitaja Rabinovitšia alkuun niin paljon, että hän harkitsi jopa erikoisvastaanoton pyytämistä Voionmaalta artikkelin johdosta. Hän tyytyi lopulta toivomaan, ”ettei artikkeli jää vaille aktiivista huomiotamme”. Rabinovitš uskoi, ettei artikkelia olisi julkaistu ilman Tannerin ja Voionmaan inspirointia. Vaalitaktisesta ja ideologisesta näkökulmasta hän arvioi SDP:llä olevan tarvetta osoittaa ”laajoille työläisjoukoille” pyrkimyksensä sopimukseen ”itäisen naapurin” kanssa.

294 AVP RF 04/257/53517, Stomonjakov–Lorents 15.2.1927, no 5215 salainen, Stomonjakov–Rabinovitš (Helsingin edustuston asiainhoitaja) 1.3.1927, no 5292 salainen.

NKID:in kollegio harkitsikin 21.3.1927 ensin ilmaisevansa nootilla valmiuden neuvottelujen jatkamiseen, jos Suomi tekisi aloitteen. Pari päivää myöhemmin myönteinen reaktio kollegiossa lientyi siihen, että *Izvestijassa* julkaistaisiin ulkoasiainkansankomissariaatin kannan mukainen artikkeli.²⁹⁵ Perusteluna todennäköisesti oli, etteivät neuvottelut Suomen kanssa olleet ensisijaisia. Lisäksi nyt vastaus hallituspuolueen lehden, *Suomen Sosialidemokraatin*, kannanilmaisulle tuli samalta tasolta, neuvostohallituksen lehdeltä *Izvestijalta*.

Neuvostoliiton reunavaltiot politiikan senhetkinen painopiste Itämerellä tuli erinomaisesti esiin maaliskuun viimeisinä päivinä. Ulkoasiainkansankomissariaatin Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö teroitti Helsingin lähetystölle Latvian ja Suomen eri rooleja arvioituaan taas SDP:n vaalitaktista linjaa. Vasemmalta, siis SSTP:stä, tulevan paineen arvioitiin pakottavan SDP:n antamaan ”platonisia julistuksia” hyökkäämättömyyssopimuksen puolesta, vaikka neuvotteluja ei käytännössä edistetäkään. Näkemys vasemmalta tulevan paineen vaikutuksesta SDP:n linjaan toistui pitkin kevättä. Tämä vahvistaisi sekä Erichin että Litvinovin esittämiä näkemyksiä Neuvostoliiton tavoitteista Suomessa.

Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Stomonjakov arvioi silti, että sopimusneuvottelujen uudelleen aloittamista olisi vaikea popularisoida Suomessa. Lisäksi sosiaalidemokraattien porvarilliset vastustajat hyödyntäisivät aloitetta, jos sellainen tehtäisiin. Itse asiassa aloite ei edes ollut tavoiteltava, sillä ”neuvottelujen uudistaminen Suomen kanssa tällä hetkellä aiheuttaisi meille vakavia hankaluuksia.” Latvian kanssa sopimukseen pääsemisen pääesteenä oli Stomonjakovin mukaan Puolan ja Englannin vaikutuksen alainen Viro. Latviassa vallassa olevan sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen asemaa vaikeuttaisi vielä enemmän, jos sen pitäisi Viron ohella huomioida myös Suomen neuvottelut. Toisin kuin Suomen, Latvian horjuvaan sosiaalidemokraattiseen hallitukseen Neuvostoliitto oli kuitenkin valmis investoimaan merkittävän kauppasopimuksen avulla. Tavoitteena oli luoda pohjaa taloudelliselle

295 AVP RF 04/257/53517, Rabinovitš–Stomonjakov 17.3.1927 ja NKID:in kollegion pöytäkirja no 171, 21.3.1927 ja 172, 23.3.1927 ”Neuvotteluista Suomen kanssa”. Myös Soikkanen, 1975, 461, *Suomen Sosialidemokraatin* ja *Kansan Työn* artikkelien sisällöstä.

vaikuttamiselle, ”sisällyttää joitain Latvian teollisuuden haaroja meidän taloudelliseen suunnitelmaamme”. Seuraavan viiden vuoden aikana Neuvostoliitto valmistautui tilaamaan latvialaisia tuotteita 15 miljoonan ruplan arvosta. Vuotta kohti tämä oli puoli miljoonaa ruplaa enemmän kuin Liettuan kanssa ennen vallankaappausta solmitussa kauppasopimuksessa. Asiainhoitaja Rabinovitšin ”henkilökohtaista orientaatiota” varten osastopäällikkö Stomojakov totesi erikseen salaisena tietona: ”Tietenkään, emme ole siinä tilanteessa, että voisimme mennä analogiseen taloudelliseen sopimukseen Suomen kanssa. Siihen meiltä puuttuu tällä hetkellä taloudellisia mahdollisuuksia.”²⁹⁶

Suurvallan näkökulmasta siis taloudelliseen vaikuttamiseen Suomesakin pyrittäisiin, jos resurssit sen sallisivat. Toistaiseksi Suomen viennin volyymit olivat ilmeisesti moninkertaiset yksittäisiin Baltian maihin nähden, joiden talouteen uskottiin voitavan vaikuttaa melko rajallisilla investoinneilla. Vasta viisivuotissuunnitelmien, Baltian maiden Neuvostoliittoon liittämisen ja toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliiton taloudelliset resurssit olivat sellaiset, että se pystyi luomaan kauppasuhteiden pohjalta pidempää taloudellista ja poliittista riippuvuutta muun muassa Suomessa²⁹⁷.

KIINA, ISO-BRITANNIA JA ITÄMERI: NEUVOSTOLIITON SDP-YHTEYDET

Neuvostoliittoa ja sen edustajia Suomessa huolestuttivat toisensuuntaiset taloudelliset ja poliittiset riippuvuudet huhti-toukokuun vaihteessa, kun maan politiikka kärsi tuntevan takaiskun Kiinassa. Samalla suhteet Iso-Britanniaan kiristyvät katkeamispisteeseen. Kiinassa britti-imperiumin vastaisku Neuvostoliiton aktivoituneelle politiikalle tuli pääosin epäsuorana. Kommunistien joukkomurhat Shanghaissa 12–14.4.1927 päättivät lopullisesti nyt brittien tukemien Kuomintangin konservatiivisten nationalistien ja neuvostolittolaisten tukeman vasemmiston ja sii-

296 AVP RF 04/257/53517 Stomonjakov–Rabinovitš 28.3.1927, no 5408 salainen.

297 Androsova, 2002, 155–156. Ždanovin mukaan Neuvostoliiton ja Suomen kauppasuhteissa oli tavoitteena vuosina 1944–1945 ”tehdä Suomen taloudesta Neuvostoliiton kansantalouden lisäke”, mikä tulee lähelle Stomonjakovin ilmaisua kauppasuhteista Latvian kanssa.

hen sisältyvien kommunistien yhteistyön. Antikommunistinen terrori tappoi jopa 30 000–40 000 ihmistä, joista vain noin kymmenesosa oli kommunistipuolueen jäseniä.

Nämä tapahtumat Kiinassa toivat esiin erään keskeisistä rakennepoikkeaisista ristiriidoista Neuvostoliiton Locarnon-vastaisessa strategiassa. Pidemmän aikavälin ideologiset tavoitteet oli periaatteessa ollut tarkoitus jättää syrjään. Käytännössä Kiinassa nationalisteja pyrittiin silti käyttämään välineenä vallankumouksen edistämiseen, kunhan nämä ensin voittaisivat sisällissodan ja yhdistäisivät maan. Ristiriita kommunistien ja nationalistien tavoitteiden välillä voimistui nopeasti näiden edetessä neuvostoaseiden avulla, ja nationalistit valmistautuivat epäluotettavana näkemänsä yhteistyön katkaisemiseen. Neuvostopolitiikan yliarvioidessa toistuvasti vaikutusmahdollisuutensa tämä tarjosi Iso-Britannialle mahdollisuuden heikentää Neuvostoliiton vaikutusta Kiinassa tukemalla Kuomintangin konservatiivien antikommunistista reaktiota.²⁹⁸ Hinnan maksoivat kiinalaiset kommunistit, joita Komintern ja Stalin kehottivat viimeiseen asti jatkamaan yhteistyötä. Puolueoppositio, Zinovjev ja Trotski, nostivat heti tapahtumien jälkeen 14.–15.4. 1927 esiin Kominternin Stalin johtoisen Kiinan-politiikan virheet keskuskomitean täysistunnossa. Ne merkittiin pöytäkirjaan, mutta julkinen keskustelu aiheesta kiellettiin.²⁹⁹

Kun kansainvälinen tilanne jännittyi ja Suomen ulkopoliittikka näytti taas aktivoituvan, tiedonhankintaa oli tarpeen voimistaa. Nimenomaan huhtikuun lopulla neuvostolähetystöstä oltiin yhteydessä sekä hallituspuolueen, sosiaalidemokraattien että Saksan lähetystön edustajiin kokonaiskuvan tarkentamiseksi. Keskeisiä teemoja olivat Baltian maiden neuvotteluasenne, Ahvenanmaan asema ja Iso-Britannian vaikutus Itämerellä. SDP:n sisällä hahmotettiin ero Sventorzetskin ja monenkeskisiä neuvotteluja vaihteeksi *Aftonbladetin* haastattelussa tunnustelevan Voionmaan välillä. Näitä eroja toivottiin hyväksikäytettävän pyrittäessä vaikuttamaan Suomen ulkopoliittikkaan. Viikon sisällä Sventorzetskin kanssa keskusteltiin kahdesti, ja hallituksen jäsenistä kahdesti ulkomi-

²⁹⁸ Jacobson, 1994, 220–221.

²⁹⁹ Kotkin, 2014, 629–630.

nisteri Voionmaan kanssa, sekä kerran sosiaaliministeri Johan Helon kanssa. Näistä Sventorzetskin kanssa käydyt keskustelut olivat yksityiskohtaisimpia, ja niitä hoiti pääasiassa ”TASSin kirjeenvaihtaja” Iljinski. Hallituksen jäsenten kanssa puolestaan keskusteli asiainhoitaja Rabinovitš.

Todennäköisesti Iso-Britannia-suhteen kärjistyksen ja sen laivastouhan pohjalta neuvostoedustusto kaipasi tietoa Ahvenanmaan aseman määrittelystä ja taustasta, sillä se nousi esiin kaikissa viikon keskusteluissa lukuun ottamatta jälkimmäistä keskustelua Sventorzetskin kanssa. Viikon ensimmäisessä keskustelussaan 19.4.1927 neuvostoliittolaiset saivat Latvian ja Viron sosiaalidemokraattien puoluekokouksiin osallistuneen Sventorzetskin selostuksesta lisävarmistusta näiden myönteisestä suhtautumisesta sopimusneuvotteluihin. Virolainen porvaristo sen sijaan hiukan arasteli kytkeä sopimuksen solmimista Suomen vastaavaan. Iljinskiä kiinnosti toisaalta Suomen ja Ruotsin mahdollinen yhteistyö Voionmaan lanseeraamana ”Pohjanlahden Locarnona”, toisaalta Suomen ja Ruotsin kiista Ahvenanmaasta. Ruotsin ja Suomen yhteistyötä Sventorzetski ei pitänyt merkittävänä. Hän oli Iljinskin mukaan yhtä mieltä siitä, että tiukka puolueettomuus olisi saattanut vaikuttaa kielteisesti Ruotsin kannalta erityisesti Iso-Britannian asenteeseen Ahvenanmaa-kiistassa. Sen sijaan Iljinskin jatkotunnustelu ei mennyt läpi. Hän esitti ruotsalaisen lehden, *Nya Dagligt Allehandan* perusteella, että Suomi olisi saanut Ahvenanmaan itselleen lupaamalla briteille Ruotsia enemmän konkreettista tukea Neuvostoliittoa vastaan. Tämän vuoksi Suomessa oltaisiin nyt huolissaan Iso-Britannian ja Neuvostoliiton välisen kiristymisestä. Sventorzetskista tämä oli ruotsalainen kohu-uutinen, jonka hän kiisti varsin tiukkaan, jopa kysyen Iljinskiltä ”eikö kyseessä ole Moskovasta ammuttu ankkuri [väärä uutinen, perätön koepallo]?”

Eduskuntavaaleihin liittyen Sventorzetski kertoi, että kokoomuksen vaaliohjelmassa edellytetään hyökkäämättömyyssopimuksen solmimista laajalta, balttilaiselta pohjalta. Vasemmistososialisteja (kommunistit) lukuun ottamatta mikään puolue ”ei sisällytä vaaliesiintymiinsä takuusopimusta”, siis ei myöskään SDP. Vähemmistöhallituksen kestävyyttä arvioitaessa Sventorzetski uskoi oikeiston pyrkivän kaatamaan sen jo ennen vaaleja ja oli huolissaan Kokoomuksen Suojärvi-välikysymyksestä.

Hän näki edullisimmaksi kaataa hallitus käynnissä olleeseen paperiteollisuuden lakkoon.³⁰⁰ Asiainhoitaja Rabinovitšin keskustelu pari päivää myöhemmin sosiaaliministeri Helon kanssa alkoi sisäpolitiikasta, sillä sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus oli juuri selvinnyt välikysymyksestä. Paperiteollisuuden lakko oli Helolle nyt, toisin kuin Sventorzetskille, uhka tai mahdollisuus. Sovittelukomission puheenjohtaja Ehrnroothista Helolla oli positiivinen kuva, sillä "[hän] tuntee yrittäjien heikon aseman". Työläisten vaatimuksia Helo piti oikeutettuina ja katsoi näiden saavan yleisen mielipiteen taakseen, jos työantajat eivät tule vastaan, mitä SDP voisi hyödyntää vaalikampanjassaan. Tästä Rabinovitš saikin aiheen kaivata hyökkäämättömyyssopimusta puolueen vaalikampanjan ulkopoliittikkaosuuteen. Tähän Helolla ei ollut mitään konkreetista sanottavaa. Kuten Iljinski, myös Rabinovitš kyseli "Suomen mahdollisista salaisista velvoitteista Englannille Ahvenanmaa-ratkaisun hintana". Ensin Helo kiisti tämän täysin seikkailupoliittikkana, mutta tarkensi sitten hiukan, kun Rabinovitš muistutti silloisesta hallituspohjasta: "Jonkinlaisia lupauksia ja yksityisiä neuvotteluja on voitu käydä neuvottelupaikalla. Mutta ne olisivat yksityisluonteisia neuvotteluja ja lupauksia, – silloin puhuttiin monenlaista –, mutta ei mitään virallista ja Suomea velvoittavaa."

Neuvostoadustaja painotti poliittisten suhteiden ensisijaisuutta maiden väliselle kaupalle, mikä oli näkynyt Neuvostoliiton linjassa Lietuan ja Latvian kohdallakin. Jotta esimerkiksi Valio voisi viedä merkittävästi elintarvikkeita Leningradiin, Suomen yleisen mielipiteen tulisi siirtyä ystävällisemmälle linjalle. Vasta sitten tapahtuisi edistystä "maiden välisissä suhteissa, aluksi poliittisissa, sitten myös kaupallis-taloudellisissa".³⁰¹

Neuvostolähetystön tiedonhankinta tiivistyi 26.4.1927, jolloin asiainhoitaja tapasi ulkoministeri Voionmaan, kun taas "TASSin kirjeenvaihtaja" keskusteli Sventorzetskin kanssa. Molemmissa palaverissa Itämeren alue ja Skandinaavia olivat esillä, mutta eri painoituksin. Voionmaa itse

300 AVP RF 09/2/20/71 Stomonjakovin fondi, lähettiläs Aleksandrovskin työpäiväkirja, Iljinski–Sventorzetski keskustelumuistio 19.4.1927, luottamuksellinen.

301 AVP RF 09/2/20/71, Rabinovitš–Helo keskustelupöytäkirja, 23.4.1927

mainitsi pitävänsä luonnollisena, että hän keskustelee Neuvostoliiton sopimusaloitteesta Viron ulkoministeri Friedrich Akelin kanssa tulevas-
sa tapaamisessaan, mutta Viro käy silti neuvottelunsa itsenäisesti. Suo-
mikin ajatteli neuvottelujen uudistamista, mutta Voinomaan mukaan
”nyt meillä ei ole siihen keinoja”. Kuten Iljinski pari päivää aiemmin oli
kysellyt Sventorzetskiltä salaisista Ahvenanmaa-velvoitteista *Nya Dagligt
Allehandan* pohjalta, Rabinovitš kyseli nyt samoin Voionmaalta, joka tor-
jui kysymyksen vakuuttavasti suoralta kädeltä sensaationa. Asiainhoitaja
Rabinovitš tapasi vielä Voionmaan kuun lopussa. Silloin ulkoministeri
vahvisti Latvian ja Viron kiinnostuksen hyökkäämättömyyssopimuksiin
sekä taloudellisten etujen ensisijaisen merkityksen Latvialle.

Sventorzetski kertoi Iljinsille Viron ja Suomen suhteista lähes samat
asiat: hän uskoi Voionmaan keskustelevan Akelin kanssa hyökkäämättö-
myyssopimuksesta, ja tiesi myös kertoa, että ”Viro oli vapautettu kaikes-
ta vastuusta sopia toimista liittyen takuusopimusneuvotteluihin SNTL:n
kanssa”. Sen sijaan Sventorzetskin kanta oli tiukentunut kielteiseksi
aiemminkin esillä olleeseen Latvian ulkoministeri Fēlikss Cielēnsin
Itä-Locarno-suunnitelmaan, jossa Baltian maat ja Suomi saisivat Neu-
vostoliiton, Saksan, Ranskan ja Iso-Britannian takuut. Sventorzetski
kertoi vastustavansa sitä, että Suomi noudattaisi ”balttilaista linjaa” ul-
kopoliitikassaan, jolloin ”Suomi luokiteltaisiin Itämeren rantamaaksi”.
Nyt hän myös luopui aiemmasta puoluelojoalisuudesta ja toi esiin sel-
västi erimielisyydet SDP:n sisällä. Sventorzetskin mielestä Voionmaan
Pohjanlahden Locarno oli ”pehmeästi ilmaisten älytön [ven. *neumnyi*]”.
Rabinovitš raportoi myös, että Sventorzetskin mukaan ”osa sosiaali-
demokraateista, kuten Tanner, Voionmaa ja muut katsovat välttämättö-
mäksi suuntautua ulkopoliitikassa Itämeren rantamaihin, samaan
aikaan kun toinen osa, johon Sventorzetski itse kuuluu, kannattaa
enemmän suuntautumista Skandinaviaan ulkopoliitikassa”.³⁰² Pohjan-
lahden ylittävä Suomi–Ruotsi-yhteistyö ei siis selvästikään sisältynyt
Sventorzetskin skandinaaviseen suuntaukseen.

302 AVP RF 09/2/20/71, Rabinovitš–Voionmaa 26.4.1927, Iljinski–Sventorzetski 26.4.1927, luottamuksel-
linen, ja Rabinovitš–Voionmaa 30.4.1927.

PUOLA JA SAKSA ITÄMERI-KUVAN TÄYDENTÄJINÄ

Itämeren senhetkisen tilannekuvan koostamiseen vaikuttivat ratkaisevasti Puolan ja Saksan näkemykset. Puolan ja Suomen yhteys kollektiivisten sopimusten tavoitteluissa korostui samana päivänä. Puolan lähettiläs, Stanisław Patek, totesi Moskovassa suoraan ulkoasiainkansankomissariaatille: ”Tavalla tai toisella kytkemme puolalais-neuvostoliittolaisen sopimuksen sopimukseen Latvian, Viron ja Suomen kanssa.”³⁰³ Seuraavana päivänä Neuvostoliiton Helsingin-lähetystö keskusteli ”yhteistyökumppanien”, Saksan lähetystön edustajien kanssa. Saksan lähetystösihteeri Duckwitz oli seurannut samoja teemoja kuin neuvostoliittolaiset, mutta hänen tulkintansa oli osin Suomi-myönteisempi ja maltillisempi. Ensinnäkin Duckwitz oli vakuuttuneempi Voionmaan aikomuksesta aloittaa neuvottelut uudelleen, ja uskoi lähinnä sisäpoliittisten vaikeuksien viivyttäneen Suomen hallitusta. Hän ei myöskään ottanut vakavasti Voionmaan *Aftonbladet*-haastattelua Suomen ja Ruotsin yhteistyöstä: ”Ruotsi pitää tiukasti kiinni puolueettomuusstatuksesta, eikä ole taipuvainen mihinkään läheisempiin suhteisiin Suomen kanssa, vielä vähemmän puolustuksellisiin.”

Toiseksi Saksan edustaja piti Iso-Britannian vaikutusta Suomen politiikkaan vähäisenä, vaikka katsoikin englantilais-neuvostoliittolaisten suhteiden kiristymisen aiheuttaneen Suomessa jännittyneisyyttä. Sen sijaan hän korosti Iso-Britannian ”voimistuvaa painetta talouden alueella”. Tässä hänellä päähuolena oli brittien kilpailu Saksan kanssa Suomen markkinoista, ei vaikutus Suomen ulkopolitiikkaan. Puolaa hän piti nykyään lähes harmittomana ja katsoi, ettei siihen suuntautumisella ole Suomessa minkäänlaista kannatusta, ”paitsi ehkä Holsti ja muutamat hänen kannattajansa”. Kolmanneksi, saksalaisetkin olivat ottaneet vakavasti *Nya Dagligt Allehandan* kirjoituksen Suomen salaisista velvoitteista Ahvenanmaan osalta. Omien selvitystensä perusteella heidän käsityksensä oli, että ”lehden artikkelin lanseerasivat sellaiset poliittiset piirit Ruotsissa, erityisesti Ruotsin laivasto, jotka kannattivat kyseisen maan puolustuksen voimistamista”.

303 Rupasov ja Tsitsikov, 2001, 76, Stomonjakov–Patek keskusteluista 27.4.1927.

Lopuksi ”Puola-kortti” nousi esiin saksalais-neuvostoliittolaisten suhteiden osana. Saksalaiset ilmaisivat epäilyksen, että Puola pyrki hyödyntämään Neuvostoliiton kanssa vaihtelevasti käymiään hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluita painostusvälineenä Saksan suuntaan.³⁰⁴ Tämä rooli Puolalla olikin neuvostoulkopolitiikassa. Puola ei silti ollut mitenkään selkeästi neuvostoulkopolitiikan hyödynnettävissä, minkä hyökkäämättömyyssopimusneuvottelut hyvin osoittivat. Vielä huhtikuun alussa politbyroo oli korostanut NKID:ille tarvetta saada neuvottelut Puolan kanssa ”menestykselliseen päätökseen”, mutta loppukuusta neuvottelut käytännössä katkesivat, kun Puola piti kiinni monenkeskisen sopimuksen tavoitteestaan. Toisaalta Neuvostoliiton ja Saksan etujen eroista Itämerellä näkyi merkkejä. Suomen Berliinin-lähetystön mukaan Saksan ulkoministeriö olisi kehottanut olemaan kiirehtimättä hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluissa, sillä ”Venäjän vahvistumiseen on vielä kymmenkunta vuotta aikaa”.³⁰⁵

Huhtikuun lopulla tehostetun tiedonhankinnan pohjalta Neuvostoliiton lähetystössä oli mahdollista vahvistaa muutenkin vallinnut näkemys erityisesti Latvian kiinnostuksesta neuvotteluihin. Eri lähteet sekä SDP:n sisällä että Saksan lähetystössä myös vakuuttavasti kumosivat oletuksen Suomen briteille tekemistä salaisista Ahvenanmaa-sitoumuksista. Tämän selvittäminen oli ollut lähetystön ilmeinen tehtävä. Saksalaisilla, ja viimeistään tässä yhteydessä myös neuvostoliittolaisilla, oli havaintoja eroista Ruotsin hallitusten ja turvallisuuspoliittisten eliittien ulkopoliittisessa linjassa. Lopuksi, vaikka saksalaiset itse totesivat vain Iso-Britannian taloudellisen vaikutuksen voimistuneen Suomessa, tieto ei todennäköisesti neuvostonäkökulmasta ollut erityisen rauhoittava. Iso-Britannian ja Neuvostoliiton vastakkainasettelun voimistuessa Iso-Britannian näkemykset olivatkin vaikuttaneet aiempaa voimakkaammin Suomen ulkopoliittikkaan jo vuodenvaihteesta 1926–1927. Foreign Officen mukaan Suomen itsenäisyys oli Baltian maita kestävämmällä pohjalla, mutta hyökkäämättömyyssopimus Neuvostoliiton kanssa ilman

304 AVP RF 04/257/53517, Rabinovitš–Duckwitz 27.4.1927.

305 RGASPI, 17/3/627, politbyroon pöytäkirja 94 7.4.1927 ”Puolasta” ja Rupasov & Tšistikov, 2001, 73–74, Suomen Berliinin-lähettilään Holman näkemyksistä ulkoministeri Voionmaalle 3.4.1927.

Kansainliiton jäsenyyttä ja velvoitetta välitystuomioistuimesta veisi Suomen osaksi Neuvostoliiton etupiiriä.³⁰⁶

Tätä vaikutelmaa Suomen ulkopolitiikasta vahvisti toukokuun alkupuolella Sventorzetskin vaihteeksi asiainhoitaja Rabinovitšin kanssa käymä keskustelu siitä, miksi Suomi ei avaa hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluja uudelleen. Herrojen yllätykseksi, mutta epäilemättä neuvostoliittolaisten iloksi, mukana ollut Sventorzetskin vaimo Evi puuttui puheeseen. Vaimon mukaan Sventorzetski jätti turhaan sanomatta mistä on kyse. Rabinovitš referoi raportissaan Evin puheenvuoroa ja Sventorzetskin reaktiota näin: ”Kysymys on siitä, että englantilaiset eivät halua, että Englannin lähettiläshän suoraan julisti, ettei hänen hallituksensa hyväksyisi Suomen lähtemistä poliittisten sopimusten tielle Neuvostoliiton kanssa. Sventorzetski, miten taisi, vaiensi [ven. *zamjal*] tämän keskustelun.”³⁰⁷ Jos neuvosto-osapuolelta olisi vielä siihen mennessä puuttunut arvioita Iso-Britannian Helsingin-lähetystön kannoista tai vaikkapa vain Sventorzetskin luotettavuudesta, tämä perheneuvottelu tarjosi yllätyksellistä näkökulmaa.

Neuvostoliiton vuoden 1927 sodanuhkakriisi ja Suomen rooli

Neuvostoliiton ja Iso-Britannian konflikti Kiinassa vaikutti suoraan myös Euroopan tilanteeseen. Saksa oli ollut huolestunut Rapallo-kumppaninsa Neuvostoliiton haastavasta ja riskialttiista Iso-Britannia-politiikasta jo alkuvuodesta 1927. Avoin konflikti saattaisi pakottaa sen valitsemaan Neuvostoliitto-yhteistyön ja Iso-Britannia-suhteen välillä, puhumattaakaan mahdollisesta sodasta. Kriisi kärjistyi uudelle tasolle toukokuussa. Lontoon poliisi teki ratsian 12.5.1927 englantilais-neuvostoliittolaisen yhteisyritys ARCOSin ja sen vieressä olleen Neuvostoliiton kaupallisen

306 Korhonen, 1966, 150, 152–153, Suomen Lontoon-lähetystön ja ulkoasiainministeriön näkemysten pohjalta.

307 AVP RF 04/257/53517, Rabinovitš–Sventorzetski, 12.5.1927, no 135 erittäin salainen. Sventorzetskin vaimo Evi oli omaa sukuaan Hackzell, Moskovan-lähettiläs Antti Hackzellan sisar.

edustuston tiloihin rikkoen diplomaattista koskemattomuutta. Englantilaisien mukaan ratsiassa takavarikoidut dokumentit osoittivat muun muassa Neuvostoliiton edustuston harjoittavan vakoilua maassa. Kahta viikkoa myöhemmin 26.5.1927 Iso-Britannian konservatiivihallitus katkaisi näillä perustein maiden diplomaattisuhteet ja katkaisi vuonna 1921 solmitun kauppasopimuksen Neuvostoliiton kanssa.³⁰⁸

Stalinin näkemyksiä seurailut politbyroo noudatti tiukkaa linjaa ARCOS-ratsian jälkeen ja ohjeisti lehdistökampanjan, jossa Iso-Britanniaa syytettiin välikrikosta ja rauhan rikkomisesta. Lähetystöt ja kaupalliset edustustot velvoitettiin välittömästi tuhoamaan kaikki salaiset materiaalit laajempien ratsioiden pelossa. Ulkomaankaupan kansankomissaari Anastas Mikojan sai tehtäväkseen pohtia, millaista taloudellista painostusta voitaisiin kohdistaa Iso-Britanniaan ennen kuin britit itse katkaisivat kauppasuhteet. Muita Iso-Britanniaan kohdistuvia toimenpiteitä varten muodostettiin komitea, johon kuuluivat Stalin, Buharin, Rykov, Mihail Tomski ja Molotov.³⁰⁹

Näistä ulkopoliittisen kriisin merkeistä huolimatta tai juuri siksi, neuvostoulkopoliittikka noudatti laajemmin Itämeren alueen osalta melko pragmaattista linjaa. Sama päti myös suhteissa Suomeen, vaikka toisenlaisiinkin reaktioihin olisi voinut olla perusteita.

SUOMI VAKOILUN JA TERRORISMIN ETULINJASSA MUTTA ULKOPOLIITTIKAN SIVURAITTEELLA

Jotta Suomen rooli Neuvostoliiton ulkopoliitiikassa kesän 1927 draamatisten käänteiden aikana tulisi ymmärrettäväksi, on tarpeen tarkastella lyhyesti ulkopoliitiikan ja tiedustelun suhdetta Neuvostoliiton ja länsimaiden, erityisesti Iso-Britannian, välillä. Kysymys oli poliittisen järjestelmän, sen legitimitetin ja ideologian välisestä suhteesta. Venäjän sisällissodan päättyessä bolševikkien voittoon vuoden 1921 alussa neuvostohallinnon keskeisenä huolena oli sellaisen vastarinnan jatkuminen, jota nimenomaan Ranskan ja Iso-Britannia olivat rahoittaneet sekä anti-

308 Jacobson, 222. ARCOS-ratsiasta myös Mainio, 2015, 175–176 ja siinä käytetty kirjallisuus.

309 RGASPI, 17/3/635-1, politbyroon pöytäkirja 102 13.5.1927 "Englannista" ja 17/3/636-2, politbyroon pöytäkirja 105 26.5.1927 "Englannista".

kommunisteja että kansallista separatismia tukemalla. Vastaavasti länsimaiden tiedustelua ohjasi maiden hallitusten pyrkimys nostaa Venäjällä valtaan sellaisia ryhmiä, jotka palauttaisivat niille neuvostohallituksen kansallistaman, mittaviin investointeihin pohjanneen omaisuuden. Aatteellinen uhka eli pelko vallankumouksen leviämisestä länsimaihin oli toinen konkreettinen uhkakuva 1920-luvun alussa ja jatkui myöhemmin ideologisena antikommunismina. Reunavalttiolla Suomesta Romaniaan oli merkittävä rooli tuki- ja kauttakulkualueina Neuvostoliiton länsirajoilla erityisesti brittien Secret Intelligence Servicelle (SIS).

Neuvostotiedustelun (INO-OGPU, KRO) keskeinen oivallus oli vastata läntiseen informaation kysyntään luomalla peiteorganisaatio, monarkistisena esiintyvä salainen vastarintajärjestö Trust. Näin paitsi valkoiset venäläiset emigranttijärjestöt, myös näihin Venäjä-informaatiossaan nojaavat läntiset tiedusteluorganisaatiot³¹⁰ voitiin soluttaa ainakin niiden Venäjä-operaatioiden osalta. Keisarillisen Venäjän Ohranan solutusmetodit vallankumouksellisten vastaisessa kamppailussa tulivat nyt hyvään käyttöön neuvostotiedustelussa. Trustin kontakteja rakennettiin 1921–1923, mutta vuoteen 1926 mennessä paineet suoraan vastavallankumoukselliseen toimintaan Neuvostoliitossa olivat kasvaneet jo tuntuviksi. Valkoisten venäläisten keskeisen järjestön, ROVS:in tavoitteena oli neuvostovallan kumoaminen osin sosialistivallankumouksellisilta lainatulla terrori- ja sotaprovokaatiostrategialla. Kun kansainvälinen tilanne kiristyi, tämä sisäisen kumouksen ja kansallisen separatismien uhka, josta neuvostojohto tiedustelun kautta oli hyvin tietoinen, lisäsi sodanuhan uskottavuutta juuri touko-kesäkuussa 1927. Neuvostotiedustelun kannalta tilanne oli silloin osin ristiriitainen: Yhtäältä oli tarvetta informaatiolle länsimaiden ja valkoisten venäläisten toiminnasta, muun muassa Suomen ja Puolan alueen kautta. Toisaalta oli syytä nopeasti ”kotiuttaa voitot”, Trustista saadut hyvät tulokset, ennen kuin suora toiminta alkaisi kotikentällä.

Tässä tilanteessa toukokuun lopussa Suomen yleisesikunnan ja brittien SIS:n varustamat ROVS:in agentit ylittivät jälleen kerran suomalais-

310 Keskeisiä harhautettuja olivat Iso-Britannian SIS, Ranskan armeijan Deuxième bureaux sekä Suomen, Viron, Latvian, Puolan, Tšekkoslovakian ja Japanin tiedustelupalvelut.

ten avulla rajan Karjalan Kannaksella. Tällä kertaa kohti Leningradia ja Moskovaa lähteneillä agenteilla oli mukanaan pommilaukut. Leningradissa terrori-isku onnistui 7.6.1927 tappaen kolme ihmistä.³¹¹ Samana päivänä Puolassa, näistä iskuista riippumatta, murhattiin Neuvostoliiton Varsovan-lähettiläs Pjotr Voikov. Politbyroo reagoi näihin tapahtumiin seuraavana päivänä erittäin kovalla linjalla ensisijaisesti sisäisen turvallisuuden uhkina. Huolimatta neuvostojulkisuudessa esitetystä sodan ja maahanhyökkäyksen uhasta, ensimmäinen reaktio ei käynnistynyt puna-armeijan tai ulkoasiainhallinnon, vaan turvallisuuspoliisi OGPU:n kautta, ja neuvostohallituksen kannanotto muotoiltiin sen tietojen pohjalta.

Sen lisäksi politbyroo ilmoitti kahdenkymmenen ”neuvostovaltaa vastaan tehtyihin rikoksiin” syyllistyneen valkokaartilaisen ampumisesta sekä joukkopidätysten aloittamisesta. OGPU sai poikkeusvaltuudet: ”oikeuden langettaa oikeusprosessin ulkopuolisia rangaistuksia, aina teloituksiin saakka”. Tiedustelun kautta saatuun informaatioon valkoisten venäläisten terroristrategiasta viittaisi se, että politbyroo perusti Vorošilovin (RKKK), Vjatšeslav Menžinskin ja Genrih Jagodan (OGPU) muodostaman komissioon pohtimaan valtion virastojen ja ”johtavien tovereiden” turvallisuuden vahvistamista. Länsitiedustelun tavoitteisiin kansallisen separatismien tukemisessa viittasi Ordžonokidzen ”välttämätön” lähettäminen Kaukasukselle, jossa vain kolme vuotta aiemmin oli kukistettu Georgian menševikkien kapina. Rykov, Buharin ja Molotov saivat tehtäväkseen pohtia ”poliittisia ja taloudellisia vastatoimenpiteitä valkokaartilaiden toiminnan voimistumiselle sekä ulkomaisten hallitusten roolille niiden tukemisessa”. Tässä voi nähdä epäsuoran yhteyden Suomen yleisesikunnankin harjoittamaan yhteistyöhön valkoemigranttien kanssa, vaikka mitään maata ei nimetty yleistä linjaa määriteltäessä.

Neuvostoliiton Varsovan-lähettilästä Voikovia pidettiin emigranttipiireissä vastuullisena tsaarin murhasta, sillä hän oli sen tapahtuessa Ura-

311 Mainio, 2015, 143–150, 154, 177 ohranan ja neuvostotiedustelun jatkuvuuksista myös henkilöstöpohjalta. Suomen Etsivän keskuspoliisin ja Pääesikunnan ”tilastotoimiston” kilpailusta, sekä poliittisten päättäjien puutteellisesta informoinnista, erityisesti sosialidemokraattisen hallituksen aikana, ks. 192–195.

lin puoluepiirin puheenjohtaja. Voikovin ampui silti valkoemigranttijärjestöjen ulkopuolinen nuori valkovenäläinen aktivisti. Politbyroossa attentaattia käsitteli jo tapahtumapäivänä ulkoasiainkomissariaatin puolesta Litvinov, mutta Puolalle jätettävän tiukan, lähes uhkavaatimusluontoisen nootin muotoiluun osallistuivat hänen lisäksi Buharin ja Molotov.³¹² Kansainvälistä jännitystä kasvattivat edelleen provosoivat nootit länsivalloille sekä terroriin turvautuminen Neuvostoliitossa. Kovan linjan voittoa helpotti osin se, että juuri näihin aikoihin ulkosuhteiden nyanssit tarkimmin hallinnut Tšitšerin oli Saksassa ja Ranskassa sairaalomalla. Litvinovin mukaan tällä oli vaikutusta paitsi ulkopolitiikan sisältöön, myös ulkoasiainkansankomissariaatin ja politbyroon väliseen suhteeseen.

Sekä Neuvostoliiton että kansainvälisen diplomatian osalta sodanuhkakriisi huipentui kesäkuun puolivälissä, minkä jälkeen se alkoi purkautua. Tänä aikana Suomi nousi politbyroon esityslistalle ainoastaan rutiiniyhteyksissä: kun Suomeen nimitettiin sairastelleen Lorentsin tilalle 16.6.1927 uusi lähettäjä Sergei Aleksandrovski ja kun politbyroo hyväksyi kirjanpainajien liiton edustajan vierailun Suomeen vastaavan liiton kokoukseen 23.6.1927³¹³. Vaikuttaisi siltä, että neuvostojohdolla oli samaan aikaan välittömämpiäkin huolenaiheita kuin Suomi. Samalla poliittiset kanavat haluttiin pitää auki huolimatta paljastuneesta vakoilu- ja terrorismiskandaalista.

Iso-Britanniassa Stanley Baldwinin konservatiivihallituksella ei ollut aikomustakaan aloittaa uutta interventiota Neuvostoliittoon. Sekä Puola että Ranska ilmoittivat Neuvostoliitolle säilyttävänsä diplomaattisuhteet, toisin kuin britit. Kansainliiton kokouksessa kesäkuun toisella viikolla Iso-Britannian ulkoministeri Chamberlain selitti Ranskan, Belgian, Italian ja Saksan edustajille ettei Iso-Britannialla ole aikomusta aloittaa toista interventiota ja ettei se suunnittele Locarno-maiden pohjalta

312 RGASPI 17/3/638-1, politbyroon pöytäkirja 108, 7.6.1927 "Voikovin murhasta", 17/3/638-2, politbyroon pöytäkirja 109, 8.6.1927, "Valkokaartilaisien toiminnasta." Leninin ennakkokäskystä teloittaa tsaariperhe, jos valkoiset lähestyvät Jekaterinburgia ja paikallisesta sovelluksesta, Volkogonov, 1994, 208–213.

313 RGASPI, 17/3/638-2, politbyroon pöytäkirja 109, 8.6.1927 "Valkokaartilaisien toiminnasta" ja 17/3/639 politbyroon pöytäkirja 111, 16.6.1927 "SNLT:n edustajan nimittämisestä Suomeen" ja 17/3/640 politbyroon pöytäkirja 112, 23.6.1927 "Matkustamisesta Kirjan[painajien] liiton istuntoon Suomessa".

muodostettavaa Neuvostoliiton vastaista liittoumaa huolimatta diplomaatti- ja kauppasuhteiden katkaisemisesta. Chamberlain nimenomaan pyysi Stresemannia välittämään Neuvostoliitolle tiedon sotilaallisen uhan puuttumisesta, mutta myös varoituksen olla laajentamatta kriisiä Puolan kanssa. Saksa Stresemannin suulla välitti tämän informaation Tšitšerinille, joka otti sen vastaan ystävällisenä neuvona. Tšitšerin vastasi Stresemannille pyrkivänsä vaikuttamaan neuvostohallitukseen maltillisemman ulkopoliittikan puolesta, minkä kannalla hän oli muutenkin ollut.³¹⁴ Kriisitila poliitbyroossa ei silti päättynyt hetkessä, mistä osoituksena poliitbyroo hyväksyi 20.6.1927 Vorošilovin kaksiviikkoisen, ”lehdistössä minimaalisesti valaistavan” tarkastusmatkan Leningradin ja Valko-Venäjän sotilaspiireihin, siis Suomen ja Puolan rajoille. Varhaisin poliitbyroon kokous, johon Tšitšerin osallistui, oli kolme päivää myöhemmin, ja laajempi, vain poliitbyroon puitteisiin rajattu keskustelu hänen näkemyksistään vasta kuun lopussa.³¹⁵ Näihin näkemyksiin ja niiden vaikutuksiin poliitbyroon kantoihin palataan luvun lopussa.

SUOMEN KANSAINLIITTO-POLITIIKKA JA NEUVOSTOLIITON REUNAVALTIOPOLITIIKAN TULOKSET

Suomen Kansainliitto-politiikan aktivoituminen tapahtui juuri tässä kansainvälisten suhteiden kannalta hyvin dramaattisessa vaiheessa. Jo edeltävä hallitus oli pyrkinyt käyttämään Kansainliiton kollektiivisen turvallisuuden ulottuvuutta Suomen turvallisuuspoliittisen aseman vahvistamiseen, ja SDP:n vähemmistöhallitus jatkoi pitkälti edeltäjänsä ulkopoliittikkaa.

Kesäkuun ensimmäisellä viikolla sodanuhkakriisin ollessa huipussaan ulkoasiainkansankomissariaatti pyrki tekemään selväksi kriittisen asenteensa Kansainliittoon Suomen Moskovan-lähettiläälle, Hackzellille. Siihen nojaamisesta seuraisi ”haitallisia illuusioita Suomen kansan parissa”. Suomen sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus antoi silti jo

314 Jacobson, 1994, 224–225.

315 RGASPI, 17/3/640, poliitbyroon pöytäkirja 112, 20.6.1927 ”Voroshilovin matkasta”, ja Tšitšerinin läsnäolosta saman pöytäkirjan käsittelyä koskeva osallistujalista 23.6.1927. Ulkopoliittisesta keskustelusta, RGASPI 17/3/642, poliitbyroon pöytäkirja 114, 30.6.1927 ”Tšitšerinin kysymykset”.

seuraavalla viikolla, 15.6.1927, vastauksen Kansainliiton jäsenvaltioille aiemmin esittämään tiedusteluun välitystuomioistuimista ja hyökkäämättömyyssopimuksista. Vastauksessaan hallitus viittasi epäsuorasti edellisen hallituksen Neuvostoliiton kanssa käymiin hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluihin: sen mukaan rauhanomaiseen kiistojen selvittämiseen sitoutuneelle jäsenvaltiolle tulisi taata automaattisesti Kansainliiton määrittelemä hyökkäykseen uhrin asema ja tuki, jos hyökkääjä olisi Kansainliittoon kuulumaton valtio. Neuvostoliitto ei tunnetusti ollut Kansainliiton jäsen. Neuvostojohtoon tilannekuvan muodostumisen kannalta hetki oli erittäin kriittinen. Ei ole yllätys, että Suomen Kansainliitto-politiikan aktivoituminen näyttäytyi vähintään mahdollisena uhkana myös ulkoasiainkansankomissariaatille.³¹⁶

Kuukautta myöhemmin, 15.7.1927, ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin määritteli varsin hälyttävään sävyyn Suomen vastauksen Kansainliitolle ohjeistaessaan Berliinin- ja Pariisin-lähetystöjä. Hän katsoi sen merkitsevän käytännössä hyökkäysliittoa: ”että Kansainliiton jäsenet voivat hyökätä meitä vastaan ja saada lisäksi koko Kansainliiton tuen.” Lopuksi hän kuitenkin täsmentää maltillisemmin: ”Täytyy ajatella, että suomalaiset itse eivät ole ymmärtäneet mitä ovat tehneet, mutta tätä näkemystä vastaan on välttämätöntä esiintyä.” Vaikka Suomen vastaus siis oli neuvostonäkökulmasta haitallinen, se oli kuitenkin tavallaan tahaton.

Neuvostoliiton Berliinin-lähettiläs Krestinski keskusteli jo seuraavana päivänä Suomen Kansainliitto-vastauksen merkityksestä Saksan ulkoministeri Stresemannin kanssa Saksan Puola-suhteiden ja Saksan sisäpolitiikan ohella. Stresemann tarjosi yleistä sympatiaa ja muisti Suomen vuoden takaisen, ”meille [Neuvostoliitolle] ja saksalaisille vihamielisen ehdotuksen”. Tämä oli koskenut Saksalle Kansainliitto-jäsenyyden yhteydessä vuonna 1926 myönnettyä erivapautta olla osallistumatta Neuvostoliiton vastaisiin sanktioihin ja (länsi)joukkojen kauttakulkuun mahdollisessa konfliktissa. Suomen lähettiläs Harri Holma oli myöhemmin

316 Rupasov & Tšistikov, 2001, 74–75, Korhonen, 1966, 163–164 neuvostoliittolaisten ja suomalaisten aineistojen pohjalta Suomen Kansainliitto-aloitteista. Kansainliittoskeptisyys oli suomalaisessa oikeistossa yleisempää kuin vasemmistossa: Procopé arvioi kirjeessä Ingmanille jo huhtikuussa 1927 järjestön heikoksi ja varotti laskemasta liikaa sieltä saatavan avun varaan, Vasara 2013, 548.

selittänyt Suomen ehdotusta sillä, että Suomi odotti Ranskan tukea Neuvostoliiton hyökätessä, eivätkä Ranskan joukot voisi nyt tulla Saksan kautta. Stresemann kertoi huomauttaneensa, että jos Neuvostoliitto olisi hyökkäävä osapuoli, Suomi saisi tietenkin tukea Englannin laivastolta, mutta Holman mukaan tähän ei luotettu Suomessa. Kaikesta huolimatta Stresemann halusi nähdä Suomen vastauskirjeen tarkan tekstin, ennen kuin neuvoisi Neuvostoliittoa Saksan hallituksen nimissä.³¹⁷ Neuvostomedia, jälleen erityisesti hallituksen lehti *Izvestija*, katsoi sosiaalidemokraattisen hallituksen menneen pitemmälle neuvostovastaisuudessa kuin aiemmat porvarilliset hallitukset.

Käytännössä Suomen aloite ei edennyt, sillä mikään Kansainliiton suurvalloista Iso-Britanniasta alkaen ei ollut halukas muuttamaan kollektiivisen turvallisuuden soveltamista automaattiseksi. Neuvostoliitto myös luopui, ilmeisesti osin Saksan ja Ranskan neuvojen pohjalta, julkisen kriittisen kannanoton, *demarchén* tekemisestä. Konkreettisempi perinteisen diplomatian kysymys oli Suomen pyrkimys Kansainliiton neuvoston vaihtuvalla paikalla, mikä toteutui syyskuun jälkipuolella. Huolimatta syyskuun neuvostojulkisuudessa jatkuneesta kriittisestä Suomen Kansainliiton neuvoston ehdokkuutta kohtaan, Neuvostoliitto ei nytkään tehnyt valmistelemaan *demarchéita*. Suomen ulkopoliittikan arvostelu vaimeni valinnan jälkeen. TASS myös julkaisi 23.9.1927 ulkoministeri Voionmaan lausunnon siitä, ettei Suomen jäsenyys Kansainliiton neuvostossa ollut suunnattu Neuvostoliittoa vastaan.³¹⁸

Toisin kuin Neuvostoliiton Suomen-suhteita julkisuudessa hallinnoista terrorismi- ja vakoiluskandaalista ja Kansainliitto-politiikasta voisi helposti päätellä, Suomen rooli neuvostoulkopoliitikassa oli kokonaisuutena melko maltillinen ja rajallinen loppuvuodesta 1927. Suomi pysyi Neuvostoliiton reunavaltio-politiikassa toissijaisena kohteena. Tätä osoit-

317 AVP RF 09/2/20, Tšitšerin–Krestinski ja Rakovski 15.7.1927, erittäin salainen ja Krestinski–Tšitšerin 16.7.1927, ”Muistio Stresemannin kanssa käydystä keskustelusta”, salainen.

318 Suomen Kansainliittopolitiikasta ja julkisista neuvostoreaktioista syksyllä 1927 yksityiskohtaisemmin: Korhonen, 1966, 163–167, Rupasov & Tšistikov, 2001, 74–76, Iso-Britannian esityksestä seuraavana vuonna, jossa Suomen aloite sidottiin yleisen aseistariisun edistymiseen. AVP RF 09/2/20, Tšitšerin–Krestinski ja Rakovski, 22.7.1927, erittäin salainen, Ranskan Moskovan-lähettilään Herbetin neuvosta *demarchéa* vastaan.

taa se, että Suomelle tehdyt tunnustelut liittyivät suoraan neuvottelujen käänteisiin Baltian maiden ja Puolan kanssa. Näiden neuvottelujen vahdittamiseksi spekuloidessaan SDP:n hallituksen kaatumisella 30.8.1927 Puolan- ja Baltian-osasto teki ehdotuksen Helsingin-lähetystölle: Sosi-aalidemokraateille tulisi esittää, että hallitus ”lähtisi näyttävästi”, kaatuen kysymykseen hyökkäämättömyyssopimuksesta. Argumenteiksi tuli esittää ”menestystä [kommunististen] työläisjoukkojen parissa ja etua tulevassa oppositioasemassa”. Näistä näkökulmista tuli keskustella Sventorzetskin kanssa. Suomelle oli jätetty nootti kesäkuussa verekseltään kiinnijädyistä Leningradin terrori-iskuista ja vakoiluskandaalista vasta 25.8.1927. NKID:in Puolan- ja Baltian-osaston arvio pääministeri Tannerista oli silti suhteellisen positiivinen pari päivää myöhemmin, juuri hyökkäämättömyyssopimuskontekstissa. Tannerin ei katsottu julkisuudessa ilmoittaneen aitoa syytä vuoden 1926 hyökkäämättömyyssopimusneuvottelujen kaatumiselle. Positiivista kuitenkin oli, että hän tunnusti Karjalan kysymyksen loppuun käsitellyksi, julisti Suomen ehdotonta puolueettomuutta, jos Neuvostoliitto olisi sodassa jonkin kolmannen valtion kanssa, eikä ollut henkilökohtaisesti hyökkäämättömyyssopimusta vastaan. Tannerin ilmoitusta siitähän, että tarvittaessa Suomi puolustaa ase kädessä puolueettomuuttaan tulkittiin edullisesti: ”[Se] ei ole vihje meidän tahollemme, vaan pikemmin tuleville vastustajillemme, erityisesti Englannille, joka tietenkin ottaa Ahvenanmaan saariston, jos se sitä tarvitsee sotilasstrategisin perustein.” Tästäkin aiheesta lähetystön tuli harkita yhteydenottoa Sventorzetskiin, mikä toteutui hiukan myöhemmin.³¹⁹

Iljinskin keskusteluissa Sventorzetskin kanssa 9.9.1927 kävi ilmi, että tämä uskoi hallituksen kaatuvan budjettiesitykseen, erimielisyyksiin porvariensa kanssa armeijan ja Suojeluskuntien määrärahoista. Sventorzetski mainitsi Suomen työläisten huolesta Neuvostoliittoa vastaan valmisteltavan sodan johdosta. Iljinski pisti nyt paremmaksi NKID:in ohjeista ja esitti hallituksen kaatamista tähän kysymykseen hyökkäämättömyyssopimuksen sijaan. Sventorzetski oli vain toistellut: ”He eivät tätä ymmärrä.”

319 AVP RF 41/257/53514, Rotenstein–Aleksandrovski 30.8.1927, no 14398 salainen ja Rupasov ja Tšistikov, 2001, 78.

Iljinskin kysymykseen ketkä, vastaus oli työläisjoukot tai sosiaalidemokraattiset piirit, mikä arvattavasti tarkoitti hallituksen kaatamista ulkopolitiikkaan. Lopuksi Sventorzetski oli kysynyt Iljinskin ”henkilökohtaista kantaa” Suomen paikkaan Kansainliiton neuvostossa. Iljinskin mielestä jäsenyyttä ei ”voi olla tarkastelematta kuin yhtenä toimena [Englannin neuvostovastaisen] blokin valmistelussa”, minkä hän yhdisti Suomen yhteistyöhön Englannin tiedustelun kanssa. Vaikka Sventorzetski oli myöntänyt, *Suomen sosialidemokratissa* hänen kannanottonsa asiaan oli kuitenkin jäänyt ympäröitynä. Näiden selvittelyjen pohjalta Helsingin-lähettiläs Aleksandrovski totesi Moskovan suuntaan, että ”tuskin tästä mitään tulee”. Tämä tarkoitti Suomen hallituksen kaatumista hyökkäämättömyyssopimukseen tai jopa ”Neuvostoliittoa vastaan valmisteltavan sodan” huoleen.³²⁰

Neuvostoliiton tavoitteet muissa reunavaltiossa liikahtivat eteenpäin juuri näihin aikoihin. Heinäkuun lopussa suhteet Puolaan olivat alkaneet lientyä, kun se ilmaisi valmiutta karkottaa venäläisiä valkoemigrantteja. Kuukautta myöhemmin, 30.8.1927, Tšitšerin esitti jo politbyroolle, että Voikovin murhan tulisi Puola-suhteissa katsoa loppuunkäsittelyksi. Lähipäivinä Puolan kanssa avattiin uudelleen sekä hyökkäämättömyyssopimusneuvottelut että kauppaneuvottelut. Latvian ja Viron kanssa oli tiin jo pääsemässä heinä-elokuussa periaatteelliseen yksimielisyyteen kahdenvälisestä sopimisesta ja hyökkäämättömyyssopimusluonnoksista.³²¹ Suomen pääministerin suhteellisen positiivinen arviointi sijoittuu juuri näihin Neuvostoliiton reunavaltiopoliittikan laajempiin kehyksiin.

Vielä loka-marraskuussa, vähemmistöhallituksen budjettiin liittyvän lähtölaskennan ollessa jo käynnissä, sekä Suomen että Neuvostoliiton taholta harkittiin mahdollisuuksia hyökkäämättömyyssopimusneuvotte- lujen uudistamiselle. Neuvosto-osapuolen tavoitteena oli suhteiden pa-

320 AVP RF 09/2/20/71 Iljinski–Sventorzetski keskustelumuuisto 9.9.1927, erittäin luottamuksellinen, ja Rupasov & Tšistikov, 79. Kuukautta myöhemmin Hella Wuolijoen ilmaisut sosialidemokraattisen hallituksen synneistä olivat sen verran värikkäitä, että ne saivat neuvostolähettilään epäilemään Wuolijokea jopa oikeistopuolueiden provokaattoriagentiksi, Aleksandrovski–Wuolijoki keskustelumuuisto, 7.10.1927.

321 RGASPI 17/3/646, politbyroon pöytäkirja 119, 29.7.1927 ”Puolasta” ja 17/3/649, politbyroon pöytäkirja 122, 30.8.1927 ”Puolasta”.

rantamisen ohella helpottaa Viron kanssa käytyjen neuvottelujen jatkamista. Neuvottelujen avaaminen oli silti alisteinen lähiviikkoina Latvian kanssa solmittavan kauppasopimuksen ratifioinnille. NKID:in kollegio valtuutti lokakuun lopussa Aleksandrovskin jatkamaan keskusteluja, mutta vain ajanpeluutarkoituksessa.³²² Voionmaa oli myös viitannut maiden välisen kauppasopimuksen solmimiseen jo lokakuun alussa, mutta kuukautta myöhemmin NKID:in kollegio katsoi Latvian kanssa jo tehdyn ja Puolan kanssa neuvoteltavan kauppasopimuksen olevan ensisijaisia, eikä Suomelle voitaisi myöntää vastaavia etuja.³²³ Huolimatta suurvaltasuhteiden umpikujasta, reunavaltioissa neuvostoulkopolitiikka saavutti rajallisempia tavoitteitaan, erityisesti painopisteiden ollessa Latviassa ja Puolassa.

VALTAKAMPPAILU VKP:SSÄ JA ”SISÄISET ASIAT” RANSKASSA JA SUOMESSA

Neuvostoulkopolitiikan laajempien tavoitteiden osalta vuoden 1927 jälkipuoli merkitsi lähinnä sotakriisin purkamista. Samalla pyrittiin kompensoimaan umpikujassa olevia suhteita Iso-Britanniaan nopealla avauksella Ranskan suunnalla. Näitä päämääriä vaikeutti VKP(b):ssä silloin huippuunsa kärjistynyt valtakamppailu, jossa myös ulkopolitiikka oli kamppailun väline.

Neuvostoulkopolitiikan kannalta maan sisäisillä konflikteilla oli tuntuvaa merkitystä vuonna 1927. Trotskin ja Zinovjevin johtama yhdistynyt oppositio laati toukokuusta joulukuuhun useita Stalinin ja Buharinin johtaman politbyroon ulkopolitiikkaa kritisoineita kannanottoja. Kritiikin kohteena olivat niin kapitalismin vakiintuminen kuin yhteisrintamataktiikan epäonnistumiset paitsi verilöylyyn päätyneessä Kiinassa myös Englannissa, missä työväenluokan katsottiin jääneen passiiviseksi, kun suhteet Neuvostoliiton katkaistiin. Yleisemmällä tasolla tämän katsottiin osoittavan, että Neuvostoliitto oli menettänyt kansainvälisen työväenluo-

322 AVP RF 04/41/257/53516, Rotenstein–Aleksadrovski 11.10.1927, Aleksandrovski–Rotenstein 27.10.1927, salainen 315/s. ja NKID:in kollegion pöytäkirja no 256, 31.10.1927.

323 AVP RF 04/41/257/53526, Aleksandrovski–Rotenstein 8.10.1927, no 294/s, erittäin salainen ja Stomonjakov–Aleksadrovski 1.11.1927.

kan tuen uhratessaan sen edut (neuvosto)valtion etuja palvelevalle niin sanotulle reaali politiikalle. Trotski oli kannattanut myönnytyksiä vuonna 1926 neuvotteluissa Ranskan kanssa investointien ja teknologian saamiseksi. Nyt hän arvosteli tehtyjä myönnytyksiä hätiköidyiksi poikkeus-toimiksi, joilla haettiin ulospääsyä sotakriisiin johtaneesta umpikujasta. Erityisesti sen jälkeen, kun Trotski esitti itsensä suoraan vaihtoehtona Stalinille, Stalinin ja Buharinin vastaus oli pitkittää sodanuhkakriisiä sisäpolitiikassa kesä-heinäkuusta marras-joulukuuhun. Tältä pohjin kaikki kritiikki leimattiin paitsi epälojaaliudeksi, myös maanpetokseksi. Tämä hajotti yhdistyneen opposition, kun Zinovjev ja Kamenjev lopulta katuivat ja Trotski jäi ainoaksi puolueesta erotetuksi opposition johtajaksi.³²⁴

Tšitšerinin tavoitetta sodanuhkakriisin kumoamisessa kesä-heinäkuun taitteessa ei varmasti helpottanut, että hänen kantaansa tarkasteltiin myös sisäisen valtakamppailun kontekstissa. Hänen kritiikkinsä käsitteli osin samoja kysymyksiä kuin opposition. Politbyroon ja kansankomissaarien neuvoston yhdistetyssä istunnossa Tšitšerin raportoi Stresemannin välittämästä viestistä, joka kumosi sodan uhkan. Tšitšerin nosti esiin kolme keskeistä ongelma-kohtaa sotakriisiin johtaneessa ulkopoliitiikassa: Kiinan vallankumouksellisten tukemisen, Iso-Britannian kaivostyöläisten lakon tukemisen sekä aggressiivisen reaktion suhteiden katkeamiseen Iso-Britannian kanssa. Ulkoasiainkansankomissaari korosti suoraan samaa kuin moni läntinenkin neuvostoulkopoliitiikan kritisoija: ei voinut olla kahta ulkopoliitiikkaa, sekä Kominternin että neuvostohallituksen. Neuvostoliitto ei hänen mukaansa ollut välittömässä vaarassa joutua sotaan, mutta sen sijaan diplomaattinen eristys ja taloussaarto saattaisivat uhata sen hallinnon säilymistä. Loppuyhteenvetona hän kärjisti, että politbyroon oli valittava teloitusten ja investointien välillä: lopetettava terrori, palattava kriisiä edeltäneeseen ulkopoliitiikkaan ja yritettävä lievittää konfliktia Iso-Britannian kanssa. Tšitšerinillä oli varaa alleviivata kantaansa erouhkauksella, sillä hänen lähtönsä olisi kyseenalaistanut myös neuvostoulkopoliitiikan keskeisen lähtökohdan,

324 Jacobson, 1994, 229–233.

Saksa-suhteen jatkuvuuden. Heinäkuun aikana Stalinin oli luovuttava kovasta linjasta ulkopoliitikassa, jota politbyroossakin Rykov, Tomski ja Mihail Kalinin olivat vastustaneet.³²⁵

Maltillisempi ulkopoliittinen linja voimistui asteittain kesä-heinäkuun taitteesta, kun 30.6.1927 politbyroo käsitteli Tšitšerinin näkemyksiä suljettujen ovien takana. Samana päivänä, kun Kiinan vallankumouksellisia neuvottiin nyt pidättymään konflikteista ”imperialistien hallitsemissa kaupungeissa”, Neuvostoliitossa keskeytettiin joukkopidätykset ja rajoitettiin terroria. Pidätysten tuli nyt rajoittua enää kaikkein aktiivisimpiin ryhmiin, kuten Georgian menševikkeihin. Kurin löystymistä tämä ei silti merkinnyt: OGPU:lle myönnettiin ”oikeus karkottaa teloitettujen perheet” ja lehdistötiedotteessa ilmoitettiin Leningradin pommi-iskun keskeisten toimijoiden, Aleksandr Opperputin ja hänen kumppaniensa likvidoinnista.³²⁶ Vaikka kaikkein voimakkain vastakkainasettelu ulkopoliitikassa alkoi nyt purkaantua, sisäpolitiikassa muutos oli asteittaisempi. Heinäkuun ensimmäisellä viikolla lehdistölle annetut ohjeet käskivät edelleen käsittelemään tarkasti Neuvostoliittoon kohdistuvaa sodanuhkaa, mutta liioittelematta ja vastustajankin argumentteja esitellen. Kansainvälisten suhteiden osalta puolueettomuus, imperialististen valtioiden välissä suhteissa, nostettiin nyt esiin rohkaistavana politiikkana. Tässä todennäköisemmin viitattiin Saksan asemaan länsivaltojen ja Neuvostoliiton välissä, mutta se sopisi myös suhteellisen maltillisiin suhteisiin edelleen liittoutumattoman Suomen kanssa. Ulkopoliittista suunnanmuutosta vahvisti, että samalla viikolla Tšitšerin sai oikeuden osallistua politbyroon suljettuihin istuntoihin.³²⁷

Sekä Iso-Britannia-suhteiden kompensationsa että ehkäistäkseen mahdollista brittiläis-ranskalaista yhteistyötä Neuvostoliitto oli valmis sijoittamaan merkittävästi Ranska-suhteisiinsa kesäkuusta lokakuuhun vuonna 1927. Syyskuussa Litvinov tarjosi vuosittaisia 60 miljoonan

325 RGASPI 17/3/640, politbyroon pöytäkirja 112, 23.6.1927 on ensimmäinen istunto johon keskuskomitean jäsen Tšitšerin osallistuu kesäkuussa 1927, palattuaan ulkomailta. Jacobson, 1994, 225–226.

326 RGASPI 17/3/642, politbyroon pöytäkirja 114, 30.6.1927, kohdat ”Tšitšerinin kysymys”, ”Kiinasta” ja OGPU:n toimivallasta, ”M:n informaatio”.

327 RGASPI 17/643, politbyroon pöytäkirja 115, 4.7.1927 ”Buharinin ja Rykovin ehdotus” ja sama pöytäkirja 7.7.1927, ”Tšitšerinistä”.

frangin maksuja 62 vuoden ajan tsaarinajan Venäjän veloista sekä vähensi Neuvostoliiton pyytämää lainaa merkittävästi. Tarjoukseen sisältyi kahdenvälisen hyökkäämättömyyssopimuksen ohella vastaava sopimus Ranskan liittolaisen Puolan kanssa, mikä olisi lisännyt luottamusta reunavaltioiden kanssa käydyissä neuvotteluissa. Raymond Poincarén hallitus torjui esityksen lähinnä sisäpoliittisista syistä: hyväksyminen olisi tarjonnut vaalivaltin keskusta-vasemmistolle, jonka aikana laina- ja velkaneuvottelut oli aloitettu. Sotakriisin seurauksena neuvostoulkopoliitiikan uskottavuus oli myös kärsinyt, ja käynnissä ollut valtakamppailu viittasi siihen, että maan johto saattaisi vaihtua. Ranskassa käynnistettiin voimakas neuvostovastainen kampanja, joka pohjasi osaksi Neuvostoliiton kommunisteille järjestämän rahoituksen paljastumiseen, osaksi lähettiläs Hristijan Rakovskin lausuntoihin. Yhdistyneen opposition johtavia edustajia oli siirretty lähettiläiksi ulkomaille, muun muassa Pariisiin ja Roomaan, ja nämä olivat allekirjoittaneet niin kutsutun ”kolmentoista julistuksen”. Siinä kehoitettiin kapitalistimaiden työläisiä ja sotilaita kaatamaan hallituksensa, jos nämä aloittaisivat sodan Neuvostoliittoa vastaan. Poincaré haki tästä syytä diplomaattisuhteiden katkaisuun, mutta joutui tyytymään lokakuun alussa Rakovskin karkottamiseen hallituksensa jakaannuttua asiassa.³²⁸

Sisäisten asioiden ja ulkopoliitiikan kuuluisa ”veteen piirretty viiva” nousi esiin Neuvostoliiton ja Suomenkin suhteissa sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen viimeisinä päivinä. Varauduttaessa loppukeksästä Suomen osuuden julkituloon Leningradin terrori-iskussa, hallitus oli valtuuttanut Etsivän keskuspoliisin keräämään materiaalia SKP:n ja Kominternin toiminnasta Suomessa. Huolimatta aineiston näyttävyydestä Tannerin hallitus ei halunnut aloittaa pidätyksiä, vaan ne teki sitä 17.12.1927 seurannut Juho Sunilan (ml.) hallitus. Tiedot aineistosta vuo-

328 Neuvostoliittolais-ranskalaisista velkaneuvotteluista, esim. RGANI 17/3/646, politbyroon pöytäkirja 119 5.8.1927 ”Ranskasta”, siihen liittyvästä hyökkäämättömyyssopimuksesta, 17/3/647, politbyroon pöytäkirja 120, ”[Sisäisiin asioihin] Sekaantumattomuudesta” 18.8.1927, 17/3/651 ja politbyroon pöytäkirja 124 ”Ranskasta” 15.9.1927 odotuksista sopimuksen allekirjoittamisesta. Ranskan ulkoministeri Aristide Briand olisi ollut valmis tarkastelemaan Rakovskin lausuntoa NKP:n sisäisenä kiistana, kuten myös muuan entinen sosialisti Benito Mussolini oli tehnyt Rooman-lähettiläs Kamenjevin kohdalla, Jacobson, 1994, 226–227.

tivat julkisuuteen jo syksyllä, ja voimistivat kommunisti- ja neuvostovastaista mielialaa Suomessa. Vähemmistöhallituksen viimeisinä päivinä, 1.12.1927, sen sisäministeri Olavi Puro vahvisti aineiston pohjalta, että maanalaista toimintaa Suomessa johdettiin ulkomailta. Toisin kuin neuvostoedustajat seuraavina kuukausina väittivät, Puro ei ollut nimennyt mitään hallitusta, mutta osoite oli selvä, ja lehdistö suoritti nimeämisen. Neuvostoliiton pyrkimykseen Suomen-suhteen rauhoittamisesta viittaisi se, että ensimmäinen vastalause kuluneen kesän terrori-iskuista esitettiin vasta 29.12.1927, kun Sunilan hallitus oli aloittanut kommunistien pidätykset, ja se liitettiin Leningradin terrori-iskuja tukeneiden valkoemigranttien karkotusten viipymiseen vuoden 1928 alussa.³²⁹

Käytettävissä olevien aineistojen pohjalta on mahdollista arvioida Neuvostoliiton kantaa Suomen Kansainliittopolitiikan aktivoitumiseen selvästi monipuolisemmin kuin aiemmassa tutkimuksessa. Ensinnäkin NKID:in Puolan- ja Baltian-osasto arvioi alkuvuodesta 1927 varsin maltillisesti Suomen Kansainliitto-politiikkaa ja itse järjestöä mukaan lukien jäsenyyttä sen neuvostossa. Toisekseen voimakkain ja ideologisin Suomen hallituksen arvostelu oli tullut heinä-elokuussa *Izvestijalta*, jonka ulkopoliittisen asiantuntemuksen Litvinov oli haukkunut maan rakoon jo vuonna 1925. Kolmanneksi Tšitšerin itse oli pääsääntöisesti maltillisen ulkopoliittikan kannattaja, ja oli puhunut kesä- ja heinäkuussa maltin puolesta ja sodanuhkaa vastaan politbyroossa palattuaan sairaslomaltaan. Tšitšerin nimenomaan totesi Suomen ehdotuksen muuttavan Kansainliiton hyökkäysliitoksi, eli se ei siis hänestä ollut sellainen aiemmin. Vaikuttaisi mahdolliselta, että Tšitšerin halusi välttää politbyroossa tilannetta, jossa Suomen vastausta Kansainliitolle olisi voitu käyttää argumenttina uuden intervention valmistelulle ja ulkopoliittisen kriisitilan jatkamiselle.

Laajempi ideologinen perusristiriita sekä rauhanomaisen rinnakkaineloon sisältyvien taloussuhteiden kehittämisessä kapitalististen maiden kanssa että vasemmiston ja nationalistien yhteisrintamapolitiikan käyttämisessä näitä maita vastaan tuli näkyväksi vuonna 1927. Ideologista

329 Korhonen, 1966, 171–172, ja Saarela, 2008, 506, oikeistolehtien vakoilu-uutisista ja niiden vaikutuksesta poliittiseen ilmapiiriin.

ongelmaa vain korosti se, että Neuvostoliitto ja brittiläinen imperiumi globaaleina toimijoina kilpailivat vaikutusvallasta juuri Kiinan sisällissodassa. Siinä missä Puolan sota oli osoittanut nationalismin aliarvioimisen riskit Euroopassa, Neuvostoliiton Kiinan-politiikan aktivointi osoitti sen riskit Aasiassa. VKP(b):n sisäisen valtakamppailun kärjistyessä ulkopoliittikkakin nousi sen välineeksi. Toisaalta yhdistynyt oppositio nosti esiin ideologian ja valtioedun ristiriidan, epäonnistumiset Kiinassa ja Iso-Britannian työväenliikkeen kanssa. Toisaalta taas puolueen johtoon nousseet Stalin ja Buharin voimistivat ja tarkoituksellisesti pitkittivät sodanuhkakriisiä sisäisen opposition kukistamiseksi.

Sen sijaan alueellisesti neuvostoulkopoliittikka onnistui perinteisen diplomatian keinoin Locarnon sopimuksen vastustamisessa solmiessaan hyökkäämättömyyssopimukset Liettuan ja aasialaisten rajanaapurien kanssa. Tässä näkyy mielenkiintoisesti neuvostoulkopoliittikan suhteellisen positiivinen käsitys sosiaalidemokraattisista puolueista ulkopoliittikan harjoittajina niin Latviassa, Liettuassa kuin Suomessakin. Toisaalta Liettuan vallankaappauksen jälkeen varsin paikkansapitävästi ymmärrettiin, ettei näillä puolueilla ollut riittävän vahvaa, hegemonista asemaa ulkopoliittikan määrittelyyn. Perinteiset sotilaalliset ja konservatiiviset ryhmät saattoivat painostaa niitä ja jopa syrjäyttää niiden hallitukset vallankaappauksilla.

Kokonaisuutena sodanuhkakriisi ja siihen johtanut Neuvostoliiton ulkopoliittikka toi hyvin näyttävästi esiin sisä- ja ulkopoliittikan vuorovaikutuksen ja ”sisäisten asioiden” kiistanalaisuuden, tuettiinpa vallankumouksellisia liikkeitä tai nationalistejä ja antikommunisteja toisen alueella. Suomen ja Neuvostoliiton välillä tämä konflikti toteutui seuraavinkin vuosina yhtäältä valkoemigranttien ja inkeriläisten ja toisaalta SKP:n kautta, jotka kumpikin valtio määritteli alueellaan toimiviksi viidensiksi kolonniksi.

Neuvostoliiton uhkakuvat ja hyökkäämättömyyssopimukset 1928–1930

Neuvostoulkopolitiikalle vuoden 1928 alku oli paljolti ulkosuhteiden normalisointia vuoden 1927 sodanuhkakriisin jäljiltä. Samalla ulkoasiainkomissariaatin taktinen joustavuus kasvoi, kun sairastellutta Tšitšeriniä toistuvasti sijaistanut Litvinov muotoili yhä enemmän ulkopolitiikkaa. Litvinov nimitettiin ulkoasiainkansankomissaariksi heinäkuussa 1930. Litvinovin aseman vahvistuminen näkyi myönteisempänä asenteena kansainvälisiin järjestöihin ja monenkeskisiin sopimuksiin jo vuodesta 1928 alkaen. Saksan vahvistuminen lisäsi Puolan kiinnostusta suhteiden järjestämiseen edes toisen suurvaltanaapurin kanssa. Yhtä lailla Saksan vahvistuminen työnsi Ranskaa ja Neuvostoliittoa lähemmäksi, vaikka näistä tunnusteluista seurasi konkreettisia tuloksia vasta vuosina 1931–1932. Saksan voimistumista hillitäkseen Ranskan ulkoasiainministeri Aristide Briand ajoi vuonna 1928 sodan kansainvälisen politiikan välineenä tuomitsevaa sopimusaloitetta, mihin hän sai tukea yhdysvaltalaiselta kollegaltaan Frank B. Kelloggilta. Kellogg–Briandin nimellä tunnettu sopimus heijastui nopeasti myös Itämerelle, kun Litvinov näki siinä vuosien 1928–1929 vaihteessa mahdollisuuden hyökkäämättömyyssopimusneuvottelujen avaamiseen. Neuvostoliiton Iso-Britanniaan liittyneet uhkakuvat heikkenivät osin kesällä 1929, kun vaalien tuloksena maahan syntyi Labour-johtoinen hallitus, joka vuoden loppuun mennessä palautti diplomaatti- ja kauppasuhteet maiden välille.³³⁰

330 Marks, 2003, 107–108.

Sisäisellä konfliktilla maan kehittämisestä ja poliittisen järjestelmän luonteesta oli merkitystä myös Neuvostoliiton ulkopoliitikalle. Puoluejohdon keskeisen haastajan Trotskin kukistamisen jälkeen kamppailua käytiin politbyroossa voittaneen linjan painotuksista. Vuosien 1928–1930 aikana kävi ilmi, että Stalinille ja hänen ryhmälleen kaiken sisäisen opposition nujertaminen oli tärkeintä. Tämä ohitti teollistamisen toteuttamisen ulkomaisten investointien, ulkomaankaupan monopolin lievenysten ja näitä tukevan ulkopoliitiikan avulla. Ideologiset, paljolti sisällissotapohjalta nousevat syyt yhdessä luottoneuvottelujen epäonnistumisen kanssa johtivat pakkokollektivisointiin: pikateollistamiseen ensimmäisen viisivuotissuunnitelman äärituukoissa rajoissa voitiin ryhtyä vain kotimaisen pääoman varassa, viime kädessä takavarikoimalla kolhooseihin pakotetuilta talonpojilta vilja vientituotteeksi. Lokakuussa 1929 alkanut lama tuki osin Neuvostoliittoa ja Stalinin radikaalia linjaa: laman takia länsimaat tarvitsivat pikaisesti Neuvostoliiton markkinoita, ja Neuvostoliitto sai hankittua hieman edullisemmin teollistamiseen tarvittavaa infrastruktuuria. Silti Neuvostoliitolle keskeisten maatalouden vientituotteiden hinnat laskivat nopeammin kuin pääomahyödykkeiden.³³¹

Suomen osalta lama ei laukaissut sisäpoliittista kriisiä, sillä sisäpoliittinen polarisaatio oli alkanut jo aiemmin. Lama kuitenkin vahvisti osin Lapuan liikkeen kannatusta maaseudulla.³³² Heimo- tai irredenta-politiikka oli menettänyt neuvostoarvioiden mukaan merkitystään Suomen vaikiintuneessa poliittisessa kentässä 1920-luvun puolivälistä. Lapuan liikkeen antikommunistisuus yhdessä sisällissodan loppuun viemisen kanssa näytti kuitenkin ajankohtaistavan uudelleen Suur-Suomen tavoittelun.

Poliittisen järjestelmän legitimizeetti kahdenvälisissä suhteissa

Neuvostoliiton ulkoasiainkansankomissariaatin odotukset alkavalle vuodelle 1928 eivät olleet kovin hyvät. Myös suhteissa Suomeen odotukset

331 Jacobson, 1994, 248–250 NEP:in päättymisestä, Sanchez-Sibony, 2014, 30.

332 Soikkanen, 1975, 491.

olivat kriittiset. Toisin kuin Korhosen tutkimuksessa on esitetty, tämä ei pääosin johtunut sosiaalidemokraattisen hallituksen tekemisistä, vaan sen heikkoudesta ja muiden toimijoiden vahvuudesta Suomen poliittisella kentällä. Maiden välisiä suhteita uskottiin kiristävän se, että hyökkäämättömyyssopimusta ei ollut vielä solmittu ja Suomeen oli valittu uusi porvarillinen hallitus, jonka ulkoministeriksi oli palannut uudestaan puolalaismieliseksi luokiteltu Procopé.³³³ Toisaalta neuvostoulkopolitiikka palasi uuden hallituksen toteuttamien kommunistipidätysten jälkeen Leningradin terrori-iskun seurauksiin maiden välisille suhteille alkuvuodesta 1928. Tässä yhteydessä tarkasteltiin kriittisesti sekä Suomen asemaa reunavaltioiden parissa että suhteessa valkoiisiin venäläisiin. Neuvostoulkopolitiikan näkökulmasta Suomi pyrki irrottautumaan liian vähällä virkamiestensä, erityisesti yleisesikunnan tiedustelun³³⁴, vastuusta Neuvostoliitossa tehdyistä terrori-iskuista. Varmistaakseen Suomen sitoutumisen siihen, ettei vastaava toistu, Helsingin lähetystö ja ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin pitivät koko tammikuun ajan painetta yllä suhteissaan sekä ulkoasiainministeriöön että Suomen Moskovan-lähettiläeseen.

TERRORISMI JA SOTILASKOULUTUS LENINGRADISSA

Tasavallan presidentin Relanderin ja hänen vanhan tuttunsa, tunnetun valkoemigrantin paroni Boris von Graevenitzin tapaaminen tarjosi hyvän avauksen Leningradin terrori-iskun vastuun osoittamiseen sekä tämän osana Puron lausuntoon palaamiseen. Suomen tuore Moskovan-lähettiläs Pontus Artti toivoi tammikuun alussa suhteiden rauhoittumista. NKID:in Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Stomonjakov totesi suorasukaisesti tämän onnistuvan ”vain sillä ehdolla, että suomalaisten oikeistopiirien suhde SNTL:ään muuttuu tuntuvasti”. Tästä ei ollut merkkejä, päinvastoin. Stomonjakovin mukaan heillä oli tietoja keskusteluista venäläisten monarkistien edustajan ja Suomen presidentin välillä. Stomonjakov pääsi iskemään terävästi kansallisuuspolitiikalla ja

333 Rupasov & Tšistikov, 2001, 80–81, vrt. Korhonen, 1966, 170.

334 Mainio, 2015, 185–188 Suomen yleisesikunnan tiedustelun, Iso-Britannian SIS:n ja valkoisten venäläisemigranttien yhteistyöstä, ja 192–197, jälkien peittelystä myös Suomen hallitukselta.

suvereniteetilla todetessaan venäläisistä monarkisteista, että nämä ”aina olivat, ovat ja jatkossakin pysyvät Suomen riippumattomuuden vihollisina”. Stomonjakovin vaikutelma oli, että Artti oli hämmentynyt eikä ajan tasalla keskusteluista. NKID:in kollegio päättikin kahta päivää myöhemmin, että Suomen-vastainen lehdistökampanja tuli väliaikaisesti keskeyttää, jotta nähtäisiin suomalainen ja kansainvälinen reaktio. Tavoitteena oli sekä Suomen hallituksen sitoutuminen von Graevenitzin ja muiden johtavien valkoemigranttien, erityisesti Larionovin, karkottamiseen että ”tyydytyksen [hyvityksen] saaminen” Puron lausunnosta.³³⁵ Vaikka Neuvostoliiton lähettiläs Aleksandrovski kannatti painostusta asiassa, hän toi myös toistuvasti esiin painostuksen ja Neuvostoliiton uskottavuuden rajat. Neuvostolehdistön väite siitä, että Relander ”pyrki hakemaan takuut [Suomen itsenäisyydelle] monarkisteilta” nähtiin Suomessa epäuskottavana ja vain yrityksenä vieraannuttaa suomalaiset presidentistä.

Aleksandrovski välitti myös huolellisesti suomalaisten vasta-argumentit, vaikkei niitä välttämättä hyväksynyt. Ulkoministeri Procopén kanssa käytyjen kireämpien keskustelujen ohella neuvostolähettiläs vaihtoi näkemyksiä vapaamuotoisemmin. Raportin mukaan ulkoasiainministeriön kaupallisen osaston päällikön Antti Palinin kanssa keskusteltiin viinilasien ääressä kolme tuntia. Palinkin nosti esiin esteet luottamuksen lisäämiselle: ”Kadunmies elää Venäjän pelosta yleensä, ja vielä enemmän sotaisan Neuvosto-Venäjän, joka Leningradin koululla pitää nyrkkiä Suomen edessä.” Aleksandrovskin mukaan Palin ei katsonut Neuvostoliitolla olevan imperialistisia tavoitteita, mutta kadunmiehelle oli samantekevää, tuleeko Suomesta punainen valloituksen vai vallankumouksen myötä. Avattuaan näin suomalaista porvarillista näkökulmaa Palin puolestaan tiedusteli, mitä olisi tarpeen tehdä kahdenvälisen suhteiden parantamiseksi. Neuvostolähettiläs alleviivasi monarkistien terroritoiminnan päättämistä lopullisesti, mutta oli valmis pehmentämään sävyään von Graevenitzin ja presidentin keskusteluista.³³⁶

335 AVP RF 04/41/258/53540, Opperputin tapaus, Stomonjakov–Artti 9.1.1928, no 5518 salainen ja NKID:in kollegion pöytäkirja no 5 11.1.1928.

336 AVP RF 04/41/258/53540, Aleksandrovski–Stomonjakov 18.1.1928, no 2, 39 salainen.

Toisin kuin joustavammin tilannetta hoitava Helsingin lähetystö, ulkoasiainkansankomissariaatti piti tarpeellisena tiukentaa linjaa, jotta Suomi saataisiin sitoutumaan terrori-iskujen estämiseen. Tavoitteena oli ensiksi aiempien lupauksen täyttäminen valkoemigranttien karkottamisesta sekä toiseksi Puron lausunnon kumoaminen. Samalla kun haluttiin periaatteessa kiistää suora rinnastus suomalaisille SKP:n jäsenille annettuun sotilaskoulutukseen, pidettiin tarpeellisena tulla vastaan itse asiassa: NKID:in kollegio oli valmis esittämään Neuvostoliiton sotilasviranomaisille, ettei Suomen kansalaisia otettaisi koulutukseen. Samalla harkittiin koko Lännen vähemmistökansojen kommunistisen yliopiston (LVKY) sulkemista Leningradissa tai sen siirtämistä Moskovaan. Aleksadrovskin Procopélta ja Palinilta kuulemat vasta-argumentit oli siis otettu huomioon. Baltian ja Puolan osasto piti lehdistökampanjan jatkamista tarpeellisena ja esitti mielipiteen muokkausta myös Suomessa, RKP:stä SDP:hen. Lähetystöä kehoitettiin harkitsemaan yhteydenottoa *Hufvudstadsbladetiin*, jonka toimituksen sihteerillä Georg Theslöfillä uskottiin olevan ”meille toivottavia näkökulmia”. Sosiaalidemokraattien osalta tulisi vahvistaa suhteita ja tukea hallituskaudella Neuvostoliitto-suhteiden perusteluissa tehtyjen virheiden tarkastelua. Puolueen lähentyminen maalaisliittoon olisi hyödyllistä, jotta ”agraarihallitukseen” voitaisiin vaikuttaa. SDP:n tosin katsottiin tarvitsevan kannustimia, jotta tähän päästäisiin.³³⁷

Ulkoasiainkansankomissaari Tšitšerin alleviivasi komissariaattinsa kollegion kannan pohjalta vielä tammikuun lopulla varsin tiukassa muodossa Suomen Moskovan-lähettiläälle Artille terrorismin ennaltaehkäisyn merkitystä Neuvostoliiton ja Suomen välissä suhteissa. Tšitšerinin pääargumentteja olivat, että Suomesta oli nyt Puolan sijaan tullut monarkistiterroristien tukialue ja että viiden valkoemigrantin karkotus oli riittämätön toimi. Kansainvälisten suhteiden ja neuvostonäkökulman pohjalta Tšitšerin kiteytti hyvin konkreettisesti terrorismin torjunnan:

337 AVP RF 04/41/258/53540, NKID:in kollegion pöytäkirja no 10, 23.1.1928, Stomonjakov–Aleksadrovski 24.1.1928, no 57 erittäin salainen.

[Viktor] Larionovin terroritekoja ei yleensä tehdä yksin. Sellaiset teot valmistellaan, ei henkilökohtaisesti, vaan kollektiivisesti. Niinpä organisaatio, joka näitä suunnittelee, se jää. Te ette siihen koskeneet. Larionov lähti, tulee toinen, joka ylittää rajan ja taas heittää pommin.

Tämän suhteen hän osuikin oikeaan: seuraavana kesänä Moskovassa OGPU:n päämajassa Lubjankassa räjähti pommi³³⁸. Maansa virallisen linjan mukaisesti ulkoasiainkansankomissaari puolusti peräänantamatomasti neuvostohallituksen ja Kominternin erillisyyttä toisistaan, mitä muun muassa suomalaisille kommunisteille annettuun koulutukseen tuli.³³⁹ Sekä politbyroossa että keskuskomiteassa hän oli jo useampaan kertaan osoittanut tämän väitteen olevan epäuskottava ja Kominternin toiminnan haittaavan valtioiden välisiä suhteita.

Neuvostoliiton asenne Suomen suhteen alkoi lientyä helmikuussa 1928 ja palautui normaaliksi maaliskuun aikana. Helmikuun alusta eri suomalaiset lähteet vahvistivat valkoemigranttien karkotusten etenevän. Boris Bazanovin, Ševtsovin ja Larionovin karkotuksista informoi ulkoasiainministeriön nimissä Palin. Sen sijaan von Graevenitzin tulevasta karkotuksesta kertoivat etukäteen sekä entinen Moskovana-lähettiläs Hackzell että RKP:n vasemmistosiiven edustaja Schauman. Kun tämän vielä vahvisti ”salainen tietomme Viipurista”, neuvostolähettiläs saattoikin jo todeta, että ”monarkistien vastaisen taistelun linjalla on saavutettu joitakin tuloksia”. Aleksandrovski piti täysin riittämättöminä niitä toimia, joihin Suomessa oli ryhdytty terrori-iskuja ja vakoilua tukeneita suomalaisia virkamiehiä vastaan. Hän kykeni silti jälleen arvioimaan kriittisesti oman maansa linjaa. Suomalaisille omien virkamiesten julkinen rankaiseminen tai heidän lausuntojensa kumoaminen oli arvovaltakysymys, eikä ”kansallinen itserakkaus, jolla on erittäin suuri rooli” salli

338 Mainio, 2015, 184–185, iskusta Lubjankaan 6.7.1928 ja sen tuntuvammista vaurioista, joita neuvostolehdistö ei juuri kirjoittanut. Ainakin toisella iskun toteuttajista oli yhteys Suomen yleisesikuntaan.

339 AVP RF 04/41/258/53540, NKID:in kollegion pöytäkirja 25.1.1928 ja Tšitšerin–Artti 25.1.1928, no 62 erittäin salainen. Tšitšerinin ja Artin keskustelujen tiukuudesta (ven. *zestkost*) myös Rupasov & Tšistikov, 2001, 84–85, vrt. Korhosen, 1966, 173–174, tulkinta Tšitšerinin tekemistä myönnetyksistä keskusteluissa.

heidän tehdä sitä ”suhteissa meidän [venäläisten] kanssamme, jotka olimme lähimenneisyyden sortajia”. Tässä hän viittasi aiempaan Voionmaan kanssa todennäköisesti tämän ulkoministerikautena käymäänsä keskusteluun. Aleksandrovski siis ymmärsi varsin hyvin, että Neuvostoliitto nähtiin Suomessa herkästi myös tsaarin Venäjän perillisenä. Niinpä hän kannatti vakavammin perusteltuja vaatimuksia itsepäisen inttämisen sijaan. Aleksandrovskin mukaan Suomessa oli mahdotonta ajaa tiukasti Puron lausunnon kumoamista. Lähettiläs näki myös mahdollisia riskejä vaatimuksessa saada kattava vastaus terrori-iskuista 25.8.1927 jätettyyn noottiin. Jos suomalaisten vastaukseen sisältyisi vaatimuksia suomalaisille kommunisteille annetun sotilaskoulutuksen lopettamisesta, ”se voisi voimakkaasti sitoa molempia osapuolia”.³⁴⁰ Helmikuun puolivälissä Turussa alkoi lähetystön seuraama viiden kommunistin oikeudenkäynti. Keskeisenä osana syytteitä oli Leningradissa saatu koulutus vallankumouspropagandaan ja vakoiluun Suomen armeijassa.³⁴¹

Alkuvuoden 1928 käännekohta Neuvostoliiton ja Suomen suhteissa tapahtui helmikuun ja maaliskuun jälkipuolen välillä. Helmikuun jälkipuolella NKID:in kollegio lievensi melko sujuvasti aiempaa kantaansa havaiten nyt mahdolliseksi luopua sekä vaatimuksesta Puron lausunnon virallisesta kumoamisesta että kirjallisen vastauksen saamisesta noottiin valkoemigranttien toimista. Maaliskuun alussa Suomen näkemys Puron lausunnon sisällöstä alkoi viimein tavoittaa ulkoasiainkansankomissariaatin. *Suomen Sosialidemokraatista* 2.12.1927 Puron puheesta tehdystä käännöksestä kävikin nyt ilmi, ettei Puro ollutkaan maininnut neuvostohallitusta kommunisteihin kohdistettujen vakoilusyytösten yhteydessä. Ulkoasiainkansankomissariaatti oli lopulta valmis hyllyttämään asian 20.3.1928, kun Puolan- ja Baltian-osasto ohjeisti Helsingin-lähetystöä siitä, ettei Puron tapauksella tullut kiristää välejä ulkoministeri Procopé-

340 AVP RF 04/41/258/53540, Aleksandrovski–Stomonjakov 6.2.1928, no 69 salainen. NKID seurasi edelleen toukokuusta heinäkuuhun tietoja keskeisten valkoemigranttien, kuten Bunakovin ja Grigorjevin (Larionov) uusista Suomen vierailuista. Bunakovin yhteydet brittitiedusteluun tunnettiin, ja hänen uskottiin edelleen käyttävän Suomessa osakeyhtiö Ekonomikia toimintansa kulissina, kts. esim. Stomonjakov–Zalkind 10.5.1928, 19.6.1928, 3.7.1928.

341 Lähetystön kiinnostuksesta Turun SKP -oikeudenkäynteihin, kts. esim. lähetystön lehdistöpohjaiset tiedonannot NKID:ille, AVP RF 04/41/258/53540, 15.2.1928, 16.2.1928, 23.2.1928 (tekijää ei mainittu). Saarela, 2008, 506–508, SKP:n armeijassa toimineiden organisaattoreiden pidätyksistä 1927–1928.

hen: ”Tällaisen direktiivin sanelee meidän tämänhetkinen kansainvälinen tilanteemme. Sama pätee myös muihin konflikteihin Suomen kanssa.” Kuten Korhonenkin tuo esiin, Aleksadrovski oli jo kaivannut tämän työtään hankaloittaneen kiistan hautaamista.³⁴²

Neuvostoulkopolitiikan linjanmuutokselle oli kaksi hyvää perustelua. Ensiksi kahdenvälisen tason minimimitavoitteet oli saavutettu. Näkyvimpiä monarkistisia valkoemigrantteja oli karkotettu Suomesta terroritekojen seurauksena, kuten Puolakin oli tehnyt jo edellisenä vuonna. Tämä oli ollut alkuvuoden diplomaattisen painostuksen tavoite. Toiseksi Neuvostoliiton suhteet perinteiseen liittolaiseen Saksaan alkoivat kärjistyä samaan aikaan huomattavasti. Neuvostoliitossa alkoi 10.3.1928 ”tuholaitesten ja porvarillisten asiantuntijoiden” vastainen kampanja. Stalin lähetti OGPU:lle muistion tarpeellisten sabotaasitunnustusten hankkimisesta näytösoikeudenkäyntiä varten vahvistaakseen kannatustaan ja edistääkseen omaa teollisuus- ja maatalouspolitiikkaansa. Tässä yhteydessä Šahtyn hiilikaivoksissa Donbassilla pidätettiin viisi saksalaisen AEG-yhtiön insinööriä, minkä seurauksena Saksa katkaisi kauppaneuvottelut 15.3.1928. Politbyroon päätöksen mukaan myös englantilaisia asiantuntijoita tuli kuulustella, mutta sitten vapauttaa, mikä osoitti rajallista varovaisuutta jo valmiiksi hyvin kireissä Iso-Britannia-suhteissa. Maaliskuun puolivälissä myös puolalais-liettualainen konflikti kiristyi, ja kommunistien asema Latviassa voimistui. Tämä lisäsi huhuja Neuvostoliiton sotilaallisesta puuttumisesta asioihin näissä reunavaltioissa.

Toukokuun alusta Suomen ja Neuvostoliiton turvallisuuspoliittinen perusta saatiin jälleen toimivaksi: Suomen Moskovan-lähettiläs Artti kertoi Suomen ”syvästä toiveesta hyviin suhteisiin suuren itäisen naapurin kanssa” ja ulkoasiainkomissaari totesi Neuvostoliiton arvostavan, että Suomi jättäytyi vuonna 1922 Varsovan sopimuksen ulkopuolelle ja toivoi tämän linjan jatkuvan tulevaisuudessakin.³⁴³ Kun suhteet suurvaltoihin heikentyivät ja huhut sotilaallisesta konfliktista Neuvostoliiton

342 AVP RF 04/41/258/53540, Aleksadrovski–Stomonjakov 5.3.1928, no 4 erittäin salainen Puron lausunnosta SSd:ssä, NKID:in kollegion pöytäkirja no 33, 19.3.1928, Stomonjakov–Aleksandrovski 20.3.1928, no 5747 salainen kansainvälisestä tilanteesta ja Korhonen, 1966, 174, Aleksandrovskista.

343 Kotkin, 2014, 690–692, Šahtystä ja Rupasov & Tšistikov, 2001, 90–91, sotahuhuista. AVP RF 04/41/258/53540, Tšitšerin–Artti 4.5.1928, no 336 erittäin salainen.

länsirajalla kasvoivat, neuvostoulkopolitiikan kannatti vähentää konfliktien määrää kompromissilla Suomen suunnalla.

SEPARATISMIA JA EKSPANSIOTA KARJALAAN

Samalla kun keväällä terroristi- ja vakoiluskandaali oli painumassa mailleen kahdenvälissä suhteissa, Itä-Karjalan merkityksen tarkastelu ajankohtaistui kahdesta eri syystä. Ensimmäinen oli neuvostonäkökulmasta positiivinen. Sen enempiä kokoomus kuin edistyskään ei enää aktiivisesti pitänyt ”Karjalan asiaa ” esillä.³⁴⁴ Neuvosto-Karjalan puolella sen johtaja Gylling ei myöskään odottanut väestön välitöntä vallankumousta Suomessa, mutta näki Karjalassa harjoitetun kansallisuuspolitiikan väliinena tulevaisuuden ”Skandinavian sosialistisen työväen liittotasavalan” edistämiseksi. Tämänkin takia nimenomaan suomalaisen kulttuurin edistäminen Karjalassa olisi tärkeää, ja Gyllingiä olikin vuonna 1927 huolestuttanut karjalaisen väestön venäläistyminen.³⁴⁵

Lisäksi Neuvostoliitolla oli tarve löytää vasta-aineistoa Suomen syytöksille SKP:n jäsenille Neuvostoliitossa annetusta sotilaskoulutuksesta hakemalla näyttöä karjalaisemigranteille annetusta vastaavasta koulutuksesta Suomessa. Tässä Karjalan autonomisen sosialistisen tasavallan toimeenpanevan komitean puheenjohtaja Santeri Nuortevalla näytti olevan omaakin kiinnostusta, kun hän toukokuussa kiinnitti Puolan ja Baltian-osaston huomion asiaan: Nuorteva väitti, että Suomessa on Itä-Karjalan emigranteille sekä sotilaskoulu että ”ylempi kansalaiskoulu”. Osastopäällikkö Stomonjakov kaipasi tähän täydentävää tietoa Helsingin-lähetystöltä ja mielellään vahvistusta, vaikka totesikin että ”ystäviltä” (STPV/SKP) saadun tiedon mukaan Lapualla toiminut sotilaskoulu olisi suljettu jo 1925–1926. Neuvostolehdistö näitä tietoja ei haluttu välittää, sillä huolena oli juuri vaienneen Itä-Karjala-keskustelun herääminen Suomessa.³⁴⁶

344 AVP RF 04/41/257/53531, Stomonjakov–Zalkind (asiainhoitaja) 24.4.1928, no 5860, salainen ja Zalkind–Stomonjakov 5.5.1928, no 193 salainen, kokoomuksen ja edistyksen Itä-Karjala-kannoista.

345 Kangaspuro, 2000, 143–146.

346 Stomonjakov–Zalkind 10.5.1928, no 5904 ja no 5908 erittäin salainen samalta päivältä, karjalaisemigranttien koulutuksesta Suomessa.

Asiainhoitaja Ivan Zalkindin vastaus näihin osaston kysymyksiin oli käytännöllisen kriittinen. Hän myönsi karjalaisemigranttien tarkkailun päättyneen, kun asia ei ollut enää ajankohtainen. Helsingissä oli Yrjö Ruudun, Akateemisen Karjalaseuran (AKS) puheenjohtajan, johtama oppikoulu ja Ruudun aktiivisuus ”Karjalan-seikkailussa” muistettiin. Zalkind katsoi, että tarkasteltaessa yleisesti toimintaa Itä-Karjalan pakolaisten parissa, Nuortevan huomioissa oli perää. Hän listasi julkisten tietojen pohjalta viisi heimokansoista (ven. *rodstvennie plemena*) kiinnostunutta järjestöä: AKS, Karjalan (kulttuuri)liitto, Itsenäisyyden liitto, Inkerin pakolaisten liitto ja Suur-Suomen säätiö. Pansuomalaisen järjestöjen asiaa ajavia opiskelijalehtiä olivat muun muassa *Suomen Heimo*, *Vapaa Karjala* ja *Vapaa Sana*. Järjestöjen välillä havaittiin silti eroja, kun AKS oli hyökännyt selvästi maltillisemmaksi määriteltyä Itsenäisyyden liittoa vastaan.

Vakavinta huomiota sai Suur-Suomen säätiö, jonka tarkoituksen osalta viitataan AKS:n sitä koskevaan päätöslauselmaan. Sitä oli tulkinut useampi kirjoittaja, mutta päähuomion sai *Ylioppilaslehden* ensinumeron kirjoittanut AKS:n jäsen Vilho Helanen. Lähetystön mukaan hän totesi, että säätiö eroaa muista maanpuolustusjärjestöistä ”siinä, että Suur-Suomen säätiö ottaa huomioon myös sellaisen mahdollisuuden, joka ei enää ole suorastaan puolustusellinen, s.o. saattaa vielä tulla aika, jolloin kysymys Suur-Suomen toteuttamisesta voi siirtyä käytäntöön”. Vaikka tämä osoitti, että tarkoituksena oli tukea ”separatistisia ja kapinallisia meidän alueellamme”, Zalkind suhtautui melko maltillisesti heimokansojen opiskeluun suomalaisissa kouluissa. Hän ei nähnyt Uralilla ja Volgalla sijaitsevien heimokansojen opiskelun uhkaavan ”karjalaisia tovereita”, ja epäili jopa lähetystön joutuvan naurunalaiseksi, jos se vaatisi tällaisen kieltämistä. Sen sijaan raja-alueisiin, Itä-Karjalaan ja Inkeriin liittyvään propagandaan tulisi puuttua. Riskinä oli se, että valituksia ei oteta vakavasti, ”kun nykyisessä poliittisessa tilanteessa pansuomalaisilla toimijoilla on omastakin mielestään vähän poliittista painoa.” Kesäkuun alussa Puolan- ja Baltian-osasto noteerasi tiedot Suur-Suomen säätiöstä mutta ei aikonut ottaa sitä esiin aktiivisesti, jottei Itä-Karjalan asema saisi uudestaan näkyvyyttä.

Suur-Suomen säätio kelpasi kuitenkin vastavedoksi, jos Suomen viranomaiset valittaisivat SKP:n toimista. Sen sijaan ”molemmat naapurivirastot”, poliittinen- ja sotilastiedustelu, saivat tehtäväkseen varmistaa Nuortevan tiedot sekä voimistaa Suomen toimien tarkkailua Karjalan autonomisessa sosialistisessa tasavallassa. Pääsääntöisesti tämä kahdenvälinen alue- ja kansallisuuskysymys näytti silti jäävän taka-alalle sekä Suomen ulkopoliitikassa että puoluepoliittisella kentällä, ulkoasiainkansankomissariaatin tyydytykseksi.³⁴⁷

Hyökkäämättömyyssopimusaloitteen kolmas tuleminen ”Litvinovin pöytäkirjoina”

Kevätkesällä 1928 jännitteet Neuvostoliiton ja sen läntisten naapureiden suhteissa nousivat esiin toistuvina sotahuhuina molemmin puolin. Toukokuun lopulla ulkoministeri Procopé oli sen verran huolissaan Neuvostoliiton mahdollisista sotavalmisteluista, että kaipasi lisätietoja sekä lännestä että Puolasta. Sekä ranskalaiset että yleensä huomattavasti dramaattisemmin esiintyvät puolalaiset diplomaatit vahvistivat, ettei mitään hyökkäyksen merkkejä ollut. Puolan ulkoministeri August Zaleskin mukaan sotilaalliset valmistelut heijastivat Neuvostoliiton omia pelkoja, mikä pitikin paikkansa. Neuvostoliitolla oli toukokuussa ongelmia paitsi viljasadon kanssa useilla alueilla, myös puolalaisen ja valkovenäläisen separatismien kanssa. Kesäkuussa Stalin puhui Puolan ja talonpoikien vastaisen sodan mahdollisuudesta.³⁴⁸

Tämä suhteiden epävakaus läntisten rajanaapurien kanssa sekä huhtikuussa valmisteltu ranskalais-amerikkalainen sodan tuomitseva Kelloggin ja Briandin sopimusaloite avasi neuvostoulkopoliitikalle syyskesästä 1928 tilaa uuteen avaukseen reunavaltioiden suhteen. Ensiksi Vilnaan liittyvän puolalais-liettualaisen kestokriisin kiristyminen hei-

347 AVP RF 04/41/257/53531, Zalkind–Stomonjakov 26.5.1928, no 233 salainen, Stomonjakov–Zalkind 7.6.1928, no 6041. Rupasov & Tšistikov, 2001, 89–90, yksityiskohtaisemmin informaatiosta karjalais- ja kommunistiemigranttien koulutuksesta. Ennen rauhoittavien tietojen varmistumista politbyroo ehti jo vastavetona tukea rahallisesti metsä- ja satamatyöläisten lakkoja Suomessa kesä-heinäkuussa.

348 Rupasov & Tšistikov, 2001, 90–91, ja Rieber 2015, 113, Stalin Puolasta ja talonpojista.

näkuun jälkipuolella toimi kimmokkeena. Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Stomonjakov joutui matkustamaan 21.7.1928 Liettuaan kertoakseen henkilökohtaisesti maan pääministerille Augustinas Volde-
marasille, ”ettei Neuvostoliitto salli Liettuan vetää itseään sotilaalliseen konfliktiin Puolan kanssa, niin paljon kuin liettualainen osapuoli sitä haluaisinkin”. Toiseksi tässä kontekstissa voimistui myös selvä motiivi suhteiden parantamiseen Suomen kanssa. Suomen ulkoministeri Procopé oli puheenjohtajana siinä Kansainliiton istunnossa, jossa puolalais-liettualaista kiistaa käsiteltiin. Lisäksi neuvostolähettiläs Riiasta ilmoitti heinäkuun lopulla Puolan vaikutuksen voimistuneen Latviassa ja Puolan suunnittelevan hyökkäystä Neuvostoliittoon. Puolan suunnitelmissa Suomelle oli kaavailtu roolia Karjalassa tapahtuvan kapinan organisoijana. Kolmanneksi Suomi oli kahdenvälisissä suhteissa osoittanut positiivista valmiutta neuvotella Neuvostoliiton kanssa Suomenlahden tullivyöhykkeestä, vaikka tämä ei kaikkia ristiriitoja maiden väliltä poistanutkaan.³⁴⁹

Kuten Korhonen tuo esiin, syksyllä 1928 Neuvostoliitolla oli joukko laajempiakin ulko- ja sisäpoliittisia ongelmia, joiden ratkaisemiseksi ulkopoliittikkaa tuli rauhoittaa. Näitä olivat talouden siirtyminen NEP:in jäänteistä suunnitelmatalouteen ja siihen oleellisesti liittyvään maatalouden kollektivisointiin, Saksan ja Puolan välien paraneminen, sekä suhteiden kiristyminen Kiinaan tai oikeammin sen alueella toimiviin sotilaskomentajiin. Politbyroon mukaan neuvostolehdistön kielteinen kanta Kellogg–Briand-sopimuksen valmisteluihin heinäkuun lopulla ei merkinnyt sitä, ettei Neuvostoliitto olisi valmis osallistumaan itse sopimukseen, mikä tuli ilmoittaa Saksalle. Itse asiassa Neuvostoliitto oli pyrkinyt mukaan jo kesällä alkuperäisten allekirjoittajamaiden joukkoon joihin muun muassa Puola kuului, mutta Yhdysvaltojen vastustus oli estänyt tämän. Heti Kellogg–Briand-sopimuksen peruskirjan allekirjoittamisen jälkeen 27.8.1928 Ranskan lähettiläs kuitenkin tiedusteli Neuvostoliiton halua osallistua, ja vastaus ei jättänyt epäselvyyttä kiinnostuksesta: Neuvostoliitto ilmoitti valmiudestaan allekirjoittaa jo 31.8.1928.

349 Rupasov & Tšistikov, 2001, 93–94. Toisaalta NKID:in kollegio katsoi, ettei Neuvostoliitto voisi jäädä passiiviseksi, jos Puola hyökkäisi Liettuaan. Riiasta raportoi aiempi Helsingin-lähettiläs, Lorents.

Sopimus tulisi voimaan 16 alkuperäisen osallistujavaltion ratifiointien jälkeen.

Neuvostoulkopoliitikalle auennut mahdollisuus edistää hankalasti edenneitä hyökkäämättömyyssopimusaloitteitaan toisessa muodossa ei jäänyt täysin havaitsematta Suomessa. Elokuun lopulla Suomen pääministeri Sunila ilmoitti Yhdysvaltojen lähettiläille suhtautuvansa Kellogg–Briand-sopimukseen periaatteessa myönteisesti ja toivovansa erityisesti, että myös ”meidän suurin vaaramme, Venäjä [Neuvostoliitto]”, allekirjoittaisi sen. Suomen hallitukselle oli silti oleellista, ettei sopimus vaikuttaisi Kansainliiton jäsenten oikeuksiin ja velvollisuuksiin, joihin hyökkäyksen kohteen avustaminen ja hyökkääjälle asetetut sanktiot perustuivat. Hallitus lupasi esittää sopimuksen ratifiointia ”sopivana aikana”. Ulkoasiainkomissariaatissa Litvinov puolestaan noteerasi ansioksi juuri sanktioiden puuttumisen Kellogg–Briand-sopimuksesta, toisin kuin Kansainliiton peruskirjasta. Liettuan pääministerin aloitteellisuus sopimuksen alueellisesta voimaansaattamisesta kiirehti jälleen Neuvostoliittoon tekemään Puolalle ja Liettualle joulukuun lopussa esityksen allekirjoittaa erillinen pöytäkirja, joka saattaisi Kellogg–Briand-sopimuksen voimaan näiden kolmen maan välillä. Kun Puolaa lukuun ottamatta muut reunavaltiot eivät olleet vielä allekirjoittaneet saati ratifioineet Kellogg–Briand-sopimusta, tämä oli myös keino estää niiden yhteisen rintaman muodostuminen, mihin hyökkäämättömyyssopimusneuvottelut olivat edellisinä vuosina kaatuneet. Suomen suunnalla NKID avasi alustavat tunnustelut heti vuoden vaihduttua tammikuussa 1929.³⁵⁰

PUOLAN JA SUOMEN ROOLIT

Neuvostoliiton osoittama diplomaattinen ketteryys sai Puolan hankalaan asemaan. Piłsudskin vallan kaapannut hallinto ei halunnut vuosina 1928–1929 laajentaa veropohjaa suurmaanomistajiin. Puolan budjetista noin 40 prosenttia meni puolustukseen, ja talous nojasi amerikkalaisiin

350 Korhonen, 1966, 184–187, mm. Sunilan kannasta amerikkalaisten lähteiden pohjalta, Rupasov & Tšistikov, 2001, 96–100, ”Litvinovin pöytäkirjan” taustasta. Liettuan aloitteessa Kellogg–Briand-sopimuksen alueelliseen voimaansaattamiseen olisivat sisältyneet myös Saksa ja Latvia. NKID informoi silti Saksaa, jottei Saksassa syntyisi epäilystä siitä, että Neuvostoliitto takaisi Puolan rajat, joita kumpikaan ei pitänyt lopullisina.

lainoihin. Kun maa oli jo allekirjoittanut Kellogg–Briand-sopimuksen, sen oli vaikea perustella amerikkalaisille Litvinovin aloitteen jälkeen puolustusmenojensa suuruutta Neuvostoliiton uhalla. Käytännössä Puolalle ei jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin hyväksyä liittyminen Litvinovin aloitteeseen Kellogg–Briand-sopimuksen nopeasta voimaansaattamisesta naapurien välillä. Tässä tilanteessa Puolan ulkopoliitikka pyrki heti vuoden 1929 alusta tekemään välttämättömyydestä hyveen ja saamaan mahdollisimman monta reunavaltiota mukaan prosessiin Neuvostoliiton vaikutusvallan rajoittamiseksi. Saatuaan liittolaisensa Romanian mukaan Puola alkoi painostaa myös Baltian maita ja Suomea.³⁵¹

Suomen osalta Kokoomukseen ja Edistyspuolueeseen nojaavan Oskari Mantereen (ed.) hallituksen muodostaminen joulukuussa 1928 herätti ulkoasiainkansankomissariaatissa henkiin jonkin verran vanhoja huolia Suomen liittoutumispolitiikasta nimenomaan Baltian maiden ja Puolan suuntaan. Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Stomonjakov arvioikin, ”että vastenmielisyys seikkailupolitiikkaan on vahva Suomen yleisessä mielipiteessä ja tämä erityisesti vaikeuttaa Suomen liittymistä neuvostovastaiseen rintamaan”. *Izvestijan* tuli kuitenkin arvioida terävästi uutta hallitusta. Vastaavasti myös neuvostolähteliläs Aleksandrovski katsoi eduskuntaenemmistön olevan ulkopoliittisia seikkaluja vastaan. Hän ei silti sulkenut pois mahdollisuutta, että kokoomuksen ja RKP:n tuella hallitus voisi edistää vuoden 1922 liittoutumissuunnitelmien kaltaisia tavoitteita. Suomen poliittisella johdolla ei ollut aikomustakaan lähteä mukaan Puolan aloitteeseen tai antaa maan esiintyä Suomen nimissä. Tämä sopi ulkoministeri Procopén Suomen ulkopoliitikan itsenäisyyttä tai erillisyyttä korostaneeseen linjaan, jolle tosin oli vain vähän vaihtoehtoja.³⁵²

Heti tammikuun alussa NKID:in Puolan- ja Baltian-osasto kiinnitti huomiota siihen, että Kellogg–Briand-sopimus oli tullut esiin Procopén aloitteesta keskusteluissa Aleksandrovskin kanssa. Se oli kuitenkin mää-

351 Korhonen, 1966, 190–191. Prazmowska, 2010, 108. Vielä 1920-luvun alussa armeijan osuus Puolan budjetista oli ollut 58 prosenttia.

352 Rupasov & Tšistikov, 2001, 101, 104–106. Korhonen, 1966, 188, Procopén linjasta ”loistavana eristytymisenä.”

ritelty vain täydennykseksi Kansainliiton Suomea koskeville takuille. NKID:in kollegio antoi tehtäväksi selvittää Suomen hallituksen kannan Puolalle ja Liettualle tehtyyn aloitteeseen, oletuksena että Suomi tulee siihen lopulta liittymään.

Puolan rooli tuli selkeästi esiin kuun puolivälin jälkeen. Neuvostoliiton lähettiläs katsoi Puolan esityksen Litvinovin aloitteen käsittelystä Baltian maiden konferenssissa olevan käytännössä yritys ”Itämeren maiden yhteisen rintaman luomiseksi SNTL:ää vastaan”. Procopé halusi Aleksandrovsikin mukaan ”luottamuksellisesti” kertoa, että varsinaisen Kellogg–Briand-sopimuksen ensisijaisuuden takia ”hän tavallaan hylkäsi puolalaisten hänelle tekemän esityksen Suomen välittömästä liittymisestä neuvostoprotokollaan”. Tätä ei tullut missään nimessä pitää Litvinovin aloitteen torjumisena. Suomen ulkoministeri tunnusteli myös Neuvostoliiton kantaa laajemman, myös Saksan ja Ruotsin kattavan, Itämeren status quon takaavan konferenssin pitämiseen vuoden 1908 esimerkin pohjalta. Tätä Aleksandrovski ei pitänyt suoraan kielteisenä, mutta uskoi sellaisen kaatuvan niin Saksan kuin Puolankin vastustukseen. Neuvostonäkökulmasta Puola harjoitti jälleen vanhoja syntejään, kokosi jonkinlaisen reunavaltioliton ydintä. Lähettiläs ei luottanut Procopén linjan itsenäisyyteen tässä vaiheessa. Aleksandrovski piti mahdollisena Mannerenkin hallituspohjan takia, että välittömästä torjunnasta huolimatta Suomi saattaisi myöhemmin siirtyä Puolan linjoille eduskunnan hyväksyttyä Kellogg–Briand-sopimuksen. Tältä pohjin Suomen linja sopimuksen periaatteellisesta hyväksymisestä mutta ratifioinnin lykkäämisestä sopi tässä vaiheessa ulkoasiainkansankomissariaatille.³⁵³

Jos Litvinovin aloitteellisuus ja uudenlainen joustavuus monenkeskisissä neuvotteluissa aiheutti huolta Puolassa, se ei suinkaan mennyt läpi Puolan- ja Baltian-osastollakaan kritiikittä ennen kuin tulokset näkyivät. Stomonjakov purkautui Neuvostoliiton Puola-politiikan riskeistä melko perusteellisesti Helsingin lähettiläs Aleksandrovskille tammikuun lopulla, 24.1.1929. Hän näki Puolan vaikutuksen voimistuneen kaikissa Itä-

353 AVP RF 04/41/258/53549, Stomonjakov–Aleksandrovski 3.1.1929, no 6516 ja Aleksandrovski–Stomonjakov 19.1.1929, no 24 salainen. Myös Korhonen, 1966, 189–190, neuvostoulkopolitiikan painopisteestä.

meren rantamaissa, vaikkakin vähiten Suomessa, joka oli sitonut oman ratifiointiprosessinsa käynnistämisen Yhdysvaltojen senaatin 17.1.1929 suorittamaan ratifointiin. Yleisemmällä tasolla Stomonjakov pelkäsi, ”että toimintamme, joka jo jonkin aikaa on kantanut meille runsaita hedelmiä, tapahtumien myöhemmässä saatossa voi dialektisesti kääntyä meitä vastaan”. Tässä yhteydessä näkyi kiinnostavasti harvinainen ideologisen kontekstin merkitys ulkopolitiikan arvioinnissa. Kun marxismi pohjasi Hegelin filosofiaan, Marx käytti myös Hegelin dialektista teesi–antiteesi–synteesi-mallia. Stomonjakov siis pelkäsi, että neuvostoulkopolitiikan tavoite (teesi) kääntyisi puolalaisten reaktion myötä vastakohtakseen (antiteesi). Sen sijaan hän ei tässä vaiheessa luottanut Litvinovin kykyyn tuottaa jotain uutta molempien lähtökohdista (synteesi).

Konkreettisesti pelkona oli se, että Puolan ulkopolitiikka onnistuisi Litvinovin aloitetta hyödyntäen kutsumaan koolle laajemman Itä-Euroopan turvallisuuskonferenssin. Siellä päädyttäisiin heidän johdolla Kelllogg–Briand-sopimusta sitovampaan sopimukseen. Puolalaiset ”toivoisivat saavansa revanssin meistä ja asettavansa meidät seinää vasten [ven. *priperet nas k stenu*] vielä suuremmassa määrin kuin mitä me teimme Puolalle ehdotuksellamme [Litvinovin] protokollasta”. Tällöin Neuvostoliiton olisi oman aloitteellisuutensa takia lähes pakko osallistua tai kärsiä arvovaltatappio ”koko maailman yleisen mielipiteen edessä”. Tämän välttämiseksi Stomonjakov kehotti ”paljastamaan” paitsi Puolan ja Romanian sotavalmistelut, myös Ranskan ja muiden länsivaltojen yhteydet näihin.

Vaikka Procopén Itämeri-konferenssissa epäiltiin mahdollista puolalaisvaikutusta, lopulta sitä ei pidetty vakavana, vaan enemmän henkilökohtaiseen kunnianhimoon liittyvänä. Aloite kaatuisi Stomonjakovin mukaan joka tapauksessa Saksan vastustukseen: se ei voisi hyväksyä vallitsevan tilanteen vakiinnuttamista ja Danzigin ja Memelin jäämistä Saksan ulkopuolelle. Saksalaisia tulikin informoida käydystä keskustelusta. Itämeren rantamaita ei tullut millään tavoin painostaa liittymään Kelllogg–Briand-sopimukseen tai Litvinovin pöytäkirjaan, sillä se hyödyttäisi vain Puolan rintaman rakentamista. Pelot Puolan roolin kasvusta vaikuttivat haihtuvan Helsingistä katsottuna. Neuvostolähettiläs arvioi 5.2.1929, kahta päivää ennen Litvinovin pöytäkirjojen allekirjoittamista,

että Puolan esiintyminen Itämeren rantamaiden ”hegemonina ja johtajana” oli kääntänyt Latvian ja Viron poliittiset piirit sitä vastaan. Vastaavasti näissä maissa saivat ymmärrystä Liettuan asenne, joka tuki neuvostovalloitusta, ja Suomen asenne, joka vastusti Puolan vaikutusta.³⁵⁴

PROCOPÉN VAI ERKON LINJA?

Toisin kuin aiemmin, Litvinovin ohjajalemana neuvostoulkopolitiikka oli nyt valmis joustamaan yhteisen allekirjoittamisen vastustamisesta. Puola sai muodollisen myönnytyksen, kun 9.2.1929 Moskovassa käytännössä Neuvostoliiton johdolla Puola, Romania, Latvia ja Viro sopivat Kellogg–Briand-sopimuksen välittömästä voimaansaattamisesta. Neuvostojulkisuudessa korostuivat silti pöytäkirjaprosessin kriittiset puolet: kuinka se oli osoittanut naapurimaiden neuvostovastaista yhteistyötä. Litvinovin, tai Moskovan, pöytäkirja sen enempää kuin Kellogg–Briand-sopimukseen eivät myöskään sinänsä estäneet imperialistien sotavalmistelua. Tässä yhteydessä Suomen pidättyvyys sai vielä epäsuoraa tunnustusta, mutta jatkossa sitä ei enää pidetty ansiona. Kun Suomi jäi ainoaksi pöytäkirjan ulkopuolella olevaksi länsinaapuriksi, diplomaattinen paine kohdistui nyt siihen kevään 1929 aikana, ja nootti mahdollisuudesta osallistua pöytäkirjaan tuli 26.2.1929. Kevään aikana näkyi kiinnostavasti, ettei neuvostoeidustusto tai NKID:in Puolan- ja Baltian-osasto ollut täysin selvillä Suomen ulkopolitiikan lähtökohdista ja erityisesti Procopén tavoitteista.³⁵⁵

Neuvostolähetystön ja Puolan- ja Baltian-osaston arvioinneissa korostuivat maaliskuun huhtikuussa ulkoministerin ja hallituksen, ja nimenomaan ulkoministerin ja Edistyspuolueen ”erkkolaisen” siiven erimielisyydet. *Helsingin Sanomien* päätoimittajan Eljas Erkon näkemykset niin Kellogg–Briand-sopimuksesta kuin Litvinovin pöytäkirjasta näyttävät maaliskuun alussa erityisen ”järjettöminä”, tai puolalaismielisinä. Ne oli-

354 AVP RF 04/41/258/53549, Stomonjakov–Aleksandrovski 24.1.1929, no 6594 no 34 salainen. Helsingistä Riikaan siirtyneellä Lorentsilla oli vastaavia epäilyjä vielä viikko Litvinovin protokollan allekirjoittamisen jälkeen. AVP RF 04/41/258/53549, Aleksandrovski–Stomonjakov 5.2.1929, no 6644 salainen, Puolan tavoitteiden epäonnistumisesta.

355 Rupasov & Tšistikov, 2001, 108, 110, Korhonen, 1966, 192. AVP RF 04/41/258/53549, Litvinov–Artti 26.2.1929, salainen.

vat Aleksandrovskin mukaan kuin puolalaisten lehtien *Ruljan* tai *Segodnjan* sivuilta: Koko Litvinovin aloite oli muotoiltu siinä tarkoituksessa, että Puola torjuu sen, mikä antaisi Neuvostoliitolle tekosyyn sotilaalliseen konfliktiin. Sen sijaan Erkon näkemys siitä, että aloitteella oli alkuun tarkoitus jakaa Itämeren rantamaita, tuli itse asiassa jo lähemmäs neuvostoulkopolitikan perinteisiä tavoitteita.

Suomen hallituksen sisällä oli neuvostokäsityksen mukaan ollut yhteenotto ulkoministerin ja edistyspuoluealaisten välillä, jotka olivat kannattaneet Puolan kokoamaan yhteiseen allekirjoitusrintamaan osallistujista: ”Procopé sai vain vaikeuksin pidettyä oman kantansa.” Erkko olisi ollut voimakkain yhteisallekirjoittamisen kannattaja, vaikka hänen tiedettiin olevan hallituksen ulkopuolella. Aleksandrovski noteerasi Erkon käyttävän silti toistuvasti ilmaisua ”me” puhuessaan Edistyspuolueesta. Erkko olisi myös ilmoittanut kääntyneensä Kellogg–Briand-sopimuksenkin vastustajaksi, kun Japani viivytti ratifiointiaan ja olosuhteet muuttuivat Yhdysvalloissa. Litvinovin pöytäkirjan suhteen *Helsingin Sanomat* ei aikonut muuttaa näkökulmaansa, ja Erkko uskoi Procopélla olevan suuria vaikeuksia ”vastata kielteisesti neuvostoaloitteeseen, kun Kellogg–Briand-sopimus on ratifioitu”. Suomen sitoutuminen Kellogg–Briand-sopimukseen kuitenkin eteni, kun ulkoasiainvaliokunta neuvostotietojen mukaan puolsi sopimuksen ratifiointia 14.3.1929. Procopén linja oli *Helsingin Sanomien* voimakkaan hyökkäyksen kohteena, sillä lehdessä ”varovainen tarkkailupolitiikka nimetään ’rikokseksi’ maata [Suomea] ja sen Itämeren rantamaihien kohdistuvia etuja vastaan”. Vaikka Aleksandrovski toikin esiin, ettei Erkko edusta Edistyspuolueen yleistä näkemystä, vastavedoksi, siis Procopén linjan tueksi, haluttiin lehdistökampanja Neuvostoliitossa ja mielellään myös Suomessa.³⁵⁶

Viikkoa myöhemmin NKID:in Puolan- ja Baltian-osasto suhtautui mahdollisuuteen Suomen osallistumisesta Litvinovin pöytäkirjaan kannustavasti mutta pragmaattisesti. Suomen liittyminen pöytäkirjaan olisi ilahduttavaa, erityisesti Neuvostoliiton naapurimaana. Stomonjakov arvioi silti, että enemmistö eduskuntapuolueista olisi liittymistä vastaan,

356 AVP RF 04/41/258/53549, Aleksandronski–Stomonjakov 9.3.1929, no 65 salainen keskusteluista Erkon kanssa, Aleksandrovski–Stomonjakov 14.3.1929, no 57 salainen.

pois lukien vain SDP ja mahdollisesti RKP. Mielenpiteen muokkaamiseksi *Suomen Sosialidemokraattiin* tulisi saada Litvinovin pöytäkirjaan liittymistä tukeva artikkeli, ja lisäksi asiasta tulisi puhua Schaumanin kanssa, jonka katsottiin voivan vaikuttaa ainakin RKP:n vasemmistosiipeen. Heti huhtikuun puolella tilanne parani Neuvostoliiton kannalta, kun Baltian maista Liettua allekirjoitti, ja eteläisistä rajanaapureista Turkki ilmoitti kiinnostuksestaan Litvinovin pöytäkirjaa kohtaan. Suomen Moskovan-lähettiläs Artti saikin Litvinovilta jo 2.4.1929 virallisen kutsun liittyä allekirjoittaneiden joukkoon johdantona Kellogg–Briand-sopimuksen soveltamiselle. Ainoastaan Japanin vielä puuttunut ratifiointi esti sopimuksen voimaan saattamisen: ulkoasiainkansankomissariaatissa toivottiin siis Japanin jatkavan viivyttelyä, Suomen ulkoministeriössä taas kiirehtivän, jotta Litvinovin pöytäkirja kävisi tarpeettomaksi. Japanin viimein ratifioitua Kellogg–Briand-sopimus tuli voimaan Washingtonissa 24.7.1929.³⁵⁷

Suomen ulkopolitiikan ja Procopén linjan kannalta mielenkiintoisesti sekä neuvostolähetystö että ulkoasiainkansankomissariaatti olivat vielä huhtikuussa siinä käsityksessä, että Suomen liittymisen Litvinovin pöytäkirjaan esti lähinnä sisäpoliittinen vastustus. Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Stomonjakov halusi tulkita Procopén myönteiset periaatteelliset kannanotot ”esityksenä meille [NKID:ille] esittää kutsu liittymisestä [Litvinovin pöytäkirjaan]”. Myös Aleksandrovskin mukaan Suomen ulkoasiainministeri olisi puoltanut liittymistä pöytäkirjaan, ja tämä olisi kaatunut lähinnä Mantereen hallituksen vastarintaan ja presidentti Relanderin ”elpymiseen”. Saksan edustajat vahvistivat tätä näkemystä. Procopén uskottiin selittäneen näille Suomen kantaa niin, että sen oli tarkoitus kantautua neuvostoliittolaisten korviin. Toisin sanoen, hän ymmärsi Saksan ja Neuvostoliiton vaihtavan tietoja keskenään. Procopén itsenäinen liittoutumattomuuslinja, ”loistava eristäytyminen”, lähtikin liittoutumisen ja väljempiinkin vaikutuspiireihin johtavien sitoutumisten välttämisestä ylipäänsä, mutta erityisesti suhteissa Neuvostoliittoon ja Puolaan. Procopé oli jo 9.4.1929 korostanut Moskovan

357 AVP RF 04/41/258/53549, Stomonjakov–Aleksandrovski 21.3.1929, no 4 salainen, Litvinov–Artti 2.4.1929. Korhonen, 1966, 192 Litvinovin pöytäkirjan ratifioinnista.

lähettiläs Artille, ettei Suomen hänen mielestään tulisi liittyä Litvinovin pöytäkirjaan. Kanta ei silti ollut täysin ehdoton: jos Kellogg–Briand-sopimuksen ratifiointi olisi lykkäytynyt yli kesän, silloin Suomi olisi lopulta ollut valmis liittymään neuvostoaloitteeseen.³⁵⁸

Verrattaessa Erkon ja Procopén kantaa Litvinovin aloitteeseen, molemmat suhtautuivat siihen periaatteessa kielteisesti pitäen sitä yrityksenä sitoa Suomi Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. Erkko ei vain uskonut Procopén pystyvän pitämään linjaansa. Toisin kuin Erkko, Procopé jo asemansa takia pyrki, ja pitkälti onnistui, pitämään neuvostoliittolaiset hyvässä uskossa Suomen osallistumisen suhteen. Toisaalta Suomen ulkoministeri oli saanut vastentahtoisen presidentinkin myöntymään siihen, että ”ääritapauksessa” Suomi olisi voinut osallistua Litvinovin pöytäkirjaan välttääkseen Neuvostoliitto-suhteiden heikkenemistä. Huhtikuun lopussa Puolan- ja Baltian-osaston kuva korjaantui SDP:n vasemmistosiipeen kuuluneen puoluesihteerin Karl Harald Wiikin kanssa käydyn keskustelun pohjalta. Suurvaltojen asenne saattoikin olla sisäpolitiikkaa merkittävämpi syy neuvostoaloitteen torjumiselle. Iso-Britannian vaikutus Suomen ulkopoliittikkaan oli aina neuvostoliittolaisesta näkökulmasta odotettavaa, mutta ilmeisesti Saksan kielteinen asenne ja sen vaikutus Suomen ulkopoliittikkaan ei ollut Puolan- ja Baltian-osaston tiedossa.³⁵⁹ Tämä oli osoitus Saksan ja Neuvostoliiton välien etääntymisestä.

Suomen ulkopoliittikan analyysin tasoon saattoi vaikuttaa myös lähettilään vaihdosprosessi. Litvinov esitti Stalinille tarpeen uudelle lähettiläälle maaliskuun alussa, koska Helsingin-lähettilään Aleksandrovsikin vaimo oli sairastellut. Litvinov nosti ensisijaiseksi ehdokkaaksi Ivan Maiskin, jolla hän katsoi olevan ”riittävä ulkoasiainkansankomissariaatin kokemus”: Maiski oli toiminut NKID:in lehdistöosastolla, lähettilään

358 Neuvostonäkemykset Procopén asemasta ja kannasta, AVP RF 04/41/258/53549, Aleksandrovski–Stomonjakov 4.4.1929, no 89 salainen Stomonjakov–Aleksandrovski 9.4.1929, no 6866 salainen ja Aleksandrovski–Stomonjakov 24.4.1929, no 111 salainen. Korhonen, 1966, 188, Procopén ulkopoliittisesta linjasta ja Rupasov & Tšistikov, 2001, 112, Procopén sähköisestä Artille.

359 AVP RF 04/41/258/53549, Stomonjakov–Aleksandrovski 30.4.1929 Kartashovin ja Wiikin [Vik] keskusteluista. Korhonen Iso-Britannian ja Saksan vaikutuksesta, 190, 194. Saksan kielteinen asenne pohjasi pelkoon Puolan ja Neuvostoliiton välien lämpenemisestä Litvinovin aloitteen seurauksena.

neuvonantajana Lontoossa ja Tokiossa, tunsi kansainvälistä politiikkaa ja taisi englantia, ranskaa ja saksaa. Politbyroon istuntoon maaliskuun lopulla Litvinov nosti esiin vielä muutaman vaihtoehdon muun muassa Ankaran-, Teheranin- ja Prah-an-edustustoista. Prahassa työskennelleen Fjodor Raskolnikovin haittana nähtiin se, että häntä ei aiemman vallankumouksellisen toimintansa takia ehkä hyväksyttäisi Suomessa.³⁶⁰ Huhtikuun lopulla Suomen asiainhoitaja Eino Westerlund viimein ilmoitti NKID:ille Maiskin hyväksymisestä Neuvostoliiton edustajaksi Suomeen. Samassa yhteydessä suomalainen nationalismi nousi yllättävän suorasukaisesti esiin argumenttina Puolan ulkopolitiikan rajalliselle kannatukselle Suomessa. Westerlundin mukaan kyse ei ollut vain maan arvaamattomuudesta, vaan siitä, että ”– – Puola ei voi olla meillä suosittu ennen kaikkea slaavilaisena valtiona” ja että ”slaaveja vastaan Suomessa on vuosisatainen antipatia, josta on erittäin vaikea päästä eroon”. Puolan- ja Baltian-osaston päälliköltä ei suinkaan jäänyt huomaamatta, että tähän sisältyivät myös Suomen suhteet Neuvostoliittoon. Stomonjakov kehotti varsin asiallisesti pyrkimään antipatiasta eroon, sillä suomalaiset ”eivät voi tuhota naapuruutta venäläisten kanssa ja rauhan rikkominen tuskin on Suomen etujen mukaista”.³⁶¹

Toukokuun puolivälin jälkeen ulkoasiainkansankomissariaatti käytännössä tunnusti Suomen liittymisen Litvinovin pöytäkirjaan olevan epätodennäköistä. Stalin oli politbyroossa kiinnittänyt huhti-toukokuun vaihteessa huomiota Suomen liittämiseen Moskovan eli Litvinovin pöytäkirjaan. Tämä tapahtui Liettua-suhteiden käsittelyn yhteydessä, jotka olivat olleet jo edellisenä syksynä merkittävä kimmoke koko aloitteelle osana Locarnon vastastrategiaa. Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Stomonjakov raportoi nyt Suomen suhteiden tiivistämiseen kehottaneelle ”kunnioitetulle toverille”, mistä tulosten niukkuus johtui. Vähemmän yllättävästi ulkoasiainkansankomissariaatti oli mielestään kohdistanut Suomeen ”riittävää aktiivisuutta”. Pääsyitä kielteiseen tulokseen olivat olleet ”meille vihamielisten piirien”, nimenomaan Edistyspuolueen vai-

360 AVP RF 04/41/258/53547, Litvinov–Stalin 2.3.1929, salainen no 1/3152 ja Litvinov–Stalin 27.3.1929, salainen 1/3224.

361 AVP RF 04/41/258/53545, Stomonjakov–Westerlund 27.4.1929, salainen no 2.

kutus hallituksessa, sekä ulkopoliittikan osalta skandinaavinen suuntaus. Tämä ylipäätään Suomen Itä-Eurooppaan yhdistäviä sitoumuksia vastustanut suuntaus oli osoittautunut ”Puolan ahdistelua” ja sen näkemyksiä tukevia ryhmiä voimakkaammaksi, mutta myös neuvostoaloitteelle haitalliseksi. Suomen lähettiläs Artti oli kuitenkin vahvistanut aiemmin toukokuussa Suomen liittyvän Litvinovin pöytäkirjaan, ”jos ja kun se käy välttämättömäksi”, eli jos Japani ei ratifioisi Kellogg–Briand-sopimusta elokuun alkuun mennessä. Optimistisessä hengessä raporttinsa päättänyt Stomonjakov oletti, että näin kävisi.

Stomonjakovin optimismi ei kuitenkaan kostautunut suuremmin, kun Neuvostoliitolle huomattavasti oleellisemmissa Iso-Britannia-suh-teissa tapahtui selkeä positiivinen käänne Labourin voitettua vaalit 31.5.1929. Neuvostoliitto oli pohjustanut vaalikampanjaa esittämällä brittiläiselle talousvaltuuskunnalle aiemmin keväällä, että diplomaatti- ja kauppasuhteiden palautuessa Neuvostoliitto voisi kohdistaa laajoja tilauksia Iso-Britannian teollisuudelle. Nyt Neuvostoliiton perinteinen läntinen uhkakuva Itämerellä lieveni, vaikka diplomaatti- ja kauppasuh-teet maiden välillä palautuivat huolellisten neuvottelujen jälkeen vasta marraskuussa.³⁶²

Komintern, lama ja Inkeri

Kesästä 1929 niin Neuvostoliiton kuin Suomen sisä- ja ulkopoliittikan ideologiset ulottuvuudet alkoivat vahvistua. Neuvostoliiton osalta tätä ilmensi Kominternin jo vuodesta 1926 voimistunut, osin Kiinan sisällis-sotaan liittynyt tulkinta kapitalismin vakiintumisen päättymisestä. Kapi-talismin kriisin katsottiin saavuttaneen kesällä 1928 uuden, kolmannen vaiheen, jolloin siirryttiin imperialististen maiden välisten ja Neuvosto-liittoa vastaan käytyjen sotien, vapautussotien ja luokkataistelujen kau-teen. Kesällä 1929, jo ennen syksyllä puhjennutta maailmanlaajuista lamaa, Kominternin toimeenpaneva komitea näki uuden vallankumouk-

362 AVP RF 04/41/258/53549, Stomonjakov–Stalin 18.5.1929, no 7064 salainen. Korhonen, 1966, 194.

sellisen kauden käynnistyneen keskeisissä kapitalistimaissa ja siirtomaissa.³⁶³ Vastakkainasettelua työväenliikkeen sisällä korosti voimakkaasti sosiaalidemokratian määrittely kapitalismin ja sen epätoivoisena muotona pidetyn fasismin tukijaksi ”sosiaalifasismia”. Stalinin lisäykseenä päätöslauselmaan tuli juuri vasemmistososiaalidemokratian nimeäminen vaarallisimmaksi vastustajaksi. Neuvostoliiton teollistamisohjelman kannalta hyödyllisesti Kominterninissa työskennellyt Kuusinen totesi tehtaiden ratkaisevan seuraavan sodan ja sisällissodan tuloksen.

Teollistamisen sotilaallinen puoli korostui samaan aikaan myös poliityroossa heinäkuun puolivälissä 1929. Ensimmäiseksi kaikki Neuvostoliiton läntiset rajanaapurit, Suomi mukaan lukien, määriteltiin todennäköisiksi vihollisiksi, mikä edellytti sotilaallisen pariteetin saavuttamista näiden yhteenlaskettujen voimien kanssa. Samalla korostettiin sotateollisuuden kehittämistä. Toiseksi sotateollisuuden heikkoutena nähtiin sen riippuvuus tsaarinaikaisista asiantuntijoista, joita epäiltiin sabotaa-
sista.³⁶⁴

Suomalaisen kommunismin näkökulmasta SKP:n johto Moskovassa ennakoï jo keväällä 1929 Kominternin moitteita ”oikeistovaarasta” STPV:n toiminnassa Suomessa. Tämä ilmeni muun muassa legalismina, pelkona ilmaista vallankumouksellisia tavoitteita ja kyvyttömyytinä ymmärtää sosiaalidemokratian vastaista taistelua. Vaikka STPV:n sisällä muodostui jakoa oikeaoppisiin ja maltillisiin, erityisesti nuorisojärjestö tuki Komintern-painotteista linjaa ja osoitti valmiutta niin sosiaalidemokraattien kuin porvarienkin haastamiseen kesällä ja syksyllä 1929. Vastaavasti porvarillisella puolella kevät 1929 oli merkittävä käännekohta. Jo ”vapaussodan” kymmenvuotispäivä vuonna 1928 voimisti oikeiston aktiivisuutta, vaikka muun muassa Vapaussodan Rintamamiesten Liitto saatiinkin perustettua vasta toukokuussa 1929. Kokoomus vaati kommunistien toiminnan kieltämistä lailla vasta kesän 1929 eduskunta-vaaleissa, mutta Suomen poliittinen johto oli ollut tämän valmistelussa aktiivinen jo huhtikuusta, jolloin presidentti Relander, Etsivän keskuspoliisin päällikkö Esko Rieki sekä hallituksen sisä- ja oikeusministerit

363 Saarela, 2008, 735.

364 Kotkin, 2017, 19–21.

aloittivat keskustelut ”kommunistisen kiihotuksen” kieltämiseksi. Kun senhetkisen lainsäädännön keinot havaittiin rajallisiksi, nähtiin tarve säätää niin kutsutut kommunistilait.³⁶⁵

Tämä sisäpoliittinen radikalisoituminen voimisti jännitteitä Neuvostoliiton ja Suomen suhteissa seuraavan vuoden kuluessa, vaikka neuvostoulkopolitiikalla oli motivaatiota laajempien huolien ja tavoitteiden takia rajoittaa jännitteiden purkauksia. Tämä perustui paitsi pakkokollektivisoinnin aiheuttamaan vastarintaan ja elintarvikepulaan, myös pitkäaikaisen Saksa-suhteen heikentymiseen. Vaikka Saksa ei ollut suorainen uhka, se nähtiin nyt, paljolti jo Litvinovin vuoden 1927 kannan mukaan, osana kapitalistista leiriä. Neuvostoliiton turvallisuuspolitiikka ei voinut perustua siihen, vaikka molempia hyödyttänyt sotateollinen yhteistyö jatkui edelleen. Syksyn 1929 aikana akuutti uhka Neuvostoliiton eduille muodostui Mantšuriassa, ei kuitenkaan vielä Japanin toimista, vaan Kiinan sisällissodan käännteistä.³⁶⁶ Tässä kehyksessä neuvostoulkopolitiikka arvioi niin heimopoliittisia kannanottoja, hallituksen vaihtumista ja Ruotsi-suhdetta kuin inkeriläisten kohtelua Neuvostoliitossa ja STPV:n kohtelua Suomessa.

KARJALA JA MANTŠURIA: JÄNNITTEET NEUVOSTOLIITON RAJOILLA
Neuvostoliiton ja Suomen välisten suhteiden käytännön tasolla oli kesällä havaittavissa vielä pieniä liennytyseleitä, kun Suomi odotti Kellogg–Briand-sopimuksen ratifointia, ja Neuvostoliitto vielä toivoi sen lykkääntymistä ja Suomen osallistumista Litvinovin pöytäkirjaan.³⁶⁷ Jännitteet alkoivat voimistua Neuvostoliiton rajoilla heinä-elokuussa. Suomen osalta tämä näkyi pansuomalaisten, Suur-Suomeen tähdenneiden heimosotien muistojuhlissa lähellä rajaa Terijoella. Juhlaan osallistuneiden everstien Erik Heinrichsin ja Paavo Talvelan puheet olivat käsitelleet näitä teemoja. Talvela oli tuoreen neuvostolähettilään Ivan Maiskin mukaan sanonut Suomen rajojen siirtyvän pian sinne ”minne luonto ne asetti”.

365 Saarela, 2008, 736–737, 762–764.

366 Korhonen, 1966, 200.

367 Suomalaisen seurakunnan asemasta Leningradissa, arkistoyhteistyöstä ja mordvan kielen tutkimuksesta esim. AVP RF 04/41/258/53545, Stomonjakov–Artti 10.5.1929, 1.6.1929 ja 11.7.1929.

Lähettiläs kaipasi tästä täsmennystä ulkoministeri Procopelta elokuussa. Asia tuli esiin myös Moskovassa Suomen lähettilään Artin ja NKID:in Puolan- ja Baltian-osaston päällikön Stomonjakovin keskusteluissa.

Karjalan raja ei kuitenkaan ollut neuvostonäkökulmasta ainoa tai suurin ongelma. Kiinassa kommunisteja Shanghain joukkomurhilla 1927 heikentänyt Neuvostoliiton entinen liittolainen Tšiing Kai-šek oli nyt yhdistänyt suurimman osan maata lukuun ottamatta Mantšuriaa. Sitä hallitsi paikallinen ”sotaherra” osin Japanin tuella. Tämän avustuksella Tšiing pyrki elokuun alusta karkottamaan neuvostoliittolaiset Mantšuriasta niin kutsutulta Kaukoidän rautatieltä, jota nämä hallinnoivat ekstraterritoriaalioikeuksin keisarillisen Venäjän perintönä. Mantšurialaiset joukot vangitsivat rautatien venäläisen henkilökunnan ja ratsasivat konsulaatin syyttäen sitä kommunistipropagandan levittämisestä.³⁶⁸ Suomen lähettiläs Moskovassa ei pitänyt neuvostoliittolais-kiinalaista välikohtausta vielä elokuun ensimmäisellä viikolla kovin vakavana, vaan katsoi molempien osapuolien olevan ”rauhaa rakastavia”. Stomonjakov sen sijaan näki välikohtauksessa mukana olleiden valkoisten venäläisten osastojen pyrkivän kiinalais-venäläisen ja laajemmankin sodan provosointiin välineenä neuvostovallan kaatamiseksi. Stomonjakovin mukaan Artti oli huomauttanut hymyillen, ”että vaara ei ole kuitenkaan kovin suuri, jos vain 16 valkokaartilaisista on saatu kiinni ja ammuttu”. Sen sijaan Artti oli huolestuneempi Moskovassa vakoilusta teloitettavaksi tuomitusta Sven Fabritiuksesta, jonka tuomioista oli joutunut lukemaan *Vetšernaja Moskvasta* (suom. Ilta-Moskova). Stomonjakovin mukaa NKID ilmoittaa ulkomaisten kansalaisten tuomioista, jos ne ovat sen tiedossa, mutta oikeusviranomaisilla ei ole velvollisuutta informoida heitä, mistä poikkeuksena on Saksan kanssa tehty sopimus. Hän lupasi kuitenkin palata asiaan.

Viikkoa myöhemmin Artti otti nyt omasta aloitteestaan esiin suomalaisten sotilaiden rajalausunnot, joista Neuvostoliitto oli jo jättänyt protestin. Stomonjakovin mukaan Artti oli suhtautunut niihin varsin vakavasti. Hän oli henkilökohtaisesti tuominut nämä lausunnot ja il-

³⁶⁸ Kotkin, 2017, 30.

moittanut tekevänsä ”jopa henkisen harakirin [ven. *duhovnoi harakiri*], jos tällaiset välikohtaukset eivät lopu”. Heinrichsin ja Talvelan lisäksi rajavartioston kapteenin L. E. Schroederin lausunnot olivat neuvostoliittolaisten kritiikin kohteena, sillä hänen tulisi viranomaisena hoitaa välikohtauksia ja konflikteja rajalla.³⁶⁹ Neuvostoliiton rajahuolet olikin syytä ottaa vakavammin elokuun edetessä, sillä se vastasi Mantšurian välikohtaukseen pidättämällä kiinalaiset kauppiaat ja katkaisemalla diplomaattisuhteet 16. elokuuta. Tämän jälkeen Stalin alkoi selvittää erityisesti lähimmän suurvallan Japanin asennetta konfliktiin ja valmistautua myös sotilaallisiin toimiin.³⁷⁰

HALLITUKSEN SISÄ- JA ULKOPOLIITTISEN LINJAN

KARTOITTAMINEN

Mitä enemmän neuvostojohdossa odotettiin konfliktia Neuvostoliiton rajoilla nimenomaan Kaukoidässä, sitä tarpeellisempaa todennäköisesti oli arvioida läntisten rajanaapurien, mukaan lukien Suomen ulkopoliittikkaan vaikuttavia tekijöitä. Tavanomaisia ulkoministerin kanssa käytyjä keskusteluja laajennettiin nyt kattavilla yhteydenotoilla Suomen poliittisen kenttään, kommunisteista kokoomukseen. Tämä vaikuttaisi mahdolliselta motiivilta uuden Helsingin lähettilään, Maiskin syyskuusta marraskuulle käymälle keskustelukierrokselle, sillä aiemmista lähettilään vaihdoksista ei ollut seurannut vastaavanlaista suomalaisen poliittisen kentän kattavaa kartoitusta. Vain Karjalan kapinan yhteydessä 1921–1922 suomalaista puoluekenttää analysoitiin perusteellisemmin. Neuvostoliiton lähettilään pääteemoja olivat uuden Kallion hallituksen ulkopoliittikka, erityisesti Ruotsi- ja Puola-suhteet, valmistelut kommunistien toiminnan kieltämiseksi, kommunistien ja sosiaalidemokraattien jaot nimenomaan ammattiyhdistysliikkeessä ja kauppamahdollisuudet viisivuotissuunnitelman ja alkavan laman puitteissa. Yhdestätoista keskustelukumppanista viisi kuului sosiaalidemokraattien eri

369 AVP RF 04/41/258/53545, Stomojakov–Artti 6.8.1929, no 1794, salainen, ja Stomonjakov–Artti 12.8.1929, no 1794, salainen.

370 Kotkin, 2017, 30.

ryhmittymiin, ja Suomen Pankin johtaja Risto Ryti oli ainoa, jonka kanssa keskusteltiin kahdesti.

Eduskuntavaalien jälkeen muodostetun Kallion hallituksen linja, sisä- tai ulkopoliittikan osalta, oli yhdistävä teema kaikissa sosiaalidemokraattien, Wiikin, Voionmaan, Helon, Tannerin ja Väinö Huplin kanssa käydyissä keskusteluissa, samoin kuin STPV:n Eino Pekkalan kanssa. Kaikissa nousi esiin Neuvostoliiton lähettilään kiinnostus kommunistien toimintaa kieltävän lainsäädännön valmisteluun ja hyväksymismahdollisuuksiin. Syyskuun alussa Wiik kertoi, että SDP vastustaisi lakiesitystä ja vaatisi eduskunnan hajottamista, mutta hän ei vastannut siihen mitä puolue tekisi, jos eduskuntaa ei hajotettaisi. Maiski totesi kommunistien kohtelun Suomessa olevan maan sisäinen asia. Sisäinen asia kuitenkin huolestutti, kun sillä saattoi olla tuntevia ulkopoliittisia seurauksia:

Tiedämme erinomaisen hyvin, kuinka sentapaiset asiat hoidetaan. Kyhätään jonkinlainen kommunistinen salaliitto, aloitetaan epätoivoinen kampanja lehdistössä, parlamentissa ja [julkisissa] kokoontumisissa, ja – mikä on erityisen tärkeää – tämän agitaation avulla sen harjoittajat alkavat kärventää myös SNTL:ää, neuvostohallitusta.

Maiskin arvio pohjasi todennäköisesti kesän suomalaisen keskustelun seuraamiseen, ja aikaisemman Sunilan hallituksena aikana tehtyihin kommunistipidätyksiin. Lisäksi Lontoon kokemuksen pohjalta hän oli nähnyt ”kommunisti ja Komintern -kortin” hyödyntämisen Iso-Britannian vaaleissa 1926. Wiikin näkemyksen mukaan RKP:n kanta kommunistien kieltämisen osalta oli jakautunut, kun se oli sekä ”suurporvariston että kielivähemmistön puolue”.³⁷¹ Entisen ulkoministerin, Väinö Voionmaan, Maiski tapasi syyskuun lopussa tämän kotona, joka muistutti ”mukiinmenevästi [ven. *srednei ruki*] venäläisen intelligentin asuntoa ennen vuotta 1925”. Voionmaa katsoi Kallion hallituksen aseman muuttuneen epäselvemmäksi lehdistön vapautta rajoittavan lakiesityk-

371 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Wiik 9.9.1929, no 1834 salainen.

sen jälkeen, jota hän piti ”ensimmäisenä askelena kommunistien vastaisen hyökkäyksen tiellä”. Esityksen läpimeno ei ollut itsestäänselvää, ja sen torjuminen voisi johtaa hallituksen eroon tai eduskunnan hajottamiseen. Vastauksena Maiskin kysymykseen Voionmaa ei silti uskonut Kallion tästä syystä jättävän asiaa kesken, sillä tämä oli ”erittäin periaatteellinen ja itsepäinen ihminen”.

Ulkopolitiikan johdon osalta Voionmaa totesi Kallion hallituksen mahdollisen kaatumisen merkitsevän myös Procopén lähtöä. Voionmaa piti Procopéa lehdistöläin puolustajana. Hän korosti Maiskille muutenkin tämän ”erittäin taantumuksellista” roolia sisäpolitiikassa, myös eduskunnan hajottamisen kannattajana edellisenä kesänä. Neuvostonäkökulmasta todennäköisesti vähemmän ilahduttavasti Voionmaa harmitteli Kansainliiton ja Skandinavian maiden puuttuvaa halua taloudelliseen tukeen hyökkäyksen kohteeksi joutuneelle maalle. Maiskin kysyttä nimenomaan Suomen suhteesta Ruotsiin, Voionmaan vastaus oli kuitenkin rauhoittava. Lähentymistä ei ollut odotettavissa, Ruotsin puolueettomuuspolitiikan ja kielikiistan takia Suomessa. Kallion hallitus ei suomalaissuuntauksen edustajana myöskään voi olla aloitteellinen sisäpoliittisista syistä. Toisekseen: ”Agraarit eivät rakasta ulkopoliitikkaa ja harjoittavat sitä huonosti. He ovat sisäpoliittinen puolue par excellence.” Samalta pohjalta Voionmaa vastasi Maiskille, ettei tarvitse huolehtia Kallion hallituksen harjoittavan ”eteläistä suuntatumista”, reunavaltiopolitiikkaa.³⁷²

Kallion hallituksen lehdistölakialoite oli sivusisältönä myös keskusteluissa, jotka Maiski kävi lokakuun alussa Johan Helon kanssa, joka kuului SDP:n vasemmistosiipeen ja oli Tannerin hallituksen työministeri. Helo ei pitänyt lehdistölakiesitystä kovin merkittävänä hallitukselle, eikä uskonut sen eroavan, vaikka esitys torjuttaisiin. Helo huomautti, Maiskin mielestä kyynisesti, tämän johtuvan siitä, että ”jokainen ministeri haluaa olla ministeri mahdollisimman pitkään”, ja että Suomen hallitukset kaatuvat yleensä budjettiin loppuvuodesta. Tästä Helolla olikin kokemusta sosiaalidemokraattien vähemmistöhallituksen osalta. Toisin kuin

372 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Voionmaa 28.9.1929, no 1921 salainen.

Voionmaasta, Helosta Procopén sisäpoliittinen rooli ei ollut merkittävä, ja tämän yhteydet RKP:hen olivat katkenneet. Hänen käsityksensä mukaan Procopé pyrki ”ammattimaiseksi ulkoministeriksi”, tai mahdollisesti lähettilääksi Lontooseen.³⁷³

Suomalaisen ammattiyhdistysliikkeen tila ja vasemmiston asema nousivat esiin muutamaa päivää myöhemmin, kun STPV:n kansanedustaja ja ulkoasiainvaliokunnan jäsen Eino Pekkala tuli tapaamaan Maiskia. Pekkala ei uskonut sosiaalidemokraattien saavan suurta menetystä ammattiyhdistysliikkeen hajottamisessa, sillä keskusjärjestö SAJ:n toukokuun kokouksessa näillä oli vain neljäsosa äänistä, eikä tämäkään osuus ollut mitenkään horjumatta heidän tukenaan. Kominternin tiukan ”sosiaalifasismilinjan” vastaisesti Pekkala ei pitänyt suomalaisen työväenliikkeen sisäisiä erimielisyyksi ”syvinä tai kovin vakavina”, mutta Kööpenhaminan ammattiyhdistyssopimuksen ratifointi oli hänestä keskeinen kysymys. Vastauksena Maiskin tiedusteluun johtavista sosiaalidemokraateista, Pekkala nosti esiin Wiikin ja Huplin. Tanner oli hänestä liian oikealla, eikä kovin vaikutusvaltainen. Voionmaan ulkopoliittista osaamista arvostettiin, mutta hän ei ollut aktiivinen puolueen johdossa. Maiskin kysyessä eikö hallitus pyrkisi sulkemaan sellaisia liittoja, joista sosiaalidemokraatit olivat lähteneet, Pekkala oli epäilevällä kannalla. Hän ei myöskään uskonut kommunistien karkottamiseen eduskunnasta: Kallion aiemmat vuoden 1923 kokemukset osoittivat, ettei se ollut helppoa, ”ja tuskinpa Kallion hallitus ilman jotain painavaa syytä haluaisi toistaa epäonnistunutta askeltaan”.

Lehdistölain Pekkala näki, kuten Voionmaakin, koepallona. Hän ei silti uskonut esityksen hyväksymiseen tai siihen, että hallitus tekisi siitä luottamuskysymyksen. Ulkopoliitiikan puolella Maiskia kiinnosti Moskovan-suurlähettiläs Artin asema. Tämä oli Pekkalan mukaan joutunut ulkoasiainvaliokunnassa ankaran kritiikin kohteeksi sen jälkeen, kun suomalaisia vakoojia oli teloitettu Moskovassa.³⁷⁴

373 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Helo, 1.10.1929, no 1925 salainen. Varsinaisen syynä tapaamiselle oli neuvostoliittolaisen jahdin Metallistin ja suomalaisen aluksen Astridin törmäyksestä seurannut oikeudenkäynti, jossa Helo toimi Neuvostoliiton kaupallisen edustuston lakimiehenä.

374 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Pekkala (ven. Pekkola) 5.10.1929, no 1924 salainen.

Suomen kansainvälisiä suhteita käsiteltiin laajemmin neuvostolähettilään keskusteluissa RKP:n kansanedustajan ja Helsingin yliopiston kirjaston johtajan Schaumanin kanssa. Maiski ei silti ollut erityisen vaikuttanut tästä jo Tšernyhin aikana muodostuneesta lähetystön kontaktista. Iso-Britannian Schauman ei uskonut olevan kovin aktiivinen Itämeren rantamaissa [ven. *k Pribaltike*] ja uskoi diplomaattisuhteiden palautumisen Iso-Britannian kanssa vähentävän Neuvostoliiton huolia. Tästä Maiski oli osin eri mieltä. Maiskia kiinnosti ruotsalaisen pääoman rooli sekä Suomen ja Ruotsin mahdollinen sotilaallinen yhteistyö, alkaen ruotsalaisten upseerien vierailuista Suomessa, molemminpuolisista laivastovierailuista ja ruotsalaisen kenraalin Henri Leopold de Champsin haastattelusta. Kuten aiemminkaan, Schaumanilla ei ollut tarjota yksityiskohtaisia tietoja. Yleisemmin hän uskoi yhteyksien liittyvän siihen, että Ruotsin konservatiivihallituksella oli tarve perustella armeijan laajentamista sekä hakea Ruotsin aseteollisuudelle markkinoita Itämeren rantamaista. Tällä ei Schaumanista ollut vakavia seurauksia, eikä se muuttaisi Kallion hallituksen ulkopoliitikkaa. Sen sijaan suomalaisten vakoojien teloittaminen oli vaikuttanut haitallisesti suhteisiin. Asian korjaamiseksi hän suositteli kulttuurisuhteiden vahvistamista. Maiski lupasi merkitä tämän tiedoksi, mutta harmitteli suomalaisen lehdistön yksinomaan negatiivista sävyä suhteessa Neuvostoliittoon.³⁷⁵ Mediavaikuttamiseen palattiin vielä.

TALOUSKRIISI JA MEDIAVAIKUTTAMINEN

Suomen sisä- ja ulkopoliitiikan ohella alkava lama korostui neuvostolähettilään keskusteluissa kolmen sosiaalidemokraattisen vaikuttajan, Tannerin, Väinö Huplin ja Anton Huotarin, samoin kuin porvarillisten talousvaikuttajien, Paasikiven ja Rytin, kanssa lokakuun puolivälistä marraskuuhun. Kansainvälinen Osuustoimintaliitto Alianssi, jonka puheenjohtajana Tanner oli käynyt Lontoossa, toimi kehyksenä Iso-Britannia-suhteen tarkastelulle. Huolimatta neuvotteluista diplomaattisuuh-

375 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski-Schauman 10.10.1929, no 1924, salainen. Schauman "suositteli itseään luettelemalla sukunsa ansioita: Hufvudstadsbladetin vastaava toimittaja, Bobrikovin murhaajan suku, sodan aiheuttamat kärsimykset suvulle".

teiden palautumiseksi Neuvostoliiton ja Iso-Britannian välille, Maiski arvosteli Labour-hallitusta asevarustelusta. Työttömyyttä Iso-Britanniassa ja Neuvostoliitossa herrat kommentoivat pisteliäästi puolin ja toisin. Suomen osalta Tanner luonnehti Kallion hallituksen asemaa vahvaksi siksi, ettei kukaan muu halunnut hallitusvastuuseen. Tannerkin uskoi, ettei Kallion hallitus tee lehdistölaista luottamusksymystä. Suomen ulkopoliitiikan osalta vahvistui aiemminkin kuultu viesti: ”Ulkopoliitiikan alueella Kallion hallitus ei lupaa mitään uutta suhteessa aiempaan ylipäänsä, sekä ei erityisesti suhteessa SNTL:ään.”

Suomessa alkavasta talouskriisistä Tanner ajatteli huomattavan liberaalisesti: ”petolliset ja mädät yritykset romahtavat, jättäen jäljelle vain ne, jotka varsinaisesti seisovat omilla jaloillaan.” Kun Tannerin kriittinen näkemys Neuvostoliiton pakkokollektivisoinnista nojasi neuvostolehdistöön, maakuvan parantamiseksi Maiskin täytyi korostaa itsekritiikin ”oikeaa tulkintaa”. Tämän lisäksi hän lupasi lähettää ”SNTL:n sisäistä tilannetta” luonnehtivaa materiaalia kuvan korjaamiseksi. Sen sijaan Maiskin huomautus Wuolijoen perustamasta elokuvaseurasta neuvost elokuvien tuonnin edistämiseksi vastaanotettiin paremmin, ”suurella myötätunnolla”.³⁷⁶ Sosiaalidemokraattien keskusta-vasemmistoa edustavan Huplin kanssa käytyjen keskustelujen pääpaino oli Suomen taloudessa ja sisäpolitiikassa. Verrattuna myöhempisiin talousalan asiantuntijoihin, Hupli ainoana ennakoiki Suomeen pitempää talouskriisiä, ”joka voi jatkua vielä 1–2 vuotta, mutta ehkä enemmänkin”. Suomi oli sosiaalidemokratian kannalta ”kuolleessa periodissa”, jossa vasemmistoporvareiden heikentyminen esti yhteiskunnalliset uudistukset. Hupli ennakoiki Maalaisliiton, ”agraarien”, nousua suurimmaksi puolueeksi. Erot suomalaisen vasemmiston kannatuksessa selvisivät myös Maiskille: siinä missä Pekkala oli maininnut kommunistien hallitseva kaupunkikeskuksia Tamperetta lukuun ottamatta, Huplin ja Wiikin mukaan kaksi kolmannesta SDP:n äänistä tuli maaseudulta. Lopuksi Maiski pääsi huo-

³⁷⁶ AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Tanner 15.10.1929, no 2029, salainen. Välttömänä syynä Maiskin tapaamiselle Tannerin kanssa oli Suomeen öljytuotteita myyvän yhteisyritykseen liittyvät asiat. Raportissa ei kuitenkaan käsitellä tarkemmin öljyn välitystä, joka rinnastuu Neuvostoliiton Virossa harjoittamaan toimintaan.

mauttamaan ”objektiivisen” Neuvostoliittokuvan puuttumisesta *Suomen sosialidemokraatista*. Hän vetosi sellaisen tarpeeseen juuri ”valtiollisen sosiaalidemokratian”, Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden parantamisen, näkökulmasta. Hupli lupasi olla yhteydessä päätoimittaja Huotariin ja kehotti tapaamaan tätä.³⁷⁷ Lähimpien parin vuoden ja Lapuan liikkeen kannalta Huplin arvio ”vasemmistoporvarien”, lähinnä liberaalien ja maalaisliittolaisten heikkoudesta, osoittautui oireelliseksi. Toisaalta juuri laillisuusporvarien ja sosiaalidemokraattien yhteistyö oli oleellinen myöhemmin Lapuan liikkeen pysäyttämässä. Näillä Suomen sisäpoliittisen kartan muutoksilla oli myös tuntuva merkitys Neuvostoliiton arvioille Suomen sisäpolitiikasta.

Mediavaikuttamisen näkökulmasta Maiskin ja sosiaalidemokraattien oikeistoon lukeutuvan Huotarin keskustelu oli hyvin tasapuolista kamppailua. Ensin Huotari kyseli Trotskin kohtalosta ja oikeistopoikkeamasta Neuvostoliitossa, sitten Maiski esitti omat tavoitteensa. Taktisesti viisaasti Maiski korosti ymmärtävänsä *Suomen Sosialidemokraatin* aseman puoluelehtenä, kamppailun kommunisteja vastaan ja pääkirjoitukset Stalinin diktatuurista: ”Minusta se voi olla epämiellyttävää, mutta se on lehden täysi oikeus, johon minä en voi sekaantua. Kun sillä on määrätty näkemykset, se tietenkin ajaa niitä.” Tämä osoitti länsimaisen lehdistövapauden käsitteen olevan Maiskille tuttu, luultavasti Lontoon-kokemuksen pohjalta. Sitten Maiski siirtyi hyökkäykseen kysyen, miksei toisella tai edes neljännellä sivulla ole ”objektiivista informaatiota” Neuvostoliiton teollisuuden tai kulttuurin saavutuksista, jollaista ”voi löytää lähes jokaisesta vakavasta porvarillisesta lehdestä Saksassa tai Englannissa – –”. Tässä hän vetosi nimenomaan naapuruussuhteisiin ja suomalaisen sosiaalidemokratian vastuulliseen rooliin. Huotarikin oli joustavasti ensin valmis tunnustamaan huomautusten perusteellisuuden. Tilanteen parantamiseksi hän jopa esitti välitöntä haastattelua Maiskille, nimenomaan Neuvostoliiton viljantuotannosta ja kolhoosi- ja sovhoosiliikkeestä. Nyt Maiskille tuli kiire torjua: ”Yritin siirtää keskustelun siihen, etten

377 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Hupli 17.10.1929, no 2027 salainen. Huplin saksan taidon mainittiin olevan ”aivan säädyllinen.” Kommunistien kannatuksen vahvuudesta kaupunkikeskuksissa Tamperetta lukuun ottamatta, Maiski–Pekkala 5.10.1929.

tarjoaisi haastattelua, vaan kirjallista materiaalia, josta hän saisi artikkelin lehteen – –.” Huotaria tämä ”miellytti vain vähän”. Maiski kykeni silti hyvin asettumaan vastapuolen asemaan:

Varsinaisesti kysymys oli siitä, että lehtimiehenä haastattelu oli hänelle edullisempi, mutta minä vastustin, argumentoiden kaikin poliittisin ja diplomaattisin perustein, (vaikka käsitin että Huotari oli omasta näkökulmastaan oikeassa ja että minä itse olisin hänen paikallaan pyrkinyt saamaan haastattelun.)

Lopputulokseksi jäi väljä yhteisymmärrys siitä, että *Suomen sosialidemokraatti* voi ”aika ajoin” esitellä Neuvostoliiton kulttuuritarjontaa, mutta Maiski ei ollut kovin optimistinen.³⁷⁸ Länsi-Euroopan kokemuksen pohjalta Maiski luultavasti ymmärsi hyvin neuvostoliittokuvan muokkaamisen rajoitukset. Haastatteluissa oli suurempi riski jäädä kiinni puolitotuuksista tai vääristelystä. Maatalouden pakkokollektivisointi ja siihen liittyvät viljantuotannon ongelmat olivat vaikea paikka Neuvostoliiton julkisuuskuvalle, mikä näkyi jo lokakuun alussa Maiskin ja Sunilan muuten ystävällisissä keskusteluissa maataloudesta Suomessa ja Neuvostoliitossa.³⁷⁹

KAUPPA JA SUOMALAIS-NEUVOSTOLIITTOLAISET SUHTEET

Suomen taloustilanne ja kauppapolitiikka, mutta myös sisäpoliittisen tilanteen jännittyminen hallitsivat keskusteluja Kansallis-Osake-Pankin pääjohtajan Paasikiven ja Suomen Pankin johtajan, Rydin kanssa. Kun molemmista tuli myöhemmin Suomen presidenttejä, henkilöluonnehdinnatkaan eivät ole vailla merkitystä. Paasikivellä oli tässä vaiheessa jo niin sanotusti maine hankittuna Neuvostoliitossa, mihin Maiski otti

378 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Huotari 22.10.1929, no 2025 salainen. Huotarin saksan taitoa luonnehdittiin sen verran heikoksi, että Juhana Peräläinen tarvittiin tulkiksi. *Suomen sosialidemokraatin* suhteen Peräläinen oli kannattanut kriittistä neuvostoliittoasennetta, erityisesti sosiaalidemokraattien kohtelun pohjalta jo vuonna 1920. Soikkanen, 1975 392.

379 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Sunila 2.10.1929, no 1929 salainen. Maiskin luonnehdinta Sunilasta oli: ”Puhuu saksaa hyvin ja antaa ylipäätään hyvin älykkään ihmisen vaikutelman, jopa hieman professorimaisia taipumuksia.”

kantaa heti alussa. Paasikiven rooli senaattorina saksalaisen kuninkaan hankkimisessa Suomeen, näkyvänä kokoomusvaikuttajana ja kauppasuhteiden edistäjänä Iso-Britanniaan, mutta myös Tarton neuvotteluissa Suomen delegaation johtajana oli hyvin tiedossa: ”Minulle häntä luonnehdittiin [NKID:ssä] meidän tunnettuna vihollisena – ensivaikutelmani Paasikivestä oli hiukan toisenlainen. Tietenkin, kuten enemmistö suomalaisista, hän ei rakasta SNTL:ää, mutta jonkinlaista perustavanlaatuaista vihamielisyyttä en hänessä huomannut.”

Maiskin mukaan Paasikivi näki talouskriisin johtuvan lähinnä rakennusalan spekuloinnista, eikä uskonut nopeaan työttömyyden nousuun. Kaupan alalla hän pahoitteli Neuvostoliiton puutavaran dumpausta Iso-Britannian markkinoille. Paasikivi ei myöskään jättänyt tiedustelematta hintakartellin mahdollisuutta maailmanmarkkinoilla, mihin Maiski vastasi vältellen. Neuvostoliiton kilpailu ohjasi Suomen metsäteollisuutta siirtymään enemmän selluloosan ja puumassan tuotantoon, eli nostamaan jalostusastetta. Neuvosto-osapuolta kiinnostikin viisivuotissuunnitelman käynnistämisen jälkeen juuri jalosteiden, kuten selluloosan ja laivojen tuonti, mutta ongelmana oli luototus. Paasikivi lupasi selvittää asiaa viikon kahden sisään, sillä Neuvostoliiton kaupallinen edustusto samoin kuin paperiteollisuus olivat Kansallis-Osake-Pankin asiakkaita. Lopuksi edettiin Tarton rauhanneuvottelujen värikkäämpään muisteluun. Paasikivi lähetti ensin ”sydämellisiä terveisiä” neuvosto-delegaation johtajalle Beržinille, mutta muisteli myös erimielisyyksiä Zimmerwaldin konferenssin³⁸⁰ tunnustaman kansallisen itsemääräämisoikeuden soveltamisessa Karjalaan. Tästä seurasi Maiskin mukaan ”melko pitkä kiista”, jossa Maiski nosti esiin muun muassa Ukrainan ukrainalaistamisen Neuvostoliiton 1920-luvun kansallisuuspolitiikan³⁸¹ hyvänä esimerkkinä. Vauhdikkaan keskustelun lopuksi saaman sovinnollisemman hengen voi hyvin aistia muistion lopetuksesta:

380 Zimmerwaldin konferenssi oli ensimmäisen maailmansodan aikainen sodanvastaisten sosialistipuolueiden liike, johon myös bolševikit osallistuiivat.

381 Neuvostoliiton varhaisesta kansallisuuspolitiikasta (ven. *korenizatsija*) niin Ukrainassa kuin erityisesti Neuvosto-Karjalassa, Kangaspuro, 2000, 26–32.

Pyrin muutamia kertoja päättämään keskustelun ja poistumaan, mutta Paasikivi esti minua, ja nosti esiin ensin yhden, sitten toisen ongelman politiikan, talouden jne. alueelta. Ylipäätään monimutkaisesti puhuimme klo 2 saakka. Erotessamme Paasikivi puristi minua voimakkaasti kädestä [ven. *krejko szal mne ruku*], ja sovimme että näemme vielä.³⁸²

Ei vaikuta aivan mahdottomalta, että jokin ”kyytipoika” olisi saattanut siivittää pääjohtajan ja neuvostolähtetilään pitkäksi venyneitä, ”ylipäätään monimutkaisia” keskusteluita onnelliseen päätökseen.

Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa, ulkomaiset investoinnit Suomeen, mutta myös sisäpoliittinen tilanne nousivat esiin Maiskin kahdessa keskustelussa Rydin kanssa. Kuten Paasikivi, Rytikin esitti metsäteollisuuskartellia, johon Maiski vastasi jälleen vältellen. Maiskia oli kiinnostanut jo aiemmissa keskusteluissa Schaumanin kanssa ruotsalaisen pääoman rooli Suomessa, mutta Schaumanilla ei ollut asiasta tarkkaa käsitystä. Ryti sen sijaan oli valmis antamaan suoralta kädeltä esimerkit kolmesta tärkeimmästä Suomea lainoittavasta maasta: USA 65 miljoonaa dollaria, Iso-Britannia 22 miljoonaa dollaria ja Ruotsi 7 miljoonaa dollaria. Todennäköisesti Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelman pohjalta Maiski totesi hyväksyvästi Rydin varauksellisen asenteen muihin kuin tuotannollisiin lainoihin: ”Ryti –kulutusluottojen vihollinen.” Maiskin mainitessa Neuvostoliiton mahdolliset hinaajatilaukset Suomesta, Ryti toi talouskriisin rajoitukset luototuksessa esiin.³⁸³

Laivatilausten luototuksen ohella Maiskin ja Rydin jälkimmäinen keskustelu marraskuussa käsitteli myös Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelmaa ja Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden sisäpoliittista kontekstia. Pyrkinessään saamaan pidempää maksuaikaa Maiski viittasi sittemmin kesällä 1930 Suomeen loikanneen kaupallisen edustuston Suren Erzinkjanin³⁸⁴ haastatteluun, jossa kerrottiin valtiollisen teollisuustuot-

382 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Paasikivi 23.10.1929, no 2026 salainen. Paasikiven osalta ei ole mainintaa saksan taidosta, joten tuntuisi todennäköiseltä, että keskustelu käytiin venäjäksi.

383 25.10.1929, no 2028 salainen. Rytiiä luonnehditaan määrein ”erittäin rakastettava ja avoin”.

384 Rentola, 2007, 11–14.

teiden tuontiyrityksen Metalimportin harkitsevan 20 hinaajan ja 10 satama-aluksen tilaamista Suomesta. Ryti lupasi puhua asiasta laivanrakennusalan yrityksille, muttei uskonut yli yhdeksän kuukauden luoton onnistuvan. Kaupallinen edustusto oli kuitenkin ohjeistanut Maiskin vaatimaan vähintään vuoden luottoa, mikä sekin oli vähemmän kuin monivuotiset tuontiluotot Saksan kanssa käydyssä kaupassa. Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelmasta keskusteltaessa Ryti piti epäuskottavana, että lähes puolet kansantulosta voitaisiin käyttää rakentamiseen. Maiskista ”Rydin argumentaatio muistutti voimakkaasti [VKP(b):n] oikeistopoikkeaman argumentaatiota”. Ehkä juuri siksi hänelle oli tärkeää saada ”pakotettua Ryti tunnustamaan” viisivuotissuunnitelman olevan vaativuudestaan huolimatta mahdollisen rajoissa. Keskustelu päättyi suomalais-neuvostoliittolaisten suhteiden nykyvaiheeseen. Maiskin mukaan Ryti piti neuvostohallitusta parempana Suomen kannalta kuin tsaarin hallintoa tai jopa porvarillista, demokraattista hallitusta. Kyse oli merkittävästä aste-erosta:

Te myös olette imperialisteja – Ryti huomautti hiukan hymyillen – mutta kuitenkin huomattavasti vähemmän imperialisteja kuin tsaarilliset edeltäjänne, sallikaa [minun] sanoa myös kuin muutamien muiden suurvaltojen hallitukset. Se on Suomelle parempi.

Neuvostolähtetilään vastaväitteeseen, että Suomen itsenäisyys oli todiste kaikenlaista imperialismia vastaan, Ryti vastasi vain: ”Ehkäpä olette oikeassa.” Tästä siirryttiin Suomessa voimistuvaan oikeistoreaktioon. Ryti väitti, ettei häntä huolestuttanut Neuvostoliitosta tuleva propaganda, josta hän ei syytä neuvostohallitusta, vaan suomalaisia kommunistiemigrantteja. Sen sijaan ”tämä propaganda huolestuttaa voimakkaasti laajoja kansalaispiirejä”, mikä oli suora viittaus kommunistien aktivoitumisella perusteltuun reaktioon ja muodostumassa olevaan Lapuan liikkeeseen. Ryti itse ei pitänyt kommunismin vaikutusta merkittävänä, sillä ”jos meillä [Suomessa] on koti järjestyksessä, silloin sitä ei mikään propaganda pelota”. Tältä pohjalta hän piti tarpeellisena vahvistaa suomalais-neuvostoliittolaisia suhteita. Kiinnostavasti Maiski toteaa erikseen, että vaikka hän korosti Neuvostoliiton virallisen linjan mukaista neu-

vostohallituksen ja Kominternin välistä eroa, ”asiallisesti siihen ei ollut erityistä tarvetta”.³⁸⁵ Niin Rydin ja Paasikiven kuin Huotarin ja Tannerin kanssa käydyt keskustelut osoittavat hyvin selvästi, että Maiski kykeni vastaanottamaan kriittisiä näkemyksiä ja ymmärtämään vastapuolen argumentaatiota. Huolimatta menševikkitaustastaan hän myös katsoi Litvinovin lähipiiriin kuuluvana asemansa niin vahvaksi, että saattoi raportoida tästä avoimesti ulkoasiainkansankomissariaatille.³⁸⁶

BAIKALILTA ITÄÄN JA NEVALTA LÄNTEEN: JÄNNITTEET NEUVOSTOLIITON RAJOILLA

Kun Neuvostoliitto sai sotilaalliset valmistelunsa päätökseen syys-lokakuussa 1929, sillä oli noin 300 000 miestä eli 20 % armeijansa vahvuudesta keskitettynä Mantšurian rajoille muodostettuun Kaukoidän erityisarmeijaan. Sitä komensi Vasili Blücher, joka oli aiemmin toiminut Kiinassa juuri Kuomintangin joukkojen neuvonantajana. Puna-armeijan ylipäällikkö Vorošilov siirsi päämajansa Tšitaan, Baikal-järven itäpuoliseen Siperiaan. Neuvostojoukkoja vastassa oli noin neljännesmiljoona kiinalaista sekä muutama tuhat valkoista venäläistä. Ennen suoran intervention käynnistämistä Stalin varmisti Tokion edustuston kautta, että Mantšurian eteläosaa miehittävä Japani ei puuttuisi Neuvostoliiton voimannäyttöön, ellei se etenisi Japanin etupiiriin.

Loka-marraskuussa kolmessa osassa toteutettu sotilasoperaatio oli Neuvostoliiton kannalta selvä menestys. Tšiang Kai-šek ja mantšurialaiset olivat aliarvioineet neuvostoliittolaisten ilmaylivoiman ja taktisen osaamisen merkitystä. Neuvostojoukkojen yhdistetty maa-, meri- ja ilmahyökkäys saartoi kiinalaisten pääjoukot kahdessa vuorokaudessa. Marraskuun lopulla Kiinan hallitus pyysi aselepoa, ja oli valmis palauttamaan Kaukoidän rautatien Neuvostoliiton hallintaan sekä riisumaan aseista ja karkottamaan valkoisten venäläisten yksiköt Pohjois-Kiinassa. Neuvostoliiton sotilaallinen menestys Kaukoidässä ei jäänyt huomaamatta Euroopassa, missä se voimisti Puolan ja Ranskan uhkakuvia.

385 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski-Ryti 22.11.1929, no 2222 salainen ja DVP SSSR, Saarela, 2008, 764 kommunistien nuoriso-osaston ja paikallisten asukkaiden yhteenotosta Lapualla 25.11.1929, miltä pohjalta Lapuan liike järjestäytyi joulukuun alussa.

386 Kocho-Williams, Alistar ,2012, 96, 100–101 Litvinovin ja hänen alaistensa suhteista.

Mantšuriassa Japanin Kwantungin armeija oli vastustanut vihreän valon näyttämistä Neuvostoliiton rankaisuretkelle. Maan poliittinen johto havaitsi nyt, miten helposti kiinalaiset joukot voitettiin sekä kuinka rajalliseksi kansainväliset protestit Kiinan suvereniteetin loukkaamisesta jäivät. Joulukuun alussa Stalin riemuitsi Molotoville paitsi ”kiinalaisille maanomistajille” annetusta opetuksesta ja länsivaltojen sekaantumisen estämisestä, myös viljan hankinnan ja ”kollektivisointiliikkeen” etene- misestä.³⁸⁷ Tätä taustaa vasten neuvostonäkökulmasta arvioitiin niin heinäkuussa Artin leikkisiä kommentteja Mantšurian konfliktin rauhoittumisesta kuin marraskuussa Rytin jo perustellumpaa näkemystä neuvostoimperialismin rajallisuudesta.

Tässä tilanteessa Suomi ei varmasti ollut Neuvostoliiton ulkopoliitiikan ensisijainen ongelma. Se oli vain yksi monista läntisistä rajanaapureista. Näiden ulkopoliitikasta ja asenteesta Neuvostoliiton raja-alueisiin oli oltava selvillä, kun viidennes puna-armeijasta oli sidottu klassisen suurvaltapolitiikan harjoittamiseen Aasiassa. Kun Euroopassa Puola oli Neuvostoliiton konkreettinen pääuhka, Suomen suhteilla siihen oli jälleen oleellinen merkitys. Marraskuun puolivälissä neuvostolähetystö saikin informaatiota suomalais-puolalaisista suhteista yhteisen naapurimaan Viron Helsingin-lähettiläältä Aleksander Hellatilta. Virosta tuleva informaatio on kiinnostavaa siksi, että Neuvostoliitossa Viroa pidettiin Puolan läheisimpänä kumppanina Baltiassa, jopa sen liittolaisena. Hellatin mukaan Puolan ulkoasiainministeriön itäosaston päällikön Tadeusz Hołowkon³⁸⁸ Suomen vierailu olisi liittynyt tyytymättömyyteen Puolan lähettilään Franciszek Charwatin toimintaan: Tämä valitti vaikeuksia Puolan vaikutusvallan edistämisessä Suomessa ja vaati määrärahojensa kasvattamista asian korjaamiseksi. Hellat piti mahdollisena, että Hołowko puolestaan olisi ollut yhteydessä sekä Suur-Suomea kannattaviin aktivistipiireihin että armeijaan, jossa nämä myös osin vaikuttivat. Lopuksi Maiski sai kuulla ”juoruja Suomen sisäpolitiikasta”: Kallion ja Sunilan

³⁸⁷ Kotkin, 2017, 30–31.

³⁸⁸ Tadeusz Hołowko (neuvostolähteissä Goluvko) oli Piłsudskin läheinen kumppani ja Ukraina-suhteiden kannattaja. Hän kehitteli prometeismiliikettä, joka tuki Neuvostoliiton vähemmistökansojen irtautumispyrkimyksiä.

kamppailuista Maalaisliitossa, spekulointia presidentti Relanderin seuraajasta sekä ulkoministeri Procopén asemasta tämän erottua RKP:stä.

Samana päivänä myös Puolan lähettiläälle tuli tarve avata maansa Saksa- ja Neuvostoliitto-suhteiden eroja Maiskille. Todennäköisesti yhtä lailla Saksan voimistumisen kuin Neuvostoliiton äskettäisen sotilaallisen menestyksen pohjalta Charwat korosti, että nimenomaan Saksa oli Puolan ”ikuinen ja periytyvä” (ven. *vetšnego i nasledsvennogo*) vihollinen. Tämä rinnastuu kiinnostavasti suoraan suomalaiseen nationalistiseen luonnehdintaan Venäjistä ”perivihollisena”.³⁸⁹ Puolalaisten asenne Neuvostoliittoon oli myönteisempi, ja ongelmista huolimatta välit sen kanssa olivat parannettavissa nopeammin kuin Puolan ja Saksan. Suomen osalta Charwat vakuutti, ettei Hołowkon vierailussa ollut ”mitään vakavaa ja vaarallista”. Tämä olisi vain käynyt ulkoasiainministeriössä, tavannut pääministeri Kallion muttei presidentti Relanderia ja tarjonnut sitten Itämeren rantamaiden lähettiläille päivällisen, johon osallistui ”joitain poliitikkoja mm. sosiaalidemokraatti [Mauri] Ryömä”. Saksan osalta Charwat korosti maan aiemman Helsingin-lähettilään Hauschildin ”läheisiä yhteyksiä suomalaisiin sotilaspiireihin”, kun taas nykyinen Martin Renner pyrki lähinnä kulttuurivaikuttamiseen.³⁹⁰

Vaikka kansainvälinen reaktio Kiinan suvereniteetin loukkaukseen oli rajallinen, Yhdysvaltojen esittelemässä muodossa se nosti vuoden loppuun Kaukoidän konfliktin osaksi neuvostoliittolais-suomalaisia suhteita. Yhdysvaltojen ulkoministeri Henry L. Stimson oli antanut kriittisen julkilausuman Mantšurian konfliktista ja sen ratkaisusta. Hän perusteli kantaansa sodan ulkopoliittikan välineenä tuominneella Kellogg–Briand-sopimuksella. Paitsi Suomi ja Yhdysvallat, myös Neuvostoliitto oli ratifioinut sen. Joulukuun alkupuolella Maiski korosti perinteisen suurvaltapoliittikan hengessä Suomen ulkoministeri Procopélle Neuvostoliiton pitävän Yhdysvaltain julkilausumaa ja siihen liittymistä ”epäystävällisenä tekona”. Puolueettomuuden arvo oli nyt nousussa Suomen ulkopoliitikassa. Procopé vastasi, ettei Suomella ollut mitään konflikt-

389 Ryssävihan ja perivihollisuuden rakentamisesta Suomessa, Klinge, 1972, 55–60.

390 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Hellat 11. ja 18.11.1929, no 2223 salainen, Maiski–Harvat 18.11.1929, no 2448 salainen.

tiin liittyviä etuja: ”Suomen asema on koko ajan ollut ja on ehdottoman puolueeton.” Neuvostoliiton kasvanutta arvovaltaa kuvasti Maiskin toive, ”ettei Suomen käytös anna minulle syytä minkäänlaisiin jatkokeskusteluihin tästä teemasta”.³⁹¹ Aivan näin vähällä ei Mantsuriasta selvitty, puolin eikä toisin.

Joulukuun puolivälissä TASS julkaisi Washingtonista tulleen sähkeen, jonka mukaan Suomi olisi liittynyt Yhdysvaltain kannanottoon. Procopé selitti nyt amerikkalaisten väärinkäsitystä varsin huolellisesti. Hän oli kiittänyt Yhdysvaltojen lähettilästä Alfred J. Pearsonia tiedonannosta ja kannattanut Kellogg–Briand-sopimuksen periaatteita, mutta varannut jokaiselle valtiolle oikeuden tarkastella julkilausumaa omien etujensa ja sijaintinsa pohjalta. Maiski lupasi välittää selityksen ulkoasiainkansankomissariaatille, mutta kommentoi hieman happamasti Procopén vastauksen diplomaattisuutta: ”Parempi ja selkeämpi Suomen kieltäytyminen amerikkalaisten *demarchésta* olisi ollut suomalais-neuvostoliittolaisten suhteiden etujen mukainen.” Suomen ulkoasiainhallinto ei kuitenkaan ollut ainoa selittelijäksi päätynyt. Joulukuun jälkipuolella Suomen ulkoasiainministeriön poliittisen osaston päällikkö Yrjö-Koskinen otti puolestaan yhteyttä neuvostolähettiläeseen, kun Suomen selitykset eivät olleet välittyneet neuvostojulkisuuteen. Hänen mukaansa *Izvestijassa* oli julkaistu TASSin ”tendenssimäisesti Suomen hallituksen kantaa vääristelevän” sähkeen pohjalta uutinen, johon tuli saada korjaus. Nyt oli Maiskin vuoro pehmentää linjaansa: ”Olin melko vaikeassa asemassa, sillä vääristely oli suoraan nähtävissä.” Vuoden päätteeksi Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Stomonjakov laittoi Moskovassa *Izvestijan* virheen ”uuden, kokemattoman kääntäjän” piikkiin. Suomen lähettiläs Artti mainitsi vastaavassa sävyssä Yhdysvaltojen lähettilään olleen ”hyvin onneton” kun Procopé oli korostanut tämän ymmärtäneen hänet väärin.³⁹²

Neuvostoliiton ja Suomen suhteet siirtyivät vuoden 1929 jälkipuolella uudenlaiseen vaiheeseen seurauksena Neuvostoliiton kansainvälisen

391 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Procopé 10.12.1929, no 2337, salainen.

392 AVP RF 04/41/258/53545, Maiski–Procopé 16.12.1929, no 2346, salainen, Maiski–Yrjö-Koskinen, päiväämätön no 2338, Stomonjakov–Artti 26.12.1929 no 7608, salainen.

aseman vahvistumisesta. Suomi, yhdessä muiden reunavaltioiden kanssa, oli politbyroossa luokiteltu nyt todennäköisten vihollisten joukkoon sodan puhjetessa. Toisaalta käydyt keskustelut vahvistivat NKID:ille, ettei Kallion hallitukselta ollut odotettavissa ulkopoliittisia avauksia sen enempää Skandinaviaan kuin Puolaankaan. Keskustelut osoittivat myös, etteivät kosketukset neuvostoedustustoon rajoittuneet enää vain vasemmistoon silloin, kun kyse oli viennin ehdoista tai rahaliikenteestä. Seuraavan vuoden aikana sisäpoliittiset tekijät, erityisesti Suomessa, olivat ne, jotka muodostivat pohjan dramaattisillekin uudelleen arvioinneille maiden välissä suhteissa.

KULAKIT JA INKERI

Vuodenvaihteessa 1929–1930 yhteiskunnallinen radikalisoituminen kiihtyi sekä Suomessa että Neuvostoliitossa. Ulkoparlamentaarinen, kommunistien toimintaa väkivalloin vastustava Lapuan liike perustettiin joulukuun alussa, ja sen toiminta alkoi kiihtyä kevään 1930 aikana. Huolimatta spontaanina kansanliikkeenä esiintymisestä, sen toiminta sopi myös hyvin viranomaisten jo aiemmin aloittamaan valmisteluun kommunistien toiminnan kieltämisestä. Neuvostoliitossa radikalisoituminen eteni selvemmin ”vallankumouksena ylhäältä”, kun Stalin 27.12.1929 ilmoitti kollektivisoinnin ja teollistamisen kiihdyttämisen edellyttävän ”kulakkien likvidoimista luokkana”. Jo kuukautta aikaisemmin Stalin oli perustanut Jagodan johdolla neljän OGPU:n korkean virkailijan muodostaman kulakkien likvidointiryhmän. Politbyroo hyväksyi 5.1.1930 Stalinin esitykset, mukaan lukien kollektivisoinnin päämuodon muuttamisen rajoitetun yksityisomistuksen sallivasta arttelista käytännössä täysin kollektivisoituun kommuuniin. Kollektivisointi tuli saada päätökseen vuodessa, enintään kahdessa. Vajaata viikkoa myöhemmin Jagoda tiedustelikin alaisiltaan leirien kapasiteettia, ja rohkaisi luovaan ajatteluun uusien perustamisessa. Samalla jaettiin aluekohtaiset pakkosiirto-kiintiöt.³⁹³

Neuvostoliiton ja Suomen välisissä suhteissa nämä kehityskulut näkyivät ensimmäisenä Leningradin ympäristössä asuvien inkeriläisten

393 Kotkin, 2017, 35–36.

asemasta ja oikeuksista käydyssä kiistassa. Oleellisina teemoina tässä keskustelussa näkyy kansalaisuus ja valtion toimivalta alueellaan oleviin toisen maan kansalaisiin. Jo ennen tammikuun puoliväliä ulkoministeri Procopé kyseli Maiskilta suomalaisten lehtitietojen pohjalta Inkerinmaalla asuvien Suomen kansalaisten mobilisoinnista metsätöihin, mitä myös Suomen lähettiläs tulisi selvittämään Moskovassa. Ulkoasiainkansankomissariaatin mukaan kaikenlainen Suomen puuttuminen neuvostokansalaisiksi katsottujen inkeriläisten asemaan tuli torjua sekaantumisenä sisäisiin asioihin. Toisaalta samalla todettiin, ettei ”maaseudulla asuvia ulkomaalaisia” ole vapautettu aluehallinnon päätöksistä, minkä lisäksi kyse oli ”kolhoosiliikkeestä”, jonka esitettiin nojaavan paikalliseen aloitteellisuuteen.³⁹⁴

Pyrkimystä kauppasuhteiden vahvistamiseen maiden välillä nämä kiistat eivät vielä tammikuussa haitanneet. Ensin sekä presidentti Relander että ulkoministeri Procopé osoittivat neuvostolähtetilään mukaan vakavaa kiinnostusta jo Paasikiven ja Rydin kanssa käydyissä keskusteluissa esiin nousseeseen laivatilausongelmaan. Kun Procopén mukaan Suomen laki esti valtiota antamasta yli yhdeksän kuukauden takuita ulkomaisille lainoille, Relander esitti jopa mahdollisuutta tutkia lainmuuttamista. Vielä kuun puolivälissä, Maiskin vaatiessa selitystä pääministeri Kallion *Helsingin Sanomissa* siteeratusta inkeriläislausunnosta samassa yhteydessä keskusteltiin vientiluotoista. Tulokseksi kuitenkin jäi, että huolimatta kiinnostuksestaan kauppasuhteisiin Kallion hallitus tuskin muuttaisi lakia, ja Neuvostoliiton tilaukset menisivät muualle.³⁹⁵ Alkaneen talouslaman puitteissa Neuvostoliiton laivamarkkinat kiinnostivat Suomenkin poliittista johtoa, ja Neuvostoliitto puolestaan haki ja sai edullisia läntisiä kone- ja jalostetuotteita käynnistyneen viisivuotissuunnitelman tarpeisiin.

Suomen lähettiläs Artti nosti inkeriläisten aseman esiin Moskovassa pariin otteeseen helmikuussa vedoten Tarton rauhansopimukseen. Artilla oli valitustensa tueksi näyttönä aluekomitean puheenjohtajan päätös

394 AVP RF 04/41/258/53563 Suomi: Karjalan kysymys, Maiski–Vinkelman 11.1.1930, no 21 salainen ja Stomonjakov–Maiski 16.1.1930.

395 DVP SSSR, 5, Maiski–Relander ja Procopé 4.1.1930, 27–29, Maiski–Kallio ja Vinkelman 15.1.1930.

Suomen kansalaisen velvoittamisesta Neuvostoliiton rikoslain uhalla metsätöihin, jotka eivät olleet talkoita (ven. *subbotniki*). Toinen kysymys oli Suomen kansalaisten oikeus omaisuutensa hallintaan. Tästä oli näytteenä maatalousneuvoston käsky, jossa kiellettiin kulakkeja myymästä ”mitään hallussaan ollutta omaisuutta”. Artti totesi erikseen, että nämä tapaukset tulevat saamaan näkyvyyttä Suomessa sekä vaikuttamaan kielteisesti suhteissa Neuvostoliittoon. Jälkimmäisessä tapaamisessa Artti pyrki vetoamaan *Pravdassa* julkaistuun Moskovan kaupunkikomitean lievennykseen kulakkien ja kaupunkiporvariston hävittämisestä luokkana. Puolan- ja Baltian-osaston päällikkö Stomonjakov myönsi tuntevansa päätöslauselman ja Stalinin puheen, mutta pyrki rajaamaan merkityksen vain paikalliseksi.

Artin antamat konkreettiset esimerkit valaisivat paitsi Neuvostoliiton kollektivisointilinjan, myös Suomen pakolaiss politiikan kovuutta. Artin mukaan olisi sekä Suomen että Neuvostoliiton etu, ettei inkeriläisiä talonpoikia kollektivisoitaisi tai karkotettaisi. Ensiksi, Inkerinmaa menettäisi ensiluokkaista maataloustyövoimaa. Toiseksi, ”Suomella ei ole minkäänlaista halua ottaa maahan näitä ihmisiä”, kun heille olisi tarjottava viljelymaata ja varoja. Artti jopa kertoi kehottaneensa talonpoikia liittymään kolhoosiin ja jäämään Neuvostoliittoon. Talonpojat olivat kuitenkin vastanneet, ettei heitä oteta kolhoosiin, vaikka heillä oli vain kaksi lehmää. Heille oli sanottu, että ”he eivät ole taloudellisia kulakkeja, vaan kulakkeja mieleltään [ven. *kulaki po nastrojeniju*].” Stomonjakov tuli sen verran vastaan, että lupasi selvittää mainituissa tapauksissa inkeriläisten kohtelua saatuaan NKID:in sopimus oikeudellisen osaston lausunnon. Suomen kansalaisuus tai ainakin sen yleisyys inkeriläisten parissa vaikutti yllättäneen ulkoasiainkansankomissariaatin. Suomen lähettilään mukaan aiemmin ”suomalaiset asuttivat kokonaisia kyliä” Inkerinmaalla. Vuoden 1929 kansallisuuslain uudistuksen jälkeen enemmistö talonpojista oli menettänyt kansalaisuuden. Jäljellä oli silti ”muutama sata”.³⁹⁶

Stomonjakovin osoittamalle huolelle saattoi olla muitakin syitä kuin vain mahdollinen kansainvälisoikeudellinen konflikti omalta alueelta

396 AVP RF 04/41/258/53563, Stomojakov–Artti 15.2.1930, no 558o salainen, ja Stomojakov–Artti 21.2.1930, no 5596 salainen.

löytyneiden naapurimaan kansalaisten asemasta. Rivit eivät olleet järjestyksessä myöskään Neuvostoliiton puolella. Helmi-maaliskuussa 1930 kollektivisointiin kohdistunut vastarinta kasvoi maaseudulla, muun muassa Kaukasiassa ja Siperiassa. Länsi-Ukrainassa talonpojat olivat jopa paikoittain kumonnet neuvostovallan ja levittivät vapaata Ukrainaa kannattavia lentolehtisiä. Kentälle lähetetty Ordžonikidze kertoi kapinoita murskattavan ”konekiväärein, joissain paikoissa tykistöllä”. Näissä oloissa Stalin näki tarpeen äkkikäännökselle, ja *Pravdassa* julkaistiin 2.3.1930 hänen artikkelinsa ”Menestys panee pään pyörälle”. Artikkelissa Stalin syytti paikallisohtajia niistä kollektivisoinnin ylilyönneistä, jotka hänen politiikkansa oli aiheuttanut. Artikkelin aiheutti ristiriitaisia reaktioita maaseudulla sekä talonpoikien että hallinnon parissa. Myös ulkopoliittisia uhkakuvia oli korostettu, kun Stalin oli helmikuun alussa puheissaan varoittanut kulakkien likvidoinnin ja luokkataistelun kärjistyksen rohkaisevan ”imperialistista interventiota”. Kollektivisoinnin vastarintaa ennakoiden Stalin oli silti pyrkinyt välttämään välien kiristämistä Puolan kanssa, eivätkä muutkaan kapitalistimaat olleet valmiina hyökkäämään.³⁹⁷ Tässä tilanteessa NKID:in näkökulmasta ei luultavasti ollut tarvetta ehdoin tahdoin rakentaa konfliktia Suomen kansalaisista.

Kansallisten vähemmistöjen merkitystä suhteille osoittaa, että neuvostolähettiläs vaati tietoja pääministeri Kallion kannoista inkeriläiskysymykseen myöhemmin keväällä, kun tämä oli vastaanottanut inkeriläispakolaisten adressin, eivätkä Suomen ulkoministerin selitykset perinteestä kuulla ensin kansalaisvaltuuskuntia vakuuttaneet häntä.³⁹⁸ Maiski käsitti silti inkeriläisten kohtelun osana pakkokollektivisointia olevan Neuvostoliitolle merkittävä imagohaitta Suomessa erityisesti kesän edetessä. Hän esitti ulkoasiainkansankomissariaatille, että Suomen oloihin pettyneille inkeriläispakolaisille tulisi antaa mahdollisuus palata vanhoille asumapaikoilleen, sillä ”sellaista faktaa voitaisiin käyttää hyvin hyödyksi lehdistössä”. Puolan- ja Baltian-osastolla vaikutti jo eri logiikka.

397 Kotkin, 2017, 38–39 ja näiden sivujen viitteet 178–186. Volgan alajuoksulla talonpoika kommentoi Stalinin artikkelia, että nyt on ”kaksi hallitusta: yksi keskuksessa, joka kirjoittaa ja peruuttaa kaiken, ja toinen paikallinen, joka ei halua tehdä sitä”. Vastaavasti paikalliset puoluevirkaikijat saattoivat syyttää Stalinia ”oikeistopoikkeamasta”.

398 AVP RF 04/41/258/53563, Maiski–Procopé 30.3.1930, no 94 salainen.

Osastopäällikkö Stomonjakovin mukaan ”emme ole kiinnostuneita vahvistamaan epävakaata kansallisen vähemmistön elementtiä Leningradin ympäristössä, erityisesti meille vieraasta sosiaalisesta kerroksesta”.³⁹⁹ Kansalliset vähemmistöt eivät enää olleet vain peruste mahdollisille aluevaatimuksille, vaan sisäpoliittisin perustein jo uhka niin kutsutulle kansalliselle turvallisuudelle.

Lapuan liike ja Suomen liittoutuminen

Paitsi Suomen sisäpolitiikka, myös sen ulkopoliitiikka oli ulkoasiainkansankomissariaatin näkökulmasta kiihtyvässä muutostilassa jo vuosien 1929–1930 vaihteessa, ja suhteiden odotettiin huononevan. Tämä perustui kolmeen tekijään alkaneen maailmanlaajuisen talouslaman kontekstissa. Ensimmäinen oli Neuvostoliiton puutavaraviennin kilpailu markkinoista Suomen kanssa. Toisena nähtiin itäkarjalaisten ja inkeriläisten vähemmistöjen kohtelu Neuvostoliitossa, jonka ymmärrettiin tekevän Suomessa kielteisen vaikutuksen, ei vain poliittisissa ja sotilaspiireissä, vaan myös laajemmin yhteiskunnassa. Kolmantena perusteena oli muodostumassa ollut Lapuan liike.⁴⁰⁰

Lapuan liikkeen toiminta näytti ensin laantuvan marraskuun 1929 jälkeen, mutta vuoden 1930 helmi-maaliskuu kului organisoitumiseen kansalaiskokousten muodossa. Sen jälkeen siirryttiinkin suoraan toimintaan, kun liikkeen jäsenet tuhosivat kommunistilehden kirjapainon Vaasassa 28.3.1930. Ulkoparlamentaariset ja oikeusvaltion vastaiset keinot porvarillisen enemmistön sinänsä hyväksymän antikommunismien ajamisessa nostivat esiin ristiriidan: pyrkimyksen estää kesäkuun alussa tuhotyön syyllistyneiden tuomitseminen oikeudessa. Kun tässä onnistuttiin, liikkeen vaatimukset ja suora toiminta kyyditysten muodossa voimistuivat. Neuvostoliiton uhkakuvat eivät silti pohjanneet vahvistuvan Lapuan liikkeen antikommunistisuuteen, vaan liikkeen mahdollisiin vaikutuksiin Suomen ulkopoliitiikkaan.

399 AVP RF 04/41/258/53563, Maiski–Stomonjakov 26.5.1930, no 155 salainen, ja Stomonjakov–Maiski 6.6.1930.
400 Rupasov & Tšistikov, 2001, 129.

Ylioppilaiden hiljainen mielenosoitus Inkerin kansan puolesta Neuvosto-Venäjän lähetystöalon edustalla Helsingissä 1931. Kuva: Neittamo Oy. JOKA Journalistinen kuva-arkisto, Museovirasto. Lisenssi CC BY 4.0.

TALONPOIKAISMARSSIN ULKOPOLIITTISET ULOTTUVUUDET

Jotta Lapuan liikkeen merkitystä Neuvostoliiton Suomeen liittyville uhkakuville voi arvioida, sen merkitystä tulee tarkastella sekä Suomen että Neuvostoliiton ulkopoliittisten toimijoiden näkökulmista. Tämän pohjalta voi arvioida, kuinka perusteltuja Neuvostoliiton uhkakuvat olivat ja millaiseen kansainväliseen kontekstiin ne sijoittuvat. Ensisijaisena pohjana niille oli liikkeen mahdollisuus vaikuttaa Suomen ulkopoliittikkaan, mikä johtaisi Suomen liittoutumiseen Neuvostoliiton käytännön päävastustajan Puolan kanssa. Tällöin ”lapualainen” Suomi voisi Puolan tuella pyrkiä laajentumaan Itä-Karjalaan. Suomen poliittinen johto ja ulkopoliittikka oli kuitenkin luopunut sitoumuksiin pyrkivästä reuna-valtiopoliitikasta jo vuonna 1922 ja etääntynyt siitä periaatteellisellakin tasolla vuodesta 1925 alkaen. On siis mahdollista kysyä, oliko neuvostoulkopoliittikan Suomea koskeva uhkakuva perusteltu.

Yleisesikunnan päällikön Kurt Walleniuksen lapualais- ja puolalais-sympatiat sekä kontaktit muodostivat yhdistävän linkin Neuvostoliiton

uhkakuville. Helmikuussa 1930 Suomen ja Viron yleisesikunnat sopivat laivastoyhteistyöstä, ja maaliskuussa Suomen ja Puolan yleisesikunnat sopivat Neuvostoliittoa koskevan tiedustelumateriaalin vaihtamisesta kahdesti vuodessa: vuoroin Helsingissä, vuoroin Varsovassa. Suomen poliittisen johdon asettamien rajoitusten takia muodollista suomalaispuolalaista sopimusta ei tehty sotilaiden toiveista huolimatta. Samanaikaisesti puna-armeijan johdossa epäiltiin laman aiheuttamien talousongelmien rohkaisevan Puolaa ja sen liittolaista Romaniaa sotilaallisiin seikkailuihin, mikä johti läntisen rajan puolustusvalmiuden nostamiseen 23.3.1930 osana pelkoja Puola-vetoisten Baltian liittosuunnitelmien aktivoitumisesta. Huhut Walleniuksen salaisesta yhteistyöstä Puolan kanssa olivat tunnettuja Helsingin diplomaattipiireissä myös saksalaisille, ja viimeistään heidän kauttaan neuvostoliittolaisillekin. Julkista tukea näille Neuvostoliiton uhkakuville tarjosi maaliskuun alkupuolella Helsingissä pidetty Itä-Karjalan ja Inkerin pakolaisten konferenssi, johon yleisesikunta aktiivisine päällikköineen oli Etsivän keskuspoliisinkin mukaan osallistunut ”liian näyttävästi”.⁴⁰¹

Kommunistien toiminnan kieltämisen lisäksi Lapuan liike painosti hallitusta vaalilakien muuttamiseen ja pyrki saamaan omia edustajiaan uuteen hallitukseen. Kun armeijan luotettavuudesta liikettä vastaan oli tuntuvia epäilyksiä, Kallion hallitus erosi, mutta Svinhufvudin (kok.) sinänsä lapualaisia ymmärtävä hallitus ja presidentti Relander torjuivat silti lopulta liikkeen suoran osallisumisen hallitukseen. Svinhufvudin hallitus otti silti 7.7.1930 juhlavasti vastaan Lapuan liikkeen suoran voimannäytteen, 12 600 osallistujan talonpoikaismarssin Helsinkiin. Suomen sisäpolitiikan ohella useammassakin ulkomaassa pidettiin valankaappauksen uhkaa merkittävänä kesällä ja syksyllä 1930.⁴⁰²

Oikeistoradikalismien ja fasismin voimistuminen erityisesti reunavaltioissa muodostui osaksi Neuvostoliiton laajempaa ulkopoliittista uhkakuvaa. Toisin kuin Saksan Helsingin-edustaja oli väittänyt neuvostolähettiläälle, Saksan tiedotusvälineet suhtautuivat talonpoikaismarssin jälkeen Lapuan liikkeeseen lähinnä positiivisesti mainostaen sitä uutena

401 Rupasov & Tšistikov, 2001, 129–133 ja Korhonen, 1966, 201.

402 Lemberg, 1989, 175–176, ja armeijan (epä)luotettavuudesta, Siltala, 1985, 87–88.

keinona kommunismin vastaisessa taistelussa. Heinäkuussa ulkoasiainkansankomissariaatin päällikkö katsoi viikko talonpoikaismarssin jälkeen Baltia-suuntauksen vahvistuneen Suomessa Pohjoismaisen kustannuksella: ”fasistisen kehityksen logiikka ohjaa Suomea Puolan politiikan vanaveteen”. Stomonjakov pelkäsi Suomen tapahtumien voimistavan fasismia myös Latviassa. Hänen saksalainen keskustelukumppaninsa oli yhtä mieltä lähinnä Puolan vaikutuksen kasvusta sekä Baltian maissa että Suomessa.⁴⁰³

Suomen poliittisessa eliitissä ulkoministeri Procopé käsitti kenties selvimmin sisäisen ja ulkoisen kytkökset Neuvostoliiton uhkakuviin. Näin oli huolimatta hänen sisäpoliittisesta antikommunismistaan ja ulkopoliittikkansa perustavasta länsisuuntauksesta. Vaikka Helsinkiin marssivat ”talonpojat ” tuli ottaa vastaan ystävinä, heidän ulkopoliittiset kantansa saattoivat olla haitallisia maan eduille, joihin kuului turvallisuuspoliittisen konfliktin välttäminen Neuvostoliiton kanssa. Näitä tavoitteita ei ollut aivan helppo edistää samanaikaisesti. Samassa talonpoikaismarssiin varautuneessa hallituksen kokouksessa 20.6.1930 Procopé sekä vastusti puolustusministeri Juho Niukkasen (ml.) esitystä voimatoimiin valmistautumisesta että kannatti Suomen Pankin johtajan Rytin esitystä setelipainon laattojen kuljettamista pois Helsingistä. Edes Lapuan liikkeen ymmärtäjät eivät siis voineet olla varmoja siitä, ettei se yrittäisi vallankaappausta.

Ulkopoliittisesti tilannetta ei varsinaisesti helpottanut lapualaisjohtaja Vihtori Kosolan amerikkalaiselle lehtimiehelle talonpoikaismarssin päätteeksi antama lausunto siitä, että liike ”oli alku ulkomaiselle Venäjänvastaiselle ristiretkelle, joka johtaa siihen, että Itä-Karjala irrotetaan Venäjältä”. Uuden pääministeri Svinhufvudin suostumuksella Procopé tapasi Kosolan seuraavana päivänä ja sai näkökulmastaan rauhoittavia tuloksia: Kosolan mukaan Lapuan liike toivoi ulkoministerin jatkavan, ”juuri siksi että ulkopoliittikka jatkuisi entisillä raiteillaan”. Itä-Karjalankin osalta Procopé sai Kosolalta vastauksen, ettei Suomi voi vaikuttaa kehitykseen Neuvostoliitossa. Ulkoministerille oli silti selvää, että Lapuan

403 Rupasov & Tšistikov, 2001, 136–137.

liikkeessä oli useampia näkemyksiä ulkopoliitikasta. Procopén saamien tietojen mukaan vahvana aktivistien, ja nyt Lapuan liikkeen, taustavaikuttajana tunnettu Kai Donner lähti siitä, ettei Svinhufvudin hallitus olisi pitkäikäinen. Sen jälkeen ”Itä-Karjalan kysymystä” edistettäisiin aggressiivisella Neuvostoliiton-vastaisella linjalla.⁴⁰⁴

Yleisesikunnan päällikön lisäksi toisen yhdistävän linkin Lapuan liikkeen ja Puolan välillä muodosti Puolan aktiivinen lähettiläs Charwat. Hän oli aiemmassa asemamaassaan Virossa tottunut sisäpoliittiseen vaikuttamiseen. Procopé havaitsi huhti-heinäkuussa 1930 toistuvasti sanallisia yhtäläisyyksiä Charwatin kantojen, *Helsingin Sanomien* artikkeleiden ja Lapuan liikkeen johtajien puheiden välillä. Charwat onnitteli ulkoministeriä tehtävien jatkumisesta Svinhufvudin hallituksessa päivä talonpoikaismarssin jälkeen. Puolan lähettiläs vaikutti olevan poikkeuksellisen hyvin informoitu hallituksen muodostamista edeltäneistä erimielisyyksistä. Procopélle syntyi vaikutelma, että tämä ”lähes nautti tilanteesta”. Heinäkuun lopulla Suomen ulkoministeri valitti Ruotsin lähettiläs Hamiltonille, että ”Charwat yritti jatkuvasti antaa suomalaisille piireille käsityksen, että Suomen ulkoinen asema on erityisen uhattu ja että tämä oli Helsingissä olevan diplomaattikunnan yleinen käsitys”. Puolan politiikan tavoitteena oli erottaa Suomi Skandinaviasta, josta Procopé pyrki hakemaan Suomelle sekä ulko- että turvallisuuspoliittista tukea. Itä-Karjalan valloitus suunnitelmien ja aitosuomalaisuuden rohkaiseminen edisti näitä Puolan tavoitteita. Neuvostoliitto-suhteiden kiristyessä yksinäinen Suomi olisi todennäköisemmin saatavissa Puolan liittolaiseksi.⁴⁰⁵

Tältä pohjin voi vähintään sanoa, että neuvostoliittolaisilla oli ymmärrettäviä lähtökohtia Suomeen liittyville uhkakuvillean. Toinen asia oli niiden todennäköisyys ja neuvostoulkopoliitiikan omien seurausten hahmottaminen. Lähetystö ja ulkoasiainkansankomissariaatti olivat valmiita voimakkaampiin painostustoimiin nimenomaan heinäkuussa. Vielä

404 Lemberg, 1989, 176–177. Suomen Pankin setelivarantoa ei kuitenkaan evakuoitu, Siltala, 1985, 98. Katso myös Siltala, 1985, 104–107, Kai Donnerin roolista Lapuan liikkeen ulko- ja sisäpoliittisten tavoitteiden radikalisoijana kesällä 1930.

405 Lemberg, 1989, 174, 182–183, 186.

kahta päivää ennen talonpoikaismarssia neuvostolähettiläs harmitteli, että ”fasistit [Lapuan liike] välttelevät taidokkaasti suoria SNTL:n vastaisia iskuja”. Jo 16.7.1930 Neuvostoliitto jätti Suomelle nootin rajaloukkauksista, joihin Lapuan liike oli syyllistynyt pakottaessaan kommunisteiksi epäiltyjä itärajan yli. Suomi viivytteli vastauksen kanssa yli kaksi kuukautta. Neuvostolähettiläs Maiskin mukaan 25.7.1930 seuraavan 2–3 kuukauden aikana Suomeen tulisi nyt ottaa kova linja. Svinhufvudin hallituksen valmistautuessa vaaleihin se ei uskaltaisi heikentää suhteita Neuvostoliittoon, ja neuvosto-osapuoli voisi ilman riskejä ”esittää tyytymättömän ja vihaisen naapurin roolia”. Kuten Rupasov tuo esiin, Maiski ei pohtinut lainkaan sitä, että juuri tällainen naapurikuva saattoi sopia vaaleihin valmistautuvalle Svinhufvudin hallitukselle. Toisaalta ulkoasiainkansankomissariaatissa myös katsottiin, että Suomen aseman horjuttaminen Euroopan mitassa huomioita herättävällä tyytymättömyyden osoittamisella rajoittaisi Skandinavian maiden lähentymistä Suomeen. Tämä pakottaisi Suomen nopeammin määrittelemään ulkopoliittisen asemansa.⁴⁰⁶ Suomi ei ollut edelleenkään politbyroon tai neuvostoulkopoliitiikan ykkösongelma, mutta reunavaltiojoukossa se alkoi nyt kieriä Puolan rinnalle.

”FASISTIEN JUHLISTA” TARTON RAUHAN VUOSIPÄIVÄÄN

Vallinneen tilanteen ohella yhteydenpidon laatuun syksyn kriisivaiheessa vaikutti myös Neuvostoliiton ja Suomen ulkoasiainhallintojen toimintakyky. Ulkoasiainkansankomissaariksi jo siirtynyt Litvinov ei ollut paikan päällä Moskovassa. Puolan- ja Baltian-osaston päällikön sijaisena toimi Lev Karahan, joka oli vastannut vahvemmin ideologisesti painottuneesta Kaukoidän- ja Kiinan-politiikasta, eikä tuntenut hyvin reunavaltiosuhteita. Suomen ulkoministeri oli puolestaan syys-lokakuussa reilu kaksi viikkoa Genevessä Kansainliiton kokouksissa. Neuvosto-osapuoli piti ulkoministerin sijaisena toiminutta kaupp- ja teollisuusministeri Axel Solitanderia varsin epädiplomaattisena.

Ulkoasiainkansankomissariaatin ja politbyroon käsitys Suomessa vallitsevasta tilanteesta heikkeni entisestään syyskuuhun tultaessa. Suo-

⁴⁰⁶ Korhonen, 1966, 203–204 nooteista, Rupasov & Tšistikov, 2001, 140–141 lähetyksen ja NKID:in linjasta.

men tily ja vastasyytöksiä esittänyt Lapuan liikkeen toimintaa pitkälti oikeuttanut vastausnootti 16.9.1930 korosti tätä käsitystä. Viikkoa aiemmin Maiski vielä penäsi vastausta ulkoministerin sijaisena toimineelta Solitanderilta. Neuvostoliiton puolelta tehtyjen rajanylitysten lisäksi Solitander vetosi alustavasti siihen, että siirtymät Neuvostoliiton rajan yli olivat olleet osin vapaaehtoisia. Maiski kiisti tämän pääsääntöisesti, sillä Neuvostoliiton rajavartiostolla oli näyttöä jopa tajuttomiksi hakattujen ihmisten kuljettamisesta yli rajan. Hän korosti silti, ettei Neuvostoliittoa ensisijaisesti kiinnostunut yksilöiden kohtalo, vaan rajojen koskemattomuuden turvaaminen. Tätä ”systemaattisesti ja demonstriatiivisesti loukattiin yhteistyössä Suomen rajaviranomaisten kanssa”. Keskustelun lopuksi Solitander siirtyi talouskysymyksiin esittäen taas kerran metsäteollisuuskartellia Suomen, Neuvostoliiton ja Ruotsin välisen haitallisen kilpailun hillitsemiseksi. Neuvostoedustajan mukaan tälle ei ollut periaatteellista estettä, mutta ”tietenkin viisivuotissuunnitelma on sellainen puite, josta emme tingi”.⁴⁰⁷ Suomen vastausnootin jälkeisenä päivänä Maiski vertaili raportissaan kokemuksiiaan Iso-Britanniasta ja Suomesta edellisen eduksi. Vaikka brittiyhteiskunnastakin löytyi vahvoja antikommunistisia voimia, siellä oli myös huomattava työväenlehdistö, jolta sai sympatiaa: ”Mutta täällä [Suomessa] – yhtä vankkaa vihamielisyyden metsää, russofobია ja neuvostofobია, joka ei ole valoa nähnyt.” Maiski katsoi, että Suomessa vaikutti syyskuussa ”kireä fasistinen mieliala ja syvästi korostunut nationalismi”, joiden pohjalta edeltävät kuukaudet ovat olleet ”niin kutsutun ’lapualaisen’ liikkeen (fasistien) juhlaa”.⁴⁰⁸

Tässä tilanteessa Suomen vastausnootti nousi jo politbyroon agendalle 20.9.1930. Maiski jätti myös samana päivän nootin Suomelle neuvostohallituksen ja sen edustajien vastaisesta valhe- ja solvauskampanjasta. Tähän Suomesta vastattiin viidessä päivässä, jolloin politbyroo puolestaan päätti antaa myös oman lehdistössä julkaistavan vastauksensa valmistelun Rykoville, Vorošiloville, Lazar Kaganovitšille ja Litvinoville. Valmistelun jälkeen ”ylin instanssi”, Stalin, karsi vastausnootista NKID:in kollegion esityksen Suomen konsulaatin sulkemisesta Leningradissa ja

407 DVP SSSR, Maiski–Solitander 8.7.1930, Korhonen, 1966, 203–204.

408 V. S. Mjasnikov et al., 2005, 370, Maiski–Nesterevoi 17.9.1930, Rupasov & Tšistikov, 2001, 142.

Neuvostoliiton konsulaatin sulkemisesta Viipurissa. Hän ei myöskään hyväksynyt Maiskin ehdotusta Relanderia ja Svinhufvudia käsittelevistä pilakuvista *Izvestijassa* ja *Pravdassa*, joissa nootti julkaistiin 28.9.1930. Kuten Korhonen ja Rupasov tuovat esiin, neuvostonootti, näin lievennettynäkin, lähinnä varmisti Suomen eduskuntavaaleissa porvarillisten puolueiden tuntuva vaalivoiton. Sen pohjalta ne saivat kommunistien toiminnan kieltävien lakien hyväksymiseen tarvittavan määränemmistön.⁴⁰⁹

Syyskuussa vaaliseuranta todennäköisesti työllisti muutenkin ulkoasiainkansankomissariaatissa ja politbyroossa, sillä Saksan vaaleissa 14.9.1930 kansallissosialisteista tuli toiseksi suurin puolue. Puolassa syyskuussa pidetyissä vaaleissa Piłsudski vakiinnutti vallankaappauksella 1926 saamansa aseman maan johdossa. Ei ole yllättävää, että Neuvostoliitto-suhteiden tila saattoi tässä tilanteessa hiukan huolestuttaa Suomen ulkoministeriä. Pian Genevestä paluunsa jälkeen, 10.10.1930 Procopé kutsui Maiskin luokseen kaksi- ja puolituntiseen keskusteluun, jossa käytiin läpi kiistakysymyksiä. Procopé pyrki rauhoittamaan tilannetta ja otti vakavasti neuvosto-osapuolen syytökset ja huolet rajaloukkauksista vaalijulisteisiin ja Suomen lehdistön asenteeseen. Maiskin tavoitteena oli saada Svihufvudilta kannanotto hyvien naapurussuhteiden puolesta ja Solitanderilta neuvostokaupan boikotointia vastaan. Raporttinsa lopussa Maiski vielä erikseen mainitsee Procopén oletettavan, että Svihufvudin hallitus pysyy vallassa, ilmeisesti vaalituloksen pohjalta.⁴¹⁰ Procopén kaksi päivää myöhemmin laatima muistio osoitti hänen olleen tosissaan. Siinä pohdittiin kuinka suomalaista julkista keskustelua, lehdistöä, olisi ohjeistettava Neuvostoliitto-suhteesta. Lähtökohtana oli Suomi osana läntistä maailmaa, myös taloudellisessa mielessä. Rajakonfliktit ja lehdistön liioittelema Neuvostoliiton uhka sekä nostivat Suomen ulkomaisten luottojen korkoja että heikensivät valtionobligatioiden arvoa kansainvälisen laman levitessä. Jännityksen purkamiseksi tuli jatkossa pitää erillään kommunismin ja Neuvostoliiton vastustaminen.

409 RGASPI, 17/162/9, politbyroon pöytäkirja no 10, Suomesta, 25.9.1930, Rupasov & Tšistikov, 2001, 143–145. Nootin vaikutuksesta myös Korhonen, 1966, 205.

410 DVP SSSR, no 352, Maiski–Stomonjakov 11.10.1930.

Lisäksi oli vältettävä valkoemigranttien ja loikkarien mainostamista ja korostettava niin Tarton rauhan merkitystä hyvillä suhteilla kuin sitä, että Lapuan liike ei ollut vientitavaraa.⁴¹¹

Kahta päivää myöhemmin 14.10.1930 Maiski tuli tapaamaan ulkoministeriä. Neuvostolähettiläs nosti esiin neljä kohtaa, joihin haluttiin selvyyttä jännitteiden purkamiseksi: tyydyttävät vastaukset erityisesti kyydityksistä johtuviin rajaloukkauksiin, neuvostovastaisen ajohahdin lopettaminen Suomen lehdistössä, jonkinlainen virallinen kannanotto poliittisten ja taloudellisten suhteiden kehittämistä Neuvostoliiton kanssa sekä lausunto Solitanderilta suomalais-neuvostoliittolaisten kauppasuhteiden kehittämistä ja neuvostotuotteiden boikotointia vastaan. Procopé oli ennakoanut neuvostoedustajan teemat ja tuli monessa kohdin vastaan. Täydentävät vastaukset nootteihin olivat työn alla. Lehdistöä oli jo informoitu siitä, että ”on välttämätöntä muuttaa sävyä Neuvostoliiton osalta”. Vaikka ulkoministeri sanoi pyrkivänsä jatkossakin tähän, hän varoitti vaikutusvaltansa rajoista, ”viitaten Helsingin Sanomiin, joka usein esiintyy Procopén linjaa vastaan”. Poliittista julkilausumaakin ulkoministeri oli valmistellut ennakkoon. Maiskin mukaan Procopé ”otti salaperäisen ilmeen” ja vannotti pitämään salaisuutena, että oli jo puhunut asiasta alustavasti Relanderin kanssa, sillä kyse oli ”korkeimman vallankäyttäjän toimialasta”. Maiski vahvisti neuvosto-osapuolen arvostavan tällaista kannanottoa. Hän ei epäillyt Procopén pyrkimystä jännityksen lieventämiseen, mutta totesi olevansa ”kuitenkin hiukan skeptisellä kannalla hänen mahdollisuuksiinsa tehdä paljoakaan vallitsevassa tilanteessa”.⁴¹² Apua oli luvassa odottamattomalta taholta.

KUKA SUOMEA JA SEN ULKOPOLITIIKKAA JOHTAA?

Juuri tässä vaiheessa Lapuan liikkeen toiminta radikalisoitui tavalla, joka rikkoi vallitsevaa porvarillista, valkoista hegemoniaa kaventaen liikkeen kannatuspohjaa. Kyyditysten kohteiksi eivät kommunistien toiminnan

411 Korhonen, 1966, 208–209, Rupasov & Tšistikov, 2001, 146–147. Rupasov & Tšistikov, sekä Korhonen viittaavat samaan Procopén muistioon 12.10.1930, mutta toisin kuin Korhonen, Rupasov & Tšistikov tuovat esiin myös taloudelliset perustelut.

412 DVP SSSR, no 356, Maiski–Procopé 14.10.1930.

estämisen jälkeen riittäneet enää vain vasemmistolaiset. Näihin sisällytettiin myös liian pehmeästä suhtautumisesta kommunisteihin epäillyt ”puolipunaiset” porvarit. Tämä käänne tuli erittäin näkyväksi Suomen ensimmäisen presidentin, Ståhlbergin 14.10.1930 Joensuuhun päättyneessä kyydittämisessä, johon yleisesikunnan päällikkö Wallenius oli sekaantunut. Tarton rauhan vuosipäivä ei myöskään ollut sattuma. Lapuan liikkeessä vaikuttavat aktivistit pitivät Itä-Karjalan ”menettämisen” vahvistanutta rauhansopimusta ”häpeärauhana”, ja Ståhlbergia vastuullisena tästä. Wallenius joutui eroamaan yleisesikunnan päällikön paikalta, ja hän sai joulukuussa tuomion oikeudessa. Tätä ennen Neuvostoliiton lähettiläs ehti jo väittää, että heidän tietojensa mukaan Wallenius olisi Puolassa sopinut suullisesti yhteistyöstä sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Kun Procopé tunsikin näkemykset yleisesikunnan omasta ulkopolitiikasta, hän teetti asiasta selvityksen, mutta katsoi tulosten pohjalta, ettei epäily pitänyt paikkaansa⁴¹³.

Ståhlbergin kyydityksen seuraukset Walleniukselle välittyivät reilussa viikossa myös hänen ulkomaisille ystävilleen. Ulkoministerin mukaan ”Charwat piti Walleniuksen kohtaloa kovana iskuna omalle politiikalleen.”⁴¹⁴ Procopé ei epäillyt Puolan edustajan olleen mukana suunnittelemassa Ståhlbergin kyyditystä. Oli silti selvää, että sekä hän että Charwat ymmärsivät varsin hyvin Walleniuksen kiinnijäämisen aiheuttaman vahingon Puolan tavoitteille Suomessa.

Lokakuun puolivälin jälkeen alkoi ilmetä merkkejä Neuvostoliiton turvallisuuspoliittisen uhkakuvan lieventymisestä ja suhteiden vähittäisestä palautumisesta aiemmalle tasolle. Poliittista muutosta Suomen puolella osoitti presidentti Relanderin valtiopäivien avajaisissa ulkoministerin lupauksen mukaisesti käymä keskustelu Neuvostoliiton lähettilään kanssa. Siinä presidentti voimakkaasti pahoitteli jännitteitä maiden välissä suhteissa ja toivoi niiden paranevan lähimmässä tulevaisuudessa. Tämä oli myös hallituksen kanta. Lisäksi presidentti totesi

413 Pullat, 1997, 64–69 Procopén Walleniuksen Puola-suhteista tekemistä selvityksestä Procopén kokoelman lähteiden pohjalta.

414 Korhonen, 1966, 209–210. Lemberg, 1989, 186. Siltala, 1985, 187–190 yleisesikunnan tuesta Procopén ulko- ja turvallisuuspolitiikalle, sekä Walleniuksen vaihtelevasta suhteesta Lapuan liikkeeseen ja aktivisteihin.

erikseen Maiskille, ettei Suomen taholta tarvinnut pelätä ”sotilaspoliittisia seikkailuja”. Yleisenä pohjana kyydityksiä koskeneisiin nootteihin vastaamisessa Relander viittasi puheeseensa lain ja järjestyksen palauttamisesta maahan. Useampi taho arvioi Maiskille kääntein tapahtuneen oikeistoradikaalin liikkeen kannatuksessa. Tannerin mukaan Svinhufvudin hallitus pysyisi vallassa ja Lapuan liike oli nyt ohittanut kannatuksensa huipun. Tannerin kanssa Maiski sopikin erikseen tapaamisesta lähiaikoina yksityiskohtaisempaa keskustelua varten. Viron lähettiläs Hellat ja Saksan asiantuntija Werner von Grundherr esittivät asian vielä vahvemmin: heidän mukaansa ”Lapuan liike on ’kuollut’”. Walleniuksen kohtalo valkeni Maiskille ilmeisesti vastaanoton aikana, sillä hän mainitsi kuulleensa ”eräältä lehtimieheltä” yleisesikunnan päällikön pidättämisestä yöllä 21.–22.10.1930. Varmistaakseen asian hän kävi ihmettelemässä puolustusministeri Aarne Sihvolle, ettei ”näe kenraali Walleniusta eduskunnan avajaisissa”. Hetken hämmennyksen jälkeen Sihvo oli nopeasti vaihtanut puheenaihetta.⁴¹⁵

Maiskin oma käsitys Suomen yhteiskunnallisesta tilanteesta ei silti muuttunut hetkessä. Hän arvioi sitä kriittisesti, paljolti Kominternin fasismien määrittelyn pohjilta vielä marraskuun alussa. Hänestä Ståhlbergin kyyditys jakoi Suomen poliittisen kentän kyydityksen toteuttaneisiin fasisteihin ja sitä vastustaneisiin puolifasisteihin. Huolena oli, etteivät ”puolifasistit” toimi riittävän päättäväisesti fasisteja vastaan. Suomeen ei voisi nyt muodostua keskusta-vasemmistolaisista hallitusta, sillä perussyyt fasismien kannatukselle eivät olleet poistuneet: talouskriisi, Neuvostoliiton kilpailu metsäteollisuusmarkkinoilla, sodanuhan kasvu. Näistä kaksi ensimmäistä olivat taloudellisia rakenteita, joilla oli sekä maailmanlaajuista että alueellista poliittista vaikutusta. Kolmas sen sijaan pohjasi lähinnä Neuvostoliiton sisäisten uhkakuvien projisointiin ulospäin. Marraskuun alkupuolella sekä Suomi että Neuvostoliitto osoittivat halua päästä irti konfliktivaiheesta, ja kiistaa oli lähinnä muodosta. Suomen ulkoministeri Procopé piti aiheellisena sisältöpuolella hyväksyä useimmat Neuvostoliiton vaatimukset, muun muassa pahoittelut

415 DVP SSSR, no 364 Maiskin keskustelut presidentin ja hallituksen jäsenten kanssa 22.10.1930.

rajaloukkauksista ja niihin syyllistyneiden tutkimukset. Muodon osalta hän halusi silti madaltaa ongelmien käsittelyä välttääkseen suomalaisen julkisuuden huomiota. Tämän vuoksi ulkoasiainministeriö vastasi 8.II.1930 muistiolla (*pro memoria*) Neuvostoliiton syyskuun nootteihin, eikä taipunut ulkoasiainkansankomissariaatin vaatimukseen vastausnooteista.⁴¹⁶

Toisaalta Neuvostoliiton laajemmat reunavaltioihin liittyvät edut ja uhkakuvat tulivat marraskuun alussa esiin myös melko perinteisen suurvaltanäkökulman hengessä Maiskin vapaamuotoisessa pohdiskelussa Litvinoville. Maiski katsoi Neuvostoliiton vastaisen eristysvyöhykkeen luomisen (ransk. ”*cordon sanitaire*”) edistyneen maan länsirajalla. Sekä vielä vastusteleva Liettua että Suomi olivat vaarassa päätyä Puolan vaikutusvallan alaisuuteen ”pienestä tönäisystä”. Maiskillä oli kuitenkin mielessä ratkaisuehdotus Puola-johtoisen Suomesta Romaniaan ulottuvan ketjun katkaisemiseksi, kunhan taloudellisia resursseja vapautuisi ensimmäisen viisivuotissuunnitelman jälkeen:

Konkreettisesti, ettekö katsoisi, että tulisi ”ostaa” tänä aikana kaikkein heikoin ja halvin lenkki reunavaltioiden ketjusta, joka minusta vaikuttaa olevan Viro? Siis ostaa *vakavasti* [kursivointi lähteen]. Ettei annettaisi satunnaisia, hajanaisia lahjuksia, vaan ”ostettaisiin” kunnolla, vaikka se maksaisikin meille muutamia miljoonia ruplia?

Tämän ohella taloudellinen ja poliittinen vaikutus Liettuassa tulisi varmistaa. Jäljelle jäävissä reunavaltioissa, siis myös Suomessa, riittäisi tähänastisen politiikan jatkaminen. Valitettavasti ulkoasiainkansankomissaariksi nousseen Litvinovin vastausta tähän ajatukseen ei ollut saatavilla. Ensimmäisen viisivuotissuunnitelman ongelmat huomioon ottaen Neuvostoliiton taloudelliset resurssit eivät välttämättä sallineet Maiskin esittämää investointia, mutta tavoite ja painopiste olivat selvät.⁴¹⁷ Neuvostoliiton vaikutuksesta Viron poliittiseen eliittiin oli selviä havaintoja jo 1920-luvulta.

⁴¹⁶ Rupasov & Tšistikov, 2001, 149–150.

⁴¹⁷ Mjasnikov et al., 2005, Maiski–Litvinov 2.11.1930, 372–373.

Stählbergin kydytyksestä seurannut Lapuan liikkeen kannatuksen taittuminen ei suinkaan poistanut kaikkia ongelmia ja erimielisyyksiä Neuvostoliiton ja Suomen väliltä. Silti Neuvostoliiton välitön, kesän aikana noussut turvallisuuspoliittinen uhkakuva hellitti. Tämä näkyi konkreettisimmin ulkoasiainministerin ja Neuvostoliiton lähettilään keskustelussa joulukuun alussa. Procopé huomautti Neuvostoliitossa käynnissä olevan niin kutsutun teollisuuspuolueen näytösoikeudenkäynnissä esitetyistä väitteistä Suomen liittymisestä interventiosuunnitelmiin. Hänen mukaansa kyse oli joistain Ranskan vastuuttomista piireistä, eikä Suomen hallituksella ei ole mitään sellaisia aikeita: Neuvostoliiton vastainen interventio olisi nykyään ylipäätään hulluutta. Maiskin vastaus tähän kiteytti hyvin Neuvostoliiton uhkakuvan. Häntä ilahdutti, ettei Suomi osallistu Ranskan suunnitelmiin, ”mutta voisiko Procopé taata, ettei myöskään kenraali Wallenius osallistuisi näihin suunnitelmiin”.⁴¹⁸ Riippumatta siitä, miten perusteltu tämä uhkakuva oli, se valaisi Neuvostoliiton Suomen-suhteiden ongelmaa erityisesti vuosina 1929–1930: vaikka porvarillisen Suomen kanssa oli ollut mahdollista erimielisyyksistä huolimatta saavuttaa sopimuksia, saattoiko niihin luottaa, jos valtaan nousisivatkin ekspansiiviset nationalistit tai varsinaiset fasisitit?

ULKOISET JA SISÄISET KRIISIT NEUVOSTOLIITON ULKOPOLITIIKASSA 1928–1932

Kansainvälisissä suhteissa voimatasapaino muuttui länsivaltojen, Iso-Britannian ja Ranskan, sekä Saksan liennytyksen pohjalta. Saksan asemaa voimisti jatkuvasti sotakorvausten pienentäminen ja maksuehtojen helpottaminen. Locarnon vuoden 1926 rajatakuisiin suostumisen hintana ja uusien maksujärjestelyjen pohjalta Saksa vaati Versaillesin rauhansopimuksen ja sotakorvausmaksujen toteutumisen panttina olleen Reininmaan miehityksen päättämistä, mikä toteutui kesällä 1930. Tämä ei kuitenkaan heikentänyt nationalismia Saksassa vaan vahvisti sitä, kuten kansallissosialistien nousu toiseksi suurimmaksi puolueeksi syyskuun 1930 vaaleissa osoitti. Saksan suurvalta-aseman palautuminen vaikutti

⁴¹⁸ DVP SSSR, no 439 Mäiski–Procopé 5.12.1930.

toisaalta suoraan Neuvostoliittoon, toisaalta Ranskaan ja Puolaan. Se mikä vaikutti Puolaan, puolestaan neuvostonäkökulmasta vaikutti ainakin välillisesti Suomeen.⁴¹⁹

Asemansa vahvistuttua Saksalla oli yhä vähemmän käyttöä erityissuhteelle Neuvostoliiton kanssa lukuun ottamatta Versaillesin sopimusta kiertävää aseteknistä yhteistyötä ja yhä rajallisemmiksi käyviä taloudellisia etuja. Ranska pyrki hidastamaan Saksan vahvistumista monin eri keinoin myös periaatetasolla. Tähän liittyivät Ranskan ulkoministerin Briandin aloitteet niin sodan politiikan välineenä tuomitsevasta Kellogg–Briand-sopimuksesta vuonna 1928, kuin pitkälti myös pan-Eurooppa-aloite vuonna 1930. Eristäytymispolitiikkaa harjoittanut Yhdysvallat oli valmis tukemaan Kellogg–Briand-sopimusta juuri siksi, ettei siinä ollut käytännön velvoitteita. Tämä aloite tarjosi Neuvostoliitossa Litvinoville välineen hyökkäämättömyyssopimusneuvottelujen uudistamiseksi reuna-valtioiden kanssa vuosien 1928–1929 vaihteessa, nyt menestyksellisesti, Suomea lukuun ottamatta.

Viisivuotissuunnitelman käynnistäminen lähes samanaikaisen pakoon perustuvan maatalouden kollektivisoinnin aiheutti sen, että sisäiset kriisit olivat Neuvostoliitolle ulkopoliittikkaa merkittävämpiä, huolimatta lyhyestä rajasodasta Mantšuriassa 1929. Lokakuussa 1929 alkaneen suuren laman välittömät vaikutukset osuivat vuoden 1931 jälkeen Neuvostoliiton ulkomaankauppaan, jonka tuotosta puolet tuli edelleen maataloustuotteista ja neljännes yksistään viljasta. Vuonna 1932 Neuvostoliiton maataloustuotteiden hinnat olivat pudonneet maailmanmarkkinoilla 50–60 %. Samaan aikaan pakkokollektivisoinnin seurauksena maataloustuotanto romahti aiemmasta kolmasosaan vuosina 1931–1933, jotka kansainvälisestikin olivat laman pahimmat vuodet. Valittu viljan takavarikointipolitiikka voimisti nälänhätää, jossa kuoli noin kuusi miljoonaa ihmistä Ukrainassa, Volgan alueella, Pohjois-Kaukasuksella ja Kazakstanissa, yhteensä 3,8 % väestöstä. Neuvostojohto reagoi tähän leikkaamalla tuonnin arvoa kolmannekseen vuoteen 1931 verrattuna sekä ”dumppaamalla” eli niin sanotusti pakottamalla vientiä kannatta-

419 Marks, 2003, 116–118, Korhonen, 1966, 221–222.

vuudesta riippumatta. Yleensä tämä kohdistui raaka-aineisiin kuten viljaan, puutavaraan ja öljyyn, mutta myös tekstiileihin. Pikateollistamista jouduttiin hidastamaan ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikana, kun investointihyödykkeiden kuten koneiden tuontia ei voitu toteuttaa suunnitellulla tasolla. Varsinaisesti teollistuminen eteni vasta toisen viisivuotissuunnitelman aikana.⁴²⁰

Samanaikaisesti sisäpolitiikka radikalisoitui myös Suomessa tavalla, joka aktivoi Neuvostoliiton reunavaltioihin liittyvät perusuuhakuvat. Kun Suomen sisäpolitiikassa oikeistoradikalismi ja Suur-Suomi-tavoitteet liittyivät toisiinsa, seurasi riski, että näiden ryhmien johtama Suomi etsisi liittolaisia ekspansiivisten tavoitteidensa saavuttamiseksi. Neuvostonäkökulmasta oli selvää, että sen päävihollinen Puola hyödyntäisi tällaisen tilaisuuden, varsinkin kun oli rajallista näyttöä Suomen armeijan johdon ja lapualaisten kontakteista Puolaan. Vaikka neuvostoulkopolitiikka yliarvioi näiden kontaktien ulkopoliittisen merkityksen, yhteiskunnallinen tilanne Suomessa oli kesällä ja syksyllä 1930 varsin epävakaa siltä osin, kenellä maassa oli poliittinen valta. Tätä kuvasti se, kuinka Maiskille talonpoikaismarssin jälkeen Suomessa toistuvasti vakuuteltiin Svinhufvudin hallituksen pysyvän vallassa, ja ettei Suomella ollut pyrkimystä sotilaallisiin seikkailuihin. Vaikka Suomi luokiteltiin puna-armeijan suunnitelmissa jo ehdottomiin vastustajiin vuosina 1930–1931, tämä ei vielä johtanut joukkojen ryhmityksen muutoksiin: vuoden 1932 suunnitelmassa luoteisrintaman 20 divisioonasta neljän oli tarkoitus toimia Suomea vastaan, loput oli ryhmitetty Suomenlahden eteläpuolelle, Baltiaan ja Puolaan⁴²¹.

Kansainvälisen voimatasapainon kiihtyvä muutos kiritti lopulta tietä Neuvostoliiton ja Suomen väliselle hyökkäämättömyyssopimukselle. Tämä yhdisti Suomenkin samaan sopimusketjuun muiden reunavaltioiden kanssa. Kun Ranska ja Neuvostoliitto alkoivat neuvotella hyökkäämättömyyssopimuksesta vastapainona Saksan uhalle, tämä pehmensi

420 Sanchez-Sibony, 2014, 50–52, laman vaikutuksesta Neuvostoliiton ulkomaankauppaan. Markevich & Harrison, 2011, 693–696 laajemmin Neuvostoliiton bruttokansantuotteesta, väestömenetyksistä ja lamasta toipumisesta.

421 Kilin, 2001, 104–105.

Neuvostoliiton ja Suomen välisen hyökkäämättömyyssopimuksen allekirjoittaminen 21.1.1932. Vasemmalla Suomen ulkoasiainministeri Aarno Yrjö-Koskinen ja oikealla Neuvostoliiton Suomen-lähettiläs Ivan Maiski. Kuva: Aarne Pietinen. Pietisen kokoelma/Historian kuvakokoelma, Museovirasto. Lisenssi CC BY 4.0.

myös Puolan Neuvostoliitto-suhdetta syksyllä 1931. Suomi esitti elokuussa hyökkäämättömyyssopimusneuvotteluja Neuvostoliitolle, ja Japanin hyökättyä Mantšuriaan syyskuussa 1931 Neuvostoliitto korosti sovinnonhaluaan. Näin Kaukoidän tilanne heijastui Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin ”pitkän 1920-luvun” loppuun asti. Molempipuolisten kompromissien jälkeen sopimus allekirjoitettiin viimein tammikuussa 1932.⁴²²

422 Korhonen, 1966, 226–234.

Johtopäätökset: Muutos ja jatkuvuus Neuvostoliiton Suomen-suhteessa 1920-luvulla

Neuvostoliittolaisen lähdeaineiston pohjalta nousee hyvin kiinnostavasti esiin, että Suomi-kuvan arvioinnissa näkyi kansainvälisen tilanteen ja Suomen ulkopoliitiikan ohella oleellisena tekijänä myös Suomen sisäpoliittinen tilanne. Tämä voimistuu kohti periodin jälkipuolta, 1920-luvun loppua. Kun kyse on vallankumouksen pohjalta syntyneen valtion ulkopoliitikasta, yksi silmiinpistävimpiä yleispiirteitä on paitsi ideologisen kielen, myös ideologisen näkökulman vähäisyys. Samalla korostuu perinteisen, ”valtion etuun” pohjaavan ulkopoliittisen näkökulman hallitsevuus. Vaikutelmaksi tulee, että muistiot olisi voitu laatia miltei missä tahansa suurvallassa, jos lähtökohdaksi olisi otettu Neuvostoliiton maantieteellinen sijainti ja siltä pohjin ymmärretyt geopolittiset edut.

Neuvostoliiton käsitys Suomesta 1920-luvulla: Aineisto ja uudet tulokset

Ulkoasiainkansankomissariaatin ja sen Puolan- ja Baltian-osaston Suomi-kuva perustui paljolti Neuvostoliiton edustuston muutamassa vuodessa jo 1920-luvun alkupuolella rakentamaan hyvään kontaktiverkostoon Suomessa. Sitä täydennettiin Suomea käsittelevien tietojen vaihdolla Saksan

kanssa viimeistään Rapallo-yhteistyön alusta 1922. Suomen porvarillisten puolueiden eroja suhteessa heimopolitiikkaan ja liittoutumiseen, sekä eroja hallituksen ja suojeluskuntien armeijan painotuksissa kyettiin kuitenkin erittelemään luotettavan tuntuisesti jo vuoden vaihteessa 1921–1922. Tämä viittasi siihen, että porvarillisesta kentästä, kokoomuksesta, edistyksestä ja maalaisliitosta oli saatavissa kohtuullisesti informaatiota mahdollisesti jo ennen saksalaisten täydentävää ristivalotusta. Neuvostoliitto ja Saksa vaihtoivat rutiininomaisesti tietoja reu-navaltioista ainakin vuoden 1922 Rapallon sopimuksen jälkeen koko 1920-luvun, eikä Suomi siis ollut mikään poikkeus tässä suhteessa. Harva suomalainen virkamies tai vaikuttaja näyttäisi silti arvanneen Rapallon sopimuksen jälkeenkään, että se mitä hän sanoo Saksan edustajille, päättyy yleensä viikon sisällä neuvostoedustuston korviin. Poikkeuksena Suomessa nousee esiin ulkoministeri Procopé, jonka neuvostoliittolaiset katsoivat osaavan hyödyntääkin tätä yhteyttä, sekä muissa pienissä reu-navaltioissa Latvian ulkoministeri Meierovics.

Neuvostopuoli viittasi suoraan ulkoasiainvaliokunnan lisäksi toisinaan myös hallituksen istuntoihin tai iltakouluun, minkä ohella sillä oli joskus käytössään käännettyjä ulkoasiainministeriön muistioita. Jotkut ulkoasiainvaliokunnan jäsenet, niin SSTP:stä ja STPV:stä kuin myös SDP:n ja RKP:n vasemmistosiivestä, välittivät tietoja sen istunnoista. Lisäksi hallituksen istuntojen ja ulkoasiainministeriön osalta tämä tarkoittaisi vähintään jonkun sihteerin värväämistä omaan tiedonhankintaan. Vastaavalla tavalla, sihteerin värväämisellä, Suomen EK oli saanut ensimmäiset läpimurtonsa neuvostoedustuston viestintään 1920-luvun jälkipuolella. Pääosa informaatiosta muodostui silti suomalaisten poliitikkojen kanssa käydyistä keskusteluista, joissa ei yleensä käsitelty hallituksen päätöksiä vaan päivänpolitiikkaa, toki hallituspohjia myöten. Tätä informaatiota osattiin arvioida ”lähdekriittisesti” pyrkien varmistamaan se useammasta lähteestä eikä vain sanomalehdistä. Suomalaisiin sanomalehtiin pyrittiin myös vaikuttamaan, ja tuloksia katsottiin saavutetun ajoittain *Kansan Työn*, *Suomen Sosialidemokraatin* ja *Hufvudstadsbladetin* osalta.

Neuvostoedustuston kontaktiverkosto laajeni vuosikymmenen aikana: Alkuun se kattoi lähinnä suomalaiset kommunistit sekä SDP:n ja RKP:n

vasemmistosiiven edustajia. Vuosikymmenen puolivälissä keskustelujä kävivät myös sekä SDP:n keski- ja oikean siiven edustajat että yksittäiset edistyksen ja maalaisliiton edustajat, vuosikymmenen lopulla myös kokoomuksen. Neuvostoedustuston kontaktit porvarilliselle puolelle eivät todennäköisesti olleet läntisten suurvaltojen tai Saksan tasoa. Se oli kuitenkin huomattavasti vähemmän eristyksissä tai syrjässä, kuin mitä tähänastisen tutkimuksen pohjalta on ajateltu. Neuvostoedustusto ei myöskään valitellut eristyneytyttään kuin aivan vuosikymmenen alussa sekä osin 1920–1930-lukujen taitteessa, Lapuan liikkeen äärintationalistisessa ilmapiirissä. Silloinkin lähettiläs teki siihen asti kattavimman keskustelukierroksen suomalaisella puoluekentällä, kommunisteista kokoomukseen. Arvioitaessa Neuvostoliiton tiedonhankintaa 1920-luvulla Suomessa olisi kiinnostavaa verrata sitä myös läntisten suurvaltojen, Iso-Britannian ja Saksan, kontaktiverkostoisiin suomalaisessa poliittisessa kentässä. Valitettavasti se ei ollut mahdollista tämän tutkimuksen puitteissa. Neuvostoaineistojen pohjalta syntyi kuitenkin vaikutelma, että Saksalla olisi ollut kontaktipintaa erityisesti armeijassa, ulkoasiainministeriössä ja kokoomuspuolueessa.

Käytettävissä ollutta aineistoa tarkastelemalla voi todeta, että Neuvostoliitolla oli yleensä käytössään varsin paikkansapitävää tietoa Suomen ulkopoliittisesta päätöksenteosta, usein noin viikon sisällä päätöksistä. Kirjallisuuden ja ulkoasiainministeriön arkiston perusteella Suomen Neuvostoliitto-kuvaa voi osin suhteuttaa Neuvostoliiton Suomi-kuvaan. Ulkoasiainkansankomissariaatilla oli jo henkilöstönsä taustan pohjalta paremmat edellytykset ymmärtää poliittisen järjestelmän toimintaa Suomessa kuin suomalaisilla Neuvostoliiton osalta. Neuvostoliittolaiset toimijat olivat kasvaneet vallankumousta edeltäneellä Venäjällä ja seuranneet monipuoluejärjestelmään perustuvan kansanedustuslaitoksen työskentelyä ainakin Venäjän duuman pohjalta, emigrantteina mahdollisesti myös muissa Euroopan maissa. Suomalaisilla ei voinut olla vastaavaa kokemusta RKP/VKP(b):n tyyppisen etujoukkoapuolueen toiminnan arvioimisesta. Parlamentarismi ja yksipuoluejärjestelmä asettavat myös erilaisia puitteita ulkopolitiikan harjoittamiselle. Pluralistisena järjestelmänä parlamentarismi edellyttää mielellään laajaa yksimielisyyttä tai vähintään keskustelua tavoitteista, mikä näkyy esimerkiksi ulkoasiainvalio-

kunnan roolissa. Informaatiota liikkuu silloin enemmän ja laajemmalle, ja sitä on myös helpompi seurata ulkopuolelta. Yksipuoluejärjestelmässä, erityisesti etujoukkotyypin puolueen osalta, päätöksenteon keskitäminen rajatulle johtoryhmälle on luontevaa. Helpoimmin nämä erot näkyvät ulkopoliittisen päätöksenteon nopeudessa. Silti eroja ei kannata ylikorostaa. Ulkopoliittikka on demokraattisissakin maissa usein ymmärretty melko autonomiseksi päätöksenteon alueeksi, jossa asiantuntijuus korostuu. Vastaavasti, vaikka yksipuoluejärjestelmä mahdollistaa suppean johtoryhmän ja nopeamman päätöksenteon, myös sen puitteissa voidaan hakea laajempien eturyhmien tukea tehdyille linjauksille, vaikka keskustelua ei tuotaisi julkisuuteen. Aivan erityisesti näin oli silloin, kun ulkopoliittikan motiivina toimii sisäpoliittinen tilanne, kuten siirtyminen sotakommunismista NEP:iin tai puolueen sisäinen valtakupailu.

Kummankin maan edustajilla oli myös oma ideologinen viitekehiksesnä, bolševistinen tai nationalistinen. Neuvostoliittolaisten kohdalla tämä näkyy selvimmin Lapuan liikkeeseen liittyvissä Maiskin arvioissa, joissa hän nojasi osaksi Kominternin ”sosiaalifasismiin” käsitteisiin. Maiski kykeni silti hyvin vivahteikkasiin keskusteluarvioihin poliittisesta kannasta riippumatta. Suomalaisten oli vaikeampi rakentaa kontaktiverkostoa yksipuolueessa ja Suomen edustajien näkemyksiä 1920-luvulla saattoi muokata antikommunismien ohella slaavivastaisuus tai nimenomaan Moskovan-lähettiläs Hackzellin kohdalla antisemitistisyys, tai joskus molemmat. Jo kautensa alussa huhtikuussa 1922 Hackzell esitti, että: ”Valta on siirtynyt kouralliselle pääasiallisesti juutalaisia Venäjältä ja sen kansasta vähät välittäviä keinottelijoita –”. Kautensa lopulla kesäkuussa 1926 Hackzell näki vallankumouksellisen toiminnan edistämisen niin, että siihen pyrittiin ”turvautuen koko juutalaisen rodun keskeliäisyyteen uuttien järjestöjen ja ’platformujen’ löytämisessä tälle työlle”. Hänen perusnäkemysensä oli, että ”juutalainen aines” turmelee hyvän tai maltillisemman ”venäläisen aineksen”, kommunismin lisäksi.⁴²³

423 Eri vuosina esiin nousevasta antisemitismistä Hackzellin raporteissa, esim. UM 5 C 18, Hackzell-Holsti 11.3.1922, Hackzell-Vennola 3.4.1923, Hackzell-Vennola 5.1.1924, Hackzell-Procopé 10.1.1925, Hackzell-Setälä 17.6.1926.

Tämä ei tarkoita, etteikö Hackzellilla olisi ollut myös perusteltuja arvioita Neuvostoliiton reunavaltiopolitiikasta, Puolan linjan riskeistä tai tiettyä valmiutta huomioida ”varsinaisen Venäjän” etuja ja varoa sen tarpeetonta ärsyttämistä. Kiinnostavaa silti on, ettei Korhosen runsaasti Hackzellin raportteja lähteenään käyttänyt tutkimus mainitse mitään Hackzellin antisemitismistä, varsinkin kun siinä muuten huomioidaan venäläisvihän ja Lapuan liikkeen merkitys Neuvostoliitto-suhteille. Jatko-tutkimukselle olisi tilaa niin läntisten suurvaltojen kontaktiverkoston osalta kuin sen selvittämisessä, miten antisemitismi on vaikuttanut ulkopoliittisten päätöksentekijöiden maailmankuvaan.

Ulkoasiainkansankomissariaatin ongelmat olivat samat kuin yleensä ”asiantuntijaorganisaatioiden”: vaikka se kykeni parhaimmillaan hankkimaan varsin luotettavaa tietoa, tälle ei aina löytynyt käyttöä, jos se ei sopinut poliittisen johdon linjaan. Suurimman osan 1920-lukua ulkoasiainhallinto saattoi vielä kiistää tai korjata puoluelehtien tai politbyroo-tasonkin tulkintoja kansainvälisistä suhteista. Vuoden 1926 jälkeen Stalinin voitettua valtakamppailun hänen näkemyksensä (”instanssi”)⁴²⁴ jäivät keskustelun ulkopuolelle Puolan- ja Baltian-osastolla ja NKID:in kollegiossa. Komissaari Tšitšerin sekä Litvinov, joka oli hänen sijaisensa ja seuraajansa vuodesta 1930, saattoivat silti vuosikymmenen lopullakin haastaa Stalinin tulkinnat puolueen sisäisessä keskustelussa, muun muassa niin sanotun ”sodanuhkakriisin” aikana 1927. Tiivistäen, sekä Suomen että Neuvosto-Venäjän, sittemmin Neuvostoliiton, ulkopoliitiikkaan sisältyi aikakauden alussa vuosina 1920–1922 merkittävä ideologinen tavoite, Suur-Suomi tai maailmanvallankumous. Vaikkei tämä ideologinen komponentti hävinnyt kokonaan, se jäi pääosin molemmissa maissa pragmaattisemman, valtion etuun pohjaavaksi ymmärretyn ulkopoliitiikan taustalle, kun poliittiset järjestelmät ja kansainväliset suhteet vakiintuivat vuosikymmenen aikana.

424 ”Instanssi” tarkoitti raporteissa aluksi puolueen ylintä johtoa, politbyroota, mutta alkoi merkitä henkilökohtaisesti Staliniä hänen valtansa vahvistuessa, vuoden 1926 jälkeen.

Kollektiivinen turvallisuus, puolueettomuus ja liittoutuminen suomalais-neuvostoliittolaisissa suhteissa 1920-luvulla

Euroopassa kansainväliset suhteet alkoivat vakiintua vasta noin neljä vuotta ensimmäisen maailmansodan päättymisen jälkeen vuonna 1922. Silloin myös uusien kansallisvaltioiden ja Neuvosto-Venäjän rajat alkoivat vakiintua. 1920-luvun puolivälissä sekä talouden että Saksan ja länsivaltojen väliset ongelmat alkoivat lieentyä, ja uusia mahdollisuuksia valtioiden yhteistyölle näytti aukeavan Kansainliiton puitteissa. Vasta vuosikymmenen lopussa laman leviäminen Yhdysvalloista nosti uudelleen esiin taloudelliset heikkoudet ja poliittiset jännitteet, jotka aloittivat kansainvälisen järjestelmän kriisin 1930-luvulla.

Suomen ulkopoliitiikan julkisessa kuvassa painopiste siirtyi 1920-luvun alun reunavaltioyhteistyöstä liittoutumattomuuden pohjalta kohti Pohjoismaisen yhteistyön tunnustelua. Turvallisuuspolitiikan osalta Suomella oli kaksi painotusta, jotka yhdistyivät vuosikymmenen lopulla. Liittosuunnitelmista Puolan ja Viron kanssa siirryttiin sotilasyhteistyöhön vuonna 1923 Ruotsin ja vuonna 1926 Viron kanssa, mutta ilman sitovia velvoitteita. Ruotsi-yhteistyö toteutui siis väljempänä siitä huolimatta, että Ruotsin puolustusliittoa Suomen kanssa kannattanut puolustusministeri oli joutunut eroamaan 1923. Ruotsi- ja Viro-yhteistyö yhdistettiin 1929. Edellytykset Ruotsi-yhteistyölle syntyivät Kansainliiton ratkaistua Ahvenanmaa-kiistan Suomen hyväksi 1922, ja Kansainliiton kollektiivisen turvallisuuden periaate tarjosi puitteet yhteistyön suunnittelulle⁴²⁵. Ulkoasiainkansankomissariaatin aineiston pohjalta voi sanoa, että Puola-yhteistyötä ja Iso-Britannia-kontakteja seurattiin ja etsittiin, mutta Ruotsi-yhteistyöstä näkyi vain jokin yksittäinen tiedustelu. Näyttäisi siltä, että joko Ruotsi-yhteistyö ja erityisesti sen kattavuus ei ollut Puolan- ja Baltian-osaston tiedossa vielä 1920-luvulla, tai sen seuranta oli eri organisaation, kuten ulkomaantiedustelun tai sotilastiedustelun valvonnassa. Viro näkyi harvemmin NKID:in Suomeen liittyvässä aineistossa, Latvia ja Liettua nousivat esiin useammin.

425 Turtola, 1984, 37–38, 228–230.

Puolan sodan kontekstissa käytyjen Tarton rauhanneuvottelujen lopuvaiheessa näkyi historiallinen sekä senhetkinen neuvostouhkakuva Suomesta hyökkäysreitillä Pietariin. Velvoittavan puolueettomuuden vaatiminen Suomelta sellaisessa konfliktitilanteessa, jossa Neuvosto-Venäjä oli itse sodassa, nousi esiin välineenä riskien rajoittamiseen. Vasta toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitolla oli resursseja saavuttaa tämän tavoitteen vahvempi versio Suomen alueen yhteiseen puolustamiseen velvoittavan YYA-sopimuksen muodossa. Vastaavasti suomalaisen osapuolen ehto Kansainliiton hyväksynnästä kuvastaa maailmansodan läntisiin voittajiin nojautuvan kollektiivisen turvallisuuden periaatteen merkitystä Suomen ulkopoliitikalle. Tartossa neuvostoulkopolitiikka pystyi hyvin hyödyntämään suomalaisten ristiriitaisuuksia kansallisen itsemääräämisoikeuden soveltamisessa Itä-Karjalaan ja Ahvenanmaahan. Sen sijaan Puola-suhteessa ylin neuvostojohto, erityisesti Lenin, yliarvioi voimakkaasti proletaarisen internationalismin merkitystä ja aliarvioi puolalaista nationalismia maan itsemääräämisoikeuden perustana.

Kun kansainvälisten sopimusten solmiminen ja noudattaminen alkoi saada merkitystä Neuvosto-Venäjän ulkopoliitikassa, molemmipuoliset vaikka vain tilapäiset ”ideologiset aselevot” olivat oleellisia. Hallitusten välisten kompromissien tai yhteistyön hintana olivat kuitenkin rajoitukset proletaariselle internationalismille, vallankumouksellisten tukemiselle näissä maissa. Tämä muodostui neuvostoulkopolitiikan pysyväksi jännitteeksi.

Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimusaloitteet reunavaltioille 1920-luvun jälkipuolella liittyivät sen ulkopoliitikan hyvin laajaan uudelleenmäärittelyyn Euroopassa ja Aasiassa. Neuvostoulkopolitiikka katsoi reagoivansa puolustuksellisesti, kun Locarnossa 1925 sovitun länsivaltojen ja Saksan välisen liennytyksen uskottiin uhkaavan neuvostoliittolais-saksalaista erityssuhdetta. Erytysuhde jatkui toistaiseksi, kun Saksa piti hyödyllisenä tehdä varauksia Kansainliitto-jäsenyyteensä sellaisten kollektiivisen turvallisuuden velvoitteiden osalta, joita olisi voitu käyttää Neuvostoliittoa vastaan. Euroopan puitteissa hyökkäämättömyyssopimusneuvottelut 1926–1927 olivat neuvostoulkopolitiikan väline estää Locarno-pohjaisten rajatakuiden ulottuminen reunavaltioihin. Baltian

maat, erityisesti Liettua ja Latvia, olivat valmiimpia joustamaan kollektiivisesta turvallisuudesta ja kiistojen välitysprosessista. Tätä helpotti se, että neuvosto-osapuoli tarjosi taloudellisia etuja ja hyväksyi Kansainliittoon liittyvien velvoitteiden maininnan sopimuksissa. Suomalaiselle osapuolelle vähintään liittoutumattomuus, ellei kollektiiviset takuut lännestä, olivat 1920-luvulla oleellisempi turvallisuuspolitiikan väline. Niitä ei haluttu riskeerata sitovaan puolueettomuuteen velvoittavalla hyökkäämättömyyssopimuksella. Ulkoasiainkansankomissariaatissa käsitettiin silti, ettei tämä johtunut välittömänä uhkana pidetyn Puolan vaikutuksesta, vaan Suomen ulkopoliittikan omista tavoitteista ja tuen hakemisesta niille lännestä. Toki Suomen ulkopoliittikan riippumattomuudesta puhuttiin yleensä lainausmerkeissä. Usein sen nähtiin, osin perustellutkin, seuraavan väljästi Iso-Britannian neuvoja ja viitoitusta.

Välittömät kriisit, kuten Puolan sota, Itä-Karjalan kapina, valkoemi-granttien terrorismi tai Lapuan liikkeen Puola-kytkökset pois lukien Suomen rooli Neuvostoliiton ulkopoliittikassa oli 1920-luvulla reunavaltio-kontekstissakin rajoitettu. Hyökkäämättömyyssopimusneuvottelujen katkeaminen Suomen kanssa vuonna 1926 ei ollut yllätys eikä myöskään mikään alueellinen katastrofi neuvostoulkopoliittikalle. Samoin näkemys reunavaltioiden sosiaalidemokraattisista hallituksista neuvottelukomppaneina oli itsessään lähinnä positiivinen, mutta ongelman muodosti niiden heikkous. Neuvostoulkopoliittikan päätavoitteet Itämeren alueella olivat etelämpänä, päävastustaja Puolan ohella lupaavammassa Liettuassa ja Latviassa. Viro näkyy määrällisesti näitä maita vähemmän aineistossa. Viron ulkoministerin ja armeijan johdon välisten keskustelujen raportointi ja Maiskin sormiharjoitukset Viron ”ostamisesta” luovat silti kuvan siitä, että Neuvostoliitolla oli jo vahvoja kontakteja maassa. Aasiassa neuvostojohto harjoitti aktiivista Locarnon vastaista strategiaa pyrkinessään samanaikaisesti käyttämään nationalisteja erityisesti Iso-Britannia vastaan, että tukemaan kommunisteja nationalisteja vastaan. Tämä linja epäonnistui Kiinan sisällissodassa vuonna 1927, kun nationalistit kääntyivätkin kommunisteja vastaan. Sen sijaan Euroopassa Neuvostoliitto saavutti pitkälti tavoitteensa: Suomea lukuun ottamatta muut reunavaltiot solmivat vuoden 1929 alussa ulkoasiainkansankomissaari Maksim Litvinovin yleiseen sodan tuomitsevaan Kellogg–Briand-sopi-

mukseen kytkevän pöytäkirjan. Silti sekä Neuvostoliitto että Suomi olivat mukana varsinaisessa Kellogg–Briand-sopimuksessa.

Tarkasteltaessa kollektiivisen turvallisuuden ja liittoutumattomuuden merkitystä sekä 1920-luvulla että nykypäivänä Suomen ja Baltian maiden ratkaisut eroavat toisistaan. Nykyisessä moninapaisessa maailmassa EU:n yhteistä turvallisuus- ja ulkopoliittikkaa solidaarisuuslausekkeineen voisi rinnastaa Kansainliitto-jäsenyyden pohjaan. Nyt Suomen ja Viron roolit menevät toisinpäin, toisen maailmansodan erilaisten kokemusten pohjalta. EU:hun liittyminen oli Suomelle vuonna 1994 turvallista eli mahdollista, kun Neuvostoliitto ja YYA-sopimus olivat lakanneet olemasta, eikä puolueettomuutta katsottu enää tarvittavan ulkopoliittikan välineenä idän ja lännen mahdollisissa konflikteissa. Liittoutumisen sijaan Suomen voisi sanoa siirtyneen ”puolueettomuuden laajasta määritelmästä sotilaallisen liittoutumattomuuden kapeaan määritelmään”.⁴²⁶ Virolle NATO merkitsee ensisijaista turvallisuuspoliittista kontekstia ja EU:n turvallisuus- ja ulkopoliittikka vasta toissijaista. Suomi puolestaan osallistuu käytännössä EU:n turvallisuus- ja ulkopoliittikan harjoituksiin, mutta ei halua sitoutua kollektiivisen puolustuksen periaatteeseen. EU:n yhteistä turvallisuus- ja ulkopoliittikkaa on voitu pitää Suomen turvallisuutta täydentävänä tekijänä, samalla kun on esitetty, etteivät suhteet lähinaapureihin, Venäjä mukaan lukien, ole muuttuneet.⁴²⁷

Rakenteet ja tapahtumat Neuvostoliiton ulkopoliittikan Suomi-kuvassa

Sisällissodan tai vallankumouksen jälkeen tapahtuneen valtionrakentamisen muutosta luonnehtii hyvin Gramscin käsitteet hegemonia ja passiivinen vallankumous. Gramscin käsittein, Neuvosto-Venäjän uusi hallitseva luokka päätti yhteiskunnallisen muutoksen ja hegemonian luomisen passiiviseen vallankumoukseen neutraloidessaan muut yhteiskunnalliset ryhmät, työväenluokka mukaan lukien, ja monopolisoides-

⁴²⁶ Ojanen, 2008, 56.

⁴²⁷ Männik, 2008, 141, 150, ja Ojanen, 2008, 59–60.

saan poliittisen vallan. Tätä näkökulmaa tukevat Gramscin kommentit vuonna 1921 Trotskin Amerikka-vaikutteisista näkemyksistä teollisuuden ensisijaisuudesta ja tuotannon kurinalaisuuden lisäämisestä kontrolloita voimistamalla. Gramsci katsoi tämän tyyppisen yhdistelmän suurella todennäköisyydellä johtavan uudenaikaiseen bonapartismiin. Vuosikymmentä myöhemmin Trotskin ideat päätyivätkin käytäntöön Stalinin sovelluksina.⁴²⁸

Suomen parlamentaarisen poliittisen järjestelmän saattoi ulkopuolelta nähdä helposti yhtä lailla epävakaina ja mahdollisesti väliaikaisena kuin monet näkivät Neuvosto-Venäjän. Vaikka Suomeen muodostui sisällissodan jälkeen vuodesta 1919 aiemman sääty-yhteiskunnan sijaan liberaali valtio kansalaisvapauksineen, omine järjestysvaltakoneistoineen, demokratisoituvine kunnallishallintoineen ja maareformeineen, tämä ei ollut itsestäänselvää. Muutoksen teki mahdolliseksi yhteiskunnallinen kompromissi: voittajatkin tunnustivat, ettei hävinneiden enemmistöä voitu pysyvästi syrjäyttää poliittisesta päätöksenteosta.⁴²⁹ Kompromissia kyseenalaisti kuitenkin kannatuksen puute osassa voittanutta porvarillisista, antikommunistista koalitiota. Vaikka tämä oikeistolainen ja äärintationalistinen aktivistien ympärillä toimiva ryhmittymä edusti vain vähemmistöä porvarillisella puolella, sen vaikutusvalta oli tuntuva, muutenkin kuin sen sotilaalliseen ja talouselämän johtoon pohjanneen edustuksen kautta.

Gramscin hegemoniakäsitettä voi hyödyntää Suomenkin yhteydessä, erityisesti tarkasteltaessa Miika Sirosen tavoin eroja sisällissodan voittaneen porvarillisen, antikommunistisen koalition puitteissa. Voittaneiden keskinäinen, ”epäpoliittinen” yksimielisyys oli merkittävä sisällissodan jälkeisen valtion poliittiselle päätöksenteolle. Oleellisia ideologioita käsitteitä yksimielisyyden määrittelyssä olivat ”valkoisuus” ja ”vapaussoadan perintö”, joiden avulla rakennettiin hegemoninen tulkinta Suomen

428 Mouffe, 2014 (1979), 1–15, hegemoniasta ja passiivisesta vallankumouksesta ja Buci-Glucksmann, 2014 (1979), 208–209, 227–228 käsitteistä neuvostoyhteyksissä.

429 Haapala, 1995, 250–254. *Kompromissi* sisällissodan jälkeisen Suomen yhteiskunnan perustana vaikuttaisi perustellummalta kuin Haapalan 2009 käyttämä ”*kaikkien voitto*”, sillä kompromississa kaikki osapuolet luopuvat jostain, mutta voiton kokemus tuskin oli yhtä jaettu eri osapuolten kesken sisällissodan jälkeen. Teoksessa Haapala, Hoppu, 2007, 404 alaotsikko.

itsenäistymisestä ja suhteesta Venäjään tai Neuvostoliittoon. Sen sisällä oli silti erilaisia painotuksia viholliskuvan ja eheyttämispolitiikan suhteen.⁴³⁰ Suomessa kansallisvaltion rakentamisprosessin voi nähdä päätyneen lopulta ”aitoon” hegemoniaan: Reformistisen vasemmiston laillinen toiminta kävi mahdolliseksi 1920-luvulla ja integrointi helpottui 1930-luvulta alkaen. Sen sijaan aktivistiryhmittymä pyrki läpi 1920-luvun ulottamaan omat tiukimmat arvonsa kattaviksi ensin hegemonisen porvarillisen koalition, sitten muun yhteiskunnan puitteissa. Tämän onnistuminen olisi merkinnyt, autoritaarisen valtion ja ekspansiivisemmän ulkopoliitiikan ohella, myös uuden passiiviseen vallankumoukseen pohjaavan hegemonian syntymistä.⁴³¹

Kun Neuvosto-Venäjän edustajat arvioivat Suomen ulkopoliitiikan tavoitteita, he hahmottivat niitä nimenomaan porvarillisen koalition erojen puitteissa oli kyse sitten rauhanneuvotteluista kuin Itä-Karjalan kapinasta jo vuosina 1920–1921 tai myöhemmin Lapuan liikkeen aktivoitumisesta. Osin näkökulma nousi ideologiselta, bolševismin marxilaiselta pohjalta, mutta pääosin käytännön havainnoista. Toisaalta keskustaliberaaleihin hallitukseen voitiin suhtautua suhteellisen maltillisesti ja pyrkiä sopimukseen käytännön kysymyksissä. Toisaalta näiden sopimusten arvo oli kyseenalainen, jos oikeiston pansuomalaisen ryhmän painostus muuttaisi hallituksen linjaa tai se pääsisi itse valtaan.

Neuvostoliiton ja Suomen yhteiskuntien pidemmän aikavälin rakenteellisia eroja kuvastaa hyvin niiden sijoittuminen Barrington Mooren vallankumoustyypeissä eri kategorioihin: Neuvostoliitto on esimerkki talonpoikais-kommunistisesta vallankumouksesta, kun taas Suomen voi nähdä pääsääntöisesti sijoittuvan kapitalistis-demokraattisten vallankumouksen läpikäyneiden joukkoon. Rakenne-erot eivät kuitenkaan estä yhtäläisyyksien tarkastelua poliittisten prosessien osalta, joiden perustana oli sisällissotien jälkeisen voittajien hegemonian rakentaminen molemmissa Venäjän imperiumin seuraajavaltioissa. Valtion modernisointumiskehityksen vaihtoehtojen, ”kolmen vallankumouksen” mallissa muut reunavaltiot noudattivat enemmän autoritaarisen modernisaation

430 Siironen, 2011, 193–196.

431 Kähönen, 2019, 305–311.

muotoa jo 1920-luvulla tai viimeistään 1930-luvulla. Niissä sisäiset, valtionrakentamiseen liittyneet voittaneen eliitin sisäiset erimielisyydet johtivat vallankaappauksiin ja parlamentaarisen järjestelmän häviöön.

Eriyisesti Lapuan liikkeen aktiivisuus toi esiin neuvostoulkopolitiikassa huolen siitä, että oikeiston vallankaappaus Suomessa johtaisi myös huomattaviin muutoksiin Suomen ulkopoliitikassa. Neuvostonäkökulmasta näytti siis siltä, että Suomi voisikin päätyä Mooren jaottelun toiseen kategoriaan, kapitalistis-fasistiseen poliittiseen modernisaatioon. Baltian maat ja Puola Suomen viiteryhminä vahvistivat tätä tulkintaa. Liettuassa sekä Puolassa vallankaappaukset vuonna 1926 olivat johtaneet autoritaaristen hallintojen valtaannousuun.

Viimeaikaisessakin Suomea käsittelevässä tutkimuksessa käydyn keskustelun pohjalta lähtöolettamuksena on, että rakenteiden tasolla oli suurempi todennäköisyys sille, että suomalainen yhteiskunta kehittyisi erilaisten skandinaavisten mallien puitteissa kohti demokraattista valtiota. Tapahtuman taso sisällyttää siihen silti sellaisia Skandinavian maista poikkeavia elementtejä, joita vasten autoritaarisia piirteitä on hedelmällistä arvioida. Jos sisällissota Suomessa 1918 voidaan katsoa – paitsi sitä muista Pohjoismaista erottavaksi ilmiöksi – myös rakennetta muuttaneeksi tapahtumaksi, niin silloin käy mahdolliseksi tarkastella sitä olisiko Lapuan liikkeellä ollut potentiaalia kehittyä myös tällaiseksi tapahtumaksi, ja kun näin ei käynyt, mihin tämä pohjasi.⁴³² Myös tältä pohjin tulee perustelluksi Suomen rinnastaminen sekä Neuvostoliiton ulkopoliitikassa että poliittisen järjestelmän osalta Baltian maihin eli Viroon, Latviaan ja Liettuaan sekä Puolaan, joissa autoritaariset hallinnot nousivat valtaan 1920-luvun puolivälistä 1930-luvun puoliväliin mennessä.

Hegemonian käsite tarjoaa mahdollisuuden vertailla Neuvostoliiton ja Suomen ulkopoliittikan yhteiskunnallisia edellytyksiä myös ajanjakson päättyessä. Sekä Neuvostoliitossa että Suomessa sisällissodan voittanut järjestelmä kohtasi haasteita hegemoniansa määrittelyssä ja vakiinnuttamisessa 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa kansainvälisen laman olo-

432 Stråth, 2012, 25–46 determinismistä Skandinaavisen modernisaation mallissa ja Suomesta sen ”heikoimpana lenkinä”, ja Alapuron vastaus samassa teoksessa suomalaisen ja Skandinavian maiden yhteiskuntien rakenteellisten yhtäläisyyksien pohjalta. Alapuro, 2012, 191–205.

suhteissa. ”Sisällissodan loppuun vieminen” oli merkittävä argumentti kummassakin valtiossa. Poliittisen prosessin erilaisuus kuvastaa yhteiskuntarakenteen eroja: Suomessa laajamittainen radikalisoituminen tapahtui hallituksen ulkopuolella, vaikka sitä hallituksessa pitkälti ymmärrettiin. Viime kädessä poliittinen järjestelmä torjui, osin kompromissien ja integroinnin avulla, Lapuan liikkeen ajaman tulkinnan ”sisällissodan loppuun viemisestä” poliittista osallistumista radikaalisti rajaavalla tavalla. Neuvostoliitossa sen sijaan radikalisoitumista edistettiin poliittisen eliitin huipulta, ”vallankumouksena ylhäältä”. Pakkokollektivisointi oli nimenoman Stalinin edustamalle, valtataistelun puolueessa voittaneelle ryhmälle sekä väline pikateollistamisen rahoittamiseen että keino sisällissodan tulosten varmistamiseen ja maaseudun uudelleen valloittamiseen ”likvidoimalla kulakit luokkana”. Tälle linjalle kompromissit tai integrointi eivät varsinaisesti olleet vaihtoehtoja. Suomen osalta inkeriläisten vainot näyttivät sekä pakkokollektivisoinnin vaikutukset että kansallisten vähemmistöjen määrittelyn erityisesti raja-alueilla uhaksi valtion turvallisuudelle⁴³³.

Silti molemmissa maissa hallitsevan eliitin asema vahvistui konfliktin seurauksena, vaikka konfliktin alkuvaiheessa saattoi muulta vaikuttaa: Suomi ei ollut ainoa maa, jossa oli vuosien 1929 ja 1930 vaihteessa odotuksia neuvostojärjestelmän romahtamista. Nämä odotukset kuitenkin heikkenivät kesän 1930 poikkeuksellisen hyvän sadon jälkeen, jonka pohjalta pakkokollektivisointia oli mahdollista jatkaa. Vastaavasti Neuvostoliitto ei ollut ainoa maa, joka odotti vallankaappausta Suomessa talonpoikaismarssin jälkeen, mutta näitä odotuksia piti vähintään lykätä syksystä 1930, kun Ståhlbergin kyyditys veikin Lapuan liikkeeltä mahdollisuudet esiintyä kansan enemmistön nimissä. Suomessa 1930-luvulla hegemonia eteni, vaikka rajoituksin, ”aitoon”, pluralistisempaan suuntaan ja Neuvostoliitossa taas ”passiivinen vallankumous” huipentui 1920-luvun autoritaarisuudesta suureen terroriin ja totalitarismiin. Molemmissa maissa hallitsevan eliitin aseman vahvistuminen konfliktin jälkeen vakiinnutti ulkopoliittikkaa.

433 Reuter, 2020, 7–8 etnisen ja luokkataustan suhteesta joukkoterrorissa inkerinsuomalaisten osalta.

Tämä helpotti maiden suhteiden normalisointia kriisiodotusten jälkeen ja ”pitkän 1920-luvun” päättämistä maiden välisissä suhteissa hyökkäämättömyyssopimukseen vuonna 1932. Parantuneita suhteita kuvasti neuvostolähettiläs Maiskin toteamus henkilökohtaisessa kirjeessään Aleksandra Kollontaille kautensa päättymisestä: ”Jotain tuli tehtyä, saavutettua – – voi puhua positiivisista tuloksista. Suomalaiset nähtävästi tunsivat samoin, sillä järjestivät minulle hyvin lämpimät läksiäiset (tietenkin suomalaisen temperamentin mittakaavassa).”⁴³⁴

Näin rakenteen ja tapahtuman tarkastelu auttaa paitsi ulkopoliittikan yhteiskunnallisen kontekstin hahmottamisessa, myös ulkopoliittikan itsensä arvioinnissa. Vaikka yhteiskunnalliset rakenteet olivat erilaiset ja kehittyivät eri suuntiin Venäjällä ja Suomessa, niiden muutoksia yhdistää tapahtuman tasolla sekä vallankumous että sisällissota vuosina 1917–1918. Molemmissa maissa valtaa käyttivät sisällissodassa voittaneet eliitit. Tämän voiton, sisällissodan perinnön, varmistaminen vaikutti molemmissa sekä sisä- että ulkopoliittiseen tavoitteenasetteluun, aivan erityisesti juuri kahdenvälisissä suhteissa.

434 Mjasnikov et al., Maiski–Kollontai 11.12.1932.

Lähteet

JULKAISEMATTOMAT ALKUPERÄISLÄHTEET

Arhiv vnešnei politiki Rossijskoi Federatsii (AVP RF), Moskova 1920–1930

fondi 04, Georgi Tšitšerinin sihteeristö, opis 41, papka 251, portsija 53423: Kirjeenvaihto NKID:in ja Helsingin-edustuston välillä.

-04/41/256/53480 (Baltian maiden konferenssi Helsingissä ja Riiassa vuonna 1925)

-04/41/256/53495

-04/41/256/53496

-04/41/256/53504 (Suomi: Karjalan kysymys)

-04/41/257/53514

-04/41/257/53516

-04/41/257/53517

-04/41/257/53526

-04/41/257/53531

-04/41/258/53540 (Opperputin tapaus)

-04/41/258/53545

-04/41/258/53549

-04/41/258/53563

fondi 09, Stomonjakovin sihteeristö, lähettiläs Aleksandrovskin työpäiväkirja, opis 2, papka 20, portsija 71

fondi 135, opis 5, papka 7 (Suomen referenttuura)

Rossijski gosudarstvennyi arhiv sotsialno-političeskoj istorii (RGASPI), Moskova, 1920–1927

fondi 17, opis 3, erityisesti Venäjän kommunistisen puolueen politbyroon pöytäkirjat

-17/163/ 64

fondi 159, opis 2, delo 10

-159/2/41

Ulkoministeriön arkisto (UM), Helsinki (1922–1926)

UM 5C 18:1, 18:3, 18:4 (Suomen Moskovan-edustuston raportit)

JULKAISTUT LÄHTEET

Mjasnikov, V. S. et al., (toim.). Maiski, Ivan Mihailovitš, 2005. *Ivan Mihailovitš Maiski: Izbrannaja perepiska s rossiskimi korrespondentami, tom 1 1900–1934* (dokumenttikokoelma). Moskova: Nauka.

Pipes, Richard (toim.) 1996. *The Unknown Lenin: From the Secret Archive* (dokumenttikokoelma). Lontoo: Yale University Press.

Sevastojanov, G. N., 1997. *Duh Rapallo: Sovetsko-Germanskoje otnošenja 1925–1933* (dokumenttikokoelma). Moskova: Nautšno-prosvestitelski tsentr universitet.

- Vihavainen, Timo, Manninen, Ohto, Rentola, Kimmo (toim.), 2017. *Varjo Suomen Yllä: Stalinin salaiset kansiot* (dokumenttijulkaisu). Helsinki: Docendo.
- Zemskov, I. N. et al., 1964 *Dokumenty vnešnei politiki SSSR, tom. IV* (dokumenttikokoelma). Moskova: Ministerstvo inostrannyh del.

KIRJALLISUUS

- Ahti, Martti, 1998. Suojeluskunta-asetuksen 3. pykälä. Teoksessa: Alapuro, Risto (toim.) *Raja raitona: Näkökulmia suojeluskuntiin*. Porvoo: WSOY.
- Alapuro, Risto, 1973. *Akateeminen Karjala-Seura: Ylioppilasliike ja kansa 1920 ja 1930-luvulla*. Helsinki: WSOY.
- Alapuro, Risto, 2012. Nordic and Finnish modernity: A comparison. Teoksessa: Árnason, Jóhann Páll & Wittrock, Björn (toim.) *Nordic paths to modernity*. New York: Bergham Books.
- Alapuro, Risto, 2017 (1988). *Valtio ja vallankumous Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Alapuro, Risto, 2019. Eliitit kansakunnan rakentajina. Teoksessa: Koponen, Juhani, Saari, Sakari (toim.). *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi: Suomi kehityksen kiinnioittajana*. Helsinki: Gaudeamus.
- Androsova, Tatjana, 2002. ”Kauppapolitiikka Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa vuoden 1944 jälkeen”. *Historiallinen aikakausikirja* (HAIK) 2/2002.
- Borzecki, Jerzy, 2008. *The Soviet-Polish Peace of 1921 and the Creation of Interwar Europe*. Lontoo: Yale University Press.
- Buci-Glucksmann, Christine, 2014 (1979). State, transition and passive revolution. Teoksessa: Mouffe, Chantal (toim.) *Gramsci and the Marxist Theory*. New York: Routledge.
- Burbank, Jane, Cooper, Frederick, 2010. *Empires in World History: Power and Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Browning, Christopher, Lehti, Marko, 2008. ”Beyond East–West: Marginality and National Dignity in Finnish Identity Construction”. *Nationalities Papers*, vol 35, issue 4.
- Carley, Michael Jabara, 2014. *Silent Conflict: A Hidden History of Early Soviet-Western Relations*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Carr, Edward Hallett, 1966a. *The Bolshevik Revolution, vol. 1*. Middlesex: Macmillan Pelican Books.
- Carr, Edward Hallett, 1966b. *The Bolshevik Revolution, vol. 3*. Middlesex: Macmillan Pelican Books.
- Churchill, Stacy, 1970. *Itä-Karjalan kohtalo, 1917–1922: Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917–1922*. Helsinki: WSOY.
- Davis, Sarah, Harris, James, (toim) 2005. *Stalin. A New History*. New York: Cambridge University Press.
- Debo, Richard K., 1992. *Survival and Consolidation: The Foreign Policy of Soviet Russia, 1918–1921*. Montreal: McGill-Queen’s University Press.
- Drachewych, Oleksa, 2018. Communist transnational – Transnational Studies and the History of Comintern. *History Compass*, vol 17 (2).

- Elmgren, Ainur, 2018. Human Rights in Finland. *Nordic Journal of Human Rights*, vol 36, (3).
- Etkind, Alexander, 2015. How Russia "Colonized Itself": Internal Colonization in Classical Russian Historiography. *International Journal for History, Culture and Modernity* 3:2 (2015).
- Gaddis, John Lewis, 1997. *We Now Know: Rethinking the Cold War*. New York: Clarendon Press.
- Gerwath, Robert, Horne, John 2013. Poliittinen väkivalta Euroopassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen: Johdanto. Teoksessa: Gerwath, Robert, Horne, John (toim.). *Sodasta rauhaan: Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*. Tampere: Vastapaino.
- Gerwath, Robert, Horne, John 2013. Kuvitelmiä bolševismi: Vallankumouksen pelko ja vastavallankumouksellinen väkivalta 1917–1923. Teoksessa: Gerwath, Robert, Horne, John (toim.). *Sodasta rauhaan: Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*. Tampere: Vastapaino.
- Gortšev 2005. *Tsentralnyi Komitet KPSS, VKP(b), RKP(b), RSDRP(b)* (matrikkeli). Moskova: Parad.
- Gregory, Paul R., Nainmark, Norman, (toim.) 2008. *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship*. New Haven: Yale University Press.
- Haapala, Pertti, 1995. *Kun yhteiskunta hajosi: Suomi 1914–1920*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Haapala, Pertti, 2007. Yhteiskunnallinen kompromissi. Teoksessa: Haapala, Pertti, Hoppu, Tuomas (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.
- Haslam, Jonathan, 1984. *The Soviet Union and Struggle for Collective Security in Europe, 1933–1939*. New York: St. Martin's Press.
- Haslam, Jonathan, 2011. *Russia's Cold War: From October Revolution to the Fall of the Wall*. Berkeley: University of California Press.
- Haslam, Jonathan 2014. "Humint" by Default and the Problem of Trust: Soviet Intelligence, 1917–1941. Teoksessa: Urbach, Karina, Haslam, Jonathan (toim.). *Secret Intelligence in the European State System, 1918–1939*. Stanford: Stanford University Press.
- Heikkinen, Sakari, 2000. Paperia maailmalle: Suomen Paperitehtaiden Yhdistys – Finnpap 1918–1996. Helsinki: Otava.
- Hobsbawm, Eric, 1994. *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991*. Lontoo: Abacus.
- Ilmjärv, Magnus, 2004. *Silent Submission: Formation of Foreign Policy of Estonia, Latvia and Lithuania, period from mid 1920-s to annexation in 1940*. Centre for Baltic Studies: Studia Baltica Stokholmiensia.
- Jacobson, Jon, 1994. *When the Soviet Union Entered World Politics*. Berkeley: University of California Press.
- Jørgensen, Hans, 2006. The Inter-War Land Reforms in Estonia, Finland and Bulgaria: A Comparative Study. *Scandinavian Economic History Review* Vol. 54, no: 1, 2006.
- Kangaspuro, Markku, 2000. *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta: Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karemaa, Outi, 1998. *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kilin, Juri, 2001. *Suurvallan rajamaa: Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920–1941*. Jyväskylä: Gummerus.

- Klinge, Matti, 1972. *Vihan veljistä valtiososialismiin*. Helsinki: WSOY.
- Kocho-Williams, Alistar, 2012. *Russian and Soviet Diplomacy, 1900–1939*. Lontoo: Palgrave-Macmillan.
- Korhonen, Keijo, 1966. *Naapurit vastoin tahtoaan: Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan I 1920–1932*. Helsinki: Tammi.
- Kotilaine, Jarmo, Poe, Marshall, 2004. *Modernizing Muscovy: Reform and Social Change in Seventeenth-Century Russia*. Lontoo: Routledge.
- Kotkin, Stephen, 2014. *Stalin, volume 1: Paradoxes of Power*. New York: Penguin Press.
- Kotkin, Stephen, 2017. *Stalin, volume 2: Waiting for Hitler*. New York: Penguin Press.
- Kähönen, Aappo, 2006. *The Soviet Union, Finland and the Cold War: The Finnish Card in the Soviet Foreign Policy, 1956–1959*. Helsinki: SKS.
- Kähönen, Aappo, 2017. Continuities and differences between Soviet and Russian foreign policies from the elite perspective, 1860–1928. *Peterburgski istoričeski žurnal* 1/2017.
- Kähönen, Aappo, 2019. Vallankumouksen ja nationalismin leikkauskohdissa 1905–1932: Suomi hauraana valtiona. Teoksessa: Koponen, Juhani, Saaritsa, Sakari (toim.) *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi: Suomi kehityksen kiinniottajana*. Helsinki: Gaudeamus.
- Köll, Anu-Maj, 1994. *Peasants on the World Market*. *Studia Baltica* Stockholmiansia, vol 14. Tukholma: Centre for Baltic Studies.
- Lehti, Marko, 1999. *A Baltic league as a Construct of the New Europe: Envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of the First World War*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Lemberg, Magnus, 1989. *Hjalmar Procopé: Diplomat, politiker, patriot*. Helsinki: Schildts.
- Light, Margot, 1988. *The Soviet Theory of International Relations*. Brighton: Wheatsheaf.
- Liikanen, Ilkka, 1987. Kansanvalistajien kansakunta. Teoksessa Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Smeds, Kerstin, Stenius, Henrik (toim.). *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Lähtenmäki, Maria, 2014. *Väinö Voionmaa: Puolue- ja geopoliitikko*. Helsinki: SKS.
- Mainio, Aleks, 2015. *Näkymätön sota: Suomi vastavallankumouksellisen terrorismin ja vakoi-lun tukialueena 1918–1939*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Markevich, Andrei, Harrison, Mark, 2011. "Great War, Civil War, and Recovery: Russia's National Income, 1913 to 1928". *The Journal of Economic History*, vol. 71, no 3/2011.
- Marks, Sally, 2003. *The Illusion of Peace: International Relations in Europe, 1918–1933*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Melnyk, Oleksandra; Muravskiy, Oleg; Vyzdry, Vitali, 2019. Agrarian Legislation of Interwar Poland: Specificities of Its Implementation in Eastern Galicia. *Analytic and Informative Journal SKHID* No. 4 (162) July–August.
- Miller, Alexei, 2015. The Romanov Empire and the Russian Nation. Teoksessa: Berger, Stefan, Miller, Alexei, (toim.). *Nationalizing Empires*. Budapest: Central European University Press.
- Mints, I. I., 1988. Predpislovie. Teoksessa Mints I. I., (toim.) *Inostrannaja voennaja interventsija v Pribaltike*. Moskova: Nauka.
- Moore, Barrington, 1991 (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Middlesex: Penguin Books.
- Mouffe, Chantal, 2014 (1979). Introduction. Teoksessa: Mouffe, Chantal (toim.) *Gramsci and the Marxist Theory*. New York: Routledge.

- Männik, Erik, 2008. *The Role of ESDP in Estonia's Security Policy*. Teoksessa: Archer, Clive (toim.), *New Security Issues in Northern Europe: The Nordic and Baltic States and the ESDP*. New York: Routledge.
- Nevakivi, Jukka, 1988. *Suomen ulkoasiainhallinnon historia 1918–1956*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Nevakivi, Jukka, 1970. *Muurmannin legioona: Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919*. Helsinki: Tammi.
- Nygård, Toivo, 1978. *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen*. Helsinki: Otava.
- Ojanen, Hanna, 2008. Finland and the ESDP: "Obliquely forwards"? Teoksessa: Archer, Clive (toim.), *New Security Issues in Northern Europe: The Nordic and Baltic States and the ESDP*. New York: Routledge.
- Payne, Stanley G., 2011. *Civil War in Europe, 1905–1949*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pirani, Simon, 2008. *The Russian Revolution in Retreat, 1920–24: Soviet Workers and the New Communist Elite*. Lontoo: Routledge.
- Polvinen, Tuomo, 1967. *Venäjäin vallankumous ja Suomi I: Helmikuu 1917– toukokuu 1918*. Helsinki: WSOY.
- Polvinen, Tuomo, 1971. *Venäjäin vallankumous ja Suomi II: Toukokuu 1918 – joulukuu 1920*. Helsinki: WSOY.
- Polvinen, Tuomo, 1992. *J. K. Paasikivi: Valtiomiehen elämäntyö 2, 1918–1939*. Helsinki: WSOY.
- Prazmowska, Anita, 2010. *Poland: A Modern History*. Lontoo: I.B. Tauris.
- Pullat, Raimo, 1997. *Suomi ja Puola: Suhteita yli Itämeren 1917–1941*. Helsinki: SKS.
- Rentola, Kimmo, 2007. Neuvostodiplomaatin loikkaus Helsingissä 1930. *Suojeluspoliisin tutkimusraportti 2/2007*.
- Reuter Anni, 2020. "Kansaamme pirstotaan": Inkerinsuomalaisten karkoitukset ja diaspora Neuvostoliitossa 1930-luvun kirjeissä kuvattuna. *Historiallinen aikakauskirja (HAIK)* 1/2020.
- Rieber, Alfred, 2015. *Stalin and the struggle for supremacy in Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roberts, Geoffrey, 1999. *The Soviet Union in the World Politics*. Lontoo: Routledge.
- Rokkan, Stein, 1973. Cities, States and Nations: A Dimensional Model for the Study of Contrasts in Development. Teoksessa: Eisenstad, S. N., Rokkan, Stein (toim.). *Building States and Nations, vol 1*. Beverly Hills: Sage publications.
- Roselius, Aapo, Silvennoinen, Oula, 2019. *Villi itä: Suomen heimosodat ja Euroopan murros 1918–1921*. Helsinki: Tammi.
- Roselius, Aapo, 2014. "Holy War: Finnish Irredentist Campaigns in the aftermath of the Civil War". Teoksessa: Roselius, Aapo, Tepora, Tuomas (toim.) *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*. Leiden: Brill.
- Rupasov, A. I., Tšistikov, A. N., 2001. *Sovetsko-fijnlanskije otnošeniija: seredina 1920-h – natšalo 1930-h gg*. Sankt-Peterburgski Institut istorii: Evropejski Dom.
- Saarela, Tauno, 2008. *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Helsinki: SKS.
- Sanchez-Sibony, Oscar, 2014. *Red Globalization: The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Service, Robert, 1997. *A History of Twentieth-Century Russia*. London: Penguin Books.
- Sewell, William H. Jr., 1996. Historical events as transformations of structures: Inventing revolution at the Bastille. *Theory and Society* 25.
- Skocpol, Theda 2015 (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siironen, Miika, 2011. *Vapaussodan perintö: Valkoisuus paikallisyhteisössä – sisältö, ylläpitäjät ja rapautuminen lisäsalissa 1918–1933*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Siltala, Juha, 1985. *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Helsinki: Otava.
- Soikkanen, Hannu, 1975. *Kohti kansan valtaa 1: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta*. Vaasa: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue – Puoluetoimikunta.
- Stalin, I. V., 1947. *Sotsinenia, tom 7*. Moskova: Gosudarstvennoje izdatelstvo polititseskoi literatury.
- Stråth, Bo, 2012. Nordic modernity: Origin, trajectories, perspectives. Teoksessa: Árnason, Jóhann Páll, Wittrock, Björn (toim.) *Nordic paths to modernity*. New York: Bergham Books.
- Suny, Ronald Grigory, 2012. "Living in the Hood: Russia, Empire, and Old and New Neighbors". Teoksessa: Legvold, Robert (toim.) *Russian Foreign Policy in the Twenty-First Century and the Shadow of the Past*. New York: Columbia University Press.
- Suny, Ronald, 2012. Finland and Georgia: National Movements and Revolution. Esitelmä konferenssissa "Small Nations on the Border of a Great Power: Finland and Georgia Compared". Itä-Suomen yliopisto, Joensuu, 29.8.2012.
- Tilly, Charles, 1975. Reflections on the History of European State-Making. Teoksessa: Tilly, Charles (toim.) *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Tolz, Vera, 2006. Empire or Nation-State-in-the-Making? Teoksessa: Baycroft, Timothy, Hewitson, Mark (toim.) *What is a Nation? Europe 1789–1914*. Oxford: Oxford University Press.
- Turtola, Martti, 1984. *Tornionjoelta Rajajoelle: Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923–1940*. Helsinki, WSOY.
- Ulam, Adam B., 1974. *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917–1973*. New York: Praeger Publishers.
- Vasara, Erkki, 2013. *Raskailta tuntuvat askeleet: Lauri Kristian Relanderin elämänkerta*. Helsinki: WSOY.
- Vares, Vesa, 2018. *Viileää veljeyttä: Suomi ja Saksa 1918–1939*. Helsinki: Otava.
- Volanen, Risto, 2019. *Nuori Suomi: Sodan ja rauhan Euroopassa 1918–1922*. Helsinki: Otava.
- Volkogonov, Dmitri, 1994. *Lenin: Life and Legacy*. Lontoo: Harpercollins.

Abstract

Aappo Kähönen <https://orcid.org/0000-0001-9503-5967>

Finland Through Moscow's Eyes, 1920–1930: At the Crossroads of Great Power Politics, Civil War and Revolution

The focus of this research is on Finland's role in Soviet Union's calculation of its foreign policy between 1920 and 1930. This was the first decade of both Finnish independence and of Soviet power in Russia. This book answers questions about the objectives of Soviet foreign policy in Finland, on the contacts used by the Soviet legation to obtain information, and on how well the Soviets understood Finland's objectives.

People interested in Finland and in Russian perspectives with regards to foreign policy and neighbouring countries will find much new in this book because it relies on formerly unpublished Russian archival material to form the basis for charting Soviet objectives in Finland. The book shows that the Soviets primarily observed Finland in a larger regional context along with other states on its borders in the Baltic Sea region. The global objectives of the revolution and the Soviet Union, but also the domestic political situation in both countries, are reflected on this framework. The period was characterized by forced collectivization in the Soviet Union and, in Finland, by the rise of the right-wing Lapua Movement that emerged at the onset of the Great Depression, laying the foundations for the most severe crisis in the relations during 1929–1930 when the issues surrounding these events destabilized simultaneously the society and political decision-making in both countries.

Henkilöhakemisto

A

Aalto, Artturi 146–147
Aalto, Johan Fredrik 167, 180, 196
Ahonen, Antti 73
Akel, Friedrich 201
Alkio, Santeri 41
Aleksandrovski, Sergei 21, 208, 213–214,
223, 225–226, 233–234, 237–239
Aralov, Semjon 21
Artti, Pontus 227, 238, 241, 244, 248, 257,
259, 261–262

B

Baldwin, Stanley 208
Bazanov, Boris 225
Berzin, Jan Antonovitš 21, 60–61, 66–67,
74, 76
Berzin, Jan Karlovitš 185
Blücher, Vasili 256
Borzeck, Jerzy 66
Briand, Aristide 220, 230, 277
Buharin, Nikolai 55, 98, 112, 123–124, 184–
185, 205, 207–208, 214–215, 219
Burbank, Jane 27

C

Chamberlain, Austen 135, 174, 186, 208–209
Champs, Henri Leopold de 249
Chandler, Water M. 79
Charwat, Franciszek 257–258, 268, 273
Churchill, Winston 138
Cielëns, Fēlikss 201
Cooper, Frederick 27
Curzon, George 100–101

D

Dawes, Charles G. 124, 130
Debo, Richard K. 34, 65, 90
Denikin, Anton 33, 46, 56–57
Donner, Kai 41, 268

Duckwitz, lähetystösihteeri 202
Dzeržinski, Feliks 57, 172

E

Eljajev, Slava 131
Enckell, Carl 132–134, 146, 179, 182
Erich, Rafael 74–75, 78, 162, 166, 170,
174–175, 192, 194, 196
Erkko, Eljas 236–237, 239
Erzinkjan, Suren 254

F

Fabritius, Sven 244
Felkers, asiainhoitaja 146–148
Filipowicz, Tytus 170–171
Frumkin, Moise 113
Frunze, Mihail 136

G

Ganetski, Jakov 21, 103, 105–106, 143
Gerich, Paul von 82, 97
Gramsci, Antonio 24, 28–29, 288–289
Graevenitz, Boris von 222–223, 225
Grundherr, Werner von 274
Gyllenbögel, Boris 73
Gylling, Edvard 61, 118, 228

H

Hamilton, Carl 163–165, 268
Hackzell, Antti 106, 113–114, 133, 136, 168,
171, 192–193, 225, 283–284
Hackzell, Evi 204
Harding, Warren G. 79
Hauschild, Herbert 170, 177, 258
Hegel, Georg Friedrich 235
Hellat, Aleksander 257, 274
Heinrichs, Erik 115, 243, 245
Helanen, Vilho 229
Helo, Johan 200, 246–248, 372
Hobsbawm, Eric 13

- Hodgson, Robert 168
Holma, Harri 210–211
Hołowko, Tadeusz 257–258
Holsti, Rudolf 39, 42, 78, 80, 84, 89, 93, 97,
139, 151, 174, 180, 192, 194, 202
Homanen, Pekka 75
Huotari, Anton 249, 251–252, 256
Hupli, Väinö 246, 248–251
- I**
Ingman, Lauri 129
Iljinski, ”TASSin kirjeenvaihtaja” 194,
199–201, 212–213
Ilmjärvi, Magnus 114
- J**
Jacobson, Jon 35, 123
Jagoda, Genrich 207, 260
Jalander, Bruno 86
Jiang Jieshi, ks. Tšiáng Kai-šek
- K**
Kaganovitš, Lazar 270
Kalinin, Mihail 216
Kallio, Kyösti 182, 191, 245–250, 257–258,
260–261, 263, 266
Kamenjev, Lev 63, 185, 215
Kamenjev, Sergei 52, 56–57, 64
Karahán, Lev 269
Kellogg, Frank B. 220, 230
Keržentsev, Platon 61, 77
Kietainen, apulaispäälikkö 75
Kollontai, Aleksandra 21, 293
Koltšak, Aleksader 33, 56
Komatsubara, Mitšitaro 81
Kopp, Viktor 57, 116, 121, 143
Korhonen, Keijo 15, 73, 77, 115, 141, 176, 193,
222, 227, 231, 271, 284
Kosola, Vihtori 116, 267
Krasin, Leonid 51, 54, 88, 101, 113, 127
Krasnov, Pjotr 33
Krestinski, Nikolai 121, 210
Kuibyšev, Valerian 121
- Kulmala, Kalle 146
Kuusinen, Otto Wille 135, 242
- L**
Laidonner, Johan 78
Lankinen, henkilikirjoittaja 75
Larionov, Viktor 223, 225
Lenin, Vladimir 13, 21, 35–36, 51–52, 54–57,
63–66, 70, 78–79, 84, 88, 95–96, 98, 123,
129, 286
Litvinov, Maksim 54, 63, 76–80, 91, 107–
108, 111, 127–128, 148, 151–152, 163, 171,
176–177, 183, 185, 190, 193–194, 196, 208,
216, 218, 220, 230, 232–241, 243, 256,
269–270, 275, 277, 284, 287
Lorents, Ivan 21, 162–171, 174–177, 179–180,
182, 187–189, 191–192, 195, 208
Lloyd George, David 46, 51, 54, 63, 88, 109
- M**
Mainio, Aleksi 15
Maiski, Ivan 21–22, 239–240, 243, 245–259,
261, 263, 269–272, 274–276, 278, 283,
287, 293
Makkonen, Erkki 113
Mannerheim, Carl Gustav 146–147, 164
Mantere, Oskari 233–234, 238
Marchelewski, Julian 57, 65, 96
Marx, Karl 235
Meierovics, Zigrfrids 78, 80, 83, 281
Menžinski, Vjatšeslav 207
Mikojan, Anastas 205
Mirbach, Wilhelm von 58
Molotov, Vjatšeslav 131, 205, 207–208, 257
Moore, Barrington 24–27, 29, 109, 290–291
- N**
Niukkanen, Juho 267
Nuorteva, Santeri 228–230
- O**
Opperput, Aleksandr 216
Ordžonikidze, Sergo 132, 207, 263

P

Paasikivi, Juho Kusti 61, 113, 249, 252–254, 256, 261
Palin, Antti 223–225
Pearson, Alfred J. 259
Patek, Stanisław 202
Pekkala, Eino 246, 248, 250
Pietari Suuri 27
Piip, Ants 78, 91
Piłsudski, Józef 46, 61, 63, 66, 72, 177, 232, 271
Pipes, Richard 66
Pjatakov, Georgi 121
Pjatnitski, Osip 135
Podvoiski, Nikolai 60
Poincaré, Raymond 217
Polvinen, Tuomo 49
Procopé, Hjalmar 41, 132–133, 141, 146–147, 149–151, 174, 222–224, 226, 230–231, 233–239, 244, 247–248, 258–259, 261, 267–268, 271–274, 276, 281
Puro, Olavi 218, 222–224, 226
Pusta, Karl 144–146

R

Rabinovitš, F. Ja. 195, 197, 199–201, 204
Radek, Karl 57, 65, 91, 112, 120–121
Rakovski, Hristijan 217
Raskolnikov, Fjodor 240
Rathenau, Walter 91
Relander, Lauri Kristian 164, 168, 182, 192, 223, 242, 258, 261, 266, 271, 274
Renner, Martin 258
Ritavuori, Heikki 97
Riekki, Esko 242
Roberts, Geoffrey 36, 156
Rokkan, Stein, 24–25
Rudžutak, Jan 121
Rupasov, Alexei 15, 128, 269, 271
Ruutu, Yrjö 229
Rykov, Aleksei 57, 184, 205, 207, 216, 270
Ryti, Risto 246, 249, 254–255, 257, 267
Ryömä, Mauri 258

S

Saastamoinen, Armas 174
Schauman, Georg 147, 165, 225, 238, 249, 254
Schroeder, L. E. 245
Seeckt, Hans von 91
Semjonov, Grigori 81
Setälä, Emil Nestor 41, 150, 162, 166, 168–169, 174
Serrati, Giacinto 55
Ševtsov, valkoemigrantti 225
Sihvo, Aarne 274
Skrzyński, Aleksander 146
Solitander, Axel 269–272
Stalin, Josef 18, 22, 51, 55–56, 64, 96, 98, 111–112, 118, 122–125, 127, 131, 136, 139, 154–155, 160, 172, 184–186, 188, 195, 198, 205, 214–216, 219, 221, 227, 230, 239–240, 242, 245, 251, 256–257, 260, 262–263, 270, 284, 289, 292
Stomonjakov, Boris 17, 21, 178, 187, 189–190, 196, 222–223, 228, 231, 233–235, 237–238, 240–241, 244, 259, 262, 264, 267
Stresemann, Gustav 130, 209–211, 215
Stählberg, Kaarlo Juhani 67, 139, 273–274, 276, 292
Steklov, Juri 152
Sun Jat-sen 172
Sun Yixian, ks. Sun Jat-sen
Sunila, Juho 217–218, 232, 246, 252, 257
Sventorzetski, Reinhold 194–195, 198–201, 204, 212–213
Svinhufvud, Pehr Evind 41, 266–269, 271, 274, 278
Stimson, Henry L. 258

T

Talaskivi, Frans 147
Talvela, Paavo 243, 245
Tanner, Väinö 61, 66, 164–167, 179–180, 187, 189, 192, 195, 201, 212, 217, 246–250, 256, 274
Theslöf, Georg 165, 224

Tomski, Mihail 205, 216

Trotsky, Lev 32, 56–58, 60, 64–65, 78, 88–89, 92, 96, 98, 111–112, 120, 123, 136, 155, 160, 172, 184, 198, 214–215, 221, 251, 289

Tšernyh, Aleksei 21, 77, 85–86, 105, 108–109, 113–114, 117, 129, 133, 139–143, 145–148, 150–153, 162–163, 165, 167, 249

Tšang Tso-lin 181

Tšiang Kai-šek 173, 181, 244, 256

Tšitšerin, Georgi 17, 52, 57, 60, 62, 66–67, 88–89, 125, 127, 134, 136, 160, 171, 209, 215–216, 224

Tuhatševski, Mihail 53, 55, 64

Tulenheimo, Antti 150, 165

U

Unšliht, Iosif 57, 120, 136, 193

V

Vennola, Juho 106, 108–109, 114–116, 191–192

Voikov, Pjotr 151, 207–208, 213

Voionmaa, Väinö 187, 189, 193, 195, 198–202, 211, 214, 226, 246–248

Voldemaras, Augustinas 231

Vorošilov, Kliment 172, 256, 209, 270

W

Wuolijoki, Hella 112–113

Wallenius, Kurt Mauri 265–266, 273–274, 276

Wiik, Karl Harold 239, 246, 248, 250

Wilson, Woodrow 13

Westerlund, Eino 240

Wrangel, Pjotr 54, 56, 62, 64–65

Y

Yrjö-Koskinen, Aarno 179, 259

Z

Zaleski, August 230

Zalkind, Ivan 229

Zech-Burkersroda, Julius von 128, 139, 140–141

Zinovjev, Grigori 55, 120, 124, 132, 134–136, 184, 198, 214–215

Zhang Zuolin, ks. Tšang Tso-lin

Å

Åkesson, Otto 41

Temaattinen hakemisto

A

anti-bolševismi 35
antikommunismi 185, 206, 221, 264, 267,
283, 289

B

Baltian maat 18–19, 26, 29–30, 33, 39,
47, 54, 66, 72, 83, 91–92, 104–108, 115,
121, 128, 140, 144–145, 148, 152, 161–163,
168–171, 174, 176–178, 180, 183, 188, 190,
194, 197–198, 201, 203, 212, 233–234, 267,
286–288, 291
bolševismi 45, 47, 63, 93, 96, 101, 283, 290
bolševikit 16, 22, 33–34, 38–39, 44–45, 68,
80, 94, 131

H

hegemonia 24, 28–29, 124, 272, 288,
290–292
heimokansapolitiikka 41–42, 45, 85
hyökkäämättömyys 162, 166

I

Itä-Karjala 39, 41–43, 45, 49, 59–61, 67–68,
74–75, 83–91, 95–97, 102, 115–120, 122,
129, 228–229, 265–268, 273, 286–287, 290
Itämeren rantamaat 18, 121, 128, 140, 148,
152, 161, 163–166, 169, 176, 180, 184, 190,
194, 201, 236–237, 258

K

kansainväliset sopimukset
Dawesin suunnitelma 124, 130
Kellogg–Briand 220, 231–239, 241, 243,
258–259, 277, 287–288
Locarno 124–125, 154–155, 157–158, 160–
163, 166, 168, 170, 172–173, 175, 180, 184,
188, 195, 198–199, 201, 208, 219, 240,
276, 286–287
Rapallo 93, 96, 98, 140, 155, 204, 280–281

Versaillesin rauha 32, 38, 58, 69, 70, 110,
112, 276–277
Tarton rauha 41, 49, 59, 67, 76–78, 85,
95–96, 103, 117, 179, 253, 261, 272–273,
286

Komintern

Euroopassa 18–19, 35–36, 42, 55–56,
78–79, 101, 136, 242
Iso-Britanniassa 134–135
Kiinassa 35–36, 160, 172–173, 198, 241
Saksassa 82, 119, 122–123,
Suomessa 95, 102, 242, 246, 248, 256,
274, 283

L

legitimiteetti 29, 43, 88, 95–97, 102, 108,
112, 179, 205
liittoutuminen 12, 14, 91, 97, 137, 141–146,
177, 238, 265, 281, 288

M

maailmanvallankumous 13, 44, 55–56, 63–
64, 95, 98, 123–124, 155–156, 185, 284

N

nationalismi 25–26, 28, 46, 53, 65, 85, 93,
96, 112, 116, 130, 142, 160, 173, 186, 219,
240, 270, 276, 286

P

pansuomalaisuus 42, 68, 75, 87, 93, 142,
229, 243, 290
poliittinen järjestelmä 27, 37, 292
puolueettomuus 14, 67, 86, 91, 140, 163,
182, 192, 199, 212, 216, 258, 286, 288

R

reunavaltiot ja
Iso-Britannia 56–57, 127–128, 133, 140, 143,
149, 186, 193

Neuvosto-Venäjä 42, 57, 59, 61, 66, 78, 80, 82, 87, 95, 103, 107–108
Neuvostoliitto 12, 18–19, 30, 46, 100, 117, 127–128, 133, 139–141, 144, 148–149, 155, 170, 173, 176, 180–181, 186–188, 193, 214, 217, 222, 227, 230, 232, 260, 266, 275, 281, 286–287, 290
Puola 19, 56, 66, 80, 92–93, 107, 119, 133, 149, 168, 176, 180, 217, 227, 232
Ranska 57, 148, 217
Saksa 148–149, 170, 173, 176, 281
Suomi 12, 19, 59, 61, 78, 80, 82, 87, 92–93, 95, 108–109, 178, 141, 148–149, 168, 170, 180, 222, 260, 278, 287, 290

S

sisällissota

Baltiassa 29, 53
Kiinassa 35, 158, 172–173, 198, 219, 243, 287
Suomessa 15, 24, 28, 31, 37–38, 41, 44–45, 60, 74, 108, 117, 221, 288–289, 291–293
Venäjällä 16, 18, 24, 28–29, 31–34, 38–39, 44–46, 55, 57, 64, 68, 93–94, 117, 205, 242, 288, 291–293
sosiaalidemokratia 19, 55, 85, 131, 144, 164, 180, 213, 222, 226, 251
sosiaalidemokraatit 126, 242

Latviassa 183–184, 194, 196, 199
Liettuassa 181, 183
Suomessa 93, 142–143, 147, 167, 180, 184, 187, 189, 191, 194–196, 198–200, 209, 211, 217, 222, 224, 245–249, 250–251
Virossa 199
Suur-Suomi 42, 48, 278, 284

V

vallankumous 24–26, 28–29, 288, 290
Baltiassa 19, 135
Iso-Britanniassa 65, 101, 134
Kiinassa 54, 160, 172–173, 185–186, 198, 216
Puolassa 19, 56–57, 63, 65–66, 136
Saksassa 66, 70, 98, 101, 111–112, 115, 119–122, 124, 135–136, 155, 157
Suomessa 10, 19, 44, 219, 223, 226, 228, 242, 290, 293
Venäjällä 10, 13, 16, 19, 21–22, 27, 31, 34–35, 37–38, 43–45, 47, 50, 55, 76, 94, 119, 123, 129–130, 137–138, 178–179, 206, 240, 280, 282–283, 290, 292–293
valtion rakentaminen 15, 24–26, 178
vastavallankumous 15, 19, 88, 206

Y

yhteiskuntarakenne 45, 26, 292